

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAZAKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA
HAZAR ENERJİ KAYNAKLARININ ROLÜ**

DOKTORA TEZİ

Yerkinay ONGAROVA

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Giray Saynur DERMAN

EYLÜL - 2015

T. C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

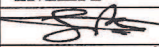
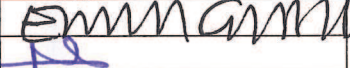
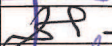
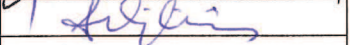
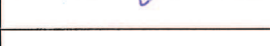
KAZAKİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA
HAZAR ENERJİ KAYNAKLARININ ROLÜ

DOKTORA TEZİ

Yerkinay ONGAROVA

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

"Bu tez 07/09/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir:"

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. G. Soygar Demir Başarılı	Başarılı	
PROF. EMİN GURSES BAŞARILI	Başarılı	
Prof. Dr. Kenan DAĞÇI Başarılı	Başarılı	
Prof. Dr. Ebubekir Sofuoğlu Başarılı	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Filiz CİCROĞLU Başarılı	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yerkinay ONGAROVA

07.09.2015

ÖNSÖZ

Bu tezin amacı Hazar enerji kaynaklarına yönelik Kazakistan dış politikasını analiz etmektir. Kazakistan'ın Almatı şehrinden temin ettiğim kaynaklarla başladığım bu çalışma, yoğun bir araştırma sürecinde hazırlanmıştır. Çalışmamı değerlendirip tezimin her aşamasında yardımcı olan, akademik alanda beni her zaman cesaretlendiren danışman hocam Doç. Dr. Giray Saynur DERMAN'a çok minnettarım. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Prof. Dr. Recai COŞKUN bütün süreç boyunca her anlamda destek ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca bana her zaman maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Müşaviri Sayın Birol DOK'a teşekkürlerimi sunarım. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürü Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN'a, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarına, özellikle Bölüm Başkanı Prof. Dr. Kemal İNAT'a, Prof. Dr. Emin GÜRSES'e, Yrd. Doç. Filiz CİCİOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme komite üyelerimden Doç. Dr. Sibel AKGÜN'e Uluslararası Hukuk dalından Uluslararası Deniz Hukuku konularında danışmanlık yaptığı için ve yine komite üyem olan ve tezin önemli noktalarından biri sayılan teorik kısmında yönlendirici olan yol gösteren hocam Prof. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Yalova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarından Prof. Dr. Kenan DAĞCI'ya da katkı ve yardımlarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma iki yılı aşkın sürede hazırlanmıştır. Bununla birlikte Almatı'da kaldığım süre boyunca maddi ve manevi destek vererek araştırma yapmama imkân sağlayan, akademik çalışmaların kapsamı gereği gösterilmesi gereken irade ve gereken sabrı benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışma bilim dünyasına naçizane bir katkı olarak görülmesi ümidi ile...

Yerkinay ONGAROVA

07.09.2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: HAZAR DENİZİ VE JEOPOLİTİK TEORİLER	6
1.1. Jeopolitik Teoriler	6
1.2. Coğrafya Biliminden Jeopolitiğe	6
1.3. Klasik Batı Jeopolitik Yaklaşımları	8
1.4. Soğuk Savaş Sonrası Modern Batı Jeopolitik Yaklaşımları	11
1.5. Avrasya Jeopolitikçileri	16
1.5.1. Yeni Avrasyacılık ve Duginizm	20
1.5.2. Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Birliği Politikası	21
1.5.2.1. Kazakistan'ın Bağımsızlık Öncesi Yılları (1986-1990)	21
1.5.2.2. SSCB Sonrası Bölgede BDT Girişimleri.....	22
1.5.2.3. SSCB Sonrası Nursultan Nazarbayev'in Avrasyacılığı	24
1.5.2.4. Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Entegrasyonu.....	30
1.5.2.5. Gümrük Birliği	31
1.6. Jeopolitik Teoriler Çerçevesinde Enerji Kaynakları	33
1.6.1. Jeopolitik ve Enerji Kaynakları	33
1.6.2. Enerji Arz Güvenliği Kavramı.....	34
1.6.3. Uluslararası Güvenliği	37
1.6.4. Küresel Tehditler	39
1.6.5. Bölgesel Güvenliği	43
1.7. Jeopolitik Yaklaşım Karşılaştırmalı Analiz	49
1.8. Hazar Havzasının Jeopolitik Konumu	53
1.9. Ülkelerin Jeopolitik Çıkarları.....	57
1.9.1. ABD'nin Jeopolitik Çıkarları.....	57

1.9.2. Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları	59
1.9.3. AB'nin Jeopolitik Çıkarları	59
1.9.4. Çin'in Jeopolitik Çıkarları	60
BÖLÜM 2: KAZAKİSTAN ENERJİ POLİTİKASI	63
2.1. Kazakistan'da İlk Petrol Keşifleri	63
2.2. Enerji Politikası	64
2.3. Kazakistan'ın Birincil Enerji Kaynaklarının Rezervi ve Üretim Miktarları	67
2.4. Kazakistan Kaynaklarının Uluslararası Konumu	69
2.5. Kazakistan'da Petrol ve Gaz Endüstri Öncelikleri	70
2.6. Kazakistan'da Mevcut Rafineriler	72
2.7. Kaz Munay Gaz Kazakistan Ulusal Şirketi	73
2.8. Kazakistan'da Yabancı Yatırımlar	75
2.9. Kazakistan'da Petrol Alanları	75
2.9.1. Veriler Üzerinde Kazakistan'daki Kaynakların Değerlendirilmesi	75
2.9.2. Tengiz Alanı	77
2.9.3. Kaşagan Alanı	78
2.9.4. Kuzey Hazar Operating Company Hisse Sahipleri	79
2.9.5. Karaçaganak	81
2.10. Enerji Taşımacılığı	82
2.10.1. Doğalgaz Boru Hatları	84
2.10.1.1. Kazak-Azeri Trans Hazar Gaz Hattı	84
2.10.1.2. Türkmen-Kazak-Rus Gaz Hattı	85
2.10.1.3. Beyneu-Bozoi-Shalkar-Samsonovka Doğal Gaz Boru Hattı	85
2.10.1.4. Deniz Ulaşım Yolu: Aktau Limanı	85
2.10.1.5. Atrau-Astrahan-Bakü-Tiflis-Ceyhan	86
2.10.1.6. Kazakistan-İran-Basra Körfezi	88
2.10.1.7. Kazakistan-Türkmenistan-Afganistan-Pakistan	90
2.10.2. Petrol Boru Hatları	90
2.10.2.1. Tengiz-Novorossiysk Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)	90
2.10.2.2. Uzen-Atırau-Samara	93
2.10.2.3. Kazakistan-Çin Rotası	93

2.10.2.4. Kazakistan-Çin-Uzak Doğu.....	94
2.10.2.5. Kazakistan'da Çalışan Çin Şirketleri.....	96
2.10.3. Kazakistan'ın Kuzey Hazar Alanları: Kaşagan ve Tengiz Ekolojisi.....	97
2.10.4. Kazakistan Enerji Stratejileri	99

BÖLÜM 3: HAZAR DENİZİ STATÜ SORUNU VE ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU..... 104

3.1. Hazar Denizi Çerçevesinde Yapılan Tarihsel Anlaşmalar.....	104
3.1.1. SSCB Öncesi Hazar Çerçevesinde Yapılan Tarihsel Anlaşmalar	104
3.1.2. SSCB Dönemi Hazar Denizi Çerçevesinde Yapılan Tarihsel Anlaşmalar..	105
3.2. Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Hazar Denizi'nin Statüsü.....	113
3.2.1. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi.....	113
3.2.2. Uluslararası Deniz Hukuku'nun Kapsadığı Önemli Kavramlar.....	114
3.3. Hazar Denizi'nin Günümüzdeki Statüsü.....	115
3.4. Hazar Havzası Paylaşılması Üzerindeki Yaklaşımlar.....	118
3.5. Hazar Denizi: Alarm Bölgesi.....	122
3.6. Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Hazar Denizi'nin Hukuki Rejimi.....	124
3.6.1. Yeni Savaş: Hazar Denizi Bir Deniz Veya Göl.....	124
3.6.1.1. Kondominium (Daire) Rejimi	125
3.6.1.2. Paylaşma Rejimi	126
3.6.1.3. Sektörel Paylaşım	127
3.6.1.4. Orta Hat ile Paylaşım.....	127
3.6.1.5. Eşit Paylarda Paylaşma.....	128
3.6.1.6. Hazar'ın Göl Statüsünde Değerlendirilmesi	129
3.6.2. Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu.....	129
3.6.3. SSCB Sonrası Yapılan Zirveler	132

BÖLÜM 4: KAZAKİSTAN'IN KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERLE ENERJİ BAĞLAMINDA İLİŞKİLERİ 138

4.1. Küresel (ABD, AB) Aktörlerle Enerji İlişkileri.....	138
4.1.1. Kazakistan'ın ABD ile Enerji İlişkileri	138
4.1.1.1. Hazar'a Yönelik Çıkarlar	138
4.1.1.2. ABD Yatırımları	139

4.1.1.3. ABD Proje Girişimleri.....	140
4.1.1.4. ABD Rekabeti	143
4.1.2. Kazakistan'ın Avrupa Birliği ile İlişkileri	145
4.1.2.1. AB ile Anlaşmalar	145
4.1.2.2. AB Rekabeti	148
4.2. Bölgesel (Rusya, Çin, İran, Türkiye) Aktörlerle İlişkileri	150
4.2.1. Kazakistan'ın Rusya ile İlişkileri.....	150
4.2.1.1. SSCB Sonrası İlk Yıllar.....	150
4.2.1.2. N.Nazarbayev'in Avrasya Birliği İdeası	151
4.2.1.3. Putin'in İlk Başkanlık Dönemi	153
4.2.1.4. Rusya-Kazakistan Hazar Enerji Anlaşmaları	156
4.2.1.5. Rusya Rekabeti	160
4.2.2. Kazakistan'ın Çin ile İlişkileri	161
4.2.2.1. Bağımsızlığın İlk Yılları.....	161
4.2.2.2. İlk Proje Girişimleri.....	162
4.2.2.3. ÇHC'nin Yatırım Payları.....	165
4.2.2.4. Orta Asya Enerji Hattı	167
4.2.2.5. Kazakistan'da Çin Projeleri.....	173
4.2.3. Kazakistan'ın İran ile İlişkileri	174
4.2.3.1. Ticari İlişkileri	174
4.2.3.2. Enerji Girişimleri.....	175
4.2.3.3. Hazar Alanında İşbirliği	176
4.2.3.4. İran İçin Hazar Denizi Enerjisinin Önemi.....	177
4.2.4. Kazakistan'ın Türkiye ile İlişkileri	180
4.2.4.1. Hazar Bölgesinde Türkiye'nin Jeopolitik Önemi.....	183
4.2.4.2. Enerji İlişkiler	185
4.2.4.3. Türkiye Üzerinden Hazar Enerji Nakli ve Boru Hatları.....	187
SONUÇ.....	192
KAYNAKÇA	199
ÖZGEÇMİŞ.....	213

KISALTMALAR

AAET	: Avrupa Atom ve Enerji Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devlet Topluluğu
BG	: British Gas
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
CECO	: Hazar Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
CİCA	: Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia
CNPC	: China National Petroleum Company
CPC	: Caspian Pipeline Consortium
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
EİA	: Energy Information Administration
EİK	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EurAsEC	: Eurasian Economic Community
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GUUAM	: Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
HLSCC	: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi
İEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KGAT	: Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı
KMG	: KazMunaiGas
KPO	: Karachaganak Petroleum Operating

m.	: Madde
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NCOC	: NorthCaspian Operating Company
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
OSB	: Organize Sanayi Bölgeleri
ÖÇG	: Özel Çalışma Grubu
RATS	: Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAPI	: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan
TCO	: Tengiz Chevron Oil
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru
UDÖ	: Uluslararası Denizcilik Örgütü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Kazakistan'ın Petrol ve Gaz Rezervi	67
Tablo 2	: Şekil No:10 Üzerinden Veri Dökümü	76
Tablo 3	: Tengiz Chevron Oil (TCO) Hisse Sahipleri Olan Ülkeler	78
Tablo 4	: Kuzey Hazar Operating Company Hisse Sahipleri Olan Ülkeler	80
Tablo 5	: Karaçaganak Petrol Çalışma Grubunun Hisse Sahipleri Olan Ülkeler	81
Tablo 6	: Petrol İhraç Rotaları	83
Tablo 7	: Kazakistan'dan Çıkan Petrol ve Gaz Boru Hattı Projeleri	84
Tablo 8	: Kazakistan'da Faaliyet Gösteren Çin Şirketleri	97
Tablo 9	: Kazakistan'daki Doğal Kaynak Sahaları	102
Tablo 10	: Uluslararası Deniz Hukuku'nu Kapsayan Alanlar	114
Tablo 11	: Kazakistan'da Enerji Alanında Tarihsel Gelişmeler	198

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1	: Dünya Petrol Rezervleri	8
Şekil 2	: Avrasya ve Ortadoğu Balkanı	14
Şekil 3	: ABD, Rusya, Çin'e Doğru Kazakistan'ın Dış Politika Modeli	42
Şekil 4	: Stratejik Enerji Elips	57
Şekil 5	: Dünya Birincil Enerji Üretim Değerleri	61
Şekil 6	: Dünya Birincil Enerji Tüketim Değerleri.....	62
Şekil 7	: Askeri İşbirliği Alanları	62
Şekil 8	: Hazar Ülkelerinin Toplam Bilinen Petrol Kaynaklarının Oranı	67
Şekil 9	: 2011 Yılında Kazakistan'ın Ana İhracat Ortakları (%).	70
Şekil 10	: Kazakistan Petrolü (Mil. Ton).....	71
Şekil 11	: Rafinerilerin Konumu	72
Şekil 12	: Kazakistan'ın Büyük Petrol ve Gaz Altyapısı	74
Şekil 13	: Kazakistan'da Bazı Büyük Petrol ve Gaz Alanları.....	76
Şekil 14	: Tengiz Chevron Oil Şirketi Hissedarları.....	77
Şekil 15	: Kaşagan Alanın Haritası	79
Şekil 16	: NCOC Hissedar Şirketleri.....	80
Şekil 17	: Karaçaganak Petroleum Operating (KPO) Hissedar Şirketleri.....	81
Şekil 18	: Enerji Taşımacılığı	82
Şekil 19	: CPC Rotası	91
Şekil 20	: Uzen-Atrau-Samara Rotası	93
Şekil 21	: Trans-Asya Boru Hattı	96
Şekil 22	: Kazakistan'da Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	101
Şekil 23	: Hazar'ın Deniz veya Göl Olarak Paylaşımı	125
Şekil 24	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.....	188
Şekil 25	: Nabucco Doğalgaz Boru Hattı	189
Şekil 26	: Kazakistan'ın Enerji Boru Hatları.....	194

Tezin Başlığı: Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü

Tezin Yazarı: Yerkinay ONGAROVA   **Danışman:** Doç. Dr. G.Saynur DERMAN

Kabul Tarihi: 07 Eylül 2015   **Sayfa Sayısı:** x (ön kısım) + 213 (tez)

Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler   **Bilimdalı:**

Hazar Denizi enerji kaynakları, Kazakistan Cumhuriyeti'nin 1991'de bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte jeopolitik önem kazanmıştır. Hazar Denizi enerji kaynakları çerçevesinde küresel ve bölgesel aktörlerle enerji projeleri hayata geçirilmiştir. 1991 yılından itibaren Kazakistan ile diğer küresel ve bölgesel güçler birtakım önemli enerji girişimlerinde bulunmuştur.

Hazar Denizi'nin statü sorunu, ilk olarak SSCB'nin dağılmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Sözü edilen statü sorunu, Hazar'a kıyıdaş devletlerce Hazar Denizi'nin paylaşılması ile fikir farklılıklarından dolayı ortaya çıkmıştır. SSCB'den bu yana statü sorunu tamamen çözüme kavuşmuş değildir. Hazar statü sorunu, günümüz Kazakistan enerji politikasının oluşumunda önemli rol oynamıştır.

SSCB'nin yıkılışından sonra Kazakistan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Nursultan Nazarbayev Kazakistan dış politikasında çok yönlü entegrasyona dayalı politikaları desteklemiştir. Onun bu politikası Rusya'da Vladimir Putin'in iktidara gelişi ile iyice canlanmıştır. Rusya dışında Nazarbayev'in entegrasyon girişimi Orta Asya ülkelerinde ilgiyle takip edilmiştir. Hatta Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 1994 yılında ilk defa Avrupa Birliği'ne benzeyen Avrasya Birliği projesini ortaya atmıştır. Bu bağlamda; ekonomi, güvenlik, enerji, seyahat, taşımacılık, gümrük, eğitim, sağlık, işgücü gibi alanlarda entegrasyon girişimlerinde bulunmuştur.

Bu çalışmada, Kazakistan'ın Hazar enerji kaynaklarına yönelik dış politikası analiz edilmiştir. Tezin birinci bölümünde jeopolitik teoriler, ikinci bölümünde Kazakistan Hazar enerji stratejileri ve enerji yatakları, üçüncü olarak Hazar statü sorunu, dördüncü bölümünde ise Kazakistan'ın küresel ve bölgesel ülkelerle olan enerji ilişkileri ele alınmıştır. Sonuç olarak Kazakistan'ın Hazar enerji politikasının hangi temellere dayandığı ve Hazar enerji kaynaklarının Kazakistan dış politikasına ne derecede etkili olduğu ve ne kadar büyük rol aldığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, Kazakistan, SSCB, Enerji, Gaz

Title of the Thesis: The Role of Caspian Energy Resources in the Kazakhstan Foreign Policy	
Author: Yerkinay ONGAROVA	Supervisor: Assoc. Prof. G.Saynur DERMAN
Date: 07 September 2015	Nu.of pages: x (pre text) + 213 (main body)
Department: International Relations Subfield:	
<p>The Role of Caspian Energy Resources in the Kazakhstan Foreign Policy</p> <p>Caspian Sea energy resources have gained geopolitical importance when the Republic of Kazakhstan became independent in 1991. Energy projects have been realized with regional and global actors within the framework of Caspian Sea energy resources. Kazakhstan and other regional and global powers have attempted in a series of energy initiatives after 1991.</p> <p>The status issue of the Caspian Sea has come into question with the dissolution of USSR. This status issue has emerged as a result of the differences in the opinions of the Caspian littoral countries about sharing the Caspian Sea. Beginning from the USSR era the status issue has not been resolved. Caspian status issue has played an important role in the development of today's Kazakhstan's energy policy.</p> <p>Kazakhstan has emerged as an independent state after the collapse of USSR. In this period, Nursultan Nazarbayev has supported multidirectional integration policies in Kazakhstan's foreign policy. His policies have gained momentum when Vladimir Putin came up to power in Russia. Besides Russia, Nazarbayev's integration initiatives have been followed with interest in Central Asian countries. Yet Nursultan Nazarbayev the President of Kazakhstan, has put forward the Eurasian Union Project which is very similar to European Union, for the first time in 1994. In this context he started initiatives in the fields of economy, security, energy, travel, transport, customs, education, health and labor.</p> <p>In this study the foreign policy of Kazakhstan towards the Caspian energy resources has been analyzed. In the first section of the thesis the geopolitical theories, in the second part Kazakhstan's energy strategies and the energy basins, in the third section the Caspian status issue and in the fourth part Kazakhstan's energy relations with the global and regional countries are evaluated. In conclusion, in this research the basis that the Kazakhstan's energy policy is founded upon and in what extent the Caspian Energy resources are affecting the Kazakhstan foreign policy are tried to be explained.</p>	
Keywords: Energy, CaspianSea, Kazakhstan, USSR, Gas	

GİRİŞ

Kazakistan dış politikasında Hazar enerji kaynakları büyük rol oynamaktadır. Hazar havzasındaki muazzam enerji kaynakları bölgenin jeopolitik önemini ön plana çıkarmakla beraber bölge ülkelerinin dış politikasına da yön vermektedir. Bu doğrultuda diğer Orta Asya ve Kafkasya devletleri gibi SSCB sonrası Kazakistan da ekonomik olarak yükselmek için enerji kaynakları üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca barındırdığı enerji kaynakları sayesinde bölgede dış politikada aktif rol oynamaktadır. Bu ise enerji kaynaklarının Kazakistan dış politikasına yansımalarını göstermektedir.

Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü adlı çalışma Astana dış politikasında Hazar enerji kaynaklarının nasıl bir önemli rol oynadığını analiz etmektedir. Hazar'ın diğer kıyıdaş ülkeleri ile karşılaştırdığımızda büyük enerji payına sahip olan Kazakistan Hazar çerçevesinde yapılan hem enerji projelerine hem Hazar'ın statü tartışmalarına aktif bir şekilde katılmaktadır. Bununla birlikte Kazakistan ihracatında enerji kaynaklarının payı %60'ı oluşturmaktadır. Bu ise enerji kaynaklarının ülke ekonomisinde büyük rol oynadığını göstermektedir. Bu doğrultuda Nursultan Nazarbayev çok yönlü entegrasyona dayalı dış politikayı desteklemektedir. Çok vektörlü dış politikası ile hem Batı hem Doğu ile enerji güzergâhlarını çeşitlendirmektedir. Ülkenin ekonomik olarak refahını sağlayan enerji kaynakları sayesinde hem bölgesel hem küresel aktörlerle enerji girişiminde bulunarak Orta Asya'da lider ülke olmayı sürdürmektedir.

Amacı

Birinci; jeopolitik teoriler çerçevesinde bölgenin stratejik konumunu belirlemektir. Ayrıca Hazar'ın Kazakistan dış politikasında oynadığı kilit rolünü açığa kavuşturmak.

Çalışmada Hazar Denizi'nin jeopolitik önemini değerlendirmektir. Bununla birlikte bölgenin özellikle Kazakistan'ın jeopolitik konumu da açığa kavuşturmak.

İkinci; Kazakistan'ın diğer kıyıdaş ülkeler ile Hazar çerçevesinde yapılan yeni anlaşmaları ile statü sorununu açığa kavuşturmak. Hazar'ın statü sorununu Uluslararası Deniz Hukuku Anlaşması çerçevesinde de analiz etmektir. Hazar'ın hem bölgesel hem küresel çerçevede statüsünü belirlemeye çalışmaktır.

Üçüncü; Hazar Denizi enerji kaynaklarının Kazakistan dış politikasında önemli rol aldığını açıklamaktır. Bu doğrultuda Kazakistan enerji kaynaklarını özellikle Hazar havzası etrafındaki enerji kaynaklarına odaklanarak Nursultan Nazarbayev'in çizdiği enerji siyaseti ile SSCB sonrasında bu yana yapılan enerji aktivitelerini de değerlendirmektedir. SSCB sonrası hem küresel hem bölgesel aktörlerle yapılan enerji yatırımlarını gözden geçirmektedir.

Dördüncü; Kazakistan'ın diğer ülkeler ile Nursultan Nazarbayev'in çizdiği çok yönlü dış politikası ile enerji alanında dâhil olduğu enerji güzergâhlarını değerlendirmektedir. Nursultan Nazarbayev'in, Hazar enerji kaynakları çerçevesinde yürüttüğü dış politikası analiz etmektir. Yani, Hazar bölgesi ve deniz kıyısında bulunan enerji kaynaklarının, Kazakistan dış politikasında aldığı rolü analiz etmektir.

Literatür Taraması

“Kazakistan dış politikasında Hazar enerji kaynaklarının rolü” adlı çalışma üzerinde araştırma yaparken Kazakça ve Rusça kaynaklar temel alınmıştır. Bunun yanında Kazak akademisyenlerin başlıca çalışmaları ve bu konuda yazılan çeşitli Kazakça, Rusça ve Türkçe gazete, dergi, kitaplar ve internet kaynakları ele alınmıştır. Özellikle Kazakistan'ın Alma Ata şehrindeki Puşkin Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan Rusça ve Kazakça birincil kaynaklar incelenmiştir. Hazar Denizi'nin enerji kaynakları ortaya konulmuştur. Kazakistan'ın Hazar Denizi enerji kaynakları üzerindeki politikası açıklanmaya çalışılmıştır. Kazakistan'ın enerji alanında dış politikası incelenmiştir. Bu doğrultuda Nursultan Nazarbayev'in çalışmaları ile birlikte Kazak akademisyenlerinin de çalışmaları temel alınmıştır.

Araştırma jeopolitik teoriler çerçevesinde değerlendirildiği için Alfred Thayer Mahan, Nicholas John Spykman, Halford John Mackinder, Franchis Fukuyama, Samuel Huntington ve Zbigniew Brzezinski gibi Batılı jeopolitikçilerin çalışmaları temel alınmıştır. Bununla birlikte Nikolay Trubetskoy, Petr Savitski, Lev Gumilev, Aleksander Dugin gibi Rus jeopolitikçileri de değerlendirilmiştir. Kazakistan'da jeopolitik uzmanların yeretsizliğinden dolayı ya da jeopolitik alanın üst düzeyde araştırılmamış olmasından dolayı sadece Rusça, Türkçe ve İngilizce kaynaklarla sınırlı kalmıştır.

Hazar Denizi kendi başına bir deniz ya da göl olarak henüz net belirlenmemiştir. Kimilerine göre deniz kimilerine göre göldür. Hazar'ın statü sorunu konusunda Uluslararası Deniz Hukuku çerçevesinde geniş bir araştırma yapılmamış olmasından dolayı Uluslararası Deniz Hukuku alanında Kazakistan akademik çalışmaları ele alınmamıştır. Uluslararası Deniz Hukuku çerçevesinde Türkiye'deki akademisyenlerin çalışmalarından destek alınmıştır. Bununla birlikte Rusça az sayıda çalışmalar ele alınmıştır.

Hazar Denizi çerçevesinde yapılan tarihsel anlaşmalar üzerinde hem Rusça hem Kazakça kaynaklar mevcuttur. SSCB öncesi yapılan anlaşmalar elde edilen Rusça ve Kazakça kaynaklarla incelenecektir. Hazar Denizi çerçevesinde yapılan anlaşmalara dayanarak Hazar Denizi'nin tarihsel statüsü de değerlendirilecektir. Ayrıca, SSCB sonrası kıyıdaş ülkelerce varılan sonucu açıklamaya çalışacaktır. Hazar'a kıyısı olan beş devletin yaklaşımları ve elde edilen sonuç anlaşmaları analiz edilerek Hazar Denizi'nin mevcut statüsü belirlenecektir.

Kazakistan'da SSCB sonrası yapılan enerji aktiviteleri ve yabancı yatırımları ile ilgili Kazakistan'ın Enerji Bakanlığı'nın hem Kazakça hem Rusça resmi kaynaklarından yararlanılmıştır. Bununla birlikte Kazakistan akademisyenlerinin hem Rusça hem Kazakça kaynaklarından destek alınmıştır.

Yöntem

Çalışma niteliksel analiz yöntemi ile jeopolitik teoriler temelinde analiz edilecektir. Bununla birlikte hem küresel hem bölgesel aktörler ile enerji çıkarları karşılaştırmalı analiz yöntemi ile değerlendirilecektir. Bu doğrultuda Kazakistan Enerji Bakanlığı'nın yayınladığı istatistiksel verilerden, tablolardan destek alınacaktır. Ayrıca Kazakistan'ın enerji planları, enerji stratejileri çalışma kapsamına alınacaktır. Bununla birlikte pratikte uygulanan faaliyetler de aşamalı şekilde analiz edilip birincil kaynaklardan elde edilen istatistiksel veriler test edilecektir. Kapsamlı bir araştırma sürecinde yenilenmiş verilerden oluşan güzel bir çalışma ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Önemi

Çalışmanın önemi ise Türk akademisyenlere Hazar enerji kaynaklarının Kazakistan dış politikasında aldığı rolü birincil verilere dayanarak aktarılmasıdır. Ayrıca Hazar Denizi

çerçevesindeki konularla ilgili hem Kazakça hem Rusça kaynaklara ulaşmasını sağlamaktır. Türk akademik çalışma alanındaki enerji kaynaklarının Rusça ve Kazakça birincil verilerle yenilenmesi ile jeopolitik olarak Avrasyacı jeopolitikçilerin çalışmalarına erişebilmesini sağlamaktır.

Bağımsızlığına kavuşmasının ardından, toprakları üzerinde zengin hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesiyle Kazakistan'a gün yüzü doğmuştur. Öyle ki, bu ülkenin Hazar Havzası'nın en büyük rezervlerine sahip olduğu öne sürülmektedir. Tüm bunların ışığında, çalışmada Kazakistan'ın mevcut olan enerji potansiyeli incelenecek olup, söz konusu kaynakların ülke ekonomisi ve geleceği üzerine etkileri konusunda saptamalar yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, bölgesel liderlik hevesinde olduğu bilinen Kazakistan'ın sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarını doğru bir şekilde kullanarak, Orta Asya'da etkin bir güç olmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1990'lı yıllar dünyadaki globalleşmenin yükseldiği, yani ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık, entegrasyon ve doğrudan veya dolaylı olarak etkileşimin güçlendiği bir dönemdir. Küreselleşmeyle birlikte aynı zamanda çeşitli çatışma alanlarının da yaşandığı dünya görüntüsü olarak lanse edilebilir. Bu dönemde yaşanan olaylar bütün dünya güvenliğini etkilemiş veya tehdit etmiştir. Bu verilerin ışığında bağımsızlığına yeni kavuşmuş bir ülkenin, dünya ile kopuk olarak kendince yaşayabilmesi imkânsızdı. Bu bağlamda Kazakistan, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra totaliter rejimden piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçiş sürecinde siyasi, ekonomik ve sosyal reformları sistemli bir şekilde yürütmek, iç ve dış güvenliği sağlamak ve güçlendirmek için farklı entegrasyon zeminleri çerçevesinde enerji girişiminde bulunmuştur. Çünkü Kazakistan doğal enerji kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Bu doğrultuda Nursultan Nazarbayev dış ilişkilerinde teorik ve politik olarak çok vektörlüğü benimsemiştir. Enerji alanında Doğu-Batı, Güney-Kuzey hatlarının olması buna bir örnektir. Bu doğrultuda çalışmada çok yönlü enerji hatlarının inşa edilme ve aktifleşme süreçleri adım adım ele alınacaktır. İlk olarak Hazar Denizi jeopolitik teoriler çerçevesinde analiz edilerek bölgesel rolünün açığa kavuşturulması ile önem kazanmaktadır. İkinci olarak Kazakistan'ın enerji politikasında Hazar enerji kaynaklarının önemi açığa kavuşturulacaktır. Üçüncü olarak Hazar havzasının statü sorunu hem Uluslararası Deniz Hukuku Anlaşması ile küresel düzeyde hem SSCB sonrası oluşan bölgesel anlaşmalar

düzeyinde analiz edilecektir. Dördüncü olarak Kazakistan'ın Hazar enerji kaynakları üzerinde küresel ve bölgesel aktörlerle SSCB sonrasında bu yana yapılan enerji girişimleri değerlendirilecektir.

BÖLÜM 1: HAZAR DENİZİ VE JEOPOLİTİK TEORİLER

1.1. Jeopolitik Teoriler

Soğuk Savaş sonrası döneminde küresel güçlerin odak noktası Karadeniz ve Hazar Havzası olmuştur. Zaten, ABD yönetimi, Karadeniz’de donanma bulundurmak amacıyla çeşitli hamleler de yapmıştır. Romanya ve Bulgaristan’ın NATO’ya alınmaları ve bu ülkelerde birer Amerikan Donanma Üssü açılma düşüncesi bu adımlardan yalnızca biridir. Ayrıca bu bölgeler Rusya ve Çin için vazgeçilmez bölgelerdir. Hazar Denizi ile Orta Asya’nın zengin kaynakları Asya-Avrupa arasında ve Rusya-Çin arasında jeopolitik ve jeostratejik bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Özellikle Batı jeopolitik teorilerinde Hazar Denizi’nin jeopolitik ve jeo stratejik önemine vurgu yapılmıştır. Genel olarak Hazar Havzası jeopolitik teoriler çerçevesinde değerlendirilmeye değer doğal kaynaklara sahiptir.

Bugün için en önemli gelişmelerden biri de dünyada enerjiye olan ihtiyacın artmasıdır. Bu açıdan enerji kaynakları çeşitli jeopolitik yaklaşımlara temel oluşturmaktadır. Enerji kaynakları, bunların bulunduğu bölgelerin ve enerji nakil hatlarının kontrol edilmesi hayati önem arz etmektedir. Bir devlet küresel ya da bölgesel hâkimiyet iddiasında ise bu uğurda aşması gereken en önemli engel bu gücü besleyecek ve büyütecek yeterli ekonomik kaynağa sahip olmaktır. Bu yüzden savaş ve barış genellikle hammadde kaynakları ile bunların bulunduğu bölgeler üzerinde ve civarında cereyan eden açık-gizli korkunç mücadelelerin sonucudur. Bu bölüm enerji kaynaklarının jeopolitik teoriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlk önce Batı (Mahan, Brzezinski vs.) ve Doğu (Gumilev, Dugin) jeopolitikçilerin klasik ve modern yaklaşımları analiz edilmiştir. İkinci olarak Hazar Denizi enerji kaynaklarının jeopolitik rolü belirlenmiştir. Bununla birlikte küresel ve bölgesel aktörlerin jeopolitik amaçları da açığa kavuşturulmuştur.

1.2. Coğrafya Biliminden Jeopolitiğe

Coğrafya bilimi dağları denizleri inceleyen misyon dışında siyasi anlam yükleyen ilk kişi 1887’de Britanya Kraliyet Coğrafya Derneği’nin bit toplantısında sunduğu tebliğ ile Halford Mackinder olmuştur. Mackinder’e göre başarılı bir dış siyaset planlaması ancak coğrafyayı dikkate alarak yapılabilir. Çünkü coğrafya uluslararası ilişkilerde oyuncuları,

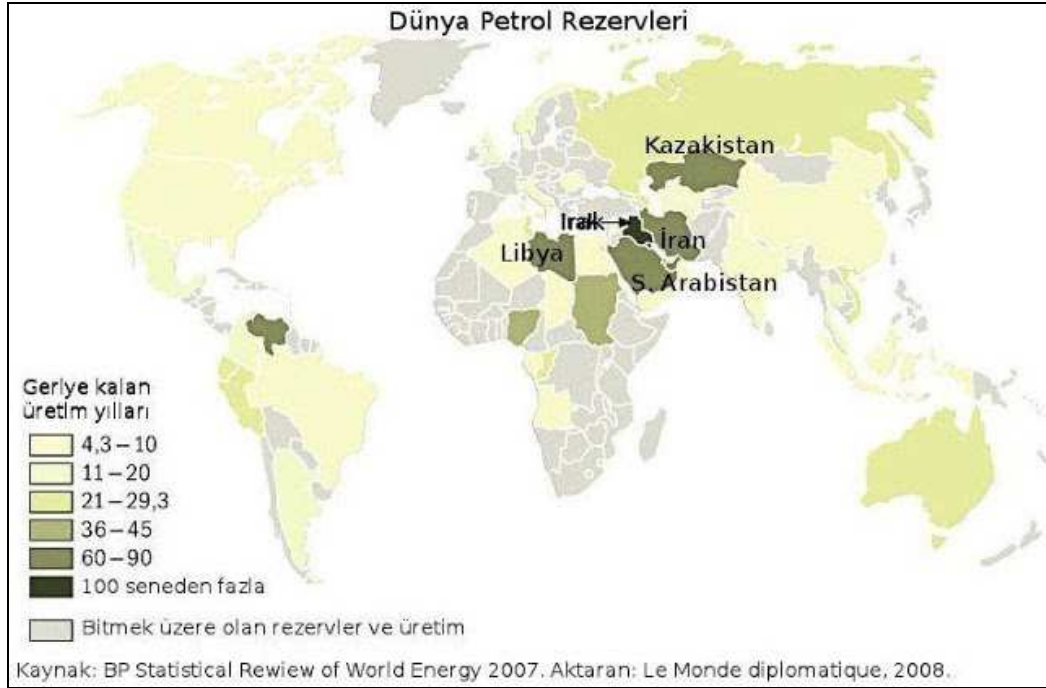
oyuncuların ellerindeki kozları, devletlerin birbirine uygulayacakları güvenlik tedbirlerini tayin eden en önemli faktördür (Arı, 2004:213).

Politika, devlet ve coğrafya kavramları jeopolitikle ilgili zorunlu kavramlardır. Yeni sahaları ve kaynakları kontrol etmek için kara, deniz ve hava jeopolitiğinin devlet politikalarını doğrudan etkileyen bir unsur olarak gelişmesine yol açmıştır. Jeopolitik kavramı, Yunanca jeo (toprak) ve politika (politik) kelimelerinin birleşimidir. Politik yapıların fiziki çevresel şartlarla olan ilişkisi ve bu ilişkinin politik süreçler üzerindeki etkileri eskiden beri araştırılan alanlardan biridir. Ancak küresel jeopolitik teorilerin ortaya çıkması dünya coğrafyasının kesinlik kazanması (coğrafi keşiflerin tamamlanması) ve kızıışan sömürgecilik kavgasıyla mümkün olabirmiştir. XIX. asırdaki sömürgecilik kavgası jeopolitik teoriler yerel alandaki mücadeleden küresel alana taşınmıştır (Sevim, 2013:102).

19.yüzyılda endüstri devrimi sonucu hammadde arayışı ve yeni ürünlerin pazarlanma ihtiyacı deniz yollarının önemini arttırmış ve gelişen teknoloji ile mesafeler kısalmıştır. Tarihi İpek Yolu önemini kaybederken Mahan'ın, 'Denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur' tezi ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi ile çeşitli jeolojik oluşumlar sonrasında yeraltında meydana gelen kömür, petrol ve doğalgaz rezervlerinin üretimde kullanılmasının yolu bulunmuş ve uygarlık bugünkü düzeyine erişmiştir (Saygın ve Çelik, 2011:25).

Kömürden petrole geçiş döneminde sanayi devriminin ilk olarak ortaya çıktığı yer olarak kabul edilen İngiltere hem sahip olduğu zengin kömür yatakları hem de sömürgelerinden elde ettiği kaynaklar sayesinde dönemin en önemli sanayi ve üretim merkezi haline gelmiştir. Dönemin diğer güçlü devletleri Almanya ve Fransa zengin kömür yatakları ile bu yarışta yerlerini almıştır. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında kömürden daha ekonomik ve daha verimli bir enerji kaynağı olarak ortaya çıkan petrol geleneksel enerji kaynağı olan kömürü yerinden ederek enerji talebinden radikal bir değişime sebep olmuştur. Petrolün parlayan yıldızı güçlü sanayilere sahip olan Avrupa devletleri (İngiltere, Fransa, Almanya) derin bir endişeye sevk etmiştir. Çünkü Avrupa'da petrole rastlanmamıştı. XIX.yüzyılın sonları ile XX.yüzyılın başlarında bilinen petrol alanları ise Pelsinvanya (ABD), Galiçya (Romanya) ve Apşeron yarımadası (Azerbaycan) idi. İlerleyen yıllarda başta İran olmak üzere Irak, Suudi

Arabistan, Kuveyt gibi Ortadoğu ülkelerinde petrol rezervlerine rastlanmıştır. Bu alanlar Avrupa dışında ve Avrupa'ya uzak mesafedeydi. XIX.yüzyıl enerji kaynakları ve enerji nakil hatları üzerinden rekabetin yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimine çevirmiştir (Arı, 2004:214).

Şekil 1: Dünya Petrol Rezervleri

Kaynak: <http://ibrahimokcuoglu.blogspot.com.tr/2012/10/suriye-ve-iran-sorunu-ortadogu-ve-orta.html>, 04.08.2015

Şekil-1'e göre 100 seneden daha fazla süre içinde petrol elde edilebilecek tek ülke Irak'tır. 60-90 senelik petrol rezervi olan ülkeler ise İran, Suudi Arabistan, BAE, Kazakistan, Libya ve Kolombiya'dır. Kazakistan ve Kolombiya hariç diğer ülkeler Büyük Ortadoğu alanında ve dördü ise (Irak, İran, BAE ve Suudi Arabistan) Ortadoğu'da bulunmaktadır. Bu durum Ortadoğu'nun ekonomik önemini göstermektedir.

1.3. Klasik Batı Jeopolitik Yaklaşımları

Soğuk Savaşın bitmesi jeopolitik alanda paradigma değişimlerini de getirmiştir. Soğuk Savaş'tan galip çıkan ABD dış politikasını şekillendirirken Mahan ve Spykman'ın teorilerinden yararlanmıştır. 1990'lı yıllarda yeni jeopolitik teoriler Franchis Fukuyama'nın Tarihin Sonu tezi daha sonra bu teze cevap olarak Huntington'un

Medeniyetler Çatışması adlı çalışması ortaya çıkmıştır. Aynı paralelde bir süre sonra ABD gücünün gerilediği savıyla sürdürülebilir bir süper güç siyaseti öneren Brzezinski Büyük Satranç Tahtası adlı teorisini ortaya atmıştır.

Alfred Thayer Mahan (1840-1914) Amerikan jeopolitik teorilerinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Deniz savaş zamanında savaşan güçlere stratejik üstünlük sağlayan unsurdur. Mahan döneminde İngiltere sahip olduğu deniz gücü sayesinde bir süper güç olarak dünya ekonomisinde ve siyasetinde dominyon durumdaydı. 1890'da yayınladığı Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi adlı eseri ile Deniz Hâkimiyeti Teorisi'nin esaslarını ortaya koymuştur. Mahan dile getirdiği görüşleri ile ABD'nin emperyal güç olması için deniz gücünün önemini vurgulamıştır. Mahan;

- Bir deniz devletinin, kara devletine oranla kaynaklarını denizciliğe yöneltme imkânı daha fazladır.
- Coğrafi faktörler bir ülkenin deniz stratejisini yönlendirebilir.
- Diğer güçlerle birlikte coğrafi konum birçok açıdan stratejik avantajlar sağlayabilir.

Hem topraklara hem önemli ticaret yollarına saldırma imkânı, merkezi bir konumdan ve olası düşmanlara karşı saldırı operasyonları düzenlemeye elverişli bir üs olma ihtimalini kazandırır. Ortaya çıkan ticari yapının korunması için deniz kuvvetleri oluşturulması gerekmektedir. Mahan'ın Deniz Hâkimiyeti teorisini incelediğimizde arka planda genelde İngiltere-ABD rekabeti, özellikle petrol konusundaki mücadele yer aldığı görülmektedir. Mahan'ın teorisini ortaya koyduğu yıllarda Amerikan petrol şirketi Standart Oil ile İngiliz-Hollanda ortaklığı Royal Dutch Shell şirketi arasında gerek Uzakdoğu'da gerekse de Amerika kıtasında bir petrol rekabeti vardı (Dugin, 2001:10).

Nicholas John Spykman 1940'lı yılları Barışın Coğrafyası adlı eseri ile Kenar Kuşak Teorisini dile getirmiştir. Ona göre, "Kim Kenar Kuşağa hüküm ederse Avrasya'ya hüküm eder. Kim Avrasya'ya hüküm ederse Dünyaya hüküm eder." XIX. yüzyılın tüm mücadelesi deniz yollarına hâkim olan İngiltere ile denize ulaşmak isteyen Rusya arasında geçmiştir. Eğer Rusya'nın denize inebileceği kıyıları (kenar kuşak) denetim altına alınabilirse Rusya Kalpgah'ı kontrol etmeye devam ettiği müddetçe kalpgahın sahip olduğu ekonomik, askeri kaynaklardan ötürü büyük bir güç olmaya devam

edecektir. Ancak yenedünya (ABD) için etkili bir tehdit olmaktan çıkacaktır. Nicholas J. Spykman (1893–1943) Rimland (kenar-kuşak) kavramı üzerinde durmuştur. Jeopolitikçi sanayi ve iletişimin gelişmesiyle Avrasya'yı çevreleyen bölgenin (rimland) stratejik bakımdan Heartland'tan daha önemli olabileceğine dikkat çekmektedir. Irak, Suudi Arabistan, Karadeniz, Türkiye, Ukrayna, Afganistan, Pakistan, Çin'deki Doğu Türkistan kalpgahın kenar kuşaklarıdır. Kenar kuşak Balkanlara ve Orta Avrupa'ya kadar da uzatılabilir. Zira bu kenar kuşak ülkeler, kalpgahdaki enerji hammaddelerinin ulaşım hatlarını ve dolun tesislerini üzerlerinde barındırmakta, ya da barındırmaya adaydırlar. Enerji hatlarına ilaveten, enerji havzalarındaki coğrafyada mevcut ülkelerle etnik ve dini yakınlıklar da önemli rol oynayacaktır (Akgül, 2009:6).

Spykman teorisini geliştirirken ABD menfaatlerini temel almış ve ABD'nin kenar kuşak ülkeleri (Avrupa, Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya) üzerinde başka bir gücün etkin olmasına izin vermemesi gerektiğini savunmuştur. Spykman'a göre Mackinder'in Kalpgahı değerini kaybetmiştir. Asıl kıymetli olan kenar kuşaktır. Kim kenar kuşağa hükümederse Avrasya'ya hükümeder. Kim Avrasya'ya hükümederse dünyaya hükümeder. Spykman İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin boşalttığı egemenlik alanlarının ABD tarafından doldurulması, bölgenin Rus yayılmasından korunması ve gerek çıkarma maliyetlerinin gerekse de nakil imkanlarının kolay olduğu Ortadoğu bölgesine ABD'nin dominant güç olmasını önermiştir (Güler, 2007:56).

Mackinder dünyada bilinen büyük savaşların doğrudan ve dolaylı sebebinin milletlerin eşit olmayan gelişimi olduğu kanısındadır. Bu eşitsizlik milletlerin kabiliyet ve kapasitelerinden değil yeryüzünde eşit olmayan kaynak dağılımından kaynaklanmaktadır. Britanya İmparatorluğu gücünü devam ettirebilmesi için Kalpgah olarak adlandırdığı bölgeyi kontrol etmesini tavsiye etmiştir. Ona göre o zamanlar kalpgahta Rusya oturmaktaydı.

- Doğu Avrupa'yı ele geçiren Heartland'a (Anakaraya) hâkim olur;
- Heartland'ı ele geçiren Dünya Adasına (Avrasya'ya) hâkim olur;
- Dünya Adasını ele geçiren Dünyaya hâkim olur.

Mackinder, karanın önemi üzerinde dururken, denizleri tamamen dışlamamaktadır. Zira dünya devleti olabilmek için denizlerin ne kadar büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Mackinder, XX.yüzyılda Heartland'ın kontrolünü ele geçiren gücün dünya adasını da ele geçireceğini ve bu yolla da deniz gücünü egemenliği altına alacağını ileri sürmektedir (Spykman, 1942:224).

Bu alanda yani dünya adasına Rusya hâkim olmaya çalışmakta ve bu konuda ABD ile rekabet etmektedir. Bu alanı ikisi de kontrol etme mücadelesi vermektedir. İngiliz coğrafyacı Mackinder'in Kara Hâkimiyeti teorisi; denizden petrole ulaşılmadığı, üretim kaynaklarının karada bulunduğu dönemi kapsamaktadır. Mackinder de haklı olarak, deniz gücünün öneminin azaldığını ve kara gücünün daha önemli hale geldiğini iddia etmiştir. Mackinder Asya, Avrupa ve Afrika'yı ayrı kıtalar olarak değil tek bir kıta dünya adası olarak tanımlamış ve diğer kıtaları dünya adasının uyduları olarak tanımlamıştır. Dünya Adası güç ve hâkimiyetin merkezidir. Dünya adasının kalbi ise Doğu Avrupa'dır. Doğu Avrupa dünya kalbine açılan kapıdır. Mackinder'in dünya kalbi olarak nitelendirdiği bölge deniz yoluyla ulaşılamayan, neredeyse ele geçirilmez olan, kendine yeterli olmasını sağlayacak kaynakları bulunan bir bölgedir. Basra Körfezi-Hazar Havzası eksenli yeni kalpgahı kontrol altında tutabilmek için bu sayılan kenar kuşak coğrafyasında kontrolü sağlamak önem arz etmektedir. Dünyanın tek küresel gücü ve küresel güç potansiyeli taşıyan ülkeleri politikalarını kalpgah ile kenar kuşak ülkeleri üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar (Yavuz, 2007:25).

1.4. Soğuk Savaş Sonrası Modern Batı Jeopolitik Yaklaşımları

Soğuk Savaş'ın bitmesi, jeopolitik alanda paradigma değişimlerini de getirmiştir. Soğuk savaştan galip çıkan ABD dış politikasını şekildirirken Mahan ve Spykman teorilerinden yararlanmıştı. 1990'lı yıllarda yeni jeopolitik teoriler Franchis Fukuyama'nın 'Tarihin Sonu' tezi daha sonra bu teze cevap olarak Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' tezi ortaya çıkmıştır. Aynı paralelde bir süre sonra ABD gücünün gerilediği savıyla sürdürülebilir bir süper güç siyaseti öneren Brzezinski 'Büyük Satranç Tahtası' teorisini ortaya atmıştır (Brzezinski, 2005:177).

Samuel Huntington, Medeniyetler Çatışması adlı çalışmasında Bolşevik Devrimi ideolojiler arası (Komünizm, Nazizm, Faşizm, liberal demokrasi) Soğuk Savaş sonrası Batılı medeniyet ile Batılı olmayan medeniyetler (İslam, Konfüçizm) arası mücadele

olacağını iddia eder. Dünyada sekiz farklı medeniyet olduğunu sıralar: Batı, Konfüçyus, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetidir. Ona göre mücadelenin esas kaynağını ideolojik veya ekonomik faktörler değil kültürel nedenler oluşturacaktır (Acar, 2013:25).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından çözülen Yugoslavya'da yeni sınırların farklı inançlara mensup olan Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasındaki savaşlardan sonra çizilmiş olması, söz konusu savaşlar esnasında Batı'nın Bosna'ya yardım etme konusunda isteksiz davranması ya da Sırp vahşetini kınarken Hırvat vahşeti konusunda aynı tavrı sergilememesi gibi gelişmeler göz önünde sergilenmektedir. Yugoslavya artık içindeki farklı unsura göre politika belirlemeye başlamıştır. Ortodoks Rusların Sırpları, Katolik Almanların ise Hırvatları desteklemesi, Bosna'daki savaş boyunca Bosna'ya sadece Müslüman ülkelerin yardım etmiş olması ilişkilerde artık giderek artan oranda medeniyetlerin esas alınmasının bir sonucudur (Huntington, 2006:28).

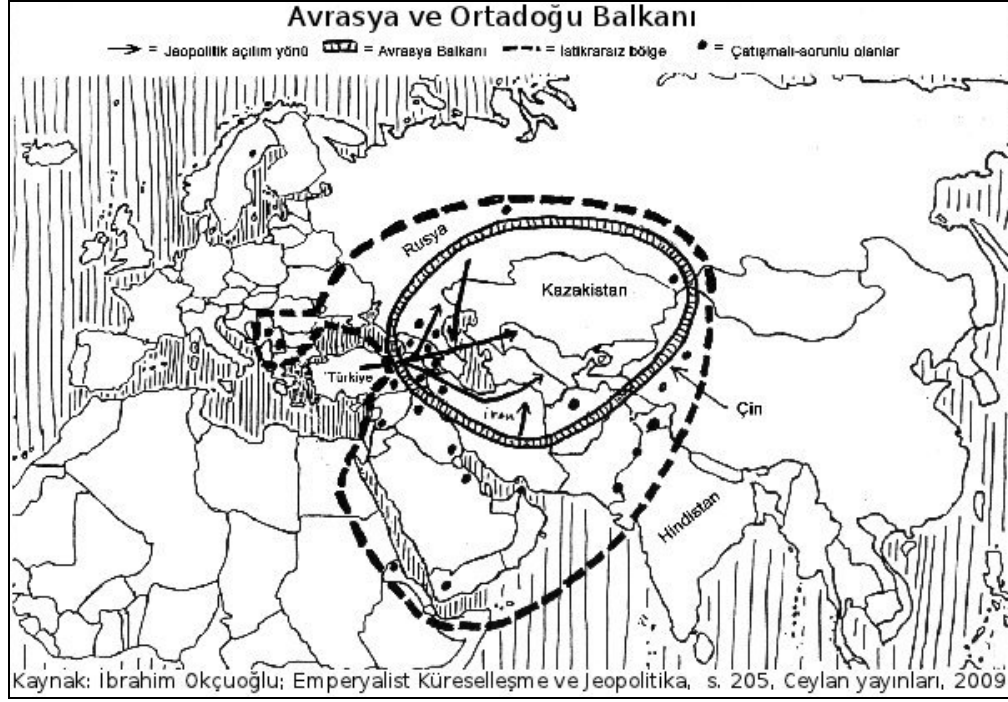
Huntington Batı medeniyetinin kendi içinde taşıdığı çelişkileri görmezden gelerek Doğu'dan gelen bir tehdide işaret edip İslam Dünyasını hedef göstermektedir. Teorinin ortaya atılmasından kısa bir süre sonra meydana gelen gelişmeler bir kez daha yayılmacı hislere bilimsel kılıf hazırlandığı eğilimini güçlendirir niteliktedir. Gerek 11 Eylül saldırıları gerekse diğer bunalımlar bahane edilerek Ortadoğu ve Kafkaslar Amerikan müdahalesi ile karşı karşıya kalmıştır. ABD bu süreçte önemli enerji havzaları üzerinde sıkı bir denetim kurmaya çalışmıştır (Bakradze, 2007:108).

Ona göre modern dünyada din, insanları motive eden ve harekete geçiren merkezi bir güçtür. Böylece medeniyetin tanımında dini başlıca unsur olarak görmüştür. Dinler haritasında Batı'da Hıristiyanlık, Çin'de Konfüçyus, Japonya'da Şintoizm ve Hint'te Budizm, Asya'da ve Orta Doğu'da İslam, Balkanlar'da Slav Ortodoks inancı, Latin Amerika'da eski dinsel inanç, Afrika'da kabile yaşantılarına bağlı dinlerden oluşur. Huntington'a göre dünya üzerindeki yedi-sekiz medeniyet arasında çatışma ihtimali en yüksek iki medeniyet Batı-İslam medeniyetidir. Huntington İslam ile Konfüçyen medeniyet arasında bir koalisyon da önermektedir. Bu varsayımlar ışığında Huntington ABD yönetimini kendisine meydan okuma ihtimali olan olası İslam-Konfüçyen ittifaka karşı Batı'ya bir taraftan askeri gücünü artırırken diğer tarafta çatışmanın olası tarafları

üzerinde askeri ve ekonomik kısıtlamaları artırmayı tavsiye etmektedir (Seydumanov, 2011:131).

ABD bu süreçte önemli enerji havzaları üzerinde sıkı bir denetim kurmaya çalışmıştır. Başkan Bush'un; teröristlerin Batı'nın temsil ettiği yüksek değerlere (seçme ve seçilme hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, kişisel özgürlükler) düşman olduğunu ifade etmesiyle, Müslüman ülkeleri barbar olarak görme eğilimi artmıştır. ABD, yeni bir "öteki" yaratma işleminde şu ana kadar başarılı olmuş gibi görünmektedir. Zira Batı'da İslami değerleri ve Müslüman toplumları aşağılamaya ve küçük görmeye yönelik bir eğilim gittikçe güç kazanmaktadır. Terör kavramına "İslami" nitelemesi, terörizmin sanki İslam'ın bir parçasıymış gibi algılanmasına neden olmaktadır. Müslüman kimliğine sahip bir örgütün yapmış olduğu eylemi illa bir sıfatla kullanmak gerekiyorsa terör kavramıyla kullanılabilir. Müslüman olmayan pek çok terör örgütü bulunmaktadır. İspanya'da faaliyet gösteren ETA ve İrlanda'da faaliyet gösteren IRA Hıristiyanlarca kurulmuş terör örgütleridir. Buradan hareketle tüm Hıristiyanları terörist olarak ilan etmek doğru değilse, aynı durum Müslümanlar için de geçerlidir (Bakradze, 2007:13).

Zbigniew Brzezinski 'Büyük Satranç Tahtası-Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri' isimli kitabında teorisini ekonomik, teknolojik, askeri ve kültürel bir kombinasyon üzerine kurar. ABD hegemonyasını sürdürülebilirliğini konu edinir. Avrasya yüzyıllardır dünya siyasetinin merkezi olmuş ve burada yaşayan insanlar dünyaya hükmetmişlerdir. Ancak XX.yüzyılın başındaki I. Dünya Savaşı ile sarsılan Avrasya iktidarı, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte kesin olarak son bulmuş ve yerini Avrasya dışı bir iktidara (ABD'ye) bırakmıştır. Sovyetlerin çöküşüyle Avrasyalı olmayan güç başhakem olmuş (ABD) ve dünyanın en büyük gücü olarak belirlenmiştir. Avrasya küresel üstünlük mücadelesinin oynandığı bir satranç tahtasıdır ve mücadele jeopolitik çıkarların stratejik idaresini de içerir. 1940'lı yıllarda Hitler ve Stalin'in üzerinde anlaşmaya vardıkları gibi 'Avrasya dünyanın merkezidir, onu kontrol eden dünyayı kontrol eder.' Günümüzde Brzezinski'nin Satranç Tahtası eserinde "Avrasya Balkanları" olarak adlandırdığı bölge, zengin enerji kaynaklarıyla dünyanın en önemli alanı olarak kabul görülmekte, bu nedenle de küresel güç mücadelelerinin sürdürüleceği bir satranç tahtasına benzetilmektedir (Akgül, 2009:9).

Şekil 2: Avrasya ve Ortadoğu Balkanı

Kaynak: <http://ibrahimokcuoglu.blogspot.com.tr/2012/10/suriye-ve-iran-sorunu-ortadogu-ve-orta.html>, 04.08.2015

Şekil-2’de birleştirilmiş Ortadoğu ve Hazar Havzası/Orta Asya’nın adeta bir ‘cadı kazanı’na andırıldığını görmekteyiz. Dar bir alanda bölge dışı ve dünya hegemonyası kurma yeteneğine sahip ABD, bölgede yerleşik güçler olarak Rusya ve Çin (her ikisi de dünya hegemonyası kurma geteneğine sahiptir) tepişmektedirler. Bu güçlerin yanı sıra bölgesel aktör durumunda olan Türkiye, İran ve Pakistan yer almaktadırlar. Hepsinin amacı petrol ve doğalgazdır (<http://ibrahimokcuoglu.blogspot.com.tr/2012/10/suriye-ve-iran-sorunu-ortadogu-ve-orta.html>).

Amerikan jeopolitikçisi Brzezinski’ye göre, Avrasya Balkanlarının konumu jeopolitik olarak da önemlidir. Bir ayağı Avrasya’nın en zengin ve en çok sanayileşmiş Batı ucunda bir ayağı Doğu ucunda olduğundan, ister istemez oluşmakta olan ulaşım ağının üstünde durmaktadır. Üstelik bölge, güvenlik ve tarihi hırslar açısından en yakın ve en güçlü üç komşu Rusya, Türkiye ve İran için de önemlidir. Çin’in de bölgeye olan siyasi ilgisi gittikçe artmaktadır. Ama Avrasya Balkanlarının ekonomik potansiyel olarak bütün bunlardan daha da önemli bir yeri vardır. Bu bölgede, önemli madenler ve altının yanı sıra çok büyük doğalgaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır (Emeklier, 2010:39).

Brzezinski'nin Avrasya Balkanları olarak adlandırdığı (Şekil-1) yeni eksen, jeopolitik özellikleri yanında yeraltı zenginlikleri ve enerji kaynaklarıyla dünyanın en önemli bölgesi olarak görülmektedir. Bu küresel rekabetin önemli aktörü ABD; kendi stratejilerini, geleneğini izlediği Anglo-Sakson jeopolitik algılamasının, Avrasya üzerinden Kara hâkimiyet (Heartland) teorisiyle desteklenmesi üzerine kurmuş görünmektedir. Bu bakış açısıyla ABD'nin, Afganistan ve Irak'a yaptığı askeri müdahaleleri ile Karadeniz, Hazar Bölgesi ve Orta Asya'ya yönelik politikaları, Brzezinski'nin öngördüğü ABD Avrasyacılığı'nı gerçekleştirme adımları olarak görülebilir. Brzezinski'nin dile getirmiş olduğu Avrasya Balkanları adlı bölge dokuz ülkeyi içermektedir. Ayrıca iki potansiyel aday ülke mevcuttur. Dokuz ülkenin sekizi Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dır. Bu ülkelerin hepsi daha önce Sovyetler Birliği içindeydiler. Dokuzuncu ülke ise Afganistan'dır. Listeye eklenebilecek potansiyel adaylar ise Türkiye ve İran'dır (Brzezinski, 2005:109).

Avrasya Balkanları'nın enerji kaynaklarının çıkarılmasında büyük güçler pay sahibi olmayı hedeflemektedirler. Bu bölgedeki enerji kaynakları üzerinde pay sahibi olan büyük güçler ise mevcut olan paylarını artırmayı hedeflemektedirler. Ayrıca çıkartılan kaynakların (doğalgaz ve petrol) hangi güzergâhlardan dünya piyasalarına sunulacağı konusunda mücadele mevcuttur (Sultanov, 2005:81).

Francis Fukuyama'nın Tarihın Sonu ve Son İnsan çalışmasında tarihin sonunun demokratik bir devlet olduğunu ve liberal demokrasi ile birleşmiş, teknoloji ile desteklenmiş bir sistem olarak tanımlayarak, liberalizm'e alternatif olarak İslam teokratik bir devlet önermiştir. Hatta Fukuyama'da Hristiyanlığı örnek bir din olarak ele alınmıştır. İslam'ı terör, radikal dinci yapmaktadır. Fukuyama ideolojik çatışmaların sona ermesini ilan edip dünyada tek bir model liberal demokrasi kaldığını ilan etmiştir (Fukuyama, 1999:105).

Modern Batı jeopolitik tezleri olarak bilinen Huntington'un Medeniyetler Çatışması, Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası, Fukuyama'nın Tarihın Sonu ve Son İnsan'ı özellikle Ortadoğu'da bundan sonra yaşanacakların kâğıt üzerindeki planı idi. Medeniyetler çatışması aslında inançların mücadelesidir. Hristiyan terör, Musevi terör diye bir şey yoktur ama İrlanda Kurtuluş Örgütü (İRA) var ve İsrail vardır. Burada elde

edilmek istenen netice, din-İslâm merkezli olan insanlık dışı yıldırma, korkutma, sindirme hareketidir. Enerji ve enerji kaynaklarının toplumsal yaşamdaki artan etkisi devletlerin politik eğilimleri üzerinde etkide bulunduğu gibi güç siyaseti ve ulusal çıkar peşinde koşan devletlerin ekseninde gelişen siyaset teorilerinin yönelimlerini de etkilemiştir. Her ne kadar açıktan ifade edilmese de ‘Hâkimiyet Teorileri’ olarak bilinen jeopolitik teorilerini üreten düşünürlerin temel sorunsallarından biri ulusal çıkar ve güç siyasetini besleyecek yeterli kaynağı mensubu oldukları devletlerin en az çabayla nasıl kontrol edebileceklerini keşfetmektir. Mahan’dan Brzezinski’ye kadar belli başlı Batılı jeopolitikçi düşünürlerin hedef gösterdiği alanların dönemin en yüksek enerji potansiyeline sahip bölgeler olması şaşırtıcı değildir (Dugin, 2005:78).

Göründüğü gibi Batı jeopolitik açıdan Ortadoğu’daki, Kafkasya’daki, Orta Asya’daki doğal kaynakların bulunduğu bölgelere müdahale etmeye çalışmıştır. Batı jeopolitikçileri bu bölgelere daha önce coğrafi alanlardan yola çıkarak Soğuk Savaş sonrası ise ideolojik açıdan yaklaşmıştır. Hatta dini unsurları da katarak medeniyetler arası savaşı ilan etmiştir. İslam’ı hedef almıştır. Müslümanlığı terör kavramı ile eşleştirmeye çalışmış ve bu doğrultuda pek de başarılı olmuştur. 11 Eylül saldırıları sonucu Afganistan’a müdahale ederek tam zirvesine ulaşmıştır.

1.5. Avrasya Jeopolitikçileri

Avrasyacılar göre, Rus kültürü sadece Batılı değil, özgün bir medeniyet olarak Batı ve Doğu’yu içeriyordu. Rus halkı bu açıdan Batılı veya Asyalı değil, apayrı bir Avrasyalı etnik topluma aittir. Rusya içsel açıdan Asya’ya, Batı’ya göre daha yakındır. Doğu’ya yönelmesi; dini alana göre jeopolitik alanla daha fazla bağlantılıdır. Petr Savitski’ye göre, “Ortodoks mezhep ve Ortodoks Kilisesi onlara ışık veren bir lambadır” (İmanov, 2008:115).

Avrasya kıtasını Savitski gibi Trubetskoy da Avrupa kıtasından ayrı bir medeniyet olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Ortodoks mezhebi örnek olarak belirtmiştir. Huntington’un, Fukuyama’nın tezlerinden önce Avrasya kıtasında Rus jeopolitikçileri Rus İmparatorluğu’nun kendine özgü bir özellikleri taşıyan ayrı bir medeniyete sahip bir halk olarak savunmuşlardır. Burada asıl amaç o dönemde Avrasya’nın sahibi olan Rus İmparatorluğu’nun Batı’dan farkını vurgularken Rusların ise Avrasya kıtasına sahip bir halk olduğunun da altını çizmektedirler. Özellikle klasik Avrasyacı mensuplarından

sayılan Vernadski'ye göre, dünya ikliminin çeşitliliği değişik mekânlarda kültürleri ortaya çıkarmıştır. Her birinin kendi hâkimiyet dönemi vardır. Bunlar, kendi iç kriterleri ve kendi mantığına göre olmuştur. Her halkın kendi gelişme modeli, kendi zamanı, kendi mantığı vardır ve bunlar kendi iç özgün kriterlerinden yola çıkılarak anlaşılmalı, değerlendirilmelidir. Trubetskoy'a göre; "Avrasya devletinin ulusal özü daha önceleri Rus İmparatorluğu denilen devlettir. Bu sahada yaşayan halkların tümünün toplamı özel bir multi-etnik ulus ve özel bir ulusçuluğa sahip olarak görülür. Biz bu ulusa Avrasyalı, onun ülkesine Avrasya ve onun ulusçuluğuna da Avrasyacılık diyoruz. Trubetskoy Avrasya'yı bu yüksek değerlerin ve özgün kültürün Avrupa milliyetçiliğine karşı korunma alanı olarak görmektedir (Gabdullina, 2001:102).

Klasik Avrasyacılar Rusya İmparatorluğu'nun bir kıta imparatorluğu olduğundan hareketle Avrasya coğrafyasının kendine münhasır konumunu ve bütünlüğünü tartışmışlardır. Savitski'e göre ekonomik ve coğrafik koşullar Avrasya birliğini kaçınılmaz kıldığını belirtmiştir. Böylece 19.yüzyıl sonunda jeopolitik birlik kültürel bir duyguya dayanarak ortaya çıkmıştır. Avrasya merkezi konumundaki Hazar Havzası'nın iklim koşullarından ve bu coğrafyanın verimliliğinden bahsederek burasının Rusya-Avrasya bütünlüğü için jeo ekonomik ve jeopolitik önem arz ettiğini belirtmiştir.

Klasik Avrasyacılıkta yüksek düzeyde değerlendirilen kültürel üstünlük yeni Avrasyacılıkta küresel jeopolitiğe dönüşmüştür. Klasik Avrasyacılar kültür ve medeniyet bağlamında Rusya'nın benzersizliği üzerinde dururken, yeni Avrasyacılar küresel hegemonyada Rusya'nın hak ettiği payı nasıl elde edeceğini tartışırlar. Yeni Avrasyacılığın temel problemi Rusya'nın büyüklüğünü sağlayabilmesi, sözünü dünyaya geçirebilmesi, kendi gelişim yolunu kendisi belirleyebilmesidir. Dugin bu sürece İmparatorluğun toparlanması diye adlandırmaktadır (Egorov, 2003:15).

Klasik Avrasyacılar Savitski, Vernadski, Trubetskoy ile yeni Avrasyacı Dugin, Putin, Nazarbayev, Suleymenov arasında köprü oluşturan 1980'lerde Lev Gumilev'tir. Özellikle Gumilev'in: Tutkunluk (Pasyonarlık) teorisi çok popüler olmuştur.

Gumilev teorileri tarih boyunca Avrasya kıtasındaki devrimleri kapsayan ve bu süreç zarfında değişen iktidarı ele almaktadır. Avrasya halkının Hun İmparatorluğu'ndan bu yana değişen güç dengesini de teorik çerçevesi kapsamında ele almaktadır. En belirgin teorileri ise Tutkunluk ve Etnogenezdir.

Gumilev, Avrasyacıların temel tarihi-metodolojik sonuçlarını kullanmıştır. Fakat onlardan kendince etnoslar arasındaki olumlu ve negatif yakınlığın sebebine cevap bulamamıştır. Ona göre etnoslar, doğal bir öğrenim süreci olarak belli bir enerji ivmesinin etkisine uğramakta ve kozmostan gelen tutkunluk (pasyonarlık) etkisi yaratan bu ivme üstün bir etnik varlık yaratmaktadır. Bu duruma Gumilev, etnosları tutkunluğun (pasyonarlığın) ortaya çıkmasına neden olan ‘genetik mutasyona’ dayandırmaktadır. Tutkunlar (pasyonarlar), özel tabiat ve yeteneğe sahip insanlardır. Tutkunlar yeni etnosun, kültürün ve devletin kurucularıdır. Yeni bir etnosun tarih sahnesine çıkması ve gelişme süreci için Gumilev, pasionarlık (Latince) kelimesini kullanmıştır. Gumilev’e göre, basitçe ifade edersek, tutkunluk (pasionarlık) etnosu harekete geçiren bir enerjidir veya enerji etkisidir. Etnosu harekete geçiren tutku ve pozitif ihtiras sahibi ideal insanlar, yani tutkunlar (pasionerler) mevcuttur. Gumilev, güneş ışınlarından kaynaklanan doğal bir enerji olarak gördüğü tutku hipotezini, ‘biyosferci’ V.Vernadski’ye dayandırarak geliştirmiştir. Hatta göçebe Avrasya halklarının arasından böyle bir enerjiye sahip olan ve halkları harekete geçiren birey olarak Cengiz Han’ı işaret etmektedir. Tutkunlar (pasionerler) söz konusu olduğunda Gumilev’in en çok zikrettiği ve tasvir ettiği şahsiyetler arasında Makedonyalı İskender, Fransız Jeanna d’Ark ve Napolyon Bonapart bulunmaktadır. Tutkunlar (pasionerler) sadece liderler değildir; sıradan insanlar arasında da bulunurlar. Bunların sayısı çoğalıp belli bir düzeye eriştiğinde veya azaldığında etnik oluşum (etnogenez) süreci, evre değiştirmektedir. İlkinde tutku (pasionar) hamle gerçekleştirebilir, ikincisinde ise etnos güç ve enerji kaybettiğinden düşüşe geçer. Eğer tutkunların (pasionerilerin) sayısı yeterli düzeye varmazsa, kitlelerin ataletini kırmak mümkün olmamaktadır. Burada bir de alt-tutkun (süb-pasionar) tip söz konusudur. Bunlar uyumlu süper-aktif olmayan insanlarıdır; etnosun düşüşe geçtiği dönemlerde çoğalmaktadır (Gumileva, 2006:232).

Tutkunluk teorisi ile Gumilev Avrasya kıtasında geçmişten bu yana güç mücadelesinin sürdüğünü tarihsel süreçlerle adım adım ifade etmektedir. Ayrıca Avrasya’da bir İmparatorluğun varlığını sürdürebilmesi için liderlerin de büyük rol oynadığını da vurgulamaktadır.

Gumilev’e göre, Tutkunlar olumlu bireyler olduğu gibi olumsuz bireyler de olabilir. Örneğin, Hitler, Stalin gibi bireyler güçlü fikirlerini, ideolojilerini öne sürerek halklarını

negatif yönde harekete geçirmişlerdir. Gumilev'e göre, Batı Avrupalı ve Rus etnik gruplar birbirlerinden sadece farklı değillerdir. Aynı zamanda bunlar birbirleriyle karışamaz ve kaynaşamazlar da... Rusya'nın yabancı bir 'süper etnik' gruba dâhil ve tabi olması; onun kendi dominant etnik-kültürel unsurlarının göz ardı edilmesi ve kendi etnik unsurları yerine yeni süper etnik grubun hâkim inanç sisteminin ikame edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Avrasya halkı zaten kendi başına bir süper etnik grup oluşturmaktadır. Bunun içinde Ruslar, Türkler ve diğer etnik gruplar bulunmaktadır (Tolstoy, 1995:45).

Bu stirlarda Ruslar'ın Avrasya kıtasında barınan tüm etnik grupları kendi muti etnik grubuna dahil edebileceğini ifade ederken kıta dışında kalan diğer etnik grupları öteki konumuna koyduğu anlaşılmaktadır. O dönemde Batı'ya özellikle Avrupa'ya işaret etmektedir.

Bilimsel ilginin Doğu Göçebe İmparatorluğu'nun tarih öncesine yoğunlaşması ve eski Avrasya'nın muazzam etnik ve kültürel mirasçılarını keşfetmesi, (Hun, Türk, Moğol vb.); "etnogenezi" teorisinde Türkofil yaklaşımın gelişimine denk düşmektedir. Etnos, genel olarak herhangi bir kolektif insan: Tarihsel kader birliğine dayanan her etnosun bir başlangıcı ve bir sonu vardır; yani, doğacaktır, büyüyecektir, yaşlanacaktır ve ölecektir. Tek başına varlığını sürdüremezler. Etnoslar arasında çok çeşitli etnik temaslar oluşmaktadır. Böylece halklar arasında sempati ve samimiyet oluşarak güven sağlanmaktadır. Ruslarla Moğollar arasında böyle bir samimiyet kolayca oluşmuştur. Fakat Avrupalılarla böyle bir samimiyet oluşturmak oldukça zordu; özellikle de Katoliklerle. Gumilev: "Bizim dedelerimiz ulu Ruslar; XV-XVII.yüzyıllarda Volga, Don, Obi Tatarları ile Rus kültürünü kabul eden Buryatlarla kolay ve hızlı bir şekilde karıştılar. Ulu Rusların kendileri Yakutlar arasında kolay dağıldılar ve Yakutlaştılar. Bununla birlikte, daima Kazaklarla ve Kalmıklarla dostça temas kurdular. O yüzden Moskova Rusya'sının tarihi, Avrasya kıta tarihi ve Rus-Tatar etnik temasları dışında incelenemez. Gumilev, Avrasya'nın Batı'dan izole halde, eşsiz bir medeniyet olduğu fikrine sahiptir. Gumilev, Avrasya'yı dışındaki çatışmalardan izole bir alan olarak görmüştü. Ormanlar ve bozkırlardan oluşan bu alanda birçok halk bir arada yaşamaktadır. Bu halklar, Gumilev'e göre, bahsedilen bölgede "etnik oluşumlarını" elde

etmiş ve kendi biyosferlerini başarılı bir şekilde biçimlendirmişlerdir (İmanov, 2008:117).

1.5.1. Yeni Avrasyacılık ve Duginizm

Klasik Avrasyacılar kültür ve medeniyet bağlamında Rusya'nın benzersizliği üzerinde dururken, Yeni Avrasyacılar küresel hegemonyada Rusya'nın hak ettiği payı nasıl elde edeceğini tartışırlar. Yeni Avrasyacılığın temel problematiği Rusya'nın büyüklüğünü sağlayabilmesi, sözünü dünyaya geçirebilmesi, kendi gelişim yolunu kendisi belirleyebilmesidir. Yeni Avrasyacılar bu süreci İmparatorluğun toparlanması diye adlandırmaktadır (Dugin, 2005:10).

Yeni Avrasyacılığın temsilcisi jeopolitikçi Dugin'e göre, Rusya'nın önünde 3 farklı seçenek vardır:

- Amerikancı (Atlantikçi)
- Sovyetçilik
- Avrasyacılık

Tek kutuplu küreselleşmeye giden dünyada Rusya stratejik bağımsızlığını tek başına elde edemez. Bu durum Rusya'yı güçlü kılacak ittifakları zorunlu kılmaktadır. Karşılarında en büyük engel olarak ABD'yi gören Avrasyacılar, Rusya için üç önemli müttefik öngörüyorlardır. Bunlar; Avrupa'nın ortasındaki Almanya, Doğu'da Japonya ve Güney'de ise İran'dır. Rusya'yı çevreleyen ve çoğunluğu eski Sovyet topraklarında ortaya çıkan "Yakın Çevre" ülkeleri ile ekonomik-sosyolojik ve siyasi ilişkiler mutlaka geliştirilmelidir. Rus jeopolitikçisi Dugin'e göre, Çin'le ittifak, Çin'in Orta Asya'ya nüfuz etmesine ve Japonya'nın da Rusya'dan uzaklaşmasına neden olabilmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle eski jeopolitik görüşlere yenileri eklenip dünyada yeni dengeler oluşurken, Dünya adasının merkez bölgesi hala Hazar havzasına yakın coğrafyalardır. Dugin, stratejik olarak ABD'yi kıtadan (Avrasya'dan) uzaklaştırabilmek için şunu önermektedir: 'Batı karşıtı bir ittifakın kurulması.' Düşününürün "Pax Eurasiatica" (Avrasya Projesi) olarak adlandırdığı bu ittifakın nihai amacı, 'Avrasyalı jeopolitik ve jeoekonomik içerikli örgütlerin jeo-stratejik birliğini sağlamak' olarak

tanımlanmıştır. Bu ittifak; Rusya, Japonya, Almanya ve İran arasında ve Batının reddi gibi ortak bir payda üzerine dayandırılmalıdır (Özey, 2007:45).

1.5.2. Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Birliği Politikası

1.5.2.1. Kazakistan'ın Bağımsızlık Öncesi Yılları (1986-1990)

Kazakistan'ın SSCB döneminde yani 1986'da Tatar kökenli Dinmuhamed Konaev iktidardan gidince Merkezi Komite Kazakistan yöneticisi olarak Rusya'daki Ulyanov bölgesinin yöneticisi Gennadi Kolbin'i seçti. Kolbin, Gorbaçov'un sadık arkadaşlarından biri idi. Tabii Kazakistan'ı bilmeyen, tanımayan birinin yönetmesine karşı olan halk meydanlara döküldü. Sert bir tepkiyle karşı karşıya kalan halk, gösterilerini daha fazla şiddetlendirdi. Sonucunda iktidardakiler olumlu neticeye ulaşamadılar. Meydanlar büyük çatışma alanına dönüştü. Çatışmayı durdurma amacı ile 1989'da G.Kolbin yerine Kazakistan'ın Komünist Partisinin Merkezi Komitesi'nin birinci sekreteri olarak Nursultan Nazarbayev seçildi. Nazarbayev Nisan 1990'da Kazakistan'ın cumhurbaşkanı oldu (Nazarbayev, 2003:332).

Ardından, Aralık 1922'de kurulmuş olan SSCB'ye Aralık 1991'de son nokta konulmuştur. 1 Aralık 1991 tarihinde yapılan referandum ile Kazakistan Başkanlık sistemine geçti ve Devlet Başkanı olarak tekrar Nazarbayev seçilmiştir. 16 Aralık 1991'de Kazakistan bağımsızlığını ilan ederek tarih sahnesinde Kazakistan Cumhuriyeti olarak yerini almıştır. SSCB'nin çöküşünden sonra Kazakistan nükleer silahlardan vazgeçmek koşuluyla diğer devletler ve NATO gibi güçler tarafından tanınmıştır. N. Nazarbayev kendi ülkesini Asyalı olarak ilan etmiştir. Aralık 1991 tarihinde, Ocak 1999'da ve son olarak da Aralık 2005'te genel seçimde başkanlığa seçilmiştir (<http://lenta.ru/lib/14160029/full.htm>,01.12.2012).

Coğrafi açıdan Kazakistan, Orta Asya'daki en büyük devlettir. Yüz ölçümü 27 milyon km² ile eski SSCB'nin % 12,5'dir. Kuzey'de Rusya Federasyonu ile 6846 km, Güney Batı'da Hazar Denizi ile Güney'de ise Türkmenistan ile 379 km, Özbekistan ile 2203 km, Kırgızistan ile 1051 km, Doğu'da ise Çin Halk Cumhuriyeti ile 1533 km sınırı vardır (Nazarbayev, 2007:87).

Kazakistan Orta Asya ve Kafkasya'daki Cumhuriyetler içinde bağımsızlığını en geç ilan eden ülkedir. Bunun nedenleri arasında;

- Kazakistan’da Rus nüfusunun çok olması.
- Kazakistan ile Rusya arasında çok uzun bir sınırın mevcut olması. (Diğer Orta Asya ülkelerinin Rusya ile sınırı yoktur).
- Kazakistan’da Rusya’nın nükleer tesislerinin ve uzay üslerinin olması.
- Rus dili ve kültürünün Kazakistan’da diğer ülkelerle karşılaştırılmayacak kadar baskın olması sayılabilir (Omarbekov, 2006:206).

1.5.2.2. SSCB Sonrası Bölgede BDT Girişimleri

SSCB’nin çöküşünden birkaç gün sonra Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri BDT’ye üye olmaya hazır olduklarını ilan ettiler. Bağımsız ülkeler Alma-Ata’da “Alma-Ata Bildirgesi’ni” imzalayarak Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kurulduğunu açıkladılar. Bildirgede BDT’ye Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Moldova Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Tacikistan Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti, Özbekistan ve Ukrayna Cumhuriyeti üye olduğu ildirilmiştir.

Bu şekilde SSCB dönemi bir çatı altında yaşayan devletler tekrar bir araya geldiler. BDT girişimlerini ilk Rusya destekleyerek yakın çevresini toparlamaya çalışmıştır. Batılı güçler ise Sovyet Rusya’nın bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Bu güne kadar Batı NATO çatısı altında Rusya’nın Karadeniz bölgesinde boşluğunu doldurmuştur. Kafkasya’ya da yayılmaya başlamıştır.

BDT örgütü üzerindeki girişimleri ise ilk önce SSCB sonrası iflas eden ekonomik çöküşü yedinden yapılandırmaktı. Çünkü SSCB ülkeleri bir birine ekonomik bağlı bir ağı üzerine kurulmuş sistemde yaşamaktaydı. Sovyetler Birliği’nin yıkılışı ülkeler büyük ekonomik kayıplar yaşamalarına neden olmuştur. BDT çerçevesinde ülkeler birbirini ekonomik bataklıktan kurtarma çabasına girişmişlerdir. Bu doğrultuda BDT’nin amaçları ise şu şekilde belirtilmiştir:

- Demokratik ve hukuki temelde, karşılıklı saygı ve bağımsızlık hakkını ve ülkelerin eşitliğini tanıyarak, herkesin vazgeçilmez haklarını korumak ve iç işlerine karışmadan devletlerarasındaki ilişkileri geliştirmek;

- Ekonomik baskı yaratmamak, güç ve tehditte bulunmamak, insan hak ve özgürlüklerini tanıyarak ulusal azınlıkları korumak ve uluslararası hukuk normlarına saygı göstermek;
- Birbirinin toprak bütünlüğünü tanıyarak, işgale kalkışmamak;
- Tarihi dostluk ve iyi komşuluğu karşılıklı olarak devam ettirerek halkların barış ve birlik içinde yaşamasını sağlamak;
- Uluslararası barışı korumak.
- Üye ülkeler Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurarak aşağıdakileri ilan ediyorlardı:
  - Topluluğa katılımcıların işbirliği, eşitlik temelinde ve düzenleyici kurumlar topluluğunun katılımcıları arasında anlaşılabilir ve belirlenen düzenle işletilecek.
  - Uluslararası stratejik yönetimi ve güvenliği sağlama amacıyla nükleer silahlar tek elden kontrol edilip, askeri-stratejik güçlerle korunacak ve tarafların nükleer silahlarından arınmış ve tarafsız devlet statüsünü kurmasına saygı gösterecektir.
  - Bağımsız Devletler Topluluğu, katılımcılarının onayı ile tüm eski SSCB ülkelerinin ve Topluluğun ilkeleri ile amaçlarını paylaşan ülkelerin katılımına açık olacaktır.
  - Topluluk tarafından tek ekonomik alan ve genel bir Avrasya ortak pazarı oluşturulmaya çalışılacaktır.
  - BDT'nin kuruluşu ile SSCB'ye son verilecektir.

Topluluğa katılımcı ülkeler kendi anayasal kararları ile uyumlu olarak, eski SSCB'den gelen uluslararası taahhütleri yerine getirmeye de garanti vermişlerdir (Yanovski, 1995:36).

BDT girişimi ile aynı zamanda SSCB ülkeleri Sovyet sistemi çökünce Fukuyama'nın ideal bir devlet olarak işaret ettiği liberal demokratik bir devlet olma çabasına girmişlerdir. Batılı kapitalist sistemi daha kavrayamayan, Çeçenistan ile savaş yaşayan Rusya, Batı'nın 2001'de Afganistan müdahalesine destek vermiştir. 11 Eylül olayı

Huntington'un tezi üzerine İslam'ı terör olarak bir daha vurgulamasını sağlamıştır. Batının yayılcı politikasının son bulmayacağı anlaşılınca Rusya Putin'in iktidara gelişi ile kendince bir Avrasya Birliği kılıfı hazırlamaya girişmiştir.

1.5.2.3. SSCB Sonrası Nursultan Nazarbayev'in Avrasyacılığı

1990'lı yıllar dünyadaki globalleşmenin yükseldiği, yani ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık, entegrasyon ve doğrudan veya dolaylı olarak etkileşimin güçlendiği dönemdir. Globalleşme çatışma dolu dünyanın genel bir görüntüsüdür. Bir ülkede yaşanan olaylar bütün dünya güvenliğini etkilemekte veya tehdit etmektedir. Böyle gerçekler varken bağımsızlığına yeni kavuşmuş bir ülke dünya ile kopuk olarak kendince yaşaması imkânsızdı. Bu yüzden Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra totaliter rejimden piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçiş sürecinde siyasi, ekonomik ve sosyal reformları sistemli bir şekilde yürütmek, iç ve dış güvenliği sağlamak ve güçlendirmek için farklı entegrasyon zeminlerine ihtiyaç duyulacağını basiretli bir politikacıya has öngörülerle tahmin edebilmiştir. 29 Mart 1994 tarihinde, Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Moskova Devlet Üniversitesi camiasıyla görüşmesi sırasında Avrasya Birliği fikrini ilk kez ortaya atmıştır (Abuseyitov, 2009:42).

Kazakistan bağımsızlığını kazanır kazanmaz, dünyadaki sermaye ve enformasyon akışına hemen katılmaya mecbur kalmıştır. Bu, ülkenin kaderi açısından çok önemli bir olaydır. Zaten totaliter rejimin sömürsünde kan kaybeden ve zayıf düşen Kazak milleti şimdi globalleşmenin girdabında iyice yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Yeni sömürgeciler silahlı askerler değil para düşkünü kurnazlardır. Teknolojik açıdan geride kalmış bu ülkede gelişmek için yeni teknoloji ve yabancı yatırımı lazımdı. Bu ortamda Kazakistan, milli şuurunu ve bağımsızlığını nasıl korumalıydı? Bundan sonra demokratik açık toplumda yabancılarla rekabet edebilecek, modern bilimle donanmış ve aynı zamanda kendi milli değerlerini koruyabilen yeni nesiller yetiştirebilecek miydi? Gerek etnik yapısı gerek dünya görüşü itibarıyla çok farklı olan vatandaşlarını bir milli birlik çatısı altında toplayabilir miydi? Böyle sorunlara kapılan ve Avrasya'nın tam kalbinde yer alan Türkler diğer milletlere kültür taşıyıcı, Doğu ile Batı medeniyetlerini bağlayıcı bir köprü rolünü üstlenmişti (Nısanbayev, 2006:6).

90'lı yıllarda, SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız devletler, ekonomik kriz ortamına girdiler. Böyle çıkmaz sokaklardan kurtulmak için bir çare bulmaya kalkan Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, 1994'te Avrasya Birliği projesini ortaya atmıştır. Oluşan krizleri engellemek ve durumu kurtarmak amacıyla ekonomik entegrasyona dayalı bir proje sunmuştur. Nazarbayev tarafından önerilen “Avrasya Birliği” fikri siyasi, ekonomik, askeri, gümrük, kültürel alanlarda konfederasyon niteliğinde devletler birliğini öngörmekteydi. Öncelikle Avrasya Birliği'ne SSCB'nin 5 devleti Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Tacikistan üye olmuştur. Daha sonra Ermenistan, Özbekistan, Ukrayna da buna dâhil olmuşlardır (Joldasbekov, 2005:63).

Avrasyacılık fikrinin teoriden pratiğe geçmesinde Kazakistan'ın emeği çok ön plandadır. Avrasyacılık ideolojisi Rusofiller (Slavofilizm) ile L.Gumilev'in mirasıdır. Kazakistan'ın önderlik ettiği yeni Avrasyacılık ise daha geniş bir projedir. Bugünkü Avrasyacılığın özünü şöyle formüle edebiliriz: “Avrasyacılık, sosyal modernizm, ekonomik gelişme, kültürel ve ulusal özdeşliği koruyarak yürütülen bir projedir.” Yeni Avrasyacılar Klasik Avrasyacıların fikirlerini yeniden yapılandırmaktadırlar. Yeni Avrasyacılık demokratik, açık ve belli bir düzeye kadar liberal ekonomik gelişmeye ağırlık vermektedir. Yeni Avrasyacılığın Klasik Avrasyacılıktan ayrılan özelliği ise globalleşme ve Batı'yı reddetmemesidir. Sadece Batılı globalleşme paradigmasının evrenselliğini ve birliğini sorgulamaktadır. Avrasyacılık gezegende kendine özgü bir kültürü ve tarihi olan ulusların yaşadığını ileri sürmektedir. Kültürlerin farklı pozisyonlarını dikkate almaya çalışan Avrasyacılığa göre, bunların her birinin kendi özellikleri ve gelenekleri vardır. Gezegende tüm insanlar kendi komşularının ruhsal özelliklerini gözetmeyi dikkate alınca birbirlerini anlayabilirler ve sadece bu doğrultuda uluslar ve devletler birbirleri ile yaklaşabilirler (Abdimanapov, 2006:194).

Nazarbayev siyasi birey olarak Avrasyacılığın teorik ve politik vektörünü belirlemiştir. Nazarbayev'in fikri, tarihi bakımdan önemli bir adımdır. Avrasyacılığın çağdaş Kazakistan için nasıl bir önem taşıdığını üç temel düzeyde belirleyebiliriz:

- Avrasyacılık, Kazak toplumunun tarihi temelini koruyarak yenileşmesidir. Yenileşme ve geleneksel gelişmedir.

- Avrasyacılık, Avrasya Birliğine odaklanma ve SSCB sonrası bölgenin entegrasyonudur. Yeni Avrasya entegrasyonu yeni fikirler temelinde ekonomik gelişme, demokrasi, bağımsızlığı korumak ve sağlamlaştırmaktır.
- Avrasyacılık, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kırgızistan vs. ülkelerin kendi aralarında olmak üzere aynı zamanda bu ülkelerin Avrupa Birliği ve NATO ile entegrasyonu yönünde de bir girişim hamlesidir. Bunun dışında Orta Asya ülkelerinin; Çin, Türkiye, İran ve Arap ülkeleri ile bölgesel ortaklığı geliştirme hamlesidir.

Bu üç düzey bugün N.Nazarbayev'in Avrasyacılığının pratikte uygulanmakta olan ve yürütülen siyasetidir. Rusya'da Putin'in iktidara gelişi ile Rusya'nın Avrasyacılığa bakışını Putin'in Nazarbayev'in Avrasyacılık girişimlerini desteklemesi ispatlamaktadır. Moskova ve Astana, Avrasya konusunda hemfikirlidir. İki ülkenin girişimleri sayesinde Avrasyacılık üç temel yapıda cisimleşmektedir:

- Avrasya Ekonomik Birliği entegrasyon modelidir.
- Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı, askeri-siyasi birliktir.
- Uluslararası Avrasya Hareketi.

Uluslararası Avrasya Hareketi Avrasya'daki sivil toplumun entegrasyonunu sağlama yolu ve ülkelerin aydınlarının Avrasya bölgesinde entelektüel, bilimsel elit insanların aktif şekilde diyalogudur. Bilimsel alanda ise Avrasya üniversitelerinin birliğidir (Dugin, 2005:52).

Bu girişimler Avrasya Birliği'nin adım adımla teoriden pratiğe geçerek gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu kuruluşlar BDT ülkelerini ve belki de diğer bazı ülkeleri demokratik temelde ve yüksek insani misyonla güçlü tek bir teşekkülde birleştirmek üzere görevlendirilen Avrasya Birliği sürecine doğru azami ve bazen de çok zor ilerleme aşamaları sağlamaya çalışmaktadırlar. Kazakistan, kıtayı gerçek anlamda bütünleştirmeye gayret etmektedir. Büyük kıtasal devletin kurulması için, Slav ve Türk halkları, Hıristiyan ve Müslümanlar arasında kardeşliği ve Avrasya hayalini gerçekleştiren somut kuruluşlarla fikir paylaşmaktadır. Bu büyük kıtasal devlet; gelişmiş, dinamik, güvenli, kültürel ve çağdaş özgünlüğünü koruyan, ancak bütün

dünyaya açık olan bir devlettir. Bununla birlikte Kazakistan, etnik geleneklerin dengesine, toplumun laik düzenine, diğer Orta Asya halkları ile olan tarihi ilişkisine, Rusya ile olan kardeşlik bağına büyük önem vererek ciddi bir şekilde özdeşliğin öğelerini tahlil etmektedir. İslam konusunda globalleşme şartlarında İslam faktörü en sivri konulardan biri haline gelmiştir. Astana “İslam tehlikesi” hakkında temelsiz görüşleri şiddetle bir yana iterek protesto etmektedir. Din konusunda radikalizm ve fundamentalizmi sert bir şekilde kınamaktadır. Kazak kimliğinin dini unsurları da net bir şekilde belirtilmiştir. Bu kimlik milli kültüre uygun, diğer kültür ve dinlerle diyaloga açık geleneksel İslam dinine ve sofizme dayanan laik toplumdur (Nazarbayev, 2003:116).

2010’da Astana’da Nursultan Nazarbayev’in inisiyatifi ile gerçekleşen dinler diyalogu Nazarbayev’in tüm dini inançlara saygı duyduğunu göstermektedir. Kazakistan’da İslam konusunda Türkiye’deki gibi bilinçli olarak inançlı insanlar azdır. Halkın çoğu İslam’ın ne olduğunu bilmezler fakat Müslüman olduğunu dile getirirler. Dini inancı zayıf olan insanlar her önüne gelen dini kabul etmeye yatkındırlar. Bu yüzden Kazakistan tüm dinlere kapısını açık bıraktığı için farklı din mensupları çoğalmıştır. Hatta dini misyonerler de çoğalmıştır. Misyonerler sosyal hayatı zayıf olan aileleri ve gençleri hedef alarak para karşılığında kendi dinlerini kabul ettirmektedirler. Son zamanlarda Hindistan’a ait dini akımları kabul edenler ile vahabistler çoğalmıştır.

Nazarbayev’in inisiyatifi ile oluşan Avrasya Ekonomik Birliği’nin temel amaçları ve faaliyetleri şunlardır:

- Ekonomik alanda birliğin sınırlarında ekonomik güvenliği sağlamak, kaçakçılık, gümrük ve başka yasadışı suçlarla mücadele etmek;
- Üretim, girişim işlerinde eşit koşulları oluşturmak;
- Taşımacılık hizmetleri için birlik kurarak tek taşımacılık sistemini oluşturmak;
- Ortak enerji piyasasını oluşturmak;
- AEB’ye üye ülke piyasalarına yabancı yatırımların girişinde eşit şartları oluşturmak (<http://mpa.rbc.ru>).

- Hukuki alanda ulusal yasama süreçlerinin özdeşleştirilmesi ve yakınlaştırılmasını sağlamak;
- AEB çatısı altında yapılan yasama faaliyetlerini üye ülkelerin yasama normlarına uygun şekilde düzenlemek;
- Üye ülkelerin hukuk sistemlerinin AEB çerçevesinde tek hukuk alanı oluşturmasını sağlamaktır.
- Sosyal ve eğitim alanında bilim ve teknolojinin temel konuları üzerinde ortak inceleme ve araştırmalar yürütmek;
- Ulusal eğitim sistemine uyum sağlamak, bilim ve kültürü geliştirmek;
- Minimum standartları oluşturmak için ulusal sistemlere uyum sağlamaktır (Sultanov, 2005:133).

Birliğin gelişmesine yönelik eğilimler sistematik nitelik taşımaktadır. Buna göre birliğin öncelikleri arasında ulusal piyasaları güçlendirmek ve birliğin ortak pazarını geliştirmek; aynı zamanda üçüncü ülkeler tarafından gelen olası ekonomik zararlara karşı ortak refleks ortaya koymaktır. Bu, özellikle ekonomik tehlikelere karşı ortak savunma potansiyelini sağlayacaktır. Böylece hizmetlerin, yatırımların, iş gücünün ve malların serbest dolaşımı için elverişli koşulları oluşturacaktır. Birliğe üye ülkelerin önceliği sistemin gerçekleşmesi için kilit öneme sahip olan Gümrük Birliği'nin 2006'da yapılandırılması olmuştur. AEB'nin kuruluşu aşamasında Gümrük Birliği'nin yapılandırılması ilk amaçlardan biridir. Uygun sınır politikaları yürütmek, dış ticaret ve gümrük yasalarının bütünleştirilmesi arzu edilen hedefler arasındadır. Güçlü bir ekonomi için enerji pazarını kontrol etmek ve AEB'nin transit potansiyelini stratejik hale getirmek için taşımacılık alanında birlik kurmak esastır. Tarım ve endüstri sektörü alanında işbirliği tüm üye ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Ekonominin reel sektörde eşgüdümlü olarak yürütülmesi birliğin entegrasyon temeli şeklinde nitelenmektedir. Sosyal alanda ve eğitim alanında işbirliğini geliştirmek için somut önlemler öngörülmektedir. Bunun ardından, vatandaşların serbest dolaşımı için göçün kontrol edilmesi ve işgücünün serbest dolaşımı sağlanacaktır. Birliğe üye ülkelerin vatandaşları üye ülkelere hangisini isterse orada eğitim görebilecek, eşit haklardan

yararlanacaklardır. Her ülke başka bir ülkenin herhangi bir eğitim kurumundan alınmış unvan ve belgeleri kabul edecektir (Guseinov, 2006:31).

AEB'nin derinleşme aşaması olarak kabul edilebilecek 2003-2006 yılları arasında 160'tan fazla karar somut olarak alınıp uygulamaya konulmuştur. Bunlara ilaveten 50-60 civarında uluslararası antlaşma ve sözleşme hazırlanıp kabul edilmiştir. Kısacası AEB'ye üye ülkelerin entegrasyon girişimlerinin somut sonuçları olarak şunlar belirtilebilir:

- AEB üye ülkeleri arasında, malların serbest dolaşımını ve serbest ticareti sağlamak için ticaret mallarına uygulanan gümrük vergilerini karşılıklı olarak kaldırmak.
- Karar verme yetkisine sahip üye ülkeler arasında mükerrer vergilendirmeden kaçınmak için doğrudan vergilendirme ilkesine geçiş.
- AEB'nin dış ekonomik faaliyetlerinde yeni ürün çeşitleri hazırlamak, Dünya Ticaret Örgütü'nün normları ve kurallarına uyum sağlamak.
- AEB'nin üç ülkesi arasında (Kazakistan, Beyaz Rusya, Rusya) genel gümrük tarifelerini oluşturmak.
- Sınır, taşımacılık ve sosyal ilişkiler konusunda dış ticaret, vergi, döviz yasaları ve ulusal yasama süreçlerinin özdeşliği doğrultusunda birçok uluslararası belge ve dokümanı kabul etmek.
- Bir uluslararası ortak senetler piyasası oluşturmak; Bu piyasada yatırımcıların çıkarlarını korumak amacıyla önlemler almak, uluslararası senetler piyasasının bilgi merkezlerini oluşturup taraflar arasında eşitlik sağlamak. Devletlerarası antlaşmaya uygun olarak AEB'ye üye ülkelerin vatandaşları daimi ikamet edilen yerlerine bakılmaksızın diğer ülkelere vizesiz gitme hakkına sahiptir. BDT çerçevesinde Gümrük Birliğinin oluşmasından itibaren N.Nazarbayev'in desteği ile birliğin faaliyetleri için birçok işlem yapılmıştır. Örneğin, N.Nazarbayev'in önerisiyle Gümrük Birliği'ne üye devlet liderleri arasında 28 Nisan 1998'de "Halka Yakınlaşmak İçin On Basit Adım" bildirisi kabul edilmiştir (<http://www.cis.minsk.by/webnpa/text.aspx?RN=N90700662>).

2015 yılında Kazakistan Dünya Ticaret Örgütü'ne kabul edilmiştir. Fakat Dünya Ticaret Örgütü'nün kriterlerinin üst düzeyde olması ile Kazakistan'da doların hızla yükselişi tüketim mallarının üzerindeki tarifin yükselmesine yol açmıştır. Halkın sabit maaşla kalması ile tüketim mallarının üzerindeki fiyatın yükselişi halkı bir paniğe uğratmaktadır. Maaş üzerinde hiçbir yükseliş olmaması ve dışarıda malların pahalılaşması halkın yaşam şartlarının kötüleşmesine yol açmaktadır. İlerinde hükümetin nasıl bir müdahale yolu çizeceğini göreceğiz. Şimdilik bir değişim yoktur.

1.5.2.4. Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Entegrasyonu

Kazakistan dış politikasında N.Nazarbayev genel olarak çok vektörlü ve entegrasyona dayalı bir politikaya vurgu yapmaktadır. Demek Hazar Denizi enerji girişimi ile ilgili dış ilişkilerde tek taraflı olmadığını açıklamaktadır. Jeopolitik alanda Kazakistan'ın dış siyasetinde Kazakistan'ın çok vektörlü yaklaşımı göze çarpmaktadır. Böylece Kazakistan Kuzey ile Güney, Doğu ile Batı arasında işbirliğine açık olduğunu vurgulamaktadır. Yani N.Nazarbayev Doğu-Batı, Güney-Kuzey diyalogunu devam etmekte olduğunu göstermektedir. N.Nazarbayev'in yürütmekte olduğu dış politika vektörleri ile Kazakistan Doğu-Batı, Kuzey-Güney diyalogunu kuran kavşak konumundadır (Dugin, 2005:12).

Çok vektörlülüğe enerji hatları bir örnektir. Kazakistan'da çok yönlü enerji hatlarının sayısı gün geçtikçe hızla artmaktadır. Yüzyılın başında temel eğilim Dünya enerji piyasalarının küreselleşmesi, ortak bir enerji alanı oluşturulması, bölgesel ve ülke enerji yapılarının bütünleşmesini artırmaktadır. Bütün bu faktörler, objektif bağımlılık güçlenmesine katkıda bulunur ve bireysel üretici bölgeler ile ülkelerin etrafında siyasi gerginliğin büyümesi ve dünya petrol fiyatlarının istikrarsızlık koşullarında küresel enerji sürecinde katılımcılara güvenilir enerji arzının sağlanması için ülkelerin birleşmesi ile sürdürülebilmektedir. Bu durumda, enerji sektöründe amaç şu anda Avrupa'da uygulanmakta olan enerji sektöründe doğal tekellerin reformuna enerji güvenliği ve yatırım faaliyeti teşvik için bunun yanı sıra Avrasya bölgesinde güç kaynağı stabilitesinin baskın yönü olarak enerji transit olarak özel dikkat gerektirmektedir. Küreselleşmenin temel motivasyonları vardır:

- Enerji uluslar arası ticaretin büyük ölçüde büyümesi;

- Tüketim petrol ve gaz bölgelerinin uzak mesafesi;
- Ulaşım uzaklığının büyük ölçüde büyümesi;
- Teknolojide gelişmedir.

Ana sonuçlarından biri ise birleşme dalgasına, satın almalara ve enerji alanında entegrasyon dönüşümlerine neden olan küresel ölçekte rekabet giderek artmasıdır. Bu rekabet alanına devlet kurumları tarafından diplomatik, ekonomik ve politik düzeyin yanı sıra uluslararası hukuk düzeyinde desteklenen konsolide edilen ulusal ve ulus üstü enerji şirketleri katılmaktadır. Enerji sanayisinin stratejik konseptini etkileyen dış çevre, uluslararası ortaklarının ülkesel ve bölgesel etkisi ile karakterize edilmektedir (Shabarova, 2014:94).

Bazı uzmanlara göre, bölgede hidrokarbon kaynaklarının uluslar arası ilgiye tabi olduğunu göz önüne alıldığında enerji ittifak oluşumu olasılığı artmaktadır. Bu eğilimin etkisi Kazakistan, Rusya ve Belarus entegrasyon işbirliğinin "ilk" aşaması olarak bilinen Gümrük Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinden bellidir. Hidrokarbon üreten ülkeler ve tüketici ülkeler arasında potansiyel çıkar çatışmasının kontrol etme sorunu ŞİÖ enerji klübü oluşturma fikirlerinin ortaya çıkmasına temel neden olmuştur. Bu çıkarlar sadece uzun yıllar boyunca teknik ve tüketici standartları mevcut teknik altyapının aynı tipi ile kurulmuş potansiyel olarak büyük bir pazar ile tamamlanmaz. Aynı zamanda Rusya ve Kazakistan Modern dünyada ana merkezlerinin geliştirilmesi için etkili ilişki olarak oluşum süreçleri diğer dış ortakları ile belirli bir ekonomik ilişkisiyle ve bunlarla işbirliği formları çerçevesinde tanımlanır. Tüm büyük dış güçlerin stratejik çıkarları muhtemelen bir üretim artışı ve hidrokarbonların ulaşımını etkileyebilir. Bu nedenle, ittifaklar ve enerji ittifakının doğrudan oluşumu Kazakistan ve Rusya'nın petrol ve gaz endüstrisinin hammadde ihracatının yönelimini artıracaktır (Shabarova, 2014:88).

1.5.2.5. Gümrük Birliği

Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu ve Kazakistan liderleri 1 Ocak 2015'ten itibaren Gümrük Birliği'nin hayata geçtiğini açıklamışlardır. Gümrük Birliği, üçüncü ülkeler ve gümrük idaresinin uyumuna ilişkin tek bir ticaret rejimini sağlayan bir örgüttür. 1 Ocak 2015'te Gümrük Birliği için ortak gümrük tarifesi tanıtılmıştır. Tarifinin ortalama

büyükülüğü ülke için %4.4'e artmıştır. Enflasyonun faktörlerine neden olan faktörlerin biri ise Gümrük Birliği'dir. Birliğin hayatı geçmesi demek katılımcı devletler arasında ortak gümrük tarifesinin uygulanması ve sınırların açılması demektir. Eğer Kazakistan Gümrük Birliği'ne girmesinden önce ithalat vergileri ortalama seviyesi %6.2 ise, Gümrük Birliği'ne girmesinden sonra üçüncü ülkelerden gelen mallar üzerindeki ithalat vergilerinin tek gümrük tarifesinin ortalamasından oluşumu %10.6'ya eşit olmuştur. Buna ek olarak, petrol ürünleri fiyatlarında önemli bir artış olmuştur. Böylece, benzin fiyatları 2010 yılının başındaki oranıyla 2011 yılının Ağustos ayı ile karşılaştırıldığında sırasıyla benzin AI-80 %28.7, dizel yakıt %34.3, AI-92/93 %29.2 artış göstermiştir. Gümrük Birliği çerçevesinde sınırların açılması, Gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi, ticarete yoğunlaşması, Kazak pazarında Rus petrolüne olan arzın artışı nedeniyle Kazakistan Cumhuriyeti içinde petrol ürünleri fiyatlarındaki artış sağlanmıştır. Bu eğilimlerin mevcudiyeti ülkenin iç piyasasında petrol ürünleri üzerinde Kazak ve Rus fiyatlarını denkleştirmeye yol açması beklenmektedir. Aksi takdirde, yerli petrol ürünlerinin ülke dışına çıkışı meydana gelebilecektir. Bu konuda Kazakistan Hükümeti petrol ürünlerinin fiyatlarını düzenleyici önlem almaktadır. Böylece, 20 Temmuz 2011'de 463-IV-Z sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi "Üretimin Devlet Düzenlemesi ve Petrol Ürünlerinin Bazı Türlerinin Devri" üzerinde yasa kabul edilmiştir. Hükümetin 6.yasa maddesine uyarınca hükümet petrol ve petrol ürünleri perakende satışında fiyat sınırı üzerinde fiyat düzenlemesi ayarlamış ve saptamıştır. Düzenleyici çerçeve geliştirilmesi ile petrol ve gaz komplekslerinin etkileşim koşulları oluşturulması Kazakistan ve Rusya'nın Enerji sektöründe entegrasyon sürecini derinleştirecektir. Birleşik bir kurumsal strateji geliştirmesi ve üst yönetimin yükseköğretim düzeyinde oluşturulması Kazakistan ile Rusya petrol ve gaz şirketlerinin yakın işbirliği oluşturulması bölgesel düzeyde ve gelecekte küresel düzeyde (KazMunayGaz-Gazprom, veya Rosneft-KazMunayGaz) Dünyada petrol ve gaz üreten liderlere gerçek koşulları yaratacaktır (Sultanov, 2014:36).

Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Dış Ticaret Danışmanı Daniar Duysekeev'e göre Avrasya entegrasyonu çerçevesinde yapılan Gümrük Birliği olmadan büyümeye yol yoktur. Çünkü adı geçen birlik Kazakistan ile ilgili en önemli entegrasyon projelerinin biridir. Dış ticarete engelleri kaldırarak devletin dış piyasalara uzantıları için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ortak bir gümrük alanı oluşturmak, otomatik olarak ülkeler

arasında farklılıkları gidermez. Örneğin, Rusya ile Kazakistan'da, ulaşım oranlarında önemli bir fark vardır. Gümrük tarifelerinin birleşmesi sonrasında taşıma tarifelerinin uyumu her iki ülkenin yararına olacaktır. Kazakistan petrol, gaz ve tahıl geçişi için Rusya'ya kritik olarak bağlı olduğunu göz önünde tutmalıdır. Kazakistan ile Beyaz Rusya Rusya'nın tüm petrol konularını Gümrük Birliği dışında düzenlemeler yapma teklifini kabul etmiştir. Bu teklife hammadde malzemeleri vergisi yanı sıra yüksek teknoloji ekipman ithalat program sorunları da dahildir. Bu teklifler 2012 yılında oluşan ortak bir ekonomik alan çerçevesinde anlaşmanın gündemine dahil edilmiştir. Kazak ihracatında petrol, doğalgaz ve petrol ürünleri %75 payı oluşturmaktadır. Gümrük Birliği'nin tüm yönleriyle başarılı bir devlet olabilmesi ve iş çevreleriyle arasındaki diyalogun güçlendirilmesi aktif işbirliğine bağlıdır. Aktif işbirliği de ilişkilerin entegrasyonuna dayanmalıdır (Saparova, 2010:20).

Gümrük Birliği konusunda Kazakistan akademisyenleri iki gruba ayrılmaktadırlar: Akademisyenlerin bir kısmı Kazakistan'ın Gümrük Birliği'ne dahil olarak kazançlı çıkacağını savunurken diğer bir grup ise Kazakistan'ın zararlı çıkacağını savunmaktadır. Pratikte görüldüğü gibi Gümrük Birliği tarifesinden sadece Rusya kazançlı çıkmaktadır. Gümrük Birliği alanında gümrük tarifeleri Rusya için avantajlı tarifelerdir. Örneğin, Avrupa Birliği'ne Avrupa ülkeleri dahil olunca çoğu ülkelerin inflasyona uğramasına yol açmıştır. Özellikle Doğu Avrupa ile Güney Avrupa ülkeleri şu anda bataklık içindedirler. Şu anda Yunanistan'ın bulunduğu ekonomik krizinden anlaşıldığı gibi Avrupa Birliği'nden kazançlı çıkamamışlardır. Bu örnekte olduğu gibi Avrasya Birliği'ne üye olan Kazakistan'ın da zarara uğrayacağından endişelenenler vardır.

1.6. Jeopolitik Teoriler Çerçevesinde Enerji Kaynakları

1.6.1. Jeopolitik ve Enerji Kaynakları

Jeopolitik teori, uluslararası ilişkiler literatüründe realizm akımının etkisinde bulunan önemli bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Jeopolitik, coğrafi bölgeler sebebiyle meydana gelen güç mücadelelerini incelerken, gelecekte meydana gelebilecek olayları analiz edebilmek için geçmişten beslenmektedir. Jeopolitiği kendi içerisinde üç başlık altında inceleyen Kjellen'e göre jeopolitik, bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinde belirleyici rol oynayan yersel konumunu (topopolitik), bir devletin ülkesine

ait yüzeysel yapısını (morfopolitik) ve o ülke topraklarının fiziksel özelliklerini içermektedir. Enerji ve jeopolitik arasındaki yakın bağlantı petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının jeopolitik anlamda güç sahibi olmak açısından kilit bir rolü olduğunu görmemizi sağlamaktadır. Öyle ki bu kaynaklar hem ekonomik gelişme, hem de dünya sisteminin işleyişinin temelini oluşturmaktadırlar. Bu noktada “enerji jeopolitiği” kavramının önem kazandığı görülmektedir. Jeopolitik yaklaşımların enerji politikaları üzerinde etkin olması küresel enerji paradigmasının simetrik dağılıma sahip olan kömürden asimetrik dağılıma sahip olan petrole doğru olan değişimin sonucu olmuştur (Doğan, 2013:106).

Enerji jeopolitiği petrol ve doğal gaz yataklarının yer aldığı bölgelerin yanı sıra, aynı zamanda enerji transit yolları ile birbirine bağlanan ülkeleri de içermektedir. Enerji kaynaklarının önemine yönelik olarak bu kaynakların hepsinin sahip olduğu önemi ifade edebilmek açısından Mert Bilgin tarafından “yeni enerji düzeni politikası” (neopolitics) kavramını geliştirmiştir. Bu yaklaşıma göre dünya devletleri enerji kaynaklarına sahip olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu durum iki taraf arasındaki jeopolitik mücadeleyi derinleştirmektedir. Ayrıca, enerji kaynaklarının geçiş güzergâhları da bu bağlamda jeopolitik öneme sahiptir. Bu önemin bir uzantısı olarak enerji kaynakları ve bu kaynakların transfer edildiği hatları kontrol edenler sadece ekonomik değil politik anlamda da güç sahibi olmaktadır (Arıboğan and Bilgin, 2009:110).

Günümüzde Soğuk Savaş döneminin ideolojik ayrımlarla şekillenen jeopolitik yaklaşımının yerini enerji kaynaklarını takip eden bir jeopolitik anlayış almış durumdadır. Yeni enerji jeopolitiği bağlamında enerji kaynaklarını kontrol etmenin yanı sıra enerji transferinin rotasını belirlemek de jeopolitik rekabetin konusu haline gelmiştir (Doğan, 2013:100).

1.6.2. Enerji Arz Güvenliği Kavramı

Savaşların genellikle hammadde ve enerji kaynakları ile bunların bulunduğu ülkeler üzerinde veya civarında meydana gelen mücadeleler sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Yıllar içerisinde, ülkeler önce fosil yakıtlara olan bağımlılığını arttırmışlar, dışa bağımlılık belirli bir noktaya geldikten sonra da bağımsızlık peşinde koşmuş ancak dünyada nüfus artışı ve ekonomik büyümeye paralel olarak enerji

talebinin artmasıyla birlikte, ülkeler enerjiye karşılıklı bağımlı hale gelmişlerdir. Ülkelerin uluslararası alanda davranışlarını ve hareketlerini; enerjiye sahip olma, enerji lojistiğinin güvenliğini sağlama ve dünya enerji kaynakları üzerinde denetim kurma dürtüsü etkili olabilmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği, dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz ithalatçısı konumundadır. Birlik, Eurostat verilerine göre; petrol ihtiyacının %82'sini, doğalgaz ihtiyacınınsa %57'sini ithal etmektedir. AB'nin en büyük enerji tedarikçisi Rusya'dır. Fakat Rusya'nın AB'ye enerji ithalat güzergâhı üzerindeki komşularıyla yaşadığı uzlaşmazlıklar, AB'ne enerjinin ve güven içinde ulaşmasında sorun yaşamasına neden olabilmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından yapılan çalışmalarda, mevcut enerji politikaları ve enerji arzı tercihlerinin devam etmesi durumunda dünya birincil enerji talebinin 2009-2035 yılları arasında ortalama %40 oranında artacağına işaret edilmektedir. Enerji arz güvenliği kavramı, 1970'lerde OPEC petrol ambargosu ve ardından 1979 İran devriminin sebep olduğu petrol fiyatlarının artması ile enerji arzındaki düşüş karşısında ortaya çıkmış ve batılı ülkelerin petrole kesintisiz ve makul fiyatlarla erişimi amaçlanmıştır (Kabuldinov, 2009:38).

Bu kavramla, arz ve talep güvenliğinin yanı sıra fiyatlar, enerji altyapısı, savaşlar gibi birçok alt başlığın ekonomik ve politik gücün birleşimiyle ifade edilmiştir. Enerji arz güvenliği, “enerjinin üretimi, iletimi ve tüketimi faaliyetleri kapsamında, enerji arzı, nakli ve talebinin, yeterli miktarda ve kaliteli olarak, makul maliyet/fiyatlarla, kesintisiz ve çevreye duyarlı biçimde gerçekleştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Enerji arz güvenliği, dönemsel bir yaklaşım ile kısa ve uzun dönem olarak da tanımlanabilmektedir. Kısa dönem enerji güvenliği, üretimin sağlandığı ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, enerjinin çıkarılması ya da ulaştırılmasında yaşanan teknik sorunlar nedeniyle kesintiye uğraması risklerini içerirken, uzun dönem arz güvenliği ise enerji üretim ve iletiminin ekonomik, mali ve siyasi faktörler nedeniyle arzın artan talebi karşılayamaması riskini içermektedir. Enerji arz güvenliği, tüm dünyada özellikle son yıllarda yüksek fiyatları ve jeopolitik arz dengesizlikleri nedeniyle yeniden ilgi odağı olmuştur. Artan enerji talebi, ucuz petrol ve gaz rezervlerinin tükenmesi ve mevcutların da siyasi olarak birkaç istikrarsız ülkede toplanması gibi faktörlerle açıklanmaktadır. Bu yüzden, enerji arz güvenliği için fiziki erişebilirlik, yani boru hatlarının, istasyonların, depolama tesisleri gibi altyapının korunması, enerjiye kesintisiz, güvenilir bir şekilde ulaşılması ve makul fiyatlar en önemli unsurlar

arasındadır. Bu kapsamda enerji güvenliği, “yeterli miktardaki kaliteli ve çevre dostu enerjinin makul fiyatlarla ve kesintisiz olarak temin edilmesi” ya da “makul fiyatlarla sürdürülebilir ve güvenilir arz” olarak tanımlanabilir (Aytalı, 2004:92).

Enerji güvenliği paradigmasının günümüzün en önemli konuları arasında yer almasının başlıca nedenleri arasında, enerji kaynaklarına sahip olmanın başat güç olmanın bir unsuru olarak görülmesidir. Petrol Çağı'nın dünya lideri olan ABD'nin, liderliğini sürdürebilmesi için petrolün yerine geçmesi oldukça muhtemel olan doğalgaza da mutlaka hâkim olması; petrolden doğalgaza geçişin ekonomik, teknolojik ve sosyal yönlerden arzu edildiği gibi sağlanabilmesi için aynı zamanda petrolün hâkimiyeti de elde bulundurması gerekmektedir.

Enerji arz güvenliğini etkileyen faktörler ekonomik, coğrafi ve siyasî olarak üç ana başlık altında incelenmektedir. Ekonomik açıdan, kanıtlanmış veya potansiyel rezerv tahminleri ve üretimi; ülkelerin genel enerji dışa bağımlılık düzeyleri, özellikle fosil yakıtlar ayrımındaki ithalat bağımlılıkları, mevcut/potansiyel ticaret hacmi, gelir, fiyat, talebin fiyat esnekliği ve ikame edilebilirlik, ithalat ve ihracatta sübvansiyon ve vergi indirimi ve teşvikleri, enerji ticaretinde döviz kuru ve nakliye ve depolama imkânı ve maliyeti, atıklar, yatırım eksikliği ve maliyeti, tüketim düzeyinin değişmesi gibi faktörlerin enerji güvenliği açısından etkili olduğu görülmektedir. Enerji kaynağı rezervinin mevcudiyeti, bir ülkenin, ekonomik, siyasî, sosyal düzeninin istikrarlı bir şekilde devam etmesine olumlu katkı sağlayabileceği gibi, kaynağa sahip olan ülkeyi ve dolayısıyla da bölgeyi, siyasî istikrarsızlığa iterek, tüketici ve transit ülkelerde arz güvenliği; üretici ülkelerde talep güvenliği açısından tehditler de yaratabilmektedir. Enerji arz güvenliğinde coğrafyanın etkisi özellikle fosil enerji kaynağının rezerv büyüklüğü, kalitesi ve bulunduğu jeolojik derinliği, tüketiciye uzaklığı ve iletim güzergâhı stratejik ve jeopolitik açıdan bulunduğu coğrafya, enerji arz güvenliğini etkileyen faktörler arasındadır. Enerji naklinde ülkeler ve bölgeler arasında nakil güvenliğini sağlamak için, enerji kaynağına göre uygun iletim yöntemi ve güzergâhını belirlemek, enerji nakil güzergâhını ve hatlarını çeşitlendirmek, tüketicinin farklı tedarikçilere ulaşmasını iç piyasada tüketiciye ulaşılabilirlik açısından, enerjinin ekonomik olması açısından arz güvenliğini artıracaktır (Mikail, 2008:201).

Enerji üretim, taşıma ve çıkartma konusunda Kazakistan da diğer Hazar Havzası ülkeleri gibi enerji kaynaklarını dış pazarlara taşımada zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Zamanla yabancı yatırım gücü ile enerji hatlarını inşa edebilmiştir. Nursultan Nazarbaye'in çok yönlü politikası ile çok vektörlü enerji hatları ortaya çıkmıştır.

1.6.3. Uluslararası Güvenliği

Kazakistan'ın komşu ülkeleri özellikle Orta Asya terörizm, aşırı dincilik ve uyuşturucu ticaretiyle uğraşmaktadır. Bu sürecin nedenleri Afganistan, Pakistan, İran, Irak, Çin'in Sincan bölgesi ile Orta Asya'nın birçok ülkelerinde bir sosyo-ekonomik zor durum ile tamamlanmayan siyasi reformlar meydana gelebilecek olumsuz etki yaratmaktadır. Daha dün Kırgızistan bölgesel istikrarsızlığın yeni bir kaynağına dönmüştür. Egemen bir ulus olarak, uluslararası ilişkiler de bağımsız Kazakistan devleti kendi çıkarları doğrultusunda dış ülkelere diplomatik ve konsolosluk temsilcileri oluşturma, BM uzmanlaşmış kurumları dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlara, faaliyetlere katılma hakkı kazanmıştır. 2 Aralık 1991'de cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Nazarbayev yerli ve yabancı gazeteciler için düzenlediği basın toplantısında Kazakistan Cumhuriyeti dış politikasının ana yönleri vizyonunu dile getirmiştir. Bunlar:

- Avrupa ve Asya arasında bir orta konuma sahip olan Kazakistan, iki kıta arasında bir köprü;
- Doğu ya da Batı seçimi olmaksızın, ülkenin dünyanın bütün ülkeleri ile ekonomik ve siyasi ilişkiler kurulmasını vurgulayarak dünyanın her ülkesine Kazakistan'ın açıklık olduğunu;
- Kazakistan sadece Asya kıtası ile sınırlı olmayacaktır. Avrupa ile Asya arasında makul bir denge oluşturacağını;
- Kazak halkının Türk halkları ile birlikte derin kökleri olduğunu da unutmamak gerektiğini dile getirmiştir (Seydumanov, 2011:9).

Güvenlik alanında Nursultan Nazarbayev'in çok vektörlü siyaseti temelinde Çin ile ŞİÖ çerçevesinde bir arada ise Rusya ile KGAT çerçevesinde bir aradadır. Diğer ülkelerle ise CİCA, AGİT çerçevesinde bir aradadır. Bölgenin güvenlik konusunda bile çok vektörlülüğe dayanarak bölge güvenliğini dengeli bir şekilde sağlamaya çalışmaktadır.

Bilindiği gibi Kazakistan dış politikasının temel iki ilkesi vardır. Bunlar: çok vektörlülük ve Avrasyacılıktır. Nazarbayev'in çok vektörlülük tanımı, ülkenin çıkarlarını karşılayan tüm ülkelerle dostane ilişkiler geliştirmek ve ülkeyi temsil etmek anlamına gelir. Bu nedenle, Kazakistan, jeopolitik konumu ve ekonomik potansiyeli nedeniyle, nüfusun çok etnik ve çok dini yapısı ile Avrasya devleti olarak bölgesel konularla sınırlı kalmamaktadır. Nazarbayev'in Avrasya stratejisinin bir pratik uygulaması Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerinin katılımıyla Astana'da 10 Ekim 2000'de Avrasya Ekonomik Topluluğu bir kurum haline gelmiştir (Jukova, 2014:17).

1 Ocak 2010'da Kazakistan, Beyaz Rusya ve Rusya arasında Gümrük Birliği oluşmuştur. Üç devlet entegrasyonunun bir sonraki aşaması 'tek ekonomik alana' geçmek için bir yasal çerçeve oluşturmaya çalışmaktır. Bu ilerlemeden sonra üç ülke 2015 yılı 1 Ocak'tan itibaren Tek Ekonomik Alana geçmiştir. Nazarbayev Orta Asya'da bölgesel entegrasyon oluşturmak için bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Kurulan bölgesel yapıların faaliyetler içinde 1994 yılında kurulan Orta Asya Birliği, 2001'de kurulan Orta Asya Ekonomik Forumu, 2002'de kurulan Orta Asya İşbirliği Örgütüdür. Bununla birlikte, Kazakistan bölge ülkelerine önemli destek sağlamaya devam etmektedir. Örneğin, 2010 yılında trajik olayların merkez üssü haline gelen Kırgızistan için 10 milyon dolardan oluşan toplam malzeme, yakıt, inşaat, insani yardımda bulunmuştur. Kazakistan, SSCB sonrası SSCB ülkelerinden Müslüman nüfusa sahip bir ülke olarak ilk AGİT'e başkanlık etmiştir. Bir yıl içinde, örgütün başkanlığında, Kazakistan gelişmiş ülkeler ile tüm uluslararası toplumun Orta Asya'ya karşı tutumu değiştirmeyi başarmıştır. Bölgede gerginliğin ana kaynağı Afganistan'a, Afgan ekonomisinin iyileşmesinin hızlandırılması istenmiş ve maddi destekte bulunulmuştur. 2010 yılında AGİT dönem başkanlığına paralel olarak Kazakistan ŞİÖ (SCO) başkanlığını da üstlenmiştir. ŞİÖ'ye başkanlık ederek ve karşılıklı güven, eşitlik, kültürel çeşitliliğe saygı ve ortak kalkınmaya yönelerek, Kazakistan ulusal önceliklere değil ekonomik, kültürel güvenlik, ticaret, alanında organizasyonun tüm üyelerini ilgilendiren konularda rehberliğe ve insani işbirliğine odaklanmıştır. Bugün ŞİÖ bölgede istikrarın önemli bir faktördür. 2004-2011 arası ŞİÖ ülkelerin Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı (RATS) koordinasyonunda, 500 teröristin saldırıları engellenmiştir. 15

Haziran 2010 tarihinde ŞİÖ toplantısında 2011-2016 için örgüt üyeleri uyuşturucuya karşı stratejisi kabul etmiştir (Mantusov, Bukin, 2000:98).

Şu anda Çin'in karadan Avrupa Birliği piyasaları hem de Ortadoğu bölgesine girmek için giderek daha isteklidir. Orta Asya'da enerji kaynakları üzerinde kontrol hem de Türkiye, İran dışındaki ulaşım potansiyel yolları için rekabete katılan Hindistan ve Güney Kore'dir. Bu arada Orta Asya transit bir bölgeye dönüşmektedir. Ayrıca bölgede terörizm, aşırı dincilik ve uyuşturucu ticaretinin dağılımı da mevcuttur. Diğer yandan bu sürecin nedenleri Orta Asya'nın birçok ülkede siyasi reformların eksikliği, zor sosyo-ekonomik şartlar ve Afganistan, Pakistan, İran, Irak, Çin'in Sincan bölgesindeki huzursuzluklar, bölgemizde olumsuz etki yapmaktadır. Daha sonra bölgesel istikrarsızlığın yeni bir kaynağı Kırgızistan olmuştur (Karagiannis ve Suleymenov, 2004:30).

Tüm bu bölgesel gerginliklere rağmen Kazakistan kendini çatışma dolu dünyadan uzak tutmayı başarmaktadır. SSCB sonrasında bu yana diğer Sovyet ülkelerinde gerçekleşen çatışmalardan hiçbiri Kazakistan'da gerçekleşmemiştir. Kazakistan'da 1990'dan bu yana Nursultan Nazarbayev'in dengeli çok vektörlü güvenlik girişimleri (ŞİÖ, KGAT, AGİT, CİCA) sayesinde barışın sağlandığını görebilmekteyiz.

1.6.4. Küresel Tehditler

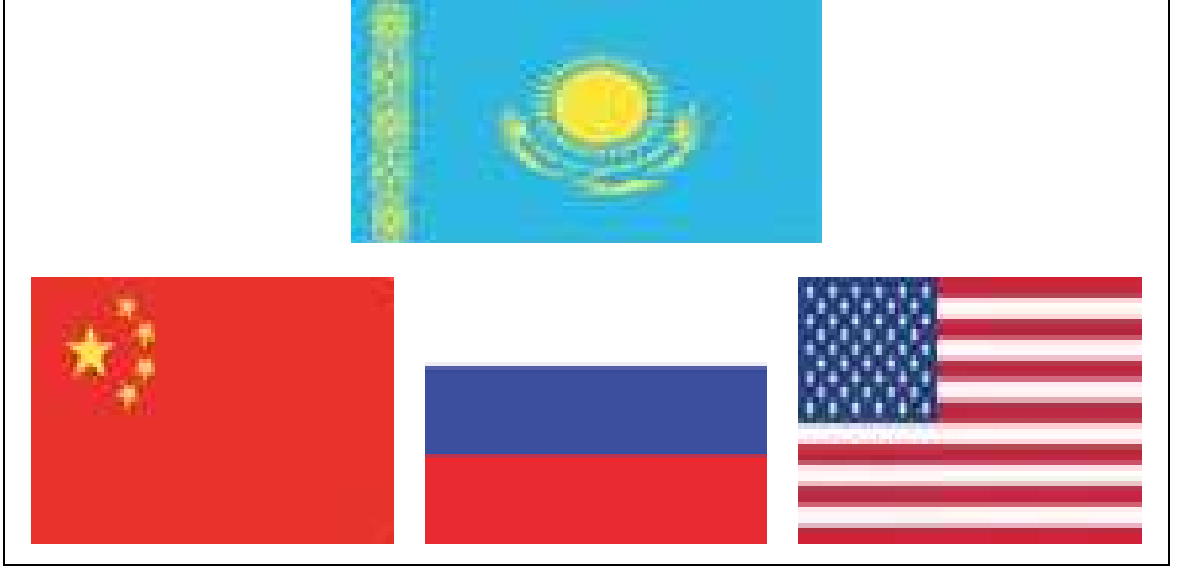
Bölgede kısa ve orta vadeli küresel tehditler uluslararası terörizm, dini aşırıcılık ve uyuşturucu kaçakçılığı içerecektir. Bu arada Afganistan'da siyasi ve askeri durum sürekli kötüleşmektedir. Amerikalılar ve onların müttefikleri İslam ayrılıkçılığına karşı savaşta hala başarısızdır. Afganistan'daki durumun gelişmesi değerlendirirken göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta Irak'ta özellikle Ortadoğu'daki diğer bölgelerde artan Afgan bağlantısıdır. Çoğu uzmanlar Taliban'ın, Afganistan'da güç kazanmakla kalmayıp Orta Asya'ya girmeye çalıştığını da göz ardı etmemektedir. Bu bağlamda, 1999-2000 trajik olayların tekrarlanması çok muhtemeldir. Şu anda Afganistan'da anlaşmazlığın çözümü konusunda iki taban tabana zıt görüş noktaları hâkimdir. Afganistan'daki durumun kontrol edilmesi ve başarıyı elde etmesi sadece ülkeden tüm yabancı askerlerin çekilmesinden sonra mümkün olmasındadır. İkinci barış sadece Taliban'ın tam yenilgisinden sonra mümkün olduğu gerçeği üzerinde kurulacaktır. Bu ise gelecekte Batı Afganistan'ın yeniden inşasında Orta Asya devletlerinin katılımının

artırılmasını gündeme getirecektir. Ayrıca bu ülkede durum aşırı tehdit yaratırsa kuzey kesiminde sorunu çözmek için bir güvenlik bölgesi oluşturma gerekli olacaktır. Bunun için Orta Asya'dan gelen yardımı Kuzey kısmına yönetmek gerekmektedir. Kuzey kısmından Orta Asya bölgesine gelecek olan uyuşturucu ile teröristlerin önlenmesini sağlayan bir yapı oluşturmak gereklidir. Afganistan için sosyo-ekonomik ve insani projeler genelde ŞİÖ (SCO) tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu örgütün Afganistan'dan uluslararası koalisyon güçlerinin çekilmesinden sonra ortaya çıkabilecek sorunları üzerine almak zorunda kalması büyük olasılıktır. Bugün Kazakistan için yeni sorunlara karşı ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasi kalkınma planların gerçekleştirilmesi gündemdedir. Bu girişimlerin sonucu küresel dünyanın hızla değişen jeopolitik gerçekleri göz önüne alınarak çoğu kararların etkili ve tam zamanında yapılmasına bağlıdır. Genel olarak lider ülke ABD ve egemen bir devlet Çin arasında Kazakistan bir periferi devlet olma özelliklerinin sebebi yüksek teknoloji sanayilerinin zayıf olmasıyla beraber ekonomisini enerjiyle yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır (Osmanov, 2005:52).

Sovyetler Birliği yıkılınca Kazakistan bağımsızlığına kavuşunca tek kutuplu dünya insanlık için barış getirmek yerine uluslararası terörizm dünyasını getirmiştir. Tek kutupluluğun antitezi çok kutuplu olmalıdır, bu konuda küresel gücün yeni merkezleri olan bölgesel gruplar aynı önemi taşıyabilmektedir. Bugün Çin dünyanın en büyük ordusuna sahip ve Amerika'nın ekonomisinin üzerine çıkmaktadır. Silahlı kıtalararası DF-31 füzeleri ve uçak gemi filosunu inşa etmiştir. Bu ise ABD'nin Çin'le hesaplaşması gerektiğini hatırlatmaktadır. Sovyetler Birliği'nin süper gücü Rusya büyük bir ekonomik kriz içindedir. Onun büyük gücü, bölge büyüklüğü ve dünyanın herhangi bir ülkesine hatta Amerika'ya bile onarılmaz bir zarar verebilecek olan nükleer füze potansiyeline sahip olmasıyla bir süper güçtür. İlk önce Rusya, komünist sistemin ortadan kaldırılmasının ardından Batı'nın Rusya'yı tam bir ortak olarak algılayacağına inanmıştır. Finansal ve ekonomik politikasını belirleyemeyen Rusya, Amerika'nın BDT ekonomisinin yeniden yapılanması için Marshall Planı gibi bir program uygulayacağını beklemiştir. Batı'nın jeopolitik dünya düzeninin ikinci kutbu olacak güçlü bir Rusya istemediği gerçeğini görememiştir. Bu durumda, Kazakistan iki güç arasında dış politika inşa etmek zorunda kalmıştır. Kazakistan'ın bağımsızlıktan itibaren politikasını Amerika ile eşit ortaklık ilişkilerine yönelmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında ABD ile

özel bir ilişki kurmak pek çok eski Sovyet cumhuriyetlerinin isteği olmuştur. Gerçeklere yüzleşince eski müttefikleri olan Rusya ve BDT ülkelerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Birçok bilim adamı, ÇHC er ya da geç Amerika Birleşik Devletleri'nin GSMH ile yakalayacak ve sonra Amerika'ya tam bir meydan okuyabileceğine inanmaktadır. Örneğin, Henry Kissinger'e göre ÇHC, ABD ekonomisini 2020'de geçmesi beklenmektedir. Ancak, ÇHC'de kıtalararası füzelerin 5.Long March'ın varlığı bugün Amerika Birleşik Devletleri saldırıdan vazgeçtirebilmektedir. Eğer modern balistik füzelerin Long March-31 herhangi bir devletin savunmasını kırmaya ve birden fazla savaş başlığı yok edebildiğini düşünürsek, Deng Xiaoping askeri doktriniyle ABD ile Çin arasında bir kitle imha silahlı savaş beklenmektedir. Ayrıca Çin ve ABD arasında tamamen farklı silah ürünleri mevcuttur. Bu yüzden silah pazarında çatışma çıkma ihtimali düşüktür. ABD özellikle yüksek teknoloji ürünleri (uçak, roket ve uzay teknolojisi, silah, modern mühendislik sistemleri, araba, vs.) ihraç ediyorsa, Çin gıda ve hafif sanayi için tüketim malları, basit makineler ve ekipmanlar ihraç etmektedir. Bu iki ülke pazarları için mücadele anlamsız olduğunu göstermektedir. Eğer petrol ana tüketicileri ABD ve Çin olduğunu (üretilen hidrokarbonun %62 kullanılmaktadır) düşünürsek bu iki devletin temel yarışı enerji olduğunu ve giderek daha fazla ihtiyaç duyduğunu görebilmekteyiz. ABD'de petrol üretimi giderek düşmekte ve Çin ile nerdeyse aynı seviyededir. Bu devletlerin petrol eksikliği ithalatın sürekli büyümesine neden olmaktadır. ABD'ye istikrarlı petrol ihracatçıları Kanada, Meksika, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'tir. ÇHC'in ise Angola, Afrika Roga devleti, İran, Irak ve Latin Amerika ülkelerinden Venezuela ve Bolivya devletleridir. ÇHC ve Amerika Birleşik Devletleri üretim ve petrol tüketim dinamikleri yaklaşık istatistiksel verileri, bu iki ülkenin çıkar çatışmasının ana alanı enerji olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, petrol çıkarları çatışması süper güçler arasında gittikçe artması beklenmektedir. Hatta ilk 10 petrol ülkeleri dışında olan ülkeleri kendi çıkarları kapsamında dâhil eden bir mücadele başlaması beklenmektedir. Özellikle Kazakistan'ın Hazar petrol havzası odak noktası olacaktır. Üçgenin içine çekilen Kazakistan (Şekil-3) üçüncü bu ikilem içinde tek bir devlete yönelecek yâda her ikisini de dengelemeyi tercih edecektir. Kuşkusuz ikincisi daha çok tercih edilecektir. Bu güçlü ülkelerden her biri hem kendi yatırımlarını korumak için hem çıkarlarını korumak için bölgede enerji güvenliğini sağlamakla meşgul olacaktır. Kazakistan, hakimiyet kuran çelişkili ülkeler

arasında pragmatik yaklaşımıyla maksimum siyasi ve ekonomik çıkar elde etmeyi hedefleyecektir (Kuşkaliyev, 2003:32).

Şekil 3: ABD, Rusya, Çin'e Doğru Kazakistan'ın Dış Politika Modeli

Kaynak : www.erewise.com/current-affairs

Kazakistan'da Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin aksine uluslararası ilişkiler teorileri yöntemlerinin gelişmesine yeterli önem verilmemiştir. ABD-Çin-Rusya gibi süper güçler ile ilişkilerinde devletin pozisyonu ele alınmalıdır. Tek kutuplu dünya istikrarsızdır ve daimi çatışmalara eğilimlidir. Herhangi bir siyasi dünya sistemine adapte olmaya yani en az iki kutupluluğun dengesini kurma eğilimlidir. 2012 yılında ABD'nin satın alma gücü seviyesine yükselme kapasitesine sahip ve Amerika'ya tam bir meydan okuyabilme ihtimali olan Çin bütün temel parametreleriyle üstün ülke olmaya yakındır. Bu çağrı askeri bir karakter ya da piyasalar için mücadele değil ağırlıklı olarak enerji etrafında yoğunlaşacaktır. Enerji çıkarlarının en muhtemel çatışma bölgeleri büyük hidrokarbon rezervlerinin yoğunlaştığı Irak, İran ve Orta Asya olacaktır. Önerilen nitel parametrelerin nicel değerlendirilmesi yüksek olan çatışma düzeyi Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ilişkilerini tahmin etmemizi sağlar. Petrol sektöründe süper güçlerin çıkarlarının çatışması Kazakistan'a, ABD ve Çin ile ilişkilerinde kendi ulusal çıkarlarını ve politikalarını belirlemeye olanak sağlar (<http://www.harvard-bssp.org>).

1.6.5. Bölgesel Güvenliği

Bölgesel yapılanma ilk olarak 1993 yılında Taşkent'te düzenlenen Kazakistan ve Orta Asya'nın Devlet ve Hükümet Başkanlarının Merkezi Asya kavramı teklif edildiği toplantıda sona ermiştir. Toplantıdan sonra Orta Asya'da yeni bir toplumun oluşumu için tüm önkoşulları oluşturduğu vurgulanmıştır. Ekonomik nedenlerin yanı sıra bu tür eğilim için ulusların geleneksel dünya görüşünün, yaşam ve kültürlerin yakın olması ile Rusya'nın etek altı olmak istemesiyle kendi geleceğini kurmaya yönelmesidir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Orta Asya'da yakın dönemde bölgeselleşme 1990'lar boyunca baskın kalmıştır. Onun kurumsallaşması bir dizi yapılardan geçirilmiştir. İlk olarak Tek Ekonomik Alan, ikinci olarak Orta Asya Ekonomik Topluluğu olmuştur. Bu kurum daha sonra 2002 yılında Orta Asya İşbirliği Organizasyonuna dönüştürülmüştür. Ancak zamanla Orta Asya projesi çerçevesinde bölgeselleşme savunulamaz olduğu ve öncelikle ideolojik olduğu ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin eski cumhuriyetlerinin iki farklı ekonomik bölgeleri içerdiğinden ekonomik açıdan bakıldığında Orta Asya tek varlık olarak kabul edilemezdi. Aşağıdaki sebeplerin bazıları verilmiştir:

- Kazakistan (Kazak SSR) ;
- Orta Asya (Kırgız SSR, Tacik SSR,Türkmen SSR ve Özbek SSR) .
- Tacikistan'da 1992-1997 arası iç savaş;
- 1990'ların ikinci yarısında Afganistan'daki durum ve Kuzey İttifakı ile Taliban hareketi çalışmasına yönelik tutumdur (Kalyujniy, 2012:6).

Böylece, uluslararası güvenlik açısından Orta Asya bölgesel merkez olarak gelişmemiştir. Bu ülkeler ulusal güvenlik kaygıları olan devletler setidir. Onların büyük güvenlik sorunları bir birinden ayrı analiz edilemez yâda ayrı çözülemezdi. Diğer bir deyişle Orta Asya'daki bölgeselleşme için yapısal koşullar mevcut değildir. Ayrıca, ülkeler bu yapı için kendi hazırlıksızlıklarını göstermişlerdir. Bölgesel projelere paralel olarak beş cumhuriyetin sınır ötesine geçen ŞİÖ ve Kolektif Güvenlik Anlaşması gibi güçlü yapılar vardır. Nazarbayev'in 29 Mart 1994'te önerdiği Avrasya Birliği fikri üzerine inşa edilmiş "genişletilmiş" bölge kavramı aynı derecede önemli olmuştur. Onun temelinde 2000'de Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve

Tacikistan'dan oluşan Avrasya Ekonomik Topluluğu oluşturulmuştur. Bu girişim inisiyatifleri Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan için Orta Asya ötesine bağlılık öneminin baskınlığını net bir şekilde göstergesidir. Orta Asya'nın kendince yapılandırılmamış bölge yapısı Doğu Asya, Güney Asya ve Ortadoğu gibi bölgesel alanların arasında bir yalıtkan görevi göstermektedir. Bununla birlikte Orta Asya'yı Rusya kendi etrafında yeniden yapılandırmaya çalışmaktadır. Yani yakın çevre politikasına vurgu yapmaktadır. Orta Asya'nın güvenlik mekanizmaları Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nden etkilenen küresel düzeydeki mekanizmalar tarafından yapılanmaktadır. Yukarıda verilen veriler ışığında 2000'li yıllarda Orta Asya formatında bölgeselleşme biçimi olmadığı söylenebilir. Orta Asya ülkeleri, dış aktörlerle özellikle Rusya ile ilişkileri devamlı güçlü kalmıştır. Ayrıca, 18 Ekim 2004 tarihinde Rusya Federasyonu Orta Asya İşbirliği Organizasyonu'na dâhil olmuştur. 2006 yılında, Özbekistan'ın EurAsEC'e katılımı ile bağlı olarak fiilen iki Orta Asya İşbirliği örgütü birleştirilmiştir. Bu ise ortadan Orta Asya işbirliğinin kaldırılması anlamına geliyordu (Kurganbayeva, 2010:20).

2000'li yılların ikinci yarısında Kazakistan Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev tarafından ifade edilen Orta Asya Birliği'nin diğer bir yapısı olarak Orta Asya Projesi'ni canlandırmak için bir girişimde bulunmuştur. Ama bu girişim bir pratik düzeyde destek alamamıştır. Özbekistan lideri İslam Kerimov, Orta Asya formatında birliğin imkânsızlığı hakkında konuşmuştur. Bu yapı söz konusu olduğunda çelişkili ve onun gelişim vizyonunun yok olduğunu vurgulamıştır. "Orta Asya" kavramının ortadan kalkma tarihi 2010'da Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya arasında Gümrük Birliği çerçevesinde bir gümrük alanı mekanizmasını desteklenmesi ile bağlantılıdır. Çünkü Özbekistan Rusya'nın dâhil olduğu birliğe girme konusunda tedirgin davranmaktadır. Özbek liderinin SSCB döneminde olduğu gibi Moskova'ya bağlanma kuşkusu vardır. Bu durumda Orta Asya'nın bölgeselleşme konusu tamamen açık kalmaktadır. Bu ise ilerletme için parçalanma kabiliyetinin yanı sıra yeni bir projeye dönüşümü ihtimalini de muhafaza etmektedir. Ayrıca mevcut eğilimler ışığında Orta Asya ülkelerine ek olarak Afganistan'ı içeren bir bölgesel güvenlik yapısı uygulanması muhtemeldir. Bu ise 2000'lerin ortalarında belirlenmiş 'Büyük Orta Asya' kavramına yakın bir yapıdır. 'Orta Asya Birliği' fikri gerçek gibi görünmemesine rağmen, 1990'larda etkin bir politik ve ideolojik bir faktör olmuştur. Bu kavram şimdi de kavram olarak kalmaktadır, Ancak

pozitif fonksiyonların yerine (güvenlik dâhil olmak üzere) ilgili siyasi, ekonomik ve sosyal alana dönüşmeyi ve gelişmeyi engellemeye devam etmektedir. Böylece, 1990'lı yıllarda kazandığı 'Orta Asya' fikrinin himayesinde, Gümrük Birliği'ne Kırgızistan'ın katılma olasılığı ya da 'Büyük Orta Asya' kavramının eleştirisi üzerine tartışma devam etmektedir (Hanbabayev ve Mamarayev, 2009:92).

Bildiği üzere, Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan devlet başkanları 26 Nisan 1996 Şanghay toplantısında, Sınır Bölgesindeki Askeri Alanda Güven Geliştirilmesi Anlaşması imzaladılar. Bu belge Asya-Pasifik bölgesinde ilk askeri-siyasi düzeydeki bir belge olmuştur. Beş yıl sonra 2001'de Şanghay'da ikinci toplantı sırasında Devlet Başkanları bir bölgesel çerçevede oluşturulmuş işbirliğini genişlettiler ve geleceğe dönük Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kurulmasına ilişkin bir bildirme yayınladılar. Bu organizasyonu ticaret, ekonomi alanında bölgesel işbirliğidir. Katılımcıların güvenliğini arttıran ve uluslararası terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılığa karşı mücadele için önemli bir mekanizmadır. 2002 yılında St. Petersburg zirvesinde kabul edilen Şanghay İşbirliği Örgütü anlaşmasında öngörülmuş sorunlar ile amaçlar tespit edilmiştir: üye devletler arasında karşılıklı güvenliği artırma, dostluk ve iyi komşuluğun güçlendirilmesi, bölgede güvenlik ve istikrarı artırmak, barışı sağlama amacıyla çok disiplinli bir işbirliği geliştirme ve yeni demokratik, adil ve rasyonel uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin oluşturulmasına katkıda bulunma, terörizme, ayrılıkçılık ve aşırıcılığın tüm kaynaklarıyla ortak mücadele, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile mücadele, ulusal diğer suç türleri ve yasadışı göçle mücadeledir. Bu belgede aynı zamanda, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve insani işbirliği sorunlarını da içermektedir. Ama ilk etapta, organizasyona taraf devletlerin tutarlı bir yaklaşımı yansıtan istikrar ve güvenlik sorunları vardır. Yavaş yavaş, ŞİÖ çok taraflı Çin-Rusya-Orta Asya işbirliğinin temel aracı olarak kullanılmıştır. Bu üyelere bulunduğu bölge içinde ikili ilişkilerin gelişimi ile olası risklere karşı garantilenmeye izin vermektedir. Ayrıca, ŞİÖ sınır sorunları ile terörizm, etnik bölücülük ve aşırı dincilikle kolektif mücadelenin düzeyine ulaşmıştır. Başlangıçta ŞİÖ'nün ana görevlerinden biri terörizm, bölücülük ve aşırıcılıkla mücadele idi. 2001 yılında örgütün açılış zirvesinde terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadele sözleşmesini imzaladı ve ŞİÖ Bölgesel Anti-Terör Yapısı sonraki ülkelerin yetkili makamları arasında koordinasyon ve işbirliğini teşvik etmek için tasarlanmış bir daimi üyeleri bu sorunların çözümünde görevlendirildi. Aynı

zamanda, ŞİÖ üyeleri ekonomik işbirliğini geliştirmek Şanghay sürecinin mekanizmalarını kullanmayı denemeye başladı. Zaten 1998 yılında, " Şanghay Beş" üyeleri ticaret ve ekonomik işbirliğinin teşviki ve geliştirilmesi konusunu gündeme getirdi. Uzmanlara göre, örgüt yeni Avrasya direğinin oluşumunu başlatmış oldu. Kaçınılmaz olarak kendi sorumluluk kapsamını genişletecek yeni bir nüfuz merkezi oluşacaktır. 2011 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü Kazakistan'ın dönem başkanlığında onun bağımsızlığına 20 yıl dönümü ile denk gelmesi sevindiricidir. ŞİÖ kısa vadede daha güçlü olmak için devlet ve çağdaş uluslararası ilişkilerde önemli bir faktör olarak canlılığını dünyaya göstermektedir (Sadikov, 2008:29).

ŞİÖ ile ortak çabalar sürekli bölgede güvenlik ve istikrarın garantörü olarak konumunu güçlendirmektedir. ŞİÖ faaliyetlerine Kazakistan'ın katılımı çok vektörlü dış politikası için bir anahtardır. Kazak lideri ŞİÖ çerçevesinde kendi durumu ve fonksiyonel yönde canlandırıcı yeni içerik ile doldurma ve sonunda bölgesel güvenlik sisteminin önemli bir unsuru haline getirmeyi amaçlayan önlemlerin inisiyatif olmak gerektiği düşünülmektedir. Genel olarak, Kazakistan Cumhuriyeti için örgüt jeopolitik hedeflere bir dizi ulaşmada etkili bir araç haline gelebilmektedir. Kazakistan, ŞİÖ Üye Devletleri ve gözlemci ile güvenlik, istikrar ve refahın sağlanması için yakından ilişkilerini kurmaya motive edilmiştir. Bölgede tartışmalı toprak sorunları çözülmüş, karşılıklı yararlı ekonomik ve ticari işbirliği geliştirilmektedir. Tutarlı ve şeffaf şekilde sınır bölgesindeki silahlı kuvvetlerin azaltılması uygulanmaktadır. ŞİÖ, etkinliğini gösterir ve potansiyel olarak tüm Asya bölgesine yayılabilir. ŞİÖ askeri bir ittifak değil, devletlerin siyasi birliği de değil ortak faaliyet alanlarını genişletmeyi amaçlayan bölgesel esnek güvenlik yapısıdır. Şimdi ŞİÖ arasında geniş kapsamlı çok taraflı etkileşimi güçlendirmek için, sadece bir askeri ve siyasi işbirliği değil aynı zamanda ekonomik işbirliğini de hedef almıştır. Kazakistan dâhil olmak üzere tüm Orta Asya devletleri için, kendi ulusal çıkarları ve güvenliğinin korunması için, Rusya, ÇHC ile ikili ve çok taraflı anlaşma ve sözleşmeler ile bağları güçlendirmek için önemlidir. Kazakistan'ın yanı sıra, Orta Asya güvenliği ayrılmaz şekilde Rusya'nın güvenliğine bağlıdır. RF'nın ŞİÖ etkinliklere katılımı Rusya Federasyonu'nun dış politikasının önceliklerinden biridir. Uluslararası arenada otoriteyi sürdürebilmenin yanı sıra bölgedeki nüfuzunu korumak için pragmatik amaçları takip etmektedir: Afganistan'dan gelecek olan olası aşırılıktan kendi sınırlarını korumak, Orta Asya topraklarında kendi askerlerini yerleştirmektir. Afganistan'daki istikrarsız

durumun yanı sıra Sincan sınırındaki istikrarsızlık unsurları göz önüne alındığında, bu ülkeler ile işbirliğini güçlendirmelidir (Paşkovskaya, 2009, s.82).

Ayrıca bu uzun vadeli hedefleri Orta Asya ülkeleri ile entegrasyon (ekonomik dahil) izlemektedir. Orta Asya'da jeopolitik durumun yeni eğilimleri, Rusya'nın bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin eşit ortaklığa dayalı yeni bir aşamaya işaret etmektedir. Kazakistan güvenliği yanı sıra, Orta Asya güvenliği ayrılmaz dış faktör Rusya'nın güvenliği ile bağlantılıdır. Bugün Rusya Federasyonu SSCB sonrası alandaki politik-askeri seçenekleri en güçlü devlettir. ÇHC ŞİÖ çerçevesinde ekonomik işbirliğini derinleştirerek aynı zamanda Orta Asya'daki ekonomik stratejisine ulaşmak için bir araç olarak kullanmaktadır. 90'lı yılların ilk yarısında ÇHC politikasında Kazakistan'la ekonomik çıkarlarına ilişkin olduysa şu anda durum niteliksel olarak farklıdır. Büyük önem sadece ekonomik değil, aynı zamanda jeo-stratejik çıkarları da vardır. ÇHC ve Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin yeni bir niteliksel düzeye geçişi bununla açıklanabilir. Bunun yanı sıra öncelikle KGİÖ ve İslami köktendincilik ile mücadele konuları ile açıklanabilir. Adı geçen birlik Kazakistan için de önemli olduğu gibi Çin'in bir bölgesel güvenlik sistemi içine belirli bir entegre olması için en uygun bir araçtır. Taktik açıdan bakıldığında, ÇHC kendine kaynak çekmek için önemli bir görev bölgedeki aşırılık, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı ve yasadışı göçle mücadele etmelidir. Kazakistan için uzun vadeli stratejik planında ÇHC ile ekonomik düzen dâhil olmak üzere onunla anlaşmalı enerji ilişkisi olması önemlidir. Hem Kazakistan'a hem ÇHC'ne Büyük İpek Yolu projesini yeniden canlandırma ve bölgede karlı altyapıyı geliştirme her ikisi için önemlidir. Bu sadece ikili ilişkilerin gelişmesiyle değil aynı zamanda genel olarak tüm ŞİÖ üye devletlerin etkileşimine de bağlıdır. Batı Kazakistan-ÇHC petrol boru hattı projesi de önem taşımaktadır. Kazak tarafı bunu bölgede barış sürecinin tamamlanmasından sonra dış politika önceliklerinden biri olarak uygulanması olarak görmektedir (İsmailov, 2006:25).

Şanghai Formu çerçevesinde iki ülke arasındaki işbirliğinin öncelikli alanları şunlardır:

- Sınırdaki ayaklanmalar, bölücülük ve dini aşırılık sorunlarına ortak bir çözüm;
- Ekonomik bütünleşme ile ikili ekonomik ilişkilerin başarılı bir şekilde geliştirilmesi için koşulların oluşturulması;

- Uluslararası arenada prestijini artırmak (Bistrova, 2009:65).

Ancak, bu ülkelerin pozisyonları uyuşmuyorsa hangi konular dikkat edilmelidir. Özellikle, ÇHC'nin Orta Asya bölgesindeki ABD ve NATO'nun ekonomik ve politik - askeri pozisyonlarını güçlendirmesinden endişe duymaktadır. Buna ek olarak ÇHC tarafına göre, Kazak tarafı özellikle, örgüt içindeki ülkelerin sayı artışını (örneğin Hindistan, Moğolistan ve diğerlerinin olası katılımı gibi) önemli notaları göz önüne almamaktadır. Önde gelen devletlerin çıkarları çakışmakta olan Kazak petrolü için artan mücadele ile ÇHC'e göre, Orta Asya bölgesinde başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batı'nın artan etkisi, kendi çıkarlarına aykırı geldiği gibi Rusya çıkarlarına da aykırı olduğunu anlamaktadır (Mantusov ve Bukin, 2000:62).

Gelecekte Kazakistan da dâhil olmak üzere, bölgede karşılıklı Rus-Çin işbirliği biçimlenmesine imkân yaratmaktadır. Dolayısıyla, şu anda, Çin bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmesi için asgari düzeyde askeri ilişkilerini koruması gerekmektedir. Bunun için en doğru tercih edilen yol Rusya'nın katılımıyla çok taraflı işbirliği yapmaktır. Önümüzdeki on yıl içinde ÇHC'nin Orta Asya'yla ekonomik işbirliği hızla geliştirmekte olacaktır. Bu gelişme küresel trendi yansıtır. Çin, modern dünyada güçlü bir ekonomik merkezi olarak ortaya çıkmaya devam edecektir. ÇHC'nin ihracat, yatırım ve son yıllarda teknolojik yetenekleri sürekli artmaktadır. Orta Asya'da bölgesel güvenliği sağlamak için ciddi sorunlarından biri su yönetimi ve sınır aşan nehirlerin ve rezervuarları problemi çözülmelidir. Bu sorun yüksek derecesine ulaşmış değil, ama ikili ilişkilerde bir bozucu olarak görülebilir. Bu bağlamda, ŞİÖ bir mekanizma sağlamak için mükemmel bir fırsattır. Çünkü tüm üyelerin sınır aşan nehirler sorunun çözümünde katılabilmektedir. ŞİÖ, karşılıklı güvenlik ve güven artırıcı önlemlerin alınması ve siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliği alanında kendi çıkarlarını, sorunları birlikte çözmek için ortaya çıkmış bir yapıdır. ŞİÖ karşılıklı saygı, anlayış, yüksek düzeyli güven ve karşılıklı çözümlere ulaşmak için yeteneği olduğu kabul edilebilir (Butayev, 1998:37).

2011 yılında, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev: "ŞİÖ, bizim aktif katılımımız ile oluşturuldu ve biz daha güçlü yapı olması için gerekli her şeyi yapmalıyız. Böylece, örgüt üyelerinin askeri güvenliğini sağlamak ve güçlendirmek önemlidir. Ancak ŞİÖ'nün ana görevi değildir." dedi. Ön planda olan bölge güvenliği,

dostluk, iyi komşuluk, yeni tehditlerle mücadeledir. Özellikle terörizmle mücadelenin sağlanmasıdır. ŞİÖ üyelerinin tüm çabaları bölgede barış ve istikrarın korunmasına yöneliktir. Ayrıca organizasyonun işbirliği alanlarının coğrafi genişlemesi ele alınmaktadır. Kazakistan, NATO-ŞİÖ, NATO-KGAÖ hatları arasında yapıcı bir diyalogun tutarlı bir destekçisi olmuştur. Terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı artan tehdidi göz önüne alındığında Şanghay İşbirliği Örgütü, NATO bloğu ile etkileşim olasılığını inkâr etmemektedir. Kısa vadeli gelişiminin ŞİÖ üyeleri en önemli alanlarda düzenleyici çerçeve geliştirmek için çaba sarf edecektir. Özellikle, yakın gelecekte aşağıdaki önemli belgelerin müzakeresi ve kabulü için odaklanmak gerekir: uluslararası karayolu taşımacılığı için elverişli koşulların yaratılması, kalkınma fonunun özel ilkelerinin oluşumu, yasadışı göçle mücadele, 2016 yılına kadar uyuşturucuya karşı strateji işbirliği prosedürlerine odaklanmak gerekir (Porohnin, 2009:92).

1.7. Jeopolitik Yaklaşım Karşılaştırmalı Analiz

Jeopolitik teoriler içinde Deniz Hâkimiyeti Teorisi, İngiltere–ABD Deniz Güçlerinin Çarpışması, Mahan’ın Deniz Hâkimiyet Teorisi ile değerlendirilmiştir. Alfred Thayer Mahan (1840-1914) ABD’nin İngiltere’ye karşı güçlü bir deniz kuvvetinin kurulmasının ticaretin daha geniş alanlarda yapılabilmesinin ABD’nin önünü açacağını ifade etmiş; başka bir ifadeyle ABD’nin ticari anlamda bir patlama yaşayacağını belirterek, bunun doğal bir sonucu olarak yeni pazarlara ve egemenlik alanlarına sahip olabileceğini vurgulamıştır. Böylece Mahan, deniz filoları sayıca İngiltere’nin oldukça gerisinde kalan ABD’de de Theodore Roosevelt’in ve diğer devlet adamlarının teritoryal ve ticari yayılma için büyük filoların inşası yolundaki siyasi girişimlerinin teorik altyapısını oluşturmuştur. Eserlerinde İngiltere donanmasına sıklıkla atıfta bulunan Mahan, İngiltere’yi deniz kuvvetleri faaliyetleriyle ticari faaliyetleri birleştiren mutlak etkin bir güç olarak nitelemiştir. Özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılmasını izleyen süreç, Avrasya adı verilen coğrafyanın Dünya tarafından fark edilmesini sağlayınca “jeopolitik” kavramı Rus ve Amerikan karar vericilerinin dış politikadaki davranışlarına yön vermeye ve tekrar XIX. yüzyıldaki çekiciliğine kavuşmaya başlamıştır (Polovinkin, 2014:16).

Jeopolitikçi Mackinder, ABD’nin Rusya’ya karşı güç hakimi olması için Doğu Avrupa ve Sibirya’yı (Çarlık Rusya’sının egemenliğinde olan bölge) merkezi stratejik bölge

olarak adlandırarak, buraya uluslararası politikanın merkez üssü (pivot area yani, mihver bölge) demiştir. Mackinder, (pivot area olarak tanımladığı bu bölgeyi daha sonra heartland (kalpgah) olarak ifade etmiştir. Bu bölge, iç hilal (inner crescent) adını verdiği ve Almanya, Türkiye, Hindistan ve Çin ile ve o da dış hilal (outer crescent) dediği ve İngiltere, Güney Afrika ve Japonya'nın yer aldığı ikinci bir bölgeyle çevrilidir. Mackinder, karanın önemi üzerinde dururken, denizleri tamamen dışlamamaktadır. Zira dünya devleti olabilmek için denizlerin ne kadar büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Mackinder, XX. yüzyılda “heartland”ın kontrolünü ele geçiren gücün dünya adasını da ele geçireceğini ve bu yolla da deniz gücünü egemenliği altına alacağını ileri sürmektedir. Öte yandan, Kenar Kuşak Teorisini ortaya atarak Mackinder'in “heartland” kavramına tutarlı bir alternatif getiren Nicholas J. Spykman (1893–1943) gibi bazı jeopolitikçiler, “rimland” (kenar-kuşak) kavramı üzerinde durmuşlardır. Bunlar, sanayi ve iletişimin gelişmesiyle Avrasya'yı çevreleyen bölgenin (rimland) stratejik bakımdan “heartland”dan daha önemli olabileceğine dikkat çekmektedirler (Popov, 2003:23).

Irak, Suudi Arabistan, Karadeniz, Türkiye, Ukrayna, Afganistan, Pakistan, Çin'deki “Doğu Türkistan” kalpgahın kenar kuşaklarıdır. Kenar kuşak Balkanlara ve Orta Avrupa'ya kadar da uzatılabilir. Zira bu kenar kuşak ülkeler, kalpgahdaki enerji hammaddelerinin ulaşım hatlarını ve dolmuş tesislerini üzerlerinde barındırmakta, ya da barındırmaya adaydırlar. Enerji hatlarına ilaveten, enerji havzalarındaki coğrafyada mevcut ülkelerle etnik ve dini yakınlıklar da önemli rol oynayacaktır. Türkiye'nin Orta Asya Türk cumhuriyetleriyle ve Kafkaslarda özellikle Azerbaycan'la mevcut olan işbirliği, sözü edilen etnik, dini, tarihi alanlardaki yakınlıktan önemli ölçüde beslenmektedir. Yine uzun yıllar Rusya'nın egemenliği altında kalmak suretiyle, önemli ölçüde Sovyet Rusya'nın kültürel asimilasyonuna uğrayan ve daha sonra bağımsızlık elde eden Slav menşeli birçok ülkede, Rusya'nın büyük nüfuz sahibi olduğu bilinmektedir. Ancak, yine de, Basra Körfezi-Hazar Havzası eksenli yeni kalpgahı kontrol altında tutabilmek için bu sayılan kenar kuşak coğrafyasında kontrolü sağlamak önem arz etmektedir. Dünyanın tek küresel gücü ve küresel güç potansiyeli taşıyan ülkeleri politikalarını kalpgah ile kenar kuşak ülkeleri üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar. Jeopolitik teoriler çerçevesinde Hazar Denizi'nin bulunduğu kıta Avrasya kıtasında eski SSCB alanını, askeri-stratejik anlamda ABD ve onun NATO müttefiklerinin

yayılcılık politikalarına karşı olan ülkelerin bütünü olarak tanımlamıştır. Günümüzde Brzezinski'nin Satranç Tahtası eserinde "Avrasya Balkanları" olarak adlandırdığı bölge, zengin enerji kaynaklarıyla dünyanın en önemli alanı olarak kabul görülmekte, bu nedenle de küresel güç mücadelelerinin sürdürüleceği bir satranç tahtasına benzetilmektedir. Rus jeopolitikçisi Dugin'e göre ise, bugünkü Rusya'nın ele aldığı Avrasya Projesi veya Avrasya İmparatorluğu, Atlantikçi İmparatorluğa veya Amerika kontrolüne karşı Hint Okyanusu'na kadar genişlemeyi amaçlayan bir projedir (Abişev, 2004:154).

Amerikan jeopolitikçisi Brzezinski'ye göre, Avrasya Balkanlarının konumu jeopolitik olarak da önemlidir. Bir ayağı Avrasya'nın en zengin ve en çok sanayileşmiş Batı ucunda bir ayağı Doğu ucunda olduğundan, ister istemez oluşmakta olan ulaşım ağının üstünde durmaktadır. Üstelik bölge, güvenlik ve tarihi hırslar açısından en yakın ve en güçlü üç komşu Rusya, Türkiye ve İran için de önemlidir. Çin'in de bölgeye olan siyasi ilgisi gittikçe artmaktadır. Ama Avrasya Balkanlarının ekonomik potansiyel olarak bütün bunlardan daha da önemli bir yeri vardır. Avrasya Balkanları'nın enerji kaynaklarının çıkarılmasında büyük güçler pay sahibi olmayı hedeflemektedirler. Bu bölgedeki enerji kaynakları üzerinde pay sahibi olan büyük güçler ise mevcut olan paylarını artırmayı hedeflemektedirler. Ayrıca çıkartılan kaynakların (doğalgaz ve petrolün) hangi güzergâhlardan dünya piyasalarına sunulacağı konusunda mücadele mevcuttur (Azamatov, 2011:83).

Rus jeopolitikçisi Dugin'e göre Rusya, Avrasyalı bir ülkedir; Heartland topraklarını içine alan Rusya'nın derin kimliği çok açıktır: Rusya ya büyük Avrasyacı kıtasal imparatorluk olacak, ya da hiç var olmayacaktır. Dugin'e göre bugün Avrasya tek kutuplu bir dünyanın, yani doğrudan Amerikan kontrolündeki ve Anglo-Sakson siyasi, iktisadi ve dini değerlerinin hâkimiyetindeki küresel Atlantikçi İmparatorluğun kuruluşunun eşiğinde bulunmaktadır. Burada yenedünya düzeninin kurbanları olarak, ABD ve onun NATO müttefiklerinin yayılcılık politikasına karşı olan ülkelere işaret edilmektedir. Dugin'in Avrasya Projesi'ndeki Rusya'dan Batı'ya doğru olan Moskova-Berlin eksenini Avrasya İmparatorluğu'nun ilk eksenini oluşturmaktadır. İkinci yön veya eksen ise Doğu'ya doğru, Rusya-Japonya yani, Moskova-Tokyo eksenidir. Üçüncü yön veya eksen ise Moskova-Tahran eksenidir. Bu eksenle Rusya İran üzerinden sıcak

denizlere kavuşabilmektedir. Yani Avrasya Projesi veya Avrasya İmparatorluğu, bu üç ana eksenin Hint Okyanusu'na kadar genişlemeyi amaçlayan bir projedir (Sultanov, 2013:64).

Karşılarında en büyük engel olarak ABD'yi gören Avrasyacılar, Rusya için üç önemli müttefik öngörüyorlardı. Bunlar; Avrupa'nın ortasındaki Almanya, Doğu'da Japonya ve Güney'de ise İran'dır. Rusya'yı çevreleyen ve çoğunluğu eski Sovyet topraklarında ortaya çıkan "Yakın Çevre" ülkeleri ile ekonomik-sosyolojik ve siyasi ilişkiler mutlaka geliştirilmelidir. Devlet Başkanı olmasıyla birlikte Rusya'ya yeni bir çeki düzen vermeye çalışan Vladimir Putin'in etkilendiği düşünce Avrasya yaklaşımı doğrultusunda olmuştur. Çin konusunda ise Dugin'e göre, Çin'le ittifak, Çin'in Orta Asya'ya nüfuz etmesine ve Japonya'nın da Rusya'dan uzaklaşmasına neden olabilir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle eski jeopolitik görüşlere yenileri eklenip dünyada yeni dengeler oluşurken, Dünya adasının merkez bölgesi hala Hazar havzasına yakın coğrafyalardır (Sultanov, 2013:31).

Kısacası, Brzezinski'nin Avrasya Balkanları olarak adlandırdığı yeni eksen, jeopolitik özellikleri yanında yeraltı zenginlikleri ve enerji kaynaklarıyla dünyanın en önemli bölgesi olarak görülmektedir. Bu küresel rekabetin önemli aktörü ABD; kendi stratejilerini, geleneğini izlediği Anglo-Sakson jeopolitik algılamasının, Avrasya üzerinden Kara hâkimiyet (Heartland) teorisiyle desteklenmesi üzerine kurmuş görünmektedir. Bu bakış açısıyla ABD'nin, Afganistan ve Irak'a yaptığı askeri müdahaleleri ile Karadeniz, Hazar Bölgesi ve Orta Asya'ya yönelik politikaları, Brzezinski'nin öngördüğü ABD Avrasyacılığı'nı gerçekleştirme adımları olarak görülebilir. Rus jeopolitikçileri ise SSCB sonrası Avrasya'daki yeni tablonun, karşı konulmaması durumunda, küresel Atlantikçi İmparatorluğun Avrasya'daki muhtemel hâkimiyeti, 'denizlerin küresel zaferi ve karanın mağlubiyeti' olarak sonuçlanacağını ifade etmektedirler. Dugin, stratejik olarak ABD'yi kıtadan (Avrasya'dan) uzaklaştırabilmek için şunu önermektedir: 'Batı karşıtı bir ittifakın kurulması.' Düşününürün "Pax Eurasiatica" (Avrasya Projesi) olarak adlandırdığı bu ittifakın nihai amacı, 'Avrasyalı jeopolitik ve jeoekonomik içerikli örgütlerin jeo-stratejik birliğini sağlamak' olarak tanımlanmıştır. Bu ittifak; Rusya, Japonya, Almanya ve İran arasında ve Batının reddi gibi ortak bir payda üzerine dayandırılmalıdır (Mikail, 2008:103).

1.8. Hazar Havzasının Jeopolitik Konumu

Dünya hâkimiyeti, kara hâkimiyeti gibi jeopolitik teoriler bölgenin coğrafi önemini ortaya koymuştur. Hazar Denizi; Hazar enerji kaynakları ve stratejik hammadde kaynaklarına sahip olması bakımından önemlidir. Son yıllarda Hazar Denizi, bir taraftan petrol yatırımları ve üretimi açısından dünyanın en fazla umut vadeden bölgesi haline gelirken, diğer taraftan da bölge kaynaklarına boru hatlarıyla erişim konusunda şiddetli rekabetin merkezinde yer almaktadır. Bölgede yaşanan etnik gerginlikle, siyasi istikrarsızlık, demokrasinin yavaş gelişimi ve jeopolitik rekabet konunun tarafları için endişe kaynağı yaratmaktadır. 1990 yılının sonuna doğru Körfez petrolüne alternatif arayan Batı Ülkeleri için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Hazar Bölgesinde, Ortadoğu'da, Sibirya-Kuzey Kutbu bölgelerinden sonraki dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğalgaz rezervleri burada bulunmaktadır (Guşer, 2002:14).

Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, Hazar havzasında bulunan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan yabancı yatırımcılar için çekici adresler olmuştur. Hazar bölgesinde SSCB'nin dağılmasının ardından yeni devletlerin ortaya çıkması ve dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli orana sahip olmaları, hem komşu devletlerin hem de enerji arzına ihtiyaç duyan büyük ekonomilerin ilgisini Hazar bölgesine ve Orta Asya'ya çekmiştir. Hazar bölgesi uluslararası alanda enerjinin yeni jeopolitiği olarak tanımlanmaktadır. Hazar jeopolitik kaynağı ise zengin denizaltı hidrokarbon rezervleri ve Asya, Avrupa, Ortadoğu'nun kesişim noktasındaki coğrafi konumudur. Günümüzde beş ülke arasındaki anlaşmazlıklar kıyıda ve denizaltında bulunan petrol-doğalgaz rezervlerinin kullanıma ilişkin sorunlar yaratmakta ayrıca Trans-Hazar petrol-doğalgaz boru hatlarına ilişkin projeler içinde engel oluşturmaktadır (Ahmetov, 2013:45).

1998'de Rusya ile Kazakistan ve 2001 yılında da Rusya ile Azerbaycan arasında ikili antlaşmalar imzalanmıştır. 2003 yılında Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasında üçlü antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Hazar Denizi'nin kuzey bölgesinde kalan %64'lük bölümünün ulusal bölgelere ayrılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu antlaşmada bölgesel dağılımın %27 Kazakistan, %19 Rusya ve %18 Azerbaycan şeklinde olacağı ifade edilmiştir. Diğer kıyı ülkelerinin aksine İran sadece 1921 ve 1940 tarihli antlaşmaların yürürlükte olduğu konusunda ısrarcı davranmakta ve yapılacak herhangi bir yeni antlaşma ve protokole sıcak bakmamaktadır. Rusya ve İran dışındaki

diğer üç ülkenin Hazar Denizi ile ilgili taleplerinin temelinde denizaltındaki petrol ve gaz kaynaklarının bölüşülmesi yatmaktadır. Hazar denizindeki enerji kaynaklarının ticari açıdan paylaşılması konusundaki en şiddetli tartışma Azerbaycan-Türkmenistan ve Azerbaycan-İran arasında yaşanmaktadır. Rusya ve Kazakistan kendi aralarında 2002 yılında imzalamış oldukları protokolle Hazar bölgesi sorununu diplomatik açıdan çözmüşlerdir. Hazar Denizi'nin sorununu düğüm haline getiren temel unsur Hazar Denizinin hukuki statüsüdür (Diyarov, 2012:19).

Günümüzde, Kafkasya ve Orta Asya petrol ve doğalgazıyla bunları taşıyacak boru hatları üzerinde verilen mücadele bunun tipik örneğidir. Petrolün önemini en iyi biçimde, başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ve Rusya ilk önce anlamış ve petrolden en büyük kazancı da bu ülkeler elde etmiştir. Bu ülkeler, herhangi bir şekilde petrolü nüfuzları altına almışlar, bu uğurda açık bir biçimde savaşlar vermişler, ülkeleri yıkıp imparatorlukları parçalamışlar, toplumları birbirlerine karşı kışkırtıp kullanmışlardır. Bu konudaki mücadele bugün de değişmez bir biçimde ve çağdaş teknolojinin verdiği olanaklardan da yararlanılarak ve diplomasinin tüm incelikleri kullanılarak acımasız bir biçimde Ortadoğu, Kafkas ve Hazar petrol ve doğal gaz için sürdürülmektedir (Kazantsev, 2009:127).

2002 yılında Hazar'ın yeni jeopolitik formülüne göre jeopolitik konumu:

- Üçlü Anlaşma: Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan, orta hat boyunca deniz yatağının bölüşülmesi ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını savunurlarken,
- Türkmenistan denizin paylaşılması ilkesini benimsemekle birlikte bunun yöntemi konusunda fikir ayrılığına düşmüştür. Suyu da istemektedir.
- İran ise her iki paylaşım ilkesine de karşı olduğunu belirterek İran'ın Hazar'ın en az %20'sine sahip olması gerektiği yönündeki uzun dönemli duruşunu korudu (Acar, 2013:30).

Bu anlaşmazlıklardan kıyıdaş ülkelerin çıkar konusunda aykırı olduklarını göstermektedir. Hem deniz altı hem deniz yüzeyi üzerinde söz sahibib olmaya çalışması ise kendi sınır güvenliğini garantiye almaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Daha sonra da devam eden bu tartışmalı statü sorunu birkaç müzakereler yapılmasına da sebep olmuştur.

2003 yılında Hazar'ın jeopolitik formülüne göre yeni jeopolitik konumu:

- Üçlü Anlaşma: Mayıs 2003'te Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar konusunda “orta hat” yöntemine dayalı üç taraflı bir antlaşmayı yürürlüğe koydular. Kuzey Hazar'da sınırlar belirlenmiştir.
- Bunun Yöntemi: Buna göre, münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan orta bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlendi.
- Karşı İttifak: Türkmenistan ve İran ise, Hazar'ın kuzeyindekilere karşı bir ittifak içine girdiler.

Hazar'a kıyıdaş ülkelerin devlet başkanlarının ilk zirvesi 2002 yılında Türkmenistan'da yapılmıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenmesi için Aşkabat'ta başlayan zirvenin daha sonra 2007 yılında Tahran'da, 2010 yılında Bakü'de yapılmıştır. Dördüncü zirvenin 2014 Eylül ayının sonunda (29-30 Eylül) Rusya'da Astrahan şehrinde yapılması planlanmaktadır (Diyarov, 2012:66).

Hazar çerçevesinde gerçekleşen son zirvede bazı gelişmeler olmuştur. 4.Hazar Zirvesi 29 Eylül 2014'te Rusya'nın Astrahan şehrine gerçekleşmiştir. Hazar'a kıyıdaş beş ülke zirvede hukuki statüyle ilgili konuların çözümünü aramışlardır. Rusya'da Eylül'de düzenlenen 4. Hazar Zirvesi öncesinde Azerbaycan ile petrol arama anlaşması yapan İran, Hazar Denizi'nde etkinliğini arttırmayı hedeflemiştir. Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün tartışılan 4. Hazar Zirvesi'nde, petrol ve doğalgaz rezervlerinin kullanımı ve paylaşımına yönelik kararların alınması beklenmiştir. Ukrayna krizi ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin ardından Hazar bölgesi, Batı için en önemli alternatiftir. Ukrayna krizinin enerji güvenliği hususunda Avrupa'yı endişeye sevk etmiştir. Rusya gazının telafisi düşünüldüğünde 3 alternatif vardır. Birincisi Hazar, ikincisi Akdeniz, üçüncüsü Ortadoğu'dur. Ortadoğu'nun şu an siyasi istikrarsızlık içindedir. Akdeniz'in ise Avrupa için bir alternatif olmasının en az 10 seneyi bulacağı beklentisinden dolayı en yakın çözüm Hazar olabilmektedir. Tarafların Hazar'ın statüsü konusunda zirvede mutabakata varabilmesi beklenmiştir. Hazara kıyıdaş ülkelere biri olan İran nükleer pazarlıkta geri adım atarak, Batı'ya doğru bir adım yaklaşınca yaptırımlar yaklaşık 7 milyar dolar düşmüştür. Bugün ise İran, bütün fırsatları kullanmanın yolunu açık tutmaktadır. Petrol

ve doğalgaz kaynaklarının Hazar Denizi'nin orta ve kuzey kesimlerinde bulunduğunu göz önüne bulundurursak asıl doğal kaynaklar İran'ın sahip olduğu, olabileceği alanlardan çok uzaktadır. Hazar Denizi'nin güneyinde, İran'ın sınır bölgesinde çok fazla, en azından bilinen, petrol ve doğalgaz kaynakları yoktur. Devam etmekte olan Şah Deniz Projesi'nde İran'ın yüzde 10 pay sahibi olduğuna dikkat çekmekte ve İran'ın Hazar'da temel hedefinin ekonomik çıkarlarını artırmak olduğunu ve taraf devletlerin mutabakata yakın olmadığını düşündüğünü belirtmiştir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve İran Hazar Petrol Arama ve Üretim Şirketi arasında Hazar Denizi'nde petrol arama ve üretimi konusunda geçtiğimiz günlerde işbirliği protokolü imzalanmıştır. Bu yakın zamanlardaki gelişmeler Hazar Statü sorununun çözülebileceğinin habercisidir. İran'ın artık sert bir tavrından vazgeçebileceğinin işaretidir (<http://haberciniz.biz/iran-hazarda-avantaj-arayisinda-3127100h.htm>, 27.08.2014).

Modern jeopolitik alanda Hazar'ın rolünü şu şekilde açıklayabiliriz: genel coğrafi konumu ile Hazar bölgesi ve Körfez ülkeleri çerçevesinde enerji elipsi meydana gelmektedir (Şekil-4). Bu alanda küresel petrol rezervlerinin %70 ve doğalgaz %40 olarak yoğunlaştığını görmekteyiz. Yani gerçek şu, bu bölgede küresel enerji kaynakları vardır. Bu alanın önemi de Avrupa ve Asya'yı bağlayan önemli maden rezervlerinin varlığı yanı sıra, ulaşım koridorları, Hazar Denizi'nin stratejik önemindedir. Çünkü Hazar bölgesi küresel jeopolitik ilişkilerde birçok ülkenin siyasi, stratejik, askeri ve ekonomik çıkarlarının bir kombinasyonunu oluşturmaktadır (Sultanov, 2012:48).

Şekil 4: Stratejik Enerji Elips

Kaynak: <http://maps.google.ru/>

1.9. Ülkelerin Jeopolitik Çıkarları

1.9.1. ABD'nin Jeopolitik Çıkarları

Hazar bölgesinde Washington'un başlıca stratejileri şunlardı:

- Hazar devletlerinin enerji sektöründe ABD petrol sermayesinin konumunu güçlendirmek;
- Madencilik sektöründe bölgenin ABD yatırımına bağlılığını artırmak;
- ABD ekonomisinin ihtiyaçları için ve hidrokarbon enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesidir. Ayrıca OPEC ülkelerine bağımlılığı azaltmak;
- Hazar bölgesinden petrol ulaşım yollarının batıya doğru genişletmek;
- Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile Rus politikasını sınırlandırmak;
- İran'ın Ortadoğu ve diğer ülkeleri üzerindeki nüfuz etmesini azaltmaktır (Jiltsov ve Ushakov, 2003:5).

Hazar Denizi'ndeki ABD politikasının temel hatları kendi çıkarlarını geliştirmek, korumak için kapsamlı bir enerji proje çalışmalara destek vermektedir. Bölgedeki varlığını güçlendirmeyi hedefleyen ABD'nin hedefleri vardır:

- Avrasya uzay taşıma iletişim üzerinde kontrolü oluşturmak;
- Kendi enerji güvenliği için tehditleri ortadan kaldırmak;
- Hazar ve Orta Asya bölgesinde meydana gelen süreçlerde Rusya'nın etkisini azaltmak;
- İran İşlam Cumhuriyeti'ne karşı izole etme politikası, İran hakkında bilgi ve askeri baskıyı güçlendirmektir;
- Çin gibi bölgenin enerji kaynaklarını iddia eden ülkeler karşısında belirlenen alanda yeni bir güçlü bir oyuncu önlemektir (Zonn ve Jiltsov, 2008:80).

Amerikan yönetimi bölgenin kaynak zenginliği üzerinde kontrol kurma arzusunun yanı sıra, tüketici ülkelere enerji kaynaklarının ulaşım yollarının oluşturulması gibi Batı yönlü projelere de destek vermektedir. Tahminlerine göre, bölgedeki ABD ekonomik yatırımı 2018-2022 yılında Hazar Denizi'nde büyük enerji projelerin hayata geçmesinden sonra etkisi daha da yükselecektir. O zamana kadar Washington Hazar Denizi'nin petrol ve gaz kaynaklarının korunması için kontrol etmeye devam edecektir. Hazar Denizi ve Orta Asya bölgesinde askeri varlığını güçlendirmeyi amaçlayan ABD'nin politikaları özellikle teknik işbirliği, askeri yardım ve kalkınmanın sağlanması yoluyla yürütölmektedir. Özellikle 'Hazar Muhafız' programı çerçevesinde Avrasya'da Washington'un jeopolitik etkisini pekiştirmekte hem de Körfez Devletleri üzerindeki uzun vadeli stratejik planlarının bir parçasını oluşturmaktadır (Jiltsov ve Zonn, 2009:154).

ABD'nin Hazar Denizi üzerinde amacı konumunu güçlendirmek ve komşu güçlerin bölgesel dengesini değiştirmek aynı zamanda hızla büyüyen ekonomisi için hammadde ithalatı artırma ihtiyacı olan Çin'in ulusal çıkarlarını etkileyebilmektir.

1.9.2. Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları

Rusya'nın, eski SSCB ülkelerine karşı uyguladığı politikalara bakıldığında, ilişkileri etkileyen en önemli unsurun petrol ve doğalgaz olduğu görülmektedir. Bu amaçla Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynakları üzerine etkin olabilmek için değişik yollara başvurduğu görülmektedir. Ayrıca, Rusya, Hazar ve çevresindeki başat güç olma isteği çerçevesinde, Rus şirketlerinin bölgede yatırım yapmalarını da desteklemektedir. İran'la da stratejik bir ortaklığa girmiş olan Rusya, bölgedeki politikalarını bu ülkeye iş birliği halinde sürdürmektedir. Bu iki ülkenin aynı noktada buluşmasının altında yatan sebep, Hazar petrollerine egemen olmak istemeleridir. Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı, Enerji kaynaklarının milli güvenlikleri için önemini belirterek bir 'Enerji Güvenliği Doktrini' yayınlamıştır. Buna göre;

- Rusya enerji taşıyıcıları için güvenilir dış ticaret kapılarının genişletilmesi ve açık tutulması.
- Rus şirketinin yabancı ülkelerin enerji kaynaklarına ulaşmasına imkan sağlanması.
- Dış ülkelerin enerji sektörlerinde Rus sermayesinin payının artırılması.
- Yabancı sermaye ve tecrübenin ülkeye akışının teşvik edilmesi.
- Rus enerji taşıyıcılarının transit geçişini temin edici tedbirlerin alınması şeklinde konunun ana hatları çizilmiştir (Malisheva, 2005:33).

1.9.3. AB'nin Jeopolitik Çıkarları

AB'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine olan ilgisinin, SSCB'nin dağılmasından sonra gelişmeye başladığı görülür. AB'nin bölge politikalarının temelini, BDT'na yapılan Teknik Yardım Programı (TACIS) ile atıldığı söylenebilir. Bu program çerçevesinde BDT ülkelerine 1991-1999 arasında 4.226 milyon dolar yardım yapılmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri ile siyasal ve ekonomik olarak daha da yakınlaşmak isteyen AB, bu ülkelerin başta gelen ticaret ortağı olma yolundadır. AB'nin dışa bağımlılığında en etkili olan enerji kaynağı, %76'lık oranla petroldür. Bu durum doğalgazda ise %40 düzeyindedir. Önümüzdeki 20 sene içerisinde bu rakamların değişmesi ve petrole %90, doğalgaza %70 oranında bağımlılığın artacağı tahmin edilmektedir. Petrol ihtiyacının

%45'ini Orta Doğu'dan, %21'ini Rusya'dan; doğal gaz ihtiyacının ise %42'sini Rusya'dan karşılayan AB, bu bağımlılıktan oldukça rahatsızdır. Bu yüzdende, enerji kaynakları bakımından diğer ülkelere bağımlılığını azaltma amaçlı yeni boru hatlarının inşası projelerine destek vermektedir. Rusya ile Ukrayna arasında ortaya çıkan kriz, AB'nin de elini kolunu bağlamış ve Rusya'ya olan aşırı bağımlılığın tehlikeleri görülmüştür. Bu yüzden Orta Asya devletlerinin petrol ve gaz kaynaklarına erişim, AB açısından stratejik öneme sahip olmuştur (Hanbabayev ve Mamrayev, 2009:351).

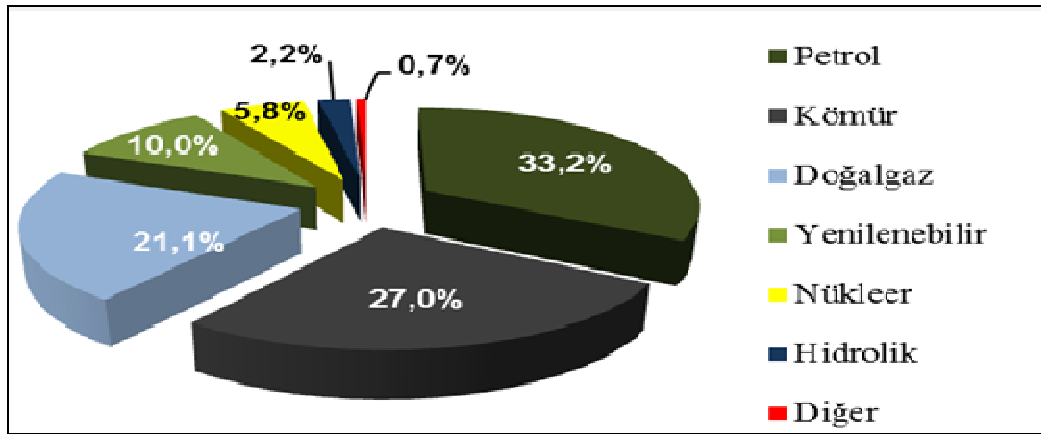
1.9.4. Çin'in Jeopolitik Çıkarları

Çin'e temel petrol akımları Körfez ülkelerinden gelir. Eğer Pekin diğer alanlardan petrol gelmesini halledemezse malzemeleri Çin'e Ortadoğu'nun hacimleri potansiyel %91'e ulaşacak ve 2025 yılında ülkenin enerji iletişim sektöründe potansiyel riskler taşıyacaktır. Hazar bölgesinde Çin'in enerji elde etme amaçları:

- Basra Körfezi petrol kaynaklarının bağımlılığın azaltılması;
- Deniz taşımacılığı bağımlılığı azaltmak için Rus ve Orta Asya alanlarında temel yollarının oluşumu;
- Çin'in batı illerinde bulunan işletmelerin ekonomik faaliyetlerini uyararak Çin'in batı bölgelerinin kalkınma programının uygulanmasıdır.

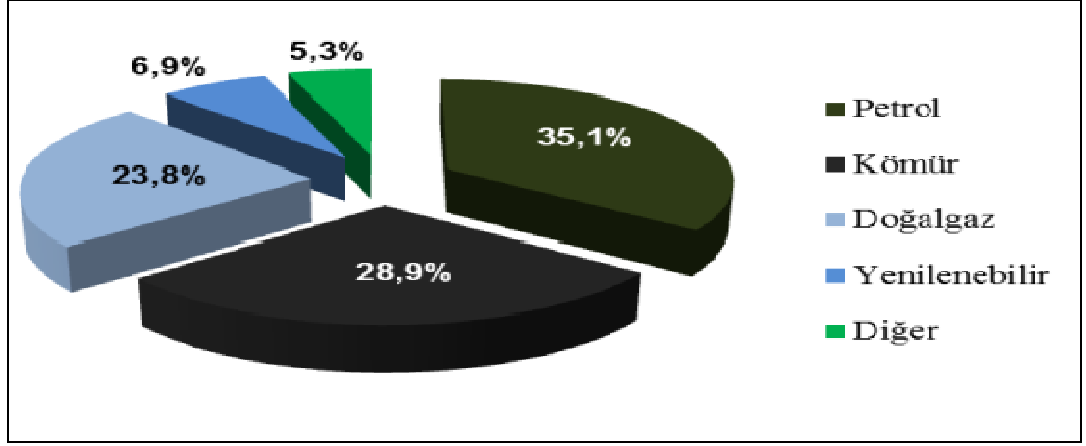
Rusya ve Çin, Avrasya'nın güvenliğine ve Hazar'a ilişkin endişelerini giderme konusunda ki girişimlerini, ŞİÖ etrafında yoğunlaştırmaya başlamışlardır. Bu örgütün elindeki ekonomi, uzay çalışmaları, askeri teknoloji, insan kaynakları, enerji hatları ve jeopolitik konum gibi birçok olanağın, Hindistan, Pakistan ve İran gibi devletlerinde katılımıyla büyümesi ABD'nin Avrasya'da daha dikkatli politikalar izlemesine sebep olabilecek mahiyettedir. Aslında Avrasya bölgesindeki Çin politikalarına bakıldığında, ilişkilerin Kazakistan'la yaptığı çeşitli enerji anlaşmaları ile de bölgedeki ağırlığını gittikçe hissettiren ülke, her yıl artan enerji ihtiyacını karşılamak adına gereksinim duyduğu petrol ve doğalgazın büyük bölümünü İran'dan temin etmektedir. Büyük nüfus ile ekonomik gittikçe büyümesi Hazar enerji kaynaklarına bağımlı olacağı tahmin edilmektedir. Bu amaçla Çin, söz konusu ülkelere daha çok yatırım yapmakta ve sağlanan enerjinin kendi topraklarına güvenli bir şekilde akışını sağlamak için girişimlerini sürdürmektedir (Jiltsov, 2010:8).

Kazakistan Hazar enerji kaynakları üzerinde bölge ülkeleri ile ilişkileri inşa ederek, ekonomik çıkarları doğrultusunda Avrasya coğrafyasında Rusya-ABD-Çin arasındaki jeopolitik güç mücadelesi arasında çok yönlü bir politika sergilemektedir. Küresel imparatorluk kurmak isteyen bir güç, kalpgâh konumundaki Avrasya coğrafyasında hâkimiyet kurmak zorunda olması gerektiğini diğer bölgesel ve küresel güçlerin sloganı haline gelmiştir. Ayrıca Hazar Denizi, sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle küresel güçlerin güç mücadelesine sahne olmaktadır. Rusya; bölgede etkinliğini sürdürerek enerji kaynaklarının dünya pazarlarına arzını kendi toprakları üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Çin; artan enerji ihtiyacını karşılamak, sınır güvenliğini korumak ve ABD merkezli tek kutuplu sistemi değiştirme arzusuyla Hazar'da etkin olmaya çabalamaktadır. ABD ve AB; Rusya'nın Hazar'daki nüfuzunu kırarak Batı pazarlarına enerji arzı seçeneklerini artırmayı hedeflemektedir. Bölgede Batı karşıtlı İran, Hazar Denizi'nin statüsü sorunu koz olarak özel bir konumu tutmaya devam etmektedir. İran böylece bölge dışı güçlerin, silahlı kuvvetlerin Hazar'a girme ihtimalini engellemektedir (Seydumanov, 2011:110).

Şekil 5: Dünya Birincil Enerji Üretim Değerleri

Kaynak: BP Statistical Review Of World Energy Statistical Review Of World Energy, 2011

Şekil 6: Dünya Birincil Enerji Tüketim Değerleri

Kaynak: BP Statistical Review Of World Energy Statistical Review Of World Energy, 2011

Dünya birincil üretim ve tüketim değerleri üzerinde verilen 5. Ve 6. tablolara göre küresel ve bölgesel güçlerin ilk sırada enerji çıkarları olduğunu net ortaya koymaktadır. Kazakistan'ın enerji kaynaklarının Hazar havzasında yoğunlaşması ile beraber SSCB sonrası Hazar'ın hem jeopolitik hem jeostratejik alanda öne çıkmasını sağlamıştır. Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi, Mackinder'in Herdland'ı Brzazinski'nin Satranç Tahtası enerji kaynaklarını barındıran coğrafi alanlara yoğunlaşması Batı'ya SSCB sonrası Sovyetler Birliği'nin bıraktığı boşluğu doldurması ile enerji stratejisine ivme kazandırmıştır. Ayrıca kendi çıkar alanlarının güvenliğini askeri işbirliği çerçevesinde korumaya çalışmaktadırlar (Şekil-7).

Şekil 7: Askeri İşbirliği Alanları

Kaynak: <http://ibrahimokuoglu.blogspot.com.tr/2012/10/suriye-ve-iran-sorunu-ortadogu-ve-orta.html>

BÖLÜM 2: KAZAKİSTAN ENERJİ POLİTİKASI

2.1. Kazakistan'da İlk Petrol Keşifleri

Hazar havzasının petrolle zengin olan bir bölgesi de Kazakistan'dır. Hazar'ın Kazakistan'a ait kısmındaki petrole ilişkin ilk bilgilere Rusların bölgeyi işgalinden sonra rastlanmaktadır. Konu, 1860 senesinde coğrafyacı N.A.Seversev tarafından Rusya'nın 'Dağ Dergisinde kaleme alınmıştır. Seversev bu yazısında İ.Barşov'la beraber Kırgız¹ steplerinin Batı bölgesi hakkında bilgiler vermiştir. Seversev petrolün Munaylı kaynağından çıktığını vurgulayarak şöyle yazmıştır: 'Petrol, petrolden oluşan tepeciğin ucundan sızan su üzerinde çıkmakta idi (Naushabayeva, 1999:11).

N.Seversev'in verilerine dayanarak 1874 senesinde Rusya Jeolojik Komitesi bu bölgeye dağ mühendisi D.V.Kirpiçnikov başkanlığında bir araştırma ekibini göndermiştir. Ekip bölge araştırmaları sonucunda o zamana kadar araştırılmamıştır. Mahat (Dassor) Karacingil ve İmankara yataklarında büyük miktarda petrol bulunduğu kanaatine varmıştır. 1892'de bölgede S.N.Nikitin önderliğindeki bir araştırma ekibi kuyu kazma makinaları ile araştırma işlerine başlamış ve 7-9 metre derinliğinde birkaç kuyu kazdıktan sonra yörenin, dönemin iş adamlarının dikkatlerini çekebilecek kadar elverişli olduğunu kanıtlamıştır. Aynı sene içerisinde Sol-İlesk'deki Y.Lebedev isimli avukat bu bölgedeki petrol araştırmaları için ilk müracaatı yapmıştır. Fakat 1894'te imtiyaz sözleşmesine göre Leman başkanlığındaki bu grup bundan sonraki dört sene içerisinde kazı araştırmaları sürdürmüş ve 60'a yakın kuyu kazmıştır. Daha sonra iş, gruptan Leman'ın tekeline geçmiştir. Karaçungul alanında derinliği 38 metreden 275 metreye ulaşan 21 kuyu kazılmıştır. Nihayet Kasım 1899'da 40 metre derinlikteki 7 numaralı kuyudan petrol fışkırmış ve günde 22-25 ton petrol çıkartılmıştır. Bu tarih, Kazakistan petrolünün ilk keşfi sayılmıştır. Mevcut kuyunun peşinden petrol İskin, Karaton ve Novobogatırsk kaynaklarından fışkırmıştır. Gazeteler bu olayları asrın sansasyonu olarak yazmıştır. İş adamları arasında kargaşa başlamıştı. Ancak Leman daha uzun bir zaman Kazakistan petrolü üzerinde tekeli sürdürmüş ve sadece 1908'de Staheev adlı tüccarla anlaşma imzalayarak Emba-Hazar Petrol Birliği'ni kurmuştur. Fakat anlaşmanın üzerinden iki sene geçtikten sonra ortaklar birbirlerinden ayrılarak kendi

---

¹Ruslar 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Kazaklar'a Kırgız-Kaysak, Kara Kırgızlar demişlerdir.

şirketlerini kurmuşlardır: Leman İngiliz işadamıyla Ural-Hazar Petrol Birliği'ni, Staheev ise E.Nobel'le beraber 'Emba' şirketini kurmuştur. Böylece Kazakistan petroleri de yabancı işadamlarını kendine çekmeye başlamıştır. Ural-Hazar Petrol Birliği'nin araştırmaları başarılı olmuştur. Birlik, 29 Nisan 1911'de 225 metre derinliğinde kazılan Mahat Kuyusundan çok miktarda petrol çıkartılmıştır. Bu tarih Kazakistan'daki petrolün ilk sanayi üretimi olarak bilinmektedir. 29 Nisan 1911'de Mahat yakınlarındaki 266 metre derinliğindeki bir kuyudan 30 saat içerisinde 16.000 ton petrol elde edilmiştir. 1917'de bu bölge petrol elde etmede Rusya da üçüncü sıraya gelmiştir. O zamanlar bu yöreden (Güney Emba) 273.000 ton petrol çıkartılmıştır. 1917'de Emba bölgesinde toplam 8 petrol şirketi faaliyet göstermekte idi (Balginbayev, 1996:30).

Hazar bölgesinin en büyük ve en verimli petrol ve doğal gaz sahaları Hazar'ın güney bölgesinde, özellikle Kazakistan'ın Tengiz bölgesine uzanan bir bölge de yoğunlaşmaktadır. Bugün en verimli sahaların Kazakistan'ın Tengiz, Karacahanak bölgesi olduğu bilinmektedir. Azerbaycan'ın aksine Kazakistan'da petrol hem deniz hem de karadaki rezervlerden oluşmaktadır. Özellikle 6-7 milyar varillik rezerv miktarı ile dünyanın en büyük onuncu petrol sahası olan Tengiz bölgesinin yanında, son yıllarda Karaçaganak bölgesinde yapılan araştırmalar sonucu bulunan yaklaşık 10 milyar varillik rezerv, bu sahayı dünyanın en büyük petrol rezervi haline getirmiştir. Dolayısıyla BP Amoco'nun 1999 yılı belirlemelerine göre, Kazakistan'ın toplam üretilebilir petrol rezervleri 8 milyar varilin üzerindeyken, Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2000 yılı raporlarına göre, 10 milyar varildi. Ancak Karacahanak sahası ile halen devam eden petrol araştırmaları sonucu Kazak petrolünün 20 milyar varilin üzerinde bir rezerve sahip olduğunu belirtmek gerekir (Baycaunova, 2000:53).

2.2. Enerji Politikası

Petrol, sudan yoğun kıvamda, koyu renkli, arıtılmamış, kendisine özgü kokusu olan, yeraltından çıkarılmış doğal yanıcı mineral yağdır. Latince'de taş anlamına gelen petra ile yağ anlamına gelen oleum sözcüklerinden oluşmuştur. Doğalgaz da petrol gibi karbon bazlı bir fosil yakıttır. Oluşumu petrol ile aynıdır. Büyük oranda Yer kabuğunun içinde metan, etan gibi çeşitli hidrokarbonlardan oluşan yanıcı gazdır. Fosil yakıtlar olarak adlandırılan petrol, doğalgaz ve kömür, teknik olarak çıkarılması en kolay ve en

ucuz enerji kaynaklarıdır. Bu nedenle dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu ekonomilerini fosil yakıtlara dayanarak inşa etmişlerdir. Öyle ki, 2010'da dünyanın birincil enerji tüketiminde %34,8 payı ile birinci sırada petrol yer alırken, %29 ile kömür ikinci sırada, %24.1 ile doğalgaz üçüncü sırada yer almıştır. Fosil yakıtların 2010 yılı itibariyle dünya birincil enerji tüketimindeki toplam payı %88.1'i oluşturmuştur (BP Statistical Review Of World Energy Statistical Review Of World Energy, 2011).

Dış politika elemanları; coğrafi yapı (deniz. vs), doğal kaynaklar, ekonomik yapı, askeri yapı, nüfustür. Dış politikayı etkileyen elemanlar listesinde doğal kaynaklar da yer almaktadır. Böylece doğal kaynaklar da doğal olarak dış politikanın belirlenmesinde büyük bir rol oynadığını görebilmekteyiz (Sönmezoğlu, 2005:124).

Sönmezoğlu'nun vurgu yapmakta olduğu konu ise dış politika elemanları arasında enerji kaynaklarının da önem taşıdığını göstermektedir. Jeopolitikçilerin de öne sürdüğü gibi Sönmezoğlu da enerji kaynaklarının da bir ülkenin dış politikasında vazgeçilmez bir unsur olduğunu ispatlamaktadır. Stratejik enerji elipsinde yer alan Hazar havzası coğrafi konumu ile de jeopolitik önem kazanmaktadır. Bundan dolayı Kazakistan enerji politikasında büyük rol oynamaktadır. Tarihten beri jeopolitikçilerin odak noktasında olan Hazar enerji kaynakları Avrasya kıtasında bulunması ile dünyayı üzerine yoğunlaştırmaktadır.

Kazakistan'ın petrol ve gaz endüstrisi cumhuriyetin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Enerji alanı gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) büyümesini sağlayan ve hükümetin önemli bir gelir kaynağı olan ana lokomotiflerin biridir. İstatistik verilere göre, GSYİH 2013 içinde petrol ve gaz sektörünün payı %24, Ulusal Fon'da %99, ülkenin ihracatı %76, Kazakistan'da doğrudan yabancı yatırım hacmi % 24 oluşturmaktadır. Ülkenin petrol üretimi 2013'te 81.8 milyon tonla rekorlu sayıyı elde etmiştir. Bu 2012 yılında göre %3.3 daha fazladır. Ülkede petrol üretimi yeni bir rekor seviyeye ulaşmıştır. İlk kez petrol ihracatı 72 milyon tondan fazla olmuştur. İlk kez gaz üretimi 2013'te 42 milyar metreküp elde etmiştir. Aynı zamanda, kuru ticari gaz üretimi 22,8 milyar metreküp, sıvılaştırılmış petrol gazı 2,5 milyon ton oluşturmuştur. Geri dönüşüm petrol üretimi 14.3 milyon tona ulaşmıştır. Gaz geçişi 99 milyar metreküpü oluşturmuştur. 2013 yılında, Tengiz 27 milyon ton petrol üretimi ile zirveye ulaşmıştır. Tengiz projesi Chevron, ExxonMobil, KazMunayGas ve LukArco tarafından

yürütülmektedir. Ülkenin Ulusal Şirketi KazMunayGas 20 yıldır projenin yürütülmesi temsil etmektedir. Ayrıca şirket ülkenin bütçe ödemelerinde enerji alanında devletin çıkarlarını da temsil etmektedir. Şirketin kendisi cumhuriyetin tüm kanıtlanmış petrol ve gaz rezervlerinin %20'sini kontrol etmektedir. Genel olarak Kazak enerjisinin %27 petrol ve %14 gazını üretmektedir (Karabalin, 2014:29).

Hazar Denizi Hazar ülkelerinin resmi kurumları tarafından dağıtılan verilere göre Hazar Denizi altı ayrı petrol ve gaz taşıyan jeolojik havzaları içermektedir. Çoğu henüz tam olarak araştırılmamış ve (özellikle güney kısmı) değerlendirilmemiştir. Bugüne kadar, Hazar'da yaklaşık 20 petrol ile gaz sahaları açılmış ve yaklaşık 250 potansiyel petrol alanlarını bulunmaktadır. Kanıtlanmış ve maliyeti etkin bir petrol rezervleri kullanmak için Hazar bölgesinde %50 olasılıkla 31.4 milyar ton petrol kaynakları tespit edilebilir ama bu rakam hala Körfez ülkelerindeki toplam hacminden önemli ölçüde daha azdır. Hazar bölgesinde kanıtlanmış doğalgaz rezervleri 8 trilyon metre küp tahmin edilmektedir. Kıyıları Hazar Denizi'nin ana hidrokarbon kaynakları Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da yoğunlaşmaktadır. Hazar alanlarının keşfi kıyı ülkelerinin ulusal ekonomilerin gelişmesi için çok önemlidir (Sultanov, 2012:44).

Petrol ve doğal gaz kaynaklarının dengesiz dağılımı Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirsiz kalmasına bir objektif neden olmaktadır. Rusya Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nın tahminlerine göre, çeşitli düzenlemelerde Hazar deniz yatağının maksimum ve minimum petrol ve gaz kaynaklarının tahminlerinin Hazar devletlerin bireysel hisse başına aşağıdaki aralıklarda değişmektedir (Şekil-8). Aktarılan verilere göre Azerbaycan %7, İran %147 (2.47 kat), Kazakistan %117 (2.17 kat) ise, Rusya için %110 (2.1 kat), Türkmenistan %21 ve Hazar geneli 19%'u oluşturmaktadır. Hazar genelinde petrol rezervlerinin hacmi dünyaca kanıtlanmış rezerveri %2.6 den %3.3'e yükselmiştir. Dünyanın kanıtlanmış gaz rezervleri arasında Hazar Denizi'nin payı yaklaşık %5 olarak gerçekleşmiştir. küresel kapsamda Hazar havzasının çok az ağırlık hidrokarbon rezervlerine rağmen bölgenin özel bir jeopolitik ve jeoekonomik önemi olduğu dikkat edilmelidir (Sultanov, 2012:45).

Şekil 8: Hazar Ülkelerinin Toplam Bilinen Petrol Kaynaklarının Oranı

Kaynak: B.K.Sultanov, 2012:45

Görüldüğü gibi Kazakistan Hazar havzasında büyük enerji payına sahiptir. Ayrıca Hazar'ın statü sorunu çözüme kavuşmamasına rağmen Astana çok yönlü enerji politikasını yürütmeye devam etmektedir.

2.3. Kazakistan'ın Birincil Enerji Kaynaklarının Rezervi ve Üretim Miktarları

Kazakistan petrol üretim alanında dünyanın en zengin 15 ülkesi arasında olup 12.sırada yer almaktadır. Doğal gaz kaynakları üretimi ile Kazakistan dünyanın en zengin 20 ülkesi arasında olup 17.sırada yer almaktadır (zakon.kz/4615031-doklad-ministra-nefti-i-gaza-na.html, 12.04.2014).

Tablo 1
Kazakistan'ın Petrol ve Gaz Rezervi

Enerji	Rezerv miktarı	Üretim miktarı
Petrol	39,8 milyar varil	620,5 milyon varil
Doğalgaz	2.4 trilyon m ³	33,6 milyar m ³

Kaynak: zakon.kz/4615031-doklad-ministra-nefti-i-gaza-na.html, 12.04.2014

Tablo-1'deki verilere göre gelecekte Kazakistan'ın üretim miktarını daha üst düzeyde ürebileceğini tahmin edebiliriz. SSCB sonrası bağımsız Kazakistan'a yönelen bölge dışı

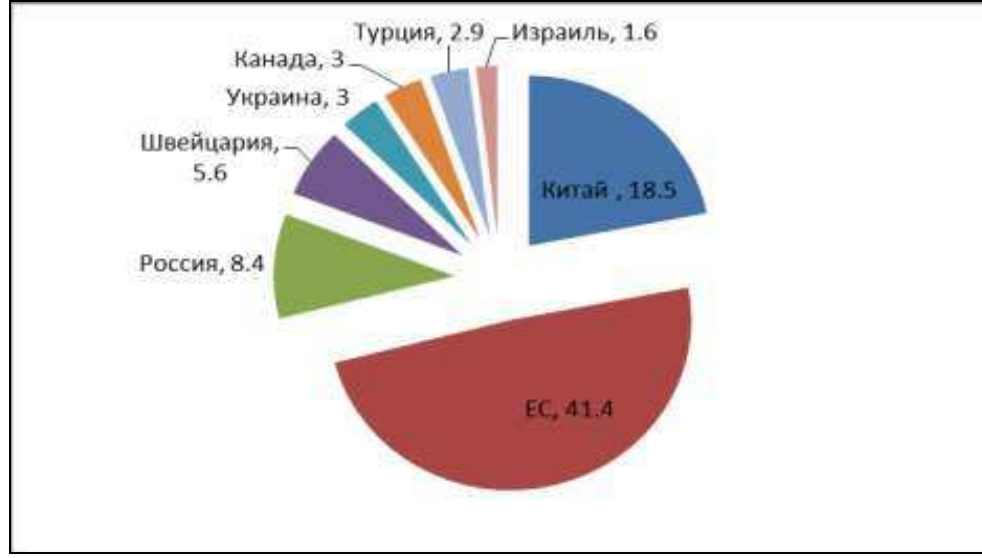
lkeler zellikle Batı lkeler ancak Nkller Silahsızlanma Anlaşmasından sonra ileriye dönük anlaşmalara ilza atmaya başlamıştır. 1994 yılı sonunda ABD, İngiltere ve Rusya, START-1'e ek Lizbon Protokolü'n imzalayarak Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'na taraf olan Kazakistan'ın güvenliğini garanti etmişlerdir. Daha sonra Fransa ve ÇHC de benzer taahhutlerde bulunmuşlardır. Bu sırada enerji diplomasisini adım adımla takip etmiş ve Chevron Tengiz petrol sahasında faaliyete başlamıştır. Kazakistan hükümeti ile TengizChevrOil'i kuran anlaşmaların imzalanma tarihi 1993 yılı Nisan ayıdır. Mobile, Exxon ve Amoco gibi diğerk büyük Amerikan şirketleri de açılan yoldan ilerleyerek Kazak pazarına girmişlerdir (Nikolaev, 2011:63).

Egemenliğini kazanan Sovyet sonrası devletlerin öncelikleri, kendi enerji kaynaklarına sahip olabilme konusuydu. Bu durumdaki devletler iki gruba bölündüler: Dünya enerji pazarlarına ve özellikle Batı pazarına hammadde ihraç eden devletler ve "jeopolitik taşımacı" yani topraklarından petrol ve doğal gaz transfer edilen devletler. Hazar petrollerinin rezervlerinin büyük çoğunluğu Kazakistan ve Türkmenistan devletlerinin payına düşmektedir. Dolayısıyla ekonomik gelirleri de diğerk Orta Asya devletleri, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a göre fazla olacaktır. SSCB'nin yıkılmasından sonra Orta Asya'da egemenliğini kazanan Kazakistan Cumhuriyeti'nin yüz ölçümü 2.727.300 km kare olup, Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait kıyılarının uzunluğu 2.320 km'yi bulur. Hazar petrolünün önemli miktarının kendi sektöründe yattığını belirten Kazakistan'da şimdiye kadar 200'den fazla hidrokarbon yatağı keşfedilmiştir. Genel potansiyeli 2.8 milyar ton petrol ve 1.7 trilyon m küp doğal gazdır. Ülkenin tahmini petrol rezervi ise etkileyicidir. Petrol 7 milyar ton, doğal gaz miktarı 7.5 ton metre küptür. Bu petrol ve gazın önemli kısmı, Hazar'a yakın sahillerde ve Hazar'ın Kazakistan'a ait ulusal sektöründe bulunmaktadır. Ülkenin tahmini petrol ve gaz yatağının yüz ölçümü 1.700.000 km karedir ve Kazakistan topraklarının %62'sini oluşturmaktadır. Kazakistan'ın petrol potansiyeli ülkenin altı bölgesine dağılmıştır. Bunun dördü batı bölgelerinde (Atrau, Aktobe, Batı Kazakistan ve Mangıstau) olup %70'e yakın petrol yatağı burada bulunmaktadır. Ustelik işletilmekte olan yataklarının %91'i de bu bölgededir. Diğerk bölgeler ise Jezkazgan ve Kızılorda'dır (Sumarokov, 2010:58).

2.4. Kazakistan Kaynaklarının Uluslararası Konumu

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bölgenin enerji potansiyeli üzerine başlayan tartışmalarda, Azerbaycan'ın, "Kafkasya'nın Kuveyt'i", Kazakistan'ın "İkinci Suudi Arabistan" olduğu iddia edilmiştir. Hazar Havzasını stratejik olarak değerli kılan en önemli özellik petrol ve doğalgaz kaynakları olup her iki ülkenin de kıyısında enerji rezervleri bulunmaktadır. Bu çerçevede ülkeler ve şirketler arasında başlayan rekabet bazı yazarlarca Yeni Büyük Oyun veya Büyük Orta Doğu Projesi olarak adlandırılmaktadır. Yeni Büyük Oyunun ya da projesinin ödülü olarak da petrol ve doğalgaz kontratları, boru hatları, enerji güzergâhları ve enerji konsorsiyumları görülmektedir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci en büyük petrol üreticisi konumuna sahip olan Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra potansiyel enerji kaynaklarıyla Amerikalı petrol şirketlerinin dikkatini üzerine çekmiştir. Artık günümüzde büyük petrol şirketleri Kazakistan'daki sahalara çok büyük yatırımlar yapmakta olup; mevcut petrol sahalarını geliştirmekte ve petrolün dünya pazarlarına taşınması için projeler hayata geçirmektedir. Ayrıca Kazakistan'da petrol hem deniz hem kara sahasında rezervleri bulunmaktadır (Tokayev, 2001:360).

Şekil-9'da sunulan verilere göre 2011 yılında Kazakistan'ın ana ihracat ortaklarının yüzdeleri sırasıyla şu şekildedir: Rusya-%8.4, İsviçre-5.6%, Ukrayna-3%, Kanada-3%, Türkiye-2.9%, İsrail-1.6%, ÇHC-18.5 ve Avrupa Birliği-41.4'ü oluşturmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak Avrupa Birliği ile Çin'in ilk sıralarda pazar alanı olduğu anlaşılmaktadır.

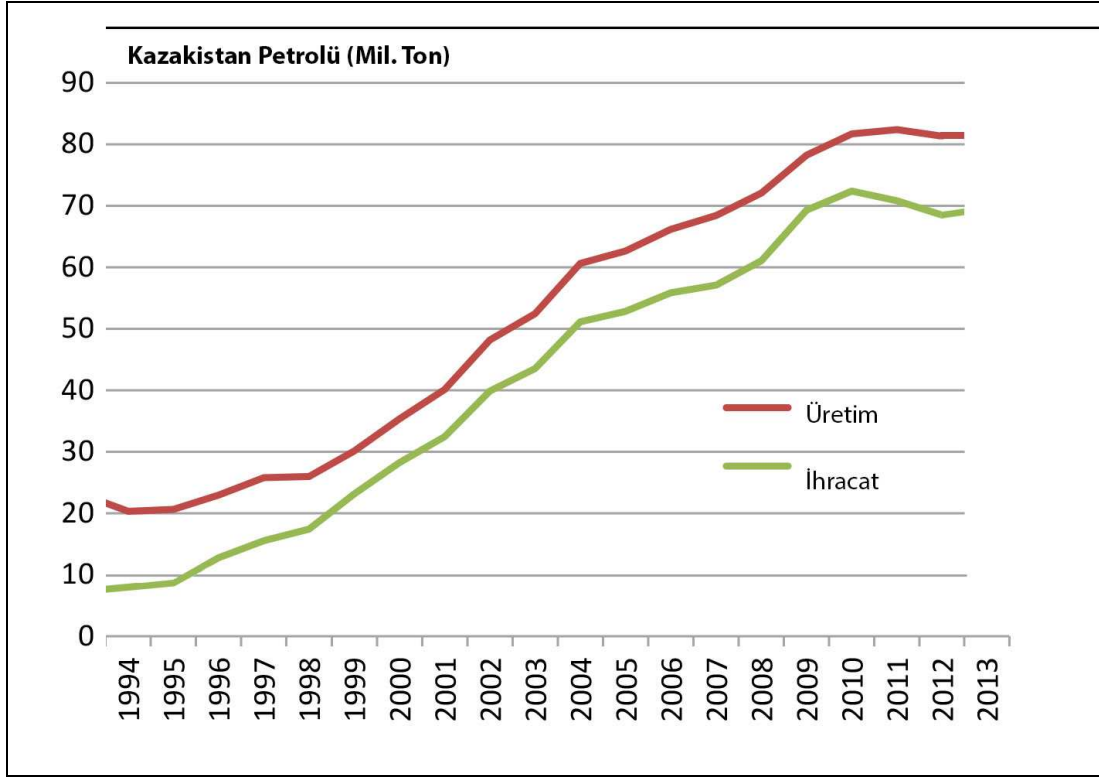
Şekil 9: 2011 Yılında Kazakistan'ın Ana İhracat Ortakları (%).

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı, Kazakistan Cumhuriyeti Dış Ticaret, 2012

2.5. Kazakistan'da Petrol ve Gaz Endüstri Öncelikleri

Kazakistan'daki hammadde bağımlılığı ile petrol fiyatlarının dalgalanması göz önüne alındığında, tek gerçek ve alternatifsiz çözüm olarak devletin endüstriyel ve yenilikçi gelişmesi kalmaktadır. 2009 yılının 15 Mart'ında gerçekleşen XII. Halk Kongresi'nde, Demokrat Partisi Nur Otan'a, Nazarbayev 2010-2014 endüstriyel-yenilik geliştirmek için beş yıllık bir programın talimatını vermiştir. Önümüzdeki 5 yıl içinde gaz kimya kompleksi için mineral gübrelerin üretimi, büyük enerji santralleri için bir dizi çalışma gerçekleştirilecektir. 2014 yılında devletin iç ihtiyacını karşılayacak petrol ürünlerini kapsayan rafineri için tüm fabrikalar yeniden yapılandırılacaktır. Hızlandırılmış gelişmeyi desteklemek için ek olarak daha 4 program geliştirilmiştir: 2020-İş Yol Haritası bölgelerde girişimciliğin geliştirilmesi için; İhracatçı-2020 ekonominin teknolojik yükseltme ve verimliliği için; Performans-2020 petrol dışı sektörünün toparlanması için; İyi Yatırımlar-2020 büyük yatırımcılar ve çok uluslu şirketleri çekmek için tasarlanmıştır. 2003-2015 Sanayi ve Yenilik Geliştirme Stratejisinin temel hükümlerin entegrasyonu unutulmamalıdır. Programın "Kazakistan'ın 30 şirket yöneticilerinin," Ulaşım Stratejisi ve sanayileşme alanında diğer politika belgeleri de dahildir. Program ekonominin kilit sektörlerinin tümünü kapsamaktadır. Bunlar; tarımsal sanayi, inşaat sanayi, petrol arıtma, kimyasal, savunma, makine yapımı, uzay

sanayi, metalürji, enerji, ulaşım altyapısı, iletişim ve turizm endüstrisidir (Saparova, 2010:22).

Şekil 10: Kazakistan Petrolü (Mil. Ton)

Kaynak: http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_2.pdf

Kazakistan'ın petrol ve gaz kompleksinin en önemli yönleri ve parametreleri 2010-2014 Kararnamesi yanı sıra Kazakistan Cumhuriyeti'nin petrol ve gaz geliştirme programı Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan 2020 yılına kadar Kazakistan Cumhuriyeti Stratejik Kalkınma Planında kaydedilmiştir. Petrol ve Gaz Bakanlığı ve "KazMunayGas" katılımı ile Kazakistan 2020 yılına kadar sanayinin bilimsel ve teknolojik gelişmenin sektörler arası planlar geliştirmektedir. Bunlar:

- Yeni ulaşımda petrol ve gaz ihracatı için lojistik koridorun oluşturulması;
- Kazakistan petrol ve gaz çok vektörlü sisteminin oluşumunun tamamlanması;
- Hazar Denizi ve açık denizler (Karadeniz, Akdeniz, vb.) üzerindeki tanker filosunun geliştirilmesi;

- Enerji tasarruflu kullanım teknolojilerinin etkin kullanımı;
- Petrol ve gaz kompleksi alanında düzenleyici çerçeve geliştirilmesi;
- Avrupa yakıt standartlarının uygulanmasıdır (<http://kmg.kz/>, 12.04.2014).

2.6. Kazakistan'da Mevcut Rafineriler

Kazakistan'da yıllık petrol 18 milyon ton kapasiteli üç rafineri vardır:

- JSC Atyrau Rafinerisi (ANPZ)
- JSC Pavlodar Petrokimya Tesisi (PPCP)
- Shymkent Nefteorg SinteZ (SHNOS) (Şekil-11)

Şekil 11: Rafinerilerin Konumu

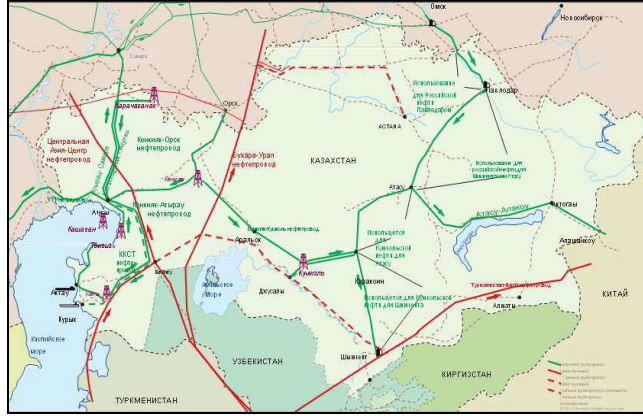
Kaynak: Ekaterina Evnina, Kazakistan Cumhuriyeti Petrol Üretim Alanının Analizi, RFSA Yayın, s.43

Rafineriler Güney, Batı ve Cumhuriyet'in Kuzey-Doğu bölgesinde yer almaktadır. Yerli rafinerilerin toplam üretim kapasitesi yılda 18-20 milyon ton kadar petrol işleyebilmekte ve 10 milyon ton dizel yakıt fazla üretmek için yetmektedir. Enerji ve Mineral Kaynaklar Bakanlığı'na göre, petrol yerli üretim ihtiyaçlarını karşılamak için yılda en az 9.500.000 ton miktarında her üç petrol rafinerileri üretmesi yeterlidir. Kazakistan malzemeleri sağlayan, üç büyük petrol rafinerilerine işletme fabrikalarına

sahip olup kuzeyde Pavlodar rafinerisi, Batı'da Atyrau Rafineri ve güneyde Çimkent rafinerisi gibi bölgeler vardır. Pavlodar petrol rafinerisi başta gelecekte Kazakistan'da petrol alanları ile değiştirilecektir. Batı Sibirya'dan gelen boru hattı ile sağlanması planlanmaktadır. Atyrau rafineri yerli kaynaklardan, kuzeybatı Kazakistan yataklarından ham petrolü işlemektedir. Çimkent rafineri Kumkol alanında ağırlıklı gelen petrolü işlemektedir. BP Statistical Review Of World Energy tarafından yapılan Dünya Enerjisi Haziran 2013'teki istatistiksel incelemeye göre, Kazakistan 1,3 trilyon metreküp doğal gazına sahip ve kanıtlanan rezervlerinin yaklaşık %23'ü Karaçaganak alanında yoğunlaşmaktadır (Evnina, 2014:17).

2.7. Kaz Munay Gaz Kazakistan Ulusal Şirketi

Son 10 yıldan beri KazTransOil Şirketi ile KazMunayGaz şirketi Kazakistan'da ana ulusal petrol üreten şirketler olmuştur. Bu şirketlerin 2006 yılında Kazakistan ve Londra Borsası'nda %37 hissesi satılmıştır. Bu şirketlerin hisselerini 2.2 milyar dolara yükseltmek için farklı ülkelerdeki emeklilik fonlarına, bankalara, bireylere ve şirketlere satılmıştır. Kazakistan'da yabancı iş alanında durum çok daha uygundur. İlk olarak, yabancı maden şirketlerinin gaz kullanımıyla ilgili birçok programı bulunmaktadır. 2000 yılından bu yana TengizChevronOil (TCO), CNPC-Aktobe şirketleri Zhanazhol ve Tengiz Gaz İşleme Tesislerini hem modernize etmiş hem genişletmiştir (Şekil-12). Atyrau Petrokimya kompleksinin inşasında Hollanda'nın LyondellBasell şirketinin %24.5 hissesi vardır. Bu fabrika Hazar bölgesinde polietilen ve polipropilen üreticisinin en büyüğü olacaktır. Önümüzdeki on yıl içinde Kazakistan dışındaki tüm ülkelerde BDT petrol endüstrisinin gelişimi için en olası senaryo, büyüme hızı azalacak ve daha sonra üretim artacaktır. Burada Karachaganak projesinin III. aşamasının diğer Hazar blokları olan Tengiz ve Kaşagan'ın geliştirilmesi yoluyla, hükümet 2010 yılında planlanan 80 milyon ton daha fazlası için 2020 yılında petrol üretimini daha 164.4 tona yükseltmeyi planlamaktadır (Saparova, 2010:23).

Şekil 12: Kazakistan'ın Büyük Petrol ve Gaz Altyapısı

Kaynak: <http://neftegaz.ru/news/view/112066/>

(Şekil-12'de petrol (yeşil) ve gaz (kırmızı) önemli boru hatları gösterilmektedir. Hazar kıyısında önemli petrol bölgelerinden Alibekmola (Kenkiyak) ve Güney Turgay (Kumkol) etrafına vurgu yapmaktadır)

Kazakistan 2010-2014 yılları için devlet programı ile Kazakistan'ın Sanayi-Yenilikçi Kalkınma planını benimsemiştir. Hızlandırılmış ekonomik çeşitlilik petrol ve gaz, petrol kimya, madencilik ve metalürji, kimyasal ve nükleer sanayi gibi geleneksel sanayi sayesinde sağlanacaktır. Petrol ve gaz endüstrisi çerçevesinde Kazakistan İçin Yeni Fırsatlar, Yeni Ekonomik Büyüme gibi projeleri bir dizi hidrokarbon hammadde ve petrol kimya sektörünün gelişimine önemli planları hükümet tarafından hayata geçirilmiştir. Buna bağlı olarak büyük bir yatırım KazMunayGaz ulusal Şirketine yapılacaktır."KazMunayGaz" Ulusal Şirketi hala önemli finansal ve ekonomik verilerdeki olumlu eğilimini korumaktadır. Uzun vadeli bir strateji ile önümüzdeki 10 yıl büyük bir Kaşagan, İnci, Darkhan Satpayev, Ölü Kultuk Urikhtau, Küvet-Karağan Kurmangazı, Abay, vb. havzalarda çok uluslu petrol şirketleri ile adı geçen alanda işbirliği dahil yeni teknoloji ile Kazakistan'da petrol ve gaz araması sayesinde uluslararası deneyimi de çekecektir. Ayrıca 2010-2014 yılları için Kalkınma Planında petrol ve gaz taşıma altyapısını çeşitlendirmeye yönelik yeni projeler içerir. Büyük projeler arasında Trans-Hazar sistemi için de proje içerir. Bu proje Kazakistan Hazar Petrol Ulaştırma Sisteminin (CCST) bir bağlantısıdır. Mevcut öncelikler arasında Hazar Denizi'nin Kazakistan sektöründe petrol operasyonlarını desteklemek için hizmet altyapısının oluşturulması ile gelişmesi vardır (Saparova, 2010:26).

2.8. Kazakistan'da Yabancı Yatırımlar

Petrol üretiminin yaklaşık %71'ini yabancı yatırımcılar oluşturmaktadır. Bunlar: ExxonMobil, Chevron, Agip, BG, BP /Statoil, Shell, Total, INPEKS, Philips, Lukoil, Eni, vb. dâhil olmak üzere çok uluslu şirketlerdir ve Rusya, ABD, Avrupa ve Çin tarafından yürütülmektedir. Uzun bir süre için Kazakistan'ın petrol ve gaz sektörü yerel, aynı zamanda yabancı yatırımcıları çekmiştir. Hazar Havzasında Kaşagan, Tengiz ve Karachaganak kaynakları sayesinde Kazakistan petrol üretiminin istikrarını garanti etmek yeteneğine sahiptir (Polovinkin, 2014:44).

Kazakistan'da 1990'ların sonundan itibaren yabancı yatırımlara izin verilmeye başlanmıştır. Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz endüstrisine toplam 150 milyar dolarlık yabancı yatırım yapılmıştır. Kazakistan'ın hidrokarbon kaynaklarının işlenmesine ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığında, toplamda 7 şirketin (KazMunayGas, TengizChevrOil, MangistauMunayGas, Karaçaganak Petroleum Operating, NCOC, CNPC- AktobeMunayGas, PetroKazakhstan) aktif rol oynadığı görülmektedir. Nitekim ülkedeki petrol üretiminin %86'sı bu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir (İsmailov, 2015:3).

2.9. Kazakistan'da Petrol Alanları

2.9.1. Veriler Üzerinde Kazakistan'daki Kaynakların Değerlendirilmesi

En çok doğal kaynağı zengin sahalar: Kaşagan, Tengiz, Uzen, Karaçaganak'tır. Diğer sahalar ise daha düşük verilere sahiptir. Genel olarak sahalar Hazar Denizi ile deniz etrafında yoğunlaşmaktadırlar. Kalamkas ve Janajol sahası aynı miktarda doğal kaynak rezervlerine sahiptir. Bölgede enerji kaynaklarının genel olarak Hazar dâhil denizde olmak üzere aynı zamanda karada bulunduğunu da görebilmekteyiz. Jetibay ile Aktoty hemen hemen aynı miktarda doğal kaynağa sahiptir. Kalamkas-deniz, Kayran, Kenkiyak Nadsol sahaları da genel olarak eşit payda doğal kaynakları mevcuttur. Diğer sahalarda doğal kaynak rezervi daha düşük miktarda bulunmaktadır (Karabalın, 2014:29).

Şekil 13: Kazakistan'da Bazı Büyük Petrol ve Gaz Alanları

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Verileri.

Şekil-13'in verileri tablo-2 üzerine dökülmüştür. Bu verilerden ilk muazzam enerji kaynaklarını barındıran 4 enerji alanlarının Hazar havzasında bulunan alanlar olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle ilk ikisi Kashagan ile Tengiz Batılı aktörlerin odak noktası olmasına neden olan dev enerji yataklarını barındıran alanlardır. Bu doğrultuda Hazar'ın Özellikle Kazakistan'a ait kısmında geleceği büyük rezervlerin bulunması da bölgenin jeopolitik önemini bir daha vurgulamaktadır.

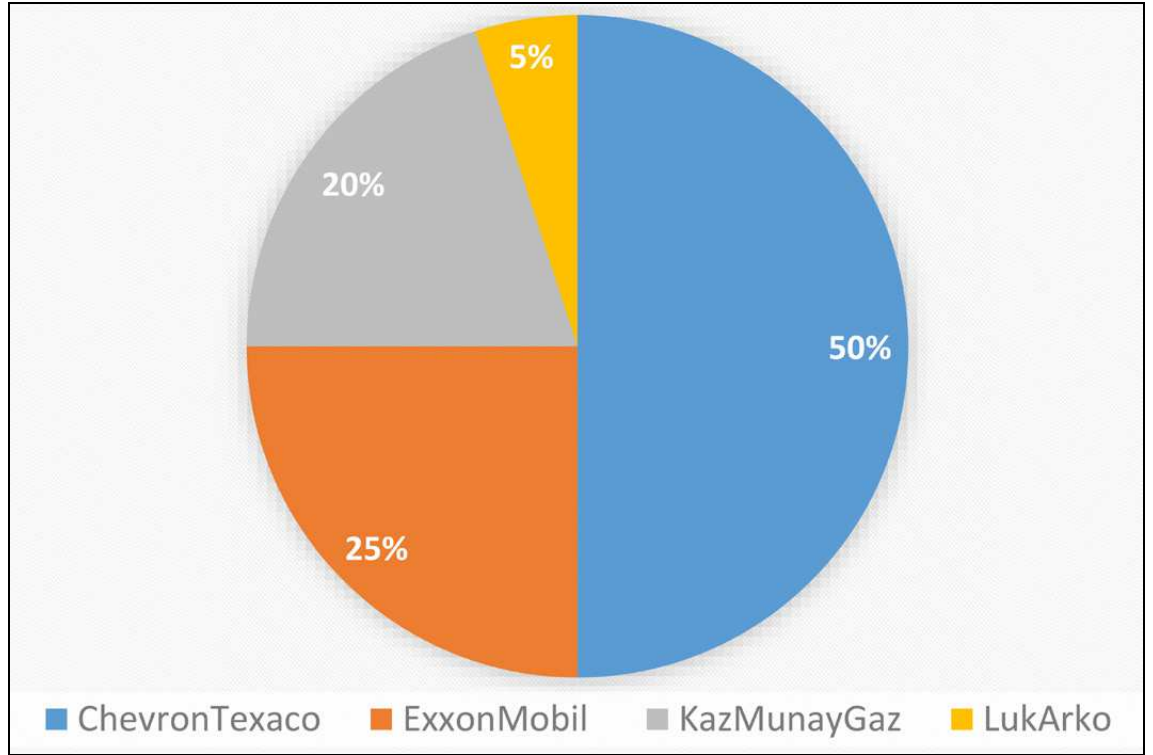
Tablo 2
Şekil No:10 Üzerinden Veri Dökümü

Kashagan	6400 Bin Ton
Tengiz	3100 Bin Ton
Uzen	1100 Bin Ton
Karashyganak	1000 Bin Ton
Kalamkas	510 Bin Ton
Janajol	500 Bin Ton
Jetibay	330 Bin Ton
Aktoty	269 Bin Ton
Kalamkas More	156 Bin Ton
Kayran	150 Bin Ton
Kenkiya Nadsolevoy	150 Bin Ton

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Verileri

2.9.2. Tengiz Alanı

Tengiz petrol sahası 1979 yılında keşfedilmiştir. Kazanılabilir ham petrolü (6 ile 9 milyar varil arasındadır) 1.1 milyar ton 750 milyon dolar seviyesinde tahmin edilmektedir. Tengizchevroil (TCO) 1993 yılından bu yana Tengiz alanını çalıştırmaktadır. Tengiz verileri Kaşagan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Tengiz sahası ilk zamanlarda ABD desteği ile projeleri hazırlanmıştır. Daha sonra Batı atırımlarının desteği ile araştırmalar başlatılmıştır. Teniz büyük umut verici verileri ile büyük petrol şirketlerinin dikatlerini çekmiştir. Yapılan Batılı adımlarla büyük başarılarla da imza atılmıştır.

Şekil 14: Tengiz Chevron Oil Şirketi Hissedarları

Kaynak: http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.pdf

Genel olarak TengizChevrOil hisselerinin (Şekil-14 ve Tablo-3) %50'si ABD'nin Chevron şirketine aittir. Sırasıyla ABD'nin ExxonMobil şirketi %25 hisse payına sahiptir. Üçüncü hisse büyüklüğü %20 payı ile Kazakistan'ın KazMunayGas şirketine aittir. En son hisse sahibi Rusya'nın LUKARco şirkettir. Onun hisse miktarı ise %5'tir. 2013 yılında, TengizChevrOil bir önceki yıla göre %11.8 daha fazla 27.1 milyon ton

üretmiştir. 2013 yılında, Kazakistan Cumhuriyeti'nin düzenleyici otoriteleri, üretimini yılda 38 milyon ton artıracak olan gelecekteki genişleme projesini kabul etmiştir. Projenin toplam maliyeti 23 milyar ABD dolardır ve tamamlanması 2018 yılı için planlanmaktadır (Derman ve Ongarova, Kazakistan..., 2014:81).

Tablo 3
Tengiz Chevron Oil (TCO) Hisse Sahipleri Olan Ülkeler

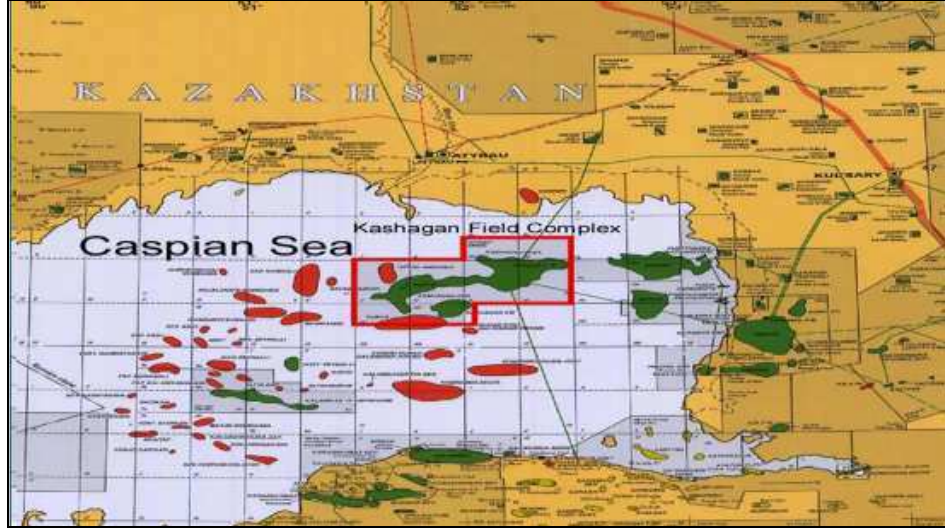
"Chevron"	(ABD)	%50.0
"ExxonMobil"	(ABD)	%25.0
"KazMunaiGas"	(Kazakistan)	%20,0
"LUKArco"	(Rusya)	%5.0

Kaynak: Popov, 2003, s.32

TengizChevrOil şirketi ülkedeki petrol üretiminin yaklaşık %25'lik payını elinde bulundurmaktadır. Şirket, 2004'te 13.6 milyon ton petrol ve 4.7 milyar metreküp doğalgaz üretimi gerçekleştirmiştir. 2013'de petrol üretimi 27.1 milyon ton ve 2014'de 26.7 milyon ton olmuştur. 2014'de şirket 1.3 milyon ton sıvılaştırılmış gaz ve 7 milyar metreküp gaz satmıştır. Tengiz yatağından çıkarılmakta olan petrol CPC boru hattı ile Novorossisk demiryolu ile Odesa ve Taman'a, aynı zamanda Aktau'a ve oradan Batum ve Kulevi limanlarına ihraç edilmektedir (İsmailov, 2015:4).

2.9.3. Kaşagan Alanı

Kaşagan, Kuzey Hazar Denizi Üretim Paylaşım Anlaşması çerçevesinde büyük sahadır. Saha 2000 yılında açılmıştır. Onun kanıtlanmış üretilebilir rezervi 761.1 milyon tondur. Sözleşme sahipleri alanındaki yapıların Kalamkas Deniz, Güney-Batı Kaşagan, Aktoty ve Kayran çerçevesinde diğer alanları keşfetmek için devam edecektir. Kuzey Hazar Operatörü şu anda yerli ve yabancı yatırımcılara ait şirket North Caspian Operating Company'dir. 2013 yılında Çinli şirket CNPC önce ConocoPhillips kontrollünde olan projenin %8.33 payını almak için bir anlaşma imzalamıştır. Kazakistan Temmuz 2013 yılında "Kashagan" petrol alanının bir hissesini Çin CNPC şirketine 5 milyar dolara satmıştır (<http://inozpress.kg/news/view/id/40922>, 12.04.2014).

Şekil 15: Kaşagan Alanın Haritası

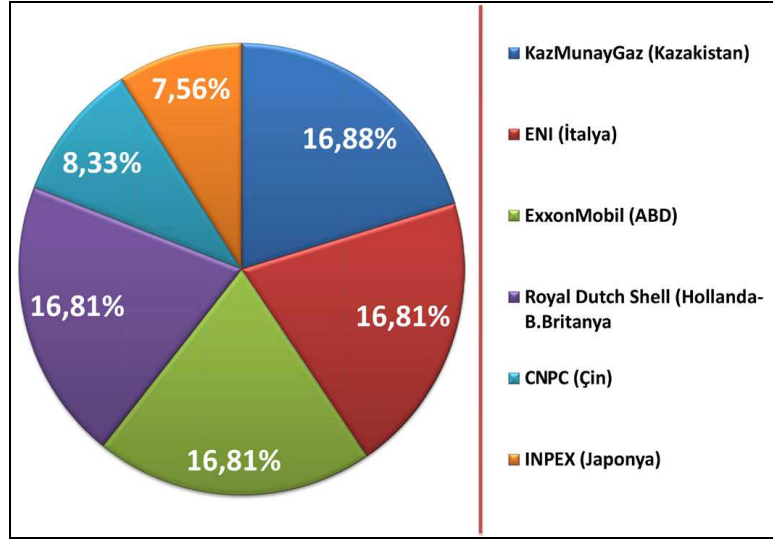
Kaynak: S.B. Jukova, Orta Asya: Petrol Ve Gaz'ın Dünya Pazarında Yeni Yapılanma Süreci, Moskova, İMEMO RAN Yayın, 2014, s.43

Kazakistan'ın Kaşagan bölgesinde (Şekil-15) araştırma ve endüstriyel gelişme başlamıştır. Kaşagan, eski SSCB topraklarında en büyük petrol ve kondense rezervleri keşfedilen alandır. Diğer taraftan KazMunayGaz, Anglo-Dutch, Shell, Umman Petrol şirketleri "Jemchuzhina" petrol projesi ile Hazar'da aktif faaliyete geçecektir. Son 10 yılda Kazakistan'ın Hazar alanında Kaşagan ile birlikte 5 petrol havzası açılmıştır. Büyük projeler 2000'li yılların ortasında Tengiz/Royal 13.5 milyon tondan başlayarak büyüme gösterdi ve 2015 yılından sonra 32 milyon tona ulaşma ihtimali vardır. "Karachaganak" yılda 12-13 milyon ton üretim artışıyla büyük bir potansiyele sahiptir. Atyrau, Mangistau ve Kızıl Orda bölgesinde küçük, orta ve büyük boyutlu işletmelerin de üretimi artmaktadır. Tengiz Chevron Oil ve Karachaganak Petrol Çalışma gibi uluslararası konsorsiyumlar Kazakistan'da petrol ve kondense gazın önemli bir bölümünü sağlamaktadır. Hükümet Mayıs başında Claremont Holdings Ltd Petrol ve gaz şirketlerinin Zhaikmunay'daki hisselerinin %27 Küresel BV Kaz Story Service tarafından satın alınmasına onay vermiştir (Kazenergy, 2010:12).

2.9.4. Kuzey Hazar Operating Company Hisse Sahipleri

Kuzey Hazar Operating Company Hisse Sahipleri (Şekil-16) içinde KazMunayGaz şirketi %16.88 payına sahiptir. İtalyan Annie şirketi %16.81 hissesi ile KazMunayGaz'la hemen hemen aynı hisse payına sahiptir. Ayrıca İtalyan Annie

şirketinin hisseleri ABD’li Exxon Mobil şirketi, Hollanda ve İngiltere ortaklı Royal Dutch Shell şirketi, Fransa’nın Total şirketi ile aynı miktarda hisseleri vardır. Çin’den CNN Pee-Sea şirketi % 8.33 ve Japonya’dan İnpeX şirketi %7.56 hisseleri ile daha düşük miktara sahiptir. NCOC (Kuzey Hazar Operating Company) Şirketi, 2014 yılında günde 370.000 varil üretimini artırmayı planlamaktadır. Şu anda, konsorsiyum projenin ikinci aşamasının uygulanması için bir program geliştirmektedir (Popov, 2003:32).

Şekil 16: NCOC Hissedar Şirketleri

Kaynak: <http://normativ.kz/view.php?ID=1096>, 05.02 2015

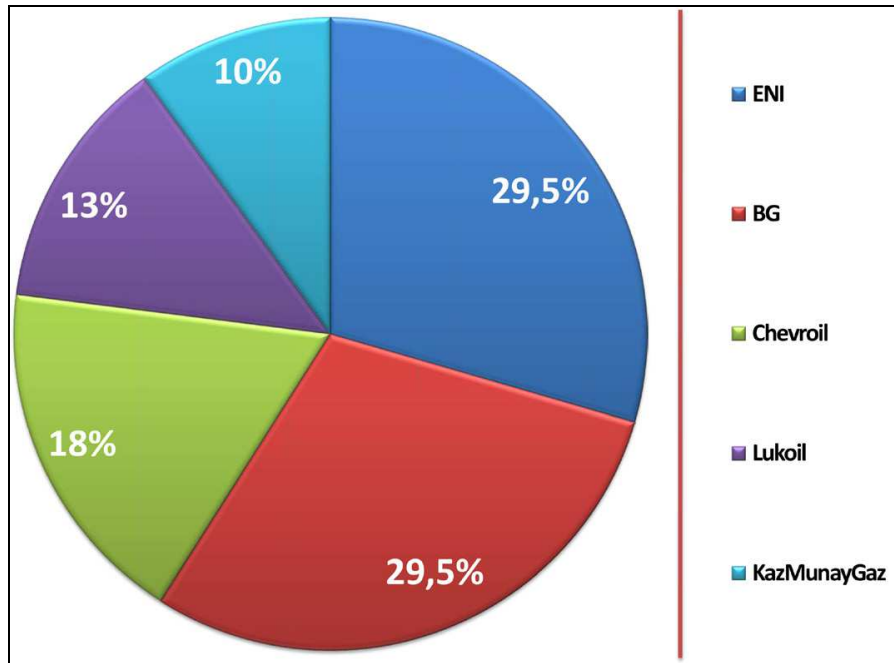
Tablo 4
Kuzey Hazar Operating Company Hisse Sahipleri Olan Ülkeler

NC "KazMunaiGas" (Kazakistan)	% 16.88
"Annie" (İtalya)	% 16.81
"ExxonMobil" (ABD)	% 16.81
"Royal Dutch Shell" (Hollanda / İngiltere)	% 16.81
"Total" (Fransa)	% 16.81
"CNN Pee-Sea" (Çin)	8.33%
"INPEX" (Japonya)	7.56%

Kaynak: Derman ve Ongarova, Kazakistan..., 2014:81

2.9.5. Karaçaganak

KPO (Karaçaganak Petrol alışması) hisse sahipleri; ilk %29.25 hissesi İngiliz British Gas Group şirketine, %29.25 hissesi İtalyan Annie şirketine, %18 hissesi ABD'nin Chevron şirketine, %13.5 hissesi Rusya'nın Lukoil şirketine, %10 hissesi Kazakistan'ın KazMunayGas şirketine aittir (şekil-17). British Gas (BG), Annie, Chevron, LUKOIL ve KazMunayGas tarafından organize edilen Karaçaganak projesinde 2013 yılında 12 milyon ton sıvı hidrokarbon ve 17 milyar küp ton gaz elde edilmiştir (<http://www.zakon.kz/4615031-doklad-ministra-nefti-i-gaza-na.html>,12.04.2014).

şekil 17: Karaçaganak Petroleum Operating (KPO) Hissedar şirketleri

Kaynak: <http://www.kpo.kz/en/operations/production-metrics.html>

Tablo 5
Karaçaganak Petrol alışma Grubunun Hisse Sahipleri Olan Ülkeler

KPO (Karaçaganak Petrol alışma) Hisse Sahipleri	
"BG Group" (Büyük-I)	%29.25
"Annie" (İtalya)	%29.25
"Chevron" (ABD)	%18.0
"LUKOIL" (Rusya)	%13.5
NC "KazMunaiGas"	%10,0

Kaynak : <http://www.zakon.kz/4615031-doklad-ministra-nefti-i-gaza-na.html>

2.10. Enerji Taşımacılığı

Eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında, Kazakistan petrolü Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. İspatlanmış petrol rezervlerinin, Kazakistan dünyanın bütün ülkeler listesinde 12.sırada yer almaktadır. Bununla birlikte, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Tengiz, Kaşagan, Karaçağanak, Uzen Janajol, Kalamkas gibi büyük enerji sahaları olarak kabul edilen 11 enerji sahası mevcuttur. Genel olarak, 172 tescilli petrol ve 42 gaz alanları Kazak topraklarında bulunmaktadır (Şekil-18). En kanıtlanmış petrol rezervleri sırasıyla özellikle Atyrau ve Mangistau bölgesinde bulunmakta olup 75'ten fazla alan açılmıştır (Minbayev, 2014:21).

Şekil 18: Enerji Taşımacılığı

Kaynak: <http://neftegaz.ru/news/view/112066/>

Petrol ihracatının büyük miktarını 28.7 milyon ton hacmi ile Tengiz-Novorossiysk güzergâhı gerçekleştirmektedir (Tablo-6). Daha sonra sırasıyla 15.4 milyon ton hacmi ile Atyrau-Samara güzergahı, 11.8 milyon ton hacmi ile Atasu-Alashankou güzergahı, 9.0 ton hacmi ile Demiryolu Tankları üzerinden gerçekleştirilmektedir. 6.3 ton hacmi ile Aktau Limanı ve son olarak 0.9 ton hacmi ile Orenburg Gaz İşleme Tesisi gerçekleştirmektedir (Minbayev, 2014:30).

Tablo 6
Petrol İhraç Rotaları

2013 Yılında Petrol İhraç	Milyon Ton Hacmi
Tengiz-Novorossiysk (TBM)	28,7
Atyrau-Samara	15.4
Atasu-Alashankou	11.8
Demiryolu Tanklar	9.0
Aktau Limanı	6.3
Orenburg Gaz İşleme Tesisi	0.9

Kaynak: Minbayev, 2014, s.21

Bu verilerde (Tablo-6) Tengiz-Novorossiysk hattı ile Atyrau-Samara hattının diğerlerine göre daha yüksek kapasiteye sahip olduğu göze çarpmaktadır. Adı geçen hatlar Rusya sınırlarından aktarılmakta olan hatlardır. Kazakistan için Rusya'nın koridor konumunu üst seviyede gerçekleştirmekte olduğunu göstermektedir.

Gaz boru hatlarından (Tablo-7) Orta Asya-Merkez (CAC) Hattı, Orenburg-Novopskov Hattı, Birlik (Soyuz) Hattı, Buhara-Ural Hattı, Buhara Gaz Bölgesi-Taşkent-Bişkek-Almatı Hattı'dır (BGR-TBA). Orta Asya-Merkez (CAC) boru hattı Orta Asya gazı ve Kazak gazının taşınması, transiti için tasarlanmıştır. Orenburg-Novopskov ile "Birlik" Rus doğal gazının transiti ile Kazakistan gazının ihracatını yürüten boru hattıdır. Buhara-Ural Orta Asya gazının transit geçişi için tasarlanmıştır. Buhara Gaz Bölgesi ve Taşkent-Bişkek-Almatı Hattı (BGR-TBA) ise Özbekistan'dan gelen doğal gaz ithalatını sağlamaktadır. KazMunayGaz mevcut gaz iletim kapasitelerinin genişlemesi ve gelişmenin bir parçası olarak Orta Asya-Merkez (CAC) gaz boru hattının mevcut kapasitesini 54.8 milyardan 100 milyar metreküp kapasiteye artırmaya çalışmaktadır (<http://www.bnews.kz/ru/news/post/3437/>, 12.04.2014).

Tablo 7
Kazakistan'dan Çıkan Petrol ve Gaz Boru Hattı Projeleri

Mevki	Yol	Kapasite	Uzunluk	Maiyet tahmini	Projelerin durumu
Atrau-Samara	Atrau (Kazakistan) -Samara (Rusya)	Başlangıçta 690 km 200.000 var/g	690 km	Kapasitenin büyütülmesi yaklaşık 37.5 milyon dolara mal olabilir.	Mevcut boru hattının gücü artırılabilir. Çalışma 1999'da başlanmıştır.
CPC (Hazar Hattı Konsoes yumu)	Tengiz (Kazakistan) - Novorosiya (Rusya)	1.evrede 564.000 var/g en fazla 1,35 milyon var/g	1900 km	1 evre için 2,3 milyon dolar; bitirişmesi için 4,2 milyon dolar	2001 Mart başladı. Novorossisk'te ilk tanker 6 Ağustos 2001'de yüklendi.
Kazakistan-Çin	Aktubinsk (Kazak) Şinjang(Çin)	400.000 var/g; 800.000 var/g	2880 km	3,0-3,5 milyar dolar	Anlaşma 1997'de yapılabilirlik incelemesi Eylül 1999
Kazakistan-Türkmenistan boru hat	Kaz-Türkmen-Basra Korfezi Khargada(İran)	1 milyon var/g	1490 km	1,2 milyar dolar	Yapılabilirliği TotalFinaElf. Çalışmaları bitirme tarihi:2005
Güney hattı Central Asya Oil Pipeline	Kazak-Türkmen-Afgan-Pakistan Gward	1 milyon var/g	1660 km	2,5 milyar dolar	Prensip anlaşması yapıldı; ama Afagistan'daki durum üzerine askıya alındı.
Hazar ötesi (çift Kazak hatları)	Aktau-Bakü-Ceyhan	Veri yok	Bakü'ye 590 km	Ceyhan'a dek 2-4 milyar dolar	Aralık 1998'de Royal Dutch/Shell, Chevron, Exxon Mobil, Kazakistan

Kaynak: Djalali vd, 2009:209

2.10.1. Doğalgaz Boru Hatları

2.10.1.1. Kazak-Azeri Trans Hazar Gaz Hattı

KazMunayGas Aktau-Bakü güzergâhı olan Trans-Hazar doğalgaz boru hattı üzerinde inceleme yapmaktadır. Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hattının inşaatı tamamlanmış ve boru hattı gaz kaynaklarının uygulanması için hazırdır. Trans-Hazar Aktau-Bakü yolu ile doğal gaz boru hattın Bakü-Tiflis-Erzurum'a (BTE) bağlanması hedeflenmektedir. Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) rotası Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz ihraç sağlayacaktır.

Trans-Hazar boru hattı yılda 20 milyar metreküp tahmini kapasite ile projenin uygulanması Güney Kafkasya gaz boru hattı Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) için daha fazla katılım yoluyla Avrupa pazarlarına Kazak gaz ihracını sağlayacaktır. Ancak adı geçen proje Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü etkileyen deniz dibine boru hattının geçmesi politik açıdan bir takım riskleri getirmiş olması unutulmamalıdır (Karabalın, 2014:29).

2.10.1.2. Türkmen-Kazak-Rus Gaz Hattı

2007 yılının ilk yarısında Türkmen-Kazak-Rus Hazar doğalgaz boru hattına Kazakistan, Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları arasında ortak deklarasyon imzalanmıştır. Yılda 30-40 milyar metreküp kapasiteli proje üzerinde şu anda anlaşmanın taraflarca hazırlanan operasyonel işbirliği anlaşması kapsamında ortak çalışmalar yapılmaktadır (Minbayev, 2014:21).

Rota Türkmenistan'dan Kazakistan üzerinden Rusya'ya ulaşacaktır. Böylece Kazakistan, Türkmen gazının önemli bir transit (koridor) ülkesi konumuna dönüşmüş konumdadır. Bu hat Rusya'ya Türkmen gazının ihracatı Kazakistan üzerinden geçen kuzey rotasıdır. Bilindiği gibi Türkmenistan hidrokarbonu önemli ulaşım yolları Kazakistan'dan geçmektedir. Ayrıca Kazakistan, Kazak toprakları üzerinden Çin-Orta Asya Boru Hattı'nın geçtiği devlettir (<http://gundogrnews.com/.dpu>, 12.04.2014).

2.10.1.3. Beyneu-Bozoi-Shalkar-Samsonovka Doğal Gaz Boru Hattı

Beyneu-Bozoi-Shalkar-Samsonovka doğalgaz boru hattı projesi inşaatı planlanmaktadır. Kazakistan'ın güney bölgesinde doğal gaz tüketiminin artan miktarı karşılamak için boru hattın inşaatı şart olmuştur. İç gazın ana güney bölgelerinde sağlanması açısından enerji güvenliği ve Kazakistan'ın enerji bağımsızlığını temin edecektir. Beyneu'den Türkmen gazı ile Kazak gazı Samsonovka'ya kadar ulaşacaktır. Bu boru hattı bundan sonra ihracat güzergâhlarının çeşitlendirilmesi için, Kazakistan-Çin ihracatının bir parçası haline gelebilecektir (<http://www.bnews.kz/ru/news/post/3437>, 12.04.2014).

2.10.1.4. Deniz Ulaşım Yolu: Aktau Limanı

Aktau limanının da demir yolu feribot kompleksinin açılış töreni Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in katılımıyla, 6 Eylül 2001 tarihinde açılmıştır. 2013 sonuçlarına göre, Aktau Uluslar arası Deniz Ticaret Limanı'nda 10 milyon 81 bin

ton kuru ve petrol yükü taşınmıştır. Bu ise planlanan planın üzerinde %103.1'ini oluşturmaktadır. Aktau limanı üzerinden ham petrol, metaller, tahıl ve diğer malların aktarımı İran, Rusya ve Azerbaycan yönüne olan rotaları limanın verimli çalışmasını büyük ölçüde etkilemektedir. 2013 yılında Ocak-Aralık arası petrol ve petrol ürünlerinin toplam aktarımı 6 milyon 283 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Aktau noktası üzerinden petrol taşıyan feribotlarla Bakü'ye taşınmaktadır. Bakü'den petrol tankerlerinin parçası demiryoluyla Gürcistan'ın Karadeniz limanlarına teslim edilmektedir. Uluslararası ulaşım koridoru (TPACEKA) çerçevesinde, yıl boyunca liman demiryolu feribot kompleksi yoluyla transit hacminde istikrarlı bir artış olmuştur. Demiryolu feribot kapasitesi yılda 20 binden fazla vagonu oluşturmaktadır. Gönderilecek kargolarınana tipi sıvılaştırılmış doğal gaz, ham petrol, genel kargo, inşaat malzemeleri, gıda ürünleri, tüketim malları ve diğerleri gönderilmektedir. Vapur kompleksi yoluyla temel olarak Aktau-Bakü rotasıyla taşınmaktadır (<http://ogni.kz/rubrika/neft-i-gaz/v-avangarde-morskikh-perevozok.html>,12.04.2014).

Genel olarak, petrol taşımacılığı KazmorTransFlot tarafından Aktau limanından üç rotaya açılmaktadır:

- Liman Bakü ve bağlantı noktası Azerbaycan;
- Makhachkala ve bağlantı noktası Rusya;
- Neka ve bağlantı noktası İran'dır.

Kazak petrol akımlarının ihracat için mevcut veya öngörülen Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu Novorossiysk terminallerine, Atyrau-Samara, Batı Kazakistan-Çin, Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Aktau-Neka İran'a transit güzergâh rotalarına göre yönlendirilmektedir. Aktau limanı Hazar, Karadeniz, Akdeniz ve Baltık Denizi, Körfez ve Güney-Doğu Asya limanlarına erişimi sağlayan TRACECA ve Güney-Kuzey uluslar arası ulaşım koridorun bir parçasıdır (<http://www.bnews.kz/ru/news/post/3437/>, 12.04.2014).

2.10.1.5. Atrau-Astrahan-Bakü-Tiflis-Ceyhan

Bu hattın birçok seçeneği öngörülmektedir. Bu teze Azerbaycan ılımlı bakmaktadır ve Türkiye de desteklemektedir. Bazı Batılı yorumcular bu hattın maliyetinin yüksek

olacağını ve doğudaki ve Kafkasya'daki istikrarsızlığın da buna engel olacağı tezini one sürmektedirler. İnşa edilecek boru hattının uzunluğu yaklaşık 1.700 km olup, yıllık taşımacılık imkânlarının 40 milyon ton olacağı bildirilmektedir. Bazı Batılı yorumcuların tezine karşı Türk uzmanlar, bu boru hattının hayata geçmesi durumunda birkaç ülkenin ekonomisinin kalkınmasına desek sağlayacağını dile getirmişlerdir. Projenin maliyeti 2.200 milyon dolardır ve yıllık taşıma kapasitesi 100-120 milyon tondur. Aktau'dan çıkan petrol, tankerlerle Bakû'ye (uzunluğu 300 km) daha sonra Azerbaycan tarafındaki petrolün Kafkasya topraklarından Türkiye'ye kadar geçmesini sağlayacak ve sonra da petrol Akdeniz kıyısındaki Ceyhan'a ulaşacaktır. Mevcut güzergâh için taşımacılığın çeşitli ana yolları öngörülmektedir. Bunların Bakû-Ceyhan boru hattından dünya piyasalarına aktarılması beklenen petrol için Kazakistan petrollerinin de ulaşmasında bu hattın önemi büyüktür. Üstelik Kazakistan Petrolunun Azerbaycan hattına ulaşmasının bir başka yolu olan yeni bir boru hattının Azerbaycan tarafından başlatıldığı acılandı. 46 km. uzunluğundaki Daşkil-Ali Bayramlı petrol boru hattının Kazakistan petrollerinin taşımacılığında önemli rol oynadığını açıklayan Socar yetkilileri Mevcut boru hattı inşasının amacının, Kazakistan'ın Tengiz yatağındaki Chevron şirketi tarafından üretilmekte olan petrolün Azerbaycan topraklarından Gürcistan limanlarına geçecek taşımacılığının kapasitesini genişletmek olduğunu dile getirmişlerdir. Boru hattın inşaatı Orta Asya kısmında Chevron tarafından, Kafkasya'daki kısmında Caspian Trans "C" şirketi tarafından yürütülmektedir. Bu boru hattının taşıma kapasitesi günde 5 bin-6 bin tondur (Joldasbekov, 2013:169).

Kazakistan petrolünü Ceyhan'a kadar ulaştıracak başka bir alternatif projenin tanıtımı 31 Mart-1 Nisan (1998) arasında Almatı'da gerçekleşen "Kazakistan İthalat Boru Hatlarını Geliştirme Programı" adını taşıyan uluslararası konferansta Amoko Kazakistan Petroleum temsilcisi Tomas İglastoun tarafından açıklanmıştı. Mevcut proje üç etaptan oluşmaktadır. Birincisi şu an yürürlükte olan, Batı pazarlarına Bakû'den çıkan ihraç boru hattı taşıma kapasitesini yedeğe ayırmaktadır. Bu konuda Bakû ile görüşmeler çok sıkı yürütülmektedir. İkincisi Batı Kazakistan Petrolünün Bakû'ye taşınması için nehir dubasının inşaatı ve kullanımınıdır. Üçüncüsü ise en zor etap, Kazakistan'dan Azerbaycan'a geçecek boru hattı inşaatıdır. Üstelik günümüzde esas dikkat projenin ikinci etabı üzerinde (Hazar'dan deniz dubaları yardımı ile taşımacılık) yoğunlaşmaktadır. Nehir (deniz) dubası kararı başka alternatif boru hatları

varyasyonlarına göre çok ekonomik, daha kolay ve fazla esnektir. Bu proje Hazar statüsünün belirlenmesini beklemeden gerçekleştirilebilir, ilk yatırım miktarı da uygun ve erken petrol naklini sağlayacaktır. Bu şema başlangıçta senede 10 milyar ton petrol taşıma kapasitesine yönlendirilmektedir. Bu da şimdilik Batı Kazakistan petrol üretimi için çok uygundur. Proje 30 ay içerisinde hazır olabilir. Nehir dubalarının son model yapıya sahip olduğunu vurgulamışlardır. 13 Temmuz 2006 tarihinde Ceyhan'da resmi açılışı yapılan Bakû-Ceyhan boru hattının inşası 2003 yılında başlamış, Azerbaycan kısmı 25 Mayıs'ta ve Gürcistan kısmı 12 Ekim 2005 tarihinde açılmıştır. Katılımcı ülkelerden Azerbaycan'dan geçen boru hattının uzunluğu 443 km'dir. Gürcistan'dan 248 km, Türkiye'den ise 1076 km'dir. Temmuz 2006'da ilk petrol pompalanmaya başlayan bu hattın günlük 1.2 milyon varil petrol taşınmaktadır. Bu boru hattının efektif olarak kullanımı için Azerbaycan petroleri yeterli değildir. Bu sebepten Kazakistan petrollerinin eklenmesi gerekmektedir. Bakû-Tiflis-Ceyhan projesinin Kazakistan petrollerinin dünya pazarlarına ulaşmasındaki önemi, Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından da vurgulanmaktadır. Mevcut boru hattında pazarlanmak üzere Aktau'dan Bakû'ye Hazar üzerinden tankerlerle taşınacak petrolün miktarı ilk başta yıllık 7.5-10 milyon ton olacağı planlanmıştır. Daha sonra bu miktar 25 milyon tona çıkarılacaktır. Kazakistan Devlet şirketi KazMunayGaz'ın belirttiğine göre, Bakû-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na taşınacak olan petrol, Kaşagan ve Tengiz (Eskene-Kurık-Bakû-Tiflis-Ceyhan üzerinden geçen boru hattı güzergahı) yataklarından sağlanacaktır (<http://oilnews.com.ua/news/article8254.html>, 25.01.2011).

2.10.1.6. Kazakistan-İran-Basra Körfezi

Ekonomik açıdan en verimli boru hattı İran üzerinden geçecek hattır. Kazakistan ham petrolü, iki taraflı anlaşma sonucunda Kuzey İran'a aktaracaktır. Kuzey İran'a kadar ulaşan ham petrol Tahran rafinerilerinde işlendikten sonra bölgenin taleplerini karşılar hale gelecektir. Kabul edilen ham petrol yerine İran, Kazakistan'a aynı miktardaki petrolü, Basra Körfezi'ndeki Hort adasından sağlayacaktır. Kazakistan petrollerinin bu şekilde ihraç edilmesi, iki ülke içinde elverişli olmaktadır. Bu yolda taşınacak petrolün tahmini miktarı yılda 2 milyon tondur ve 6 milyar tona kadar yükseltilebilir teklifleri de mevcuttur. Ancak gelecekte bu hattın genişlemesi ya da ana hatta çevrilmesi konusu belirgin değildir. Çünkü İran'a ABD'nin D'Amato uygulaması sonucunda ABD

tarafından olumlu bakılmamaktadır. ABD'nin olumsuz görüşüne rağmen 1996 senesinde Kazakistan ve İran, iki taraflı anlaşmaya imza atmıştır. Anlaşmaya göre Kazakistan, Kuzey İran'a on yıl içerisinde petrol taşımayı üstlenmiştir. 1997 yılında yaklaşık 700 bin ton petrol deneme nakli yapılmıştır (<http://www.zakon.kz/92765-na-pervom-jetape-nefteprovoda.html>, 07.09.2012).

Günümüzde ise projenin kullanımı durdurulmuştur. Dönemin İran'daki Kazakistan Büyükelcisi Vecislav Gizatov, projenin dondurulması sebebinin şöyle açıklamıştır: “İki ülkeye de verimli olan projenin durma sebebi petrol üretmekte olan Kazakistan şirketi MongistonMunayGas'ın devlet paketi hissesinin Endonezya 'Central Asia Petroleum' şirketine satılmasıdır”. Bununla birlikte, projenin tekrar faaliyete geçmesi için iki ülke arasında çeşitli düzeyde görüşmeler sürmüştür. Bu hat konusunda açıklanması gereken ikinci bir petrol boru hattı projesi Kazakistan-Türkmenistan-İran projesidir. Projenin Basra Körfezi'ne kadarki uzunluğu 2080 km'dir. Başlangıcı Özen yatağından temel olarak Türkmenistan topraklarından geçerek, Hazar Denizi'nin güney tarafından dolanarak İran topraklarına geçerek Marg adasına, oradan da Basra Körfezi'ne ulaşılması planlanmıştır. Ekonomik olarak uygun olan hat, senede en az 25 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahip olacaktır (Türkmenistan'dan katılacak petrol miktarı yılda 10 milyon ton). Proje maliyeti 2 milyar dolardır. Bu projenin hayata geçmesi ile Fransa'nın Total şirketi ilgilenmektedir. Ayrıca daha detaylı projeler üretmektedir. Ucuz olduğu gerekçesi ile boru hattını İran'dan geçirmek isteyen şirketler ve devletlerin önündeki siyasi engellerin kalkmasını beklemektedir (Kanyama, 2014:105).

7 Eylül 2007 tarihinde Astana'da düzenlenen Avrasya Enerji Forum'unda, KazMunayGas Kazakistan, Hazar petrollerinin uluslararası enerji pazarına taşınması konusunda alternatifler aramakta olduğunu bildirmiştir. KazMunayGas petrol taşıma servis projelerinin daire başkanı Arman Darıbayev, Kazakistan petrollerinin taşımacılığında güney yönünün önemini vurgulamıştır. Burada, Basra Körfezi aracılığıyla Kazakistan petrollerini dünya piyasalarına sunmak için çalışmaların sürdüğünü açıklamıştır. Kazakistan-Türkmenistan-İran üzerinden taşınacak olan bu boru hattı projesi 1996 yılında ABD'li Senator Alphonse D'amato tarafından hazırlanan İran ve Libya'ya yönelik ambargo yasasından sonra ortaya çıkmıştır. Yasa doğrudan İran ya da Libya'ya bir yıl içinde 40 milyondan dolardan fazla yatırım yapan firmaların

cezalandırılmasını öngörmektedir. Söz konusu yasa İran ve Libya tarafından olduğu kadar, o sıralarda bu iki ülkede milyar dolar yapan Fransa, Rusya ve Malezya tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Yasa resmen yürürlükten kalkmasa da uygulama alanı kısıtlanarak sadece Amerikan şirketlerini kapsamaktadır. Günümüzde, katılımcı şirketler, İran üzerinden petrol taşımacılığının sadece birinci etabını projelendirmektedir. Bu etapta petrol taşımacılığı, Kazakistan ve Turkmenistan petrolerinin tankerlerle İran'ın Neka limanına ulaştırılması şeklinde olmaktadır (<http://oilnews.com.ua/news/article8254.html>, 25.01.2011).

2.10.1.7. Kazakistan-Türkmenistan-Afganistan-Pakistan

Projenin petrol taşıma kapasitesi yıllık 50 milyon tondur. Ustelik petrol taşımacılığının maliyeti paralel olarak inşa edilecek doğal gaz hattı sayesinde azalabilir. Turkmenistan Doğal gazının Pakistan'a taşınması dolayısıyla iki hattın paralel inşa edilmesi sadece petrol hattının inşa edilmesinden daha hesaplı olmaktadır. Ekonomik bakımdan proje verimli olmakla beraber, şimdilik sadece kağıt üzerindedir ve projenin yakın zamanda da gerçekleşmesi olasılığı gözükmemektedir. Bunun sebebi, Afganistan'daki politik istikrarsızlık durumudur. Fakat buna rağmen gerçekleşmesi durumunda, nasıl olacağını projeyi desteklemekte olan Unical şirketi aşağıdaki verileri göstererek açıklamaktadır. Boru hattının uzunluğu 1167 km olup, gidiş yönü güneye doğru Çarcou üzerinden Turkmenistan'a, daha sonra Batı Afganistan ve Pakistan limanlarına ulaşacaktır. Projenin maliyeti 2.5 milyar dolardır. Boru hattının büyük kısmı normal kara topraklardan geçmektedir. 97. kilometresi ise orta sertlikteki kayalı bölge ve 129. Kilometresi de katı kaya üzerinden geçecektir. Ancak, bu boru hattının petrol yerine doğal gaz için daha gerçekçi olduğu anlaşılmıştır. Türkmenistan üzerinden geçen doğal gaz boru hattının uzunluğu 1.500 km olup, 15 milyar metre küp gaz taşıma kapasitesine sahiptir (Hekimoğlu, 2012:282).

2.10.2. Petrol Boru Hatları

2.10.2.1. Tengiz-Novorossiysk Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)

Tengiz-Novorossiysk boru hattı (şekil-19) toplam 1.510 kilometre uzunluğu ile Tengiz petrol sahasını Karadeniz kıyısında Novorossiysk petrol terminalinde Rus noktasına bağlamaktadır. 15 Aralık 2010'da hissedarlar Kazak petrolünün 52.5 milyon ton dâhil

yılda 28.2 milyon ton olan kapasitesini 67 milyona artıracaktır. Tengiz-Novorossiysk boru hattını genişletmek için bir planı onaylamıştır. Projenin genişleme aşamasının çalışmaları Temmuz 2011 yılında başlamıştır (Minbayev, 2014:21).

Şekil 19: CPC Rotası

Kaynak: <http://www.cpc.ru>

Birçok boru hattı projesi arasında birinci sırayı “Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu” (Tengiz-Novorossiysk) almaktadır. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC), 1992 yılında Kazakistan ve Umman devletleri tarafından gerçekleştirilmiş, daha sonra Rusya Federasyonu’nun inisiyatifiyle son halini almıştır. Projenin başlangıcında, Kazakistan ile Rusya arasında daha önceden inşa edilmiş olan boru hatları aktiflerini katması, Umman’ın ise finansör olması düşünülmüştür. Fakat bu proje gerçekleşemedi ve Nisan 1995 yılında CPC tüzüğü değiştirildi ve bir yıl sonra mevcut uc devlet tarafından imzalanmıştır. Bunun yanı sıra da yeniden yapılanmış konsorsiyuma on petrol şirketi de dâhil edilmiştir. (Hazar boru hattı konsorsiyumu 21 belge içermektedir.) Sonuç olarak 16 Mayıs 1997 tarihinde katılımcılar tarafından tamamlayıcı bir anlaşma imzalanmıştır. İlk olarak Tengiz-Novorossiysk istikametindeki boru hattının inşasının başlatılması ve finanse edilmesinde anlaşma sağlanmıştır. Bu anlaşma Tengiz petrolünün dünyaya çıkışını öngörmekteydi. Konsorsiyuma katılanların ve pay oranlarının dağılımı şöyledir: Rusya-%24, Kazakistan-%19, Umman-%7, Chevron-%15, Lukar (ABD-Rusya)-

%12.5, Rosneft-%7.5, Exxon Mobile-%7.5, Agip-%2, British Gas-%2, Kazakistan Pipeline Ventures-%1.75, Oryh-%1.75(<http://uiportal.net/uiпсоzлuk/d.html>,12.12.2014).

Tengiz-Novorossisk projesi genelde Rusya tarafından desteklenmektedir ve uzunluğu 1.500 km'dir. Yıllık taşıma kapasitesi 60 milyon tondur. Ancak Türkiye'nin boğazların güvenliği için savunduğu tez bu kapasiteyi kısıtlamaktadır. 1998 yılında CPC genel başkanı olan Vladimir Fedotov'a göre, Tengiz-Novorossisk hattının maliyeti 2.3-2.4 milyar dolar olup, tahminen bitirme süresi 2001 yılının Şubat ayı olarak bildirilmiş ve 30 Haziran 2001 tarihinde yeni limandan ilk petrol gemisi yükleneceği planlanmıştı. 27 Kasım 2001'de Novorossisk'de Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) resmen faaliyete geçmiştir. Maaliyeti 2.6 milyar dolar olan bu boru hattı Rusya, Kazakistan Umman ve büyük Amerikan şirketlerinin katılımıyla Sovyet sonrası bölgede gerçekleşen büyük yatırım projesidir. Bu boru hattı, Kazakistan'ın Tengiz petrol yatağını Novorossisk yakınlarındaki Yujnaya Ozyorka terminali ile birleştirmektedir. Petrolün buradan tankerler aracılığıyla Avrupa pazarına taşınmasına ve bu boru hattının tamamlanmasına 10 yıl harcanmıştır ve bu boru hattının kullanım süresinin 2040 yılına kadar süreceği öngörülmektedir. 2000 yılından sonra Rusya ve Kazakistan, Tengiz-Novorossisk Boru Hattı taşıma kapasitesini artırmayı planladı. 2008'de yılda 32 milyon ton olan petrol aktarımını 67 milyon tona çıkarmayı düşündü. Ancak bu projenin hayata ne zaman geçeceği hakkında bir kesinlik yoktur (Paramonov, 2008:64).

Konsorsiyumun günümüzdeki başkanı Aleksandr Tarakanov da gazetecilere verdiği bir demeçte 1,5 milyar dolar borçlanma ile kapasite artırmanın yapılacağını açıklamıştır. Ancak bu borçlanmanın dış kaynaklı olmayacağını da sözlerine ekleyen Tarakanov, 2015 yılında bitmesi planlanan bu projeye yıllık gelirin 1.2 milyar dolardan 2.5 milyar dolara yükseleceğini belirtmiştir. Bununla birlikte birçok uzman bu boru hattının Rusya'nın kontrolünde olmasından dolayı gelişmesi konusunda şüphe duymaktadır. Çünkü Rusya Federasyonu bölgede, gücünü daha da etkinleştirmek için bu boru hattını siyasi koz olarak kullanmaktadır. Gelişme sağlanmadıkca, Kazakistan'ın petrol yataklarında bulunan ham madde çıkarılamamaktadır ve bu da Kazakistan'ın petrol satışından daha az kar almasına yol açmaktadır. Kazakistan, Rusya tarafından; KazMunayGaz şirketinin Atrau-Samara ve CPC boru hatlarının gelişmesi için

kendisinin desteklediği Burgaz-Aleksndrapolis petrol boru hattına yönlendirilmektedir. Ancak buna rağmen CPC'nin gelişmemesi ihtimal dâhilindedir (Sumarokov, 2010:149).

2.10.2.2. Uzen-Ayrau-Samara

Ayrau-Samara (şekil-20) Kazakistan'ın ikinci büyük ihraç petrol boru hattı taşımacılığıdır. Boru hattın toplam uzunluğu 1.500 km'dir. Kazakistan topraklarında 1237 km (Mangistau, Ayrau ve Batı Kazakistan) üç Kazakistan'ın alanlarından geçmektedir. Bunun yanı sıra Rusya'nın Samara bölgesinde Ayrau-Samara Transneft ile Uzen–Ayrau bölgesinde Kazakistan Boru Hattı Kaztransoil tarafından üstlenmektedir (<http://www.cpc.ru>, 12.04.2014).

Şekil 20: Uzen-Ayrau-Samara Rotası

Kaynak: <http://www.cpc.ru>

2.10.2.3. Kazakistan-Çin Rotası

Kazakistan-Çin boru hattı inşaatı iki aşamada uygulanmaktadır. I.aşama (yıllık 10 milyon ton petrol kapasitesi ile Atasu-Alashankou hattı) Temmuz 2006'da devreye alınmıştır. II.aşama (Kenkiyak-Kumkol benzer hacmi) Aralık 2007 tarihinde başlatılıp Temmuz 2009 tarihinde tamamlanmıştır. Kumkol-Atasu, önceden var olan Kenkiyak-Ayrau boru hattını bağlamak için yardımcı olan Aktobe ve Batı Kazakistan bölgelerinden Çin petrol arzın sırasıyla karşılamaktadır. II.aşama Atasu-Alashankou 12 milyon ton petrol boru hattının yıllık kapasitesini artırmak için bir fırsat verilmiş ve

pompalama istasyon sayısının 11 inşaatı dahil etmiştir. 2013 yılında LLP Kazakistan-Çin Boru Hattı operatörü yılda 20 milyon ton petrol hattının yıllık kapasitesini artırmak için yardımcı olan iki yeni pompalama istasyonlarını devreye sokmuştur. Kazakistan Hazar Ulaştırma Sistemi'nin inşaatı Yeskene-Kuryk ve Trans-Hazar sistemi (Kuryk-Bakü) inşasını içmektedir. İkincisi, Kazakistan ile Azerbaycan arasında BTC boru hattından tanker, Tengiz ve Kaşagan petrol sahası ile bağlayacak altyapı için petrol terminalleri oluşacaktır. 2007 yılı Haziran ayında, Chevron Şirketi 2008-2009 Eskene-Kuryk (Güney Hazar boru hattı rotası) boru hattının inşaatı için Kazakistan ile bir anlaşma içine girmiştir. Uzunluğu 750 kilometredir. Eskene-Kuryk projenin toplam maliyeti 300 milyon dolardır. 23 milyon ton başlangıç kapasitesi ile projenin yılda 56 milyon tona çıkarılması planlanmaktadır. Bu ihracat güzergahı için Kaşagan projesi II.aşamada petrol üretiminin başlangıcı olacaktır. Kazakistan'da Çin yatırımının %50 ve %100 hisseleri mevcut 11 petrol ve gaz şirketleri çalışmaktadır. Çin'in 6 şirketi %50 hisseye ve 5 şirketi ise %100 hisseye sahiptir (Minbayev, 2014:21).

2.10.2.4. Kazakistan-Çin-Uzak Doğu

Kazakistan-Çin boru hattının üç etapta inşa edilmesi öngörülmektedir. Atrau-Kenkiya, Kenkiya-Kumkol boru hatları Batı Kazakistan petrolerini Çimkent ve Pavlodar rafinerilerine ulaştıracaktır. Üçüncü kısım ise Çimkent ve Pavlodar rafinerilerinin Çin sınırlarına kadar uzanan boru hattı olmaktadır. Projedeki boru hattının uzunluğu tahminen 1.200 km olacaktır. Söz konusu olan boru hatlarının tamamlanması 1999 yılında planlanmıştır. Fakat bazı sebeplerden dolayı ertelenerek 2005 yılında faaliyete girmiştir. Boru hattının yıllık petrol taşıma kapasitesi 28 milyon ton olup, ilave kapasitesi de 67 milyon tonu bulmaktadır. Değerlendirmelere göre, boru hattının toplam maliyeti 4 milyar dolardır. Kazakistan'da bulunan petrol rezervlerini hesaba katacak olursak bu boru hattının tam kapasiteyle 40 sene faaliyet gösterebileceği hesaplanmaktadır. Birinci etap Atrau-Kenkiya boru hattı ile Atrau ve Aktau bölgeleri (Hazar Havzası) petrolünün Çimkent ve Pavlodar rafinerilerine taşınması planlanmıştır. Boru hattı uzunluğu 410 km, taşıma kapasitesi yılda 5-6 milyon ton, proje maliyeti ise 505 milyon dolardır. İkinci etap olan Kenkiya-Kumkol bölgesi, petrol üretiminin erken aşamasında Aktobe ve Kumkol yataklarını petrolün ülke içi Çimkent ve Pavlodar rafinerilerine taşıyacaktır. Uzunluğu 785 km, taşıma kapasitesi yılda 12.1 milyon ton

olan projenin maliyeti 595 milyon dolardır. Bu iki etap konusunda teknik ekonomik gerekçeler işletilmiş ve proje araştırma işlemi tamamlanmıştır. Üçüncü etap, Pavlador Cimkent petrol pompalama istasyonundan, Çin sınırlarına kadarki boru hattı inşaatıdır. Pavlador-Çimkent pompalama istasyonu, Petrol pompalama başlangıç noktasının, petrol karıştırma noktasıdır. Çin sınırına kadarki boru hattının uzunluğu 1.200 km'dir. Kazakistan bu boru hattı güzergâhına önem vermektedir. Bu boru hattının ekonomik etkileyciliği ve verimliliği, ilk olarak Kazakistan petrolünün bu boru hattını ne kadar yükleyebileceği konusuna bağlıdır. İlk tahmini hesaplamalara göre Çin boru hattının toplam maliyeti 2.6 milyar dolardır. Bu güzergâh üzerinden taşınacak petrolün en yüksek miktarı yılda 40 milyon tondur, fakat daha gerçekçi seçeneği yılda 20 milyon ton ile sınırlıdır. Buna göre 1 varil petrol taşıma fiyatı 4.27 dolara gelmektedir. Petrol taşıma kapasitesinin artması ile taşıma masrafları da azalacaktır (Hekimoğlu, 2012:289).

İki ülkeyi de yakından ilgilendiren Kazakistan-Çin-Uzak Doğu boru hattı projesinin tamamlanması için taraflar arasında aralıksız görüşmeler yapılmaktadır. 23 Ekim 1997 tarihli anlaşma ile bu güzergâh üzerindeki çalışmalar başlamıştır. Fakat verimliliği yeterli değildir. Bunun çeşitli ekonomik ve idari sebepler yüzünden olduğu vurgulanmaktadır. Öngörülen boru hattının açılması, 1998 yılının başında iki ülke arasındaki görüşme trafiğinin canlanması ile gerçekleşmeye doğru yaklaştı. 1998 Ocak ayında Çin heyeti, Kazakistan'ı ziyareti sırasında Kumkol-Karakayın ve Pavlador-Çimkent boru hatlarının uluslararası düzeye uygun olduğunu bildirerek, Kazak-Çin boru hattının da kullanılabileceğini söylemiştir. Bu zamana kadar Çin tarafı Uzen-Kenkiye-Kumkol-Hargos güzergâhını savunmakta idi. Ziyaret sırasında mevcut hatları gördükten sonra Atrou-Kenkiye-Kumkol hattını öngören KazTransOil teklifinin daha uygun olduğunu bildirmiştir. Taraflar boru hattının nihai anlaşmasının imzalanması halinde, fizibilite çalışması tamamlandıktan sonra 24 ay içinde boru hattı yapımına başlanabileceği ve ay sonrası hattın işler hale geleceğini hesaplamışlardır. Hat işler hale gelinceye kadar Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC), petrolü tren yolu ile taşımayı planlamıştır. 1997 senesinde CNPC, 30 bin ton petrolü bu yolla taşımıştır. 1999 baharında Atrou'daki Kaspi Munaygaz Enstitüsü tarafından hazırlanan fizibilite çalışmalarının tamamlanarak Çin hükümetine gönderilmesi sonucu, iki ülke hükümetlerinin onaylanmasının ardından sonuçlar ile ilgili nihai karar Ortak Konsorsiyum kurulu tarafından verilmiştir. 1997 senesinde temeli atılan Kazakistan-Çin

hattı uzun yıllar boyunca ertelenmiştir. Tarafların nihai ortak görüşe gelememelerinin altında yüzyılın projesi olan başka bir Çin boru hattı projesinin olduğu söylenmektedir. Kazakistan ile Çin arasındaki petrol boru hattı Aralık 2005 tarihinde Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev'in katıldığı törenle açılmış ve faaliyete geçirilmiştir. Mayıs-Haziran 2007 tarihinde Çin güzergâhında uzunluğu 962.2 km olan Atasu-Alaşankou boru hattı faaliyete geçmiştir. Bu hattın kapasitesi başlangıçta 10 milyon ton olarak tahmin edilmiştir. 2025 yılına kadar 20 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Hekimoğlu, 2012:284).

Şekil 21: Trans-Asya Boru Hattı

Kaynak: <http://kmg.kz/>, 12.04.2014

2.10.2.5. Kazakistan'da Çalışan Çin Şirketleri

Genel olarak Kazakistan'da 10'dan fazla Çin petrol şirketlerinin hisseleri vardır. (Şekil-8). Çoğunluk hisse Çin'in CNPC ve CITIC grubuna aittir. Tablo-7'de verilerinde verildiği gibi alt gruplar da önemli miktarda hisselerine sahiptir. Aktobe Munay Gaz'ın %85.32 hissesi Çin'in CNPC şirketine aittir. Mangystau Munay Gaz'ın %47 hissesi Çin Ulusal Petrol şirketine aittir. Karazhanbas Munay'ın %50 hissesi Çin'in CITIC grubuna aittir. Petro Kazakhstan hissesinin %67 payı Çin'in CNPC şirketine aittir. Kazger

Munay hissesi %50 Çin'in CNPC şirketine aittir. Torgay Petrol'un %50'si Bozashy Çalışma LTD Çin'e aittir. Pavlodar Petrol İşletme Fabrikası'nın %58'i CNPC'e aittir. Chimkent Petrol İşletme Fabrikası %50'si CNPC'e aittir. Aidan Munay'ın hissesinin %100'ü CNPC'e aittir. Kuat Amlon Munay'ın hissesinin %100 CNPC'e aittir. Genel olarak Çin şirketlerince yoğun bir hisse sahipleri bulunduğunu görebiliriz (Nogayeva, 2011:34).

Tablo 8
Kazakistan'da Faaliyet Gösteren Çin Şirketleri

Aktobemunaygaz	% 85,32 (CNPC)
Mangystaumunaygaz	%47 (Çin Ulusal Petrol)
Karazhanbasmunay	% 50 (CITIC grubu)
PetroKazakistan (PetroKazakistan)	% 67 (CNPC)
Kazgermunay (PetroKazakistan)	%50
Torgay Petrol (PetroKazakistan)	%50 Bozashy Çalışma LTD
Pavlodar Petrol İşletme Fabrikası	% 58
Chimkent Petrol İşletme Fabrikası	%50
Aidan munay	% 100
KuatAmlonMunay	%100

Kaynak: Nogayeva, 2011:34

2.10.3. Kazakistan'ın Kuzey Hazar Alanları: Kaşagan ve Tengiz Ekolojisi

Mevcut petrol geliştirme çalışmaları ve petrol keşfi için yapılan yeni faaliyetler Hazar Denizi'nin su ve kıyı kirlenmesinin temel nedenidir. Petrol sahalarındaki petrol sızıntıları kara ve denizlerin kirlenmesine sebep olmaktadır. Deniz suyunda 120 adet üretim kuyusu da dâhil olmak üzere 150'den fazla kuyu bulunmaktadır. Denizdeki petrol kirliliği ciddi bir risk oluşturmaktadır. Tehdit alanlar arasında Tengiz, Kraliyet Kalamkas, Karajanbas gibi 45 petrol ve gaz sahası vardır. 735 hektar alana yaklaşık 200 ton petrolün dökülmesi sonucunda bu araziler kirlenmiştir. Tehlike sadece ekonomik kayıplara değil, aynı zamanda kara ve denizin kirlenmesine ve deniz canlılarının

ölümüne sebep olmaktadır. Hazar Denizi'nde dünyanın %90'ında depolanan Mersin Balığı ile nesli tükenen kuşlar vardır. Kazakistan Cumhuriyeti Kırmızı Kitap listelene dahildir (Bakaşeva, 2010:5).

Temmuz 2000'de büyük bir Kaşagan denizalanı açılmıştır. Alan Atyrau'nun 80 km güneyinde bulunmaktadır. Bu alan Hazar denizinin son 30 yıl içinde keşfedilen en büyük alanlarından biridir. Adı geçen alanın 75 km uzunluğu ve 45 km eni vardır. Kaşagan 4000-4500 metre derinlikte yatmaktadır. Alanın enerji rezervleri 38 milyar varil petrol değerindedir. Analizcilere göre, Kaşagan dünyanın en büyük alanlardan biri ve Hazar Denizi'nin petrol potansiyeli en büyük alanıdır. Yüksek basınca sahip olan sıcaklığı 125° C olan ve içeriğinde doğal zehirli bileşikler ile karakterize edilen petroldür. Bu ise küçük bir kazada bile büyük bir çevre felaketine yol açabilir. Örneğin, 2000 ve 2001 yıllarında, Sondaj çalışmaları sırasında küçük bir kaza denize kirleticilerin serbest bırakılması ile sonuçlanmıştır. Ağustos 2007'de, Kazakistan Çevre Koruma Bakanlığı, Kaşagan'ın çevresel yasaları ihlal edebilme ihtimali sonucunda çalışmasını durdurdu. Kashagan konsorsiyumuna ait şirketler arasında 14 Ocak 2008 yeni bir protokol imzalanmıştır. Kashagan alanı geliştirme tahmini maliyeti 50 milyardan fazladır ve 136 milyara kadar büyümesi mühtemeldir. Kaşagan sahasında Petrol ve gaz üretimi 2008-2013 yıllarına ertelendi. Hidrokarbonlar Atyrau'dan 30 km uzaklıktaki Bolashakskoe petrol ve gaz deposuna bir denizaltı boru hattı ile taşınacaktır. Tahminlere göre, bu alanda 30-40 yıl için kullanılacaktır. Her şey planlandığı gibi giderse 2015 yılından 2045 yılına kadar üretim döneminde günde maksimum 75.000 varil artarak 1.2 milyon varil (yılda 55 milyon ton) kadar Kaşagan petrol üretim hacmi yukselcektir. 2006 yılında, Kazakistan'da toplam petrol üretimi 1.43 milyon varile ulaştı. Genel olarak, önümüzdeki on yıl içinde Hazar Denizi'nin Kazak sektörünün enerji üretimi yılda 88 milyon ton petrole ve 80 milyar metreküp gaza ulaşabilir. Mangistau bölgesinin Kashagan alanının 265 kilometre güneyinde bulunan BAUTINO alanı açık deniz petrol işlemleri ve atık yağ bertarafı için ana destek temelidir. Diğer büyük petrol sahası, Tengiz, (19x21 km) 1979 yılında açıldı. Fakat tam olarak kalkınma Kaşagan sorunlarına benzer teknolojik zorluklar nedeniyle ancak 1993 yılında başladı. Tengiz sahası yaklaşık 3 milyar ton petrol içerir. 2006 yılında, Tengiz sahasından petrol üretimi günde 291.000 varili oluşturdu. 2008-2010 yıllarında petrol üretim hacmi iki katına yükselmiştir. Ancak, toplam depolama kapasitesi şu anda 9 milyon tondur. Kazak çevre

yetkilileri bölgede asıl üretici şirket Chevron'a petrol kükürt birikimi de dâhil olmak üzere, çevre mevzuatı ihlali için 309 milyon dolar para cezası verdi. 2006 yılında, yerel yönetimler ve TengizChevronOil ile beraber Tengiz'de açık havada sülfür depolamanın çevre ve sağlık üzerindeki etkisi araştırdı. Kazak Petrol ve Doğal Gaz Enstitüsü'ne göre, artan Kükürt birikimi insan ve işçi sağlığı için risk taşımaktadır. Bu riskler Kaşagan ve Tengiz'de faaliyet gösteren çok uluslu enerji şirketleri üzerinde Kazak yetkililerin baskı yapabilmesini sağlar (Okrujayuşaya Sreda vs. 2011:77).

2.10.4. Kazakistan Enerji Stratejileri

1991'de bağımsızlığına kavuşan Kazakistan piyasa ekonomisinin şartlarına uygun petrol ve gaz alanını bağımsız bir şekilde geliştirmesi için dış yatırımcılara kapı açmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Nazarbayev yabancı yatırımını çekmek ve Kazakistan'ın dünya petrol piyasalarına ulaşmasını sağlama gibi 2 temel yolu belirlemiştir. Bizzat kendisi büyük petrol şirketleriyle görüşmüştür. İlk olarak TengizChevrOil şirketi ile enerji girişimine başlamaktır. İkincisi ise Kazakistan'da petrol ve gaz enerji bakanlığını oluşturmaktır. Bu doğrultuda 2002'de KazMunayGaz şirketi kuruldu. KazMunayGaz Kazakistan'ın ulusal petrol araştırma, üretim ve ulaştırma şirkettir. Ayrıca Kazakistan'ın petrol ve gaz projelerinde Kazakistan çıkarları doğrultusunda hareket eden bir şirkettir. KazMunayGaz ülkenin petrol üretiminin %25 payına sahiptir. Yani üçte birine sahiptir. Petrol ulaşımının %80'i ve gaz ulaşımının tümü KazMunayGaz tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Kazakistan'daki petrol üretiminin %75'ini gerçekleştiren bir şirkettir. 1993'te Kazakistan ulusal KaspiShelf şirketi oluşturulmuş ve Hazar havzasında operatör olmuştur. Hazar Denizi'ni araştıran uluslararası konsorsiyum oluşturuldu. 1995'te ise petrol hakkında bir ulusal yasa kabul edildi. 1997'de Karaçiganak ve Kuzey Hazar Konsorsiyumunda ürün bölümü hakkında anlaşma imzalandı. 2000'de Kaşagan petrol alanı keşfedilmiştir. Kaşagan son 30 yılda keşfedilen en büyük petrol alanıdır. Petrol 7-9 milyar varili oluşturmaktadır. Kazakistan'da petrolü denizde keşfetme ve üretme ilk kullanılmaya başlamıştır. 2002 Mayıs'ta Rusya lideri Putin ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev Hazar Denizi'nin Kuzey kısmının paylaşımı hakkında anlaşma imzalamıştır. Petrolü dış piyasaya ulaştırmak için 2002 Eylül'de Kinkıyak-Atırau boru hattı inşaatı başlamıştır. Bir yıl sonra Karaçiganak sahasından KTK boru hattıyla dışa ihraç edilmeye başlamıştır. Son 10-13 yılda Çin

yönüne doğru gelişmeler başlamıştır. Batı Çin-Batı Kazakistan yolu ile 3 bin km uzunlukta ve yılda 20 milyon ton petrol kapasitesine sahip hat inşa edilmiştir. Şu an Kazakistan petrol keşfedilen ilk 10 ülkeden biridir. Kazakistan 5.3 milyar ton petrol barındırdığı ispatlanmıştır. Ülke petrol üreten ilk 20 ülkenin biridir. Halen petrol keşfedilmeye devam etmektedir. Kazakistan petrolü şu anda petrol piyasasına uygun bir konumdadır. Ülke büyük petrol şirketleri kendine çekmeye devam etmektedir. Özellikle enerji kaynaklarının çoğunun Hazar Havzası'nda barındıran Kazakistan hem karada hem denizden enerji potansiyelini yükseltmeyi planlamaktadır. Hazar enerji kaynakları zenginliği açısından birincilik konumuyla her zaman hem Batı hem Doğu ülkelerinin odak noktası olmuştur. Gün geçtikçe enerji taşımacılığı genişleyen ve yabancı yatırımı yükselen Kazakistan, enerji kaynaklarını işletmesinde büyük projelerin gerçekleşmesine destek vermektedir. Doğu-Batı kavşağında yer alan konumuyla çok yönlü dış politikayı tercih etmektedir. İşbirliği ve karşılıklı kazanıma dayalı enerji girişimlerine kazan-kazan ilkelerini benimsemiştir. Kazakistan ulusal ekonomisini geliştirme alanında genel olarak petrol ve gaz enerji kaynaklarına odaklanmaktadır. Ekonomi bakanı Yerbolat Dosyaev'in tahminlerine göre, 2015-2019 yıllar arası gayri milli hâsıla %5-6 yükselmesi beklenmektedir. Dosyaev'a göre, yükselmeye etken faktörlerden biri petrol üretiminin seviyesinin yükselmesinden yola çıkmaktadır. Kazakistan Enerji bakanlığının tahminlerine göre petrol üretimi 2015'te 81.8 milyon tonu oluşturacaktır. 2019 yılına kadar 96 milyon tona ulaştırma amaçlanmaktadır. 2014 Ocak'tan Eylül ayına kadar petrol üretimi geçen senenin aynı dönemi ile karşılaştığında %100.4 yükselmiştir. Kazakistan Petrol ve Gaz Enerji Kompleksi Kazenerji tahminlerine göre, petrol üretimi artacak ve 2020 yılına geldiğinde hacmi 120-130 milyon tona ulaşacaktır. Ancak, daha sonra bu göstergelerin bir miktar düşüş yaşabileceğini ve bu düşüşü Kazakistan'ın önemli alanlarında petrol üretiminin azaltılması ile bağlamaktadır (<http://www.caspiania.org/2014/10/14/2014-goda/>, 29.11.2014).

Kashagan'ın petrol üretiminin yeniden başlaması ile ilgili olarak kesin tahminler mevcut değildir. Özellikle, Kashagan'ın gelişimi için projede yer alan Fransız petrol ve gaz şirketi Total'ın başkanı Christophe de Margerie Kashagan petrol üretiminin yeniden başlatmasının 2017 yılına ertelendiğini dile getirdi. Bu gelişmeyi Total başkanı Batı'nın Rusya'ya karşı yaptığı ekonomik yaptırımlar ile bağlamaktadır. Çünkü Kaşagan'ın petrol ana hattı Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) ve Atyrau-Samara Rus boru

hatları yoluyla ulaşımı seçilmiştir. Batı şirketlerin Kuzey Hazar Petrol Konsorsiyumu NCOC'un konsorsiyum üyelerinin yeniden bilinçli olarak üretimi frenlemesi göz önüne alınmaktadır. Fakat böyle bir gelişme Kazak hükümetini tatmin etmemektedir. Bu bağlamda, NCOC Genel Müdür Yardımcısı Zhakyp Marabayev Kashagan üretimin yeniden başlaması yaz 2016 yılında devam edeceğini ve bunun için gerekli tüm önkoşulların mevcut olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, ülkenin yetkilileri bir bütün olarak petrol ve gaz sektöründeki mekanizmaların yönetimini iyileştirmek için önlem almaktadırlar. Böylece, Enerji Birinci Bakan Yardımcısı Uzakbay Karabalin göre, Kazakistan'ın üç büyük projeleri operatörleri, Kaşagan, Karachaganak ve Tengiz'in yakın gelecekte özellikle tasarlanmış sondaj ve tasarım alanında ortak girişimler oluşturacaklardır. Ayrıca bu projelerin uygulanmasında gelişmiş teknolojiyi de kendine çekecektir (Şekil-22). Karabalin ayrıca Kazakistan'ın petrol ve gaz sektörünün gelişiminde aşağıdaki başarıları kaydetti. İlk olarak, yakın gelecekte kendi kendini kaldıran kuleyi operasyon içine dâhil edecektir. Bu ise derin deniz alanlarına inebilmeyi sağlayacaktır. İkinci olarak, Petrol Sahası segmentler sondajı ve kuyu tamamlama hizmetleri sunumunda %44 oluşturan yerel önde gelen şirketlerin öndelik etmesidir. Bu alanda yerel hizmet şirketleri toplam %45'i oluşturmaktadır (Karabalin, 2014:96).

Şekil 22: Kazakistan'da Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: Ekaterina Evnina, Kazakistan Cumhuriyeti Petrol Üretim Alanının Analizi, RFSA Yayın, s.43

Kazakistan’da günde 2 milyon varil petrol üretimini artırmak için tahmin edilmektedir. Kazakistan Enerji Bakanı Vladimir Shkolnik’e göre, ‘Gelecek on yıl içinde Kazakistan’da petrol üretiminin seviyesi yılda 100 milyon tonu veya günde 2 milyon varili aşabilir. Enerji Şartı Konferansı’nın 25.oturumu sırasında dile getirdiği tahminlerine göre, 2020 yılından sonra petrol üretimi Kazakistan’da yılda 10 milyon tonu veya günde 2 milyon varili aşacaktır. Kazakistan Enerji Bakanlığı’na göre, son 20 yılda ülkede petrol üretimi 3 kat artarak ve günde 1,6 milyon varili oluşturmuştur. Gaz üretimi ise 5 kat artarak hesaplara göre yılda 40 milyar metreküpten fazla gaz üretilmektedir. Böylece, Bakanlığa göre, Kazakistan’da petrol, gaz, kömür ve uranyum içeren geri kazanılabilir temel yakıt kaynaklarının toplam hacmi petrol eşdeğeri yaklaşık 35 milyar tonu oluşturmaktadır. Ona göre mevcut birincil enerji yıllık üretim hacmi 400 milyon tona ulaşmaktadır ve iç tüketim ise 60 milyon ton seviyesindedir. Enerji Bakanlığı başkanı Kazakistan’ı dünyanın çeşitli ülkelerinde ciddi enerji ihracatçısı olduğunun altını çizmektedir. Petrol, gaz ve enerji sektörü ülkenin ekonomi yapısının temel unsurlarından biridir. Bağımsızlık yıllarında ülke ispatlanmış petrol rezervlerinin 15 ilk ülkeler arasında yer almaktadır (Tablo-9). Ayrıca 20 ilk gaz rezervlerine sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Shkolnik’e göre, Kazakistan’da 2020 yılından sonra petrol üretim seviyesi 100 milyon tonu veya günde 2 milyon varili aşacaktır (<http://kmg.kz/>, 12.04.2014).

Tablo 9
Kazakistan’daki Doğal Kaynak Sahaları

Sahalar	Yıl	Milyon Ton	Operatör
Kaşagan	2000	6400	NCOC
Tengiz	1979	3100	TengizChevrOil
Uzen	1961	1100	KazMunayGas
Karaçağanak	1979	1000	KarPetroleum
Kalamkas	1976	510	Mangistaumunaygaz
Janajol	1978	500	CNPC- Aktubemunaygaz
Zhetybai	1961	330	Mangistaumunaigas

Tablo 9'un Devamı

Aktoty	2003	269	NCOC
Kalamkas - deniz	2002	156	NCOC
Kayran	2003	150	NCOC
Kenkiyak Nadsol	1959	150	CNPC-Aktubemunaygaz
Kumkol	1984	90	Turgay Petrol, PetroKazKumkol
North Buzachi	1975	70	Buzachi, Jalgiztyubemunay
Karajanbas	1974	50	KaraJanbasmunay
Karakuduk	1971	40	Karakudukmunai
Asar	1969	30	Mangistaumunaigas

Kaynak: Karabalin, 2014, s.29

Bütün bu araştırma sonucunda Kazakistan'ın enerji politikası ile stratejileri Nursultan Nazarbayev'in çok vektörlülük entegrasyonunun temeline dayandığının kanaatine varabiliriz. Hem küresel hem bölgesel enerji girişimlerinden maksimum kazanç sağlamasını amaçladığını da görebiliriz. Enerji hatlarının çok yönlü ve çeşitli taşımacılık üzerinden gerçekleştiğini görebiliriz. Hem karadan hem denizden hem tankerlerle hem boru hatları kanalları ile hem gemilerle bütün sunulan imkanlardan yararlanmaya çalışmaktadır.

BÖLÜM 3: HAZAR DENİZİ STATÜ SORUNU VE ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU

3.1. Hazar Denizi Çerçevesinde Yapılan Tarihsel Anlaşmalar

Hazar Denizi, dünyanın en büyük tuzlu su gölüdür. Hem deniz, hem de göl özelliklerini taşımaktadır. Petrol yataklarına zengindir. Hazar Denizi Batı'da Azerbaycan ve Rusya, Kuzey Doğu ve Doğu'da Kazakistan, Doğu'da Türkmenistan, Güney'de İran toprakları ile çevrelenmiştir. Uzunluğu 1210, genişliği ise 210-436 kilometredir. Açık denizlerle irtibatı yoktur. Bu yüzden de su seviyesi devamlı değişmektedir. Bu bölümde SSCB öncesi, SSCB dönemi Hazar üzerinde yapılan anlaşmalar analiz edilecektir. Ayrıca BM'nin 1982 Uluslararası Deniz Hukuku Anlaşması çerçevesinde de değerlendirilecektir.

3.1.1. SSCB Öncesi Hazar Çerçevesinde Yapılan Tarihsel Anlaşmalar

XVIII yüzyılın ilk yarısından sonra yani 1722-1723 yılları arasında I.Peter'in Pers savaşıdan sonra Hazar denizinin iki sahibi vardı: Rus İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu'dur. İki ülke arasında bir dizi anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlar: 1723 yılında imzalanan St. Petersburg, 1729 yılında imzalanan Rasht (Reşt), 1813 yılında imzalanan Gülistan ve 1828 yılında imzalanan Türkmençay anlaşmalarıdır. Fakat bunların hiçbirinde Hazar, deniz veya göl olarak belirlenmemiş sadece devlet sınırları belirlenmiştir. Aynı zamanda, "ortak su" prensibi oluşturulmuş ve bugün hala bu prensip geçerlidir. Rus-Pers anlaşmaları sadece Rus İmparatorluğu'na Hazar Denizi'nde bir donanma bulundurma hakkı vermiştir. Pers İmparatorluğu sadece ticari nakliye hakkını korumuştur. Aslında bu Hazar Denizi'nin Rusya'ya bağlı olduğu anlamına geliyordu. 1917 Devrimi'nden sonra Sovyet Rusya, tek taraflı ve gönüllü olarak Çarlık Rusya ile İran arasında gerçekleşen önceki tüm anlaşmaları iptal etmiştir. 1921 yılında Sovyet Rusya Hükümeti (1828 yılında Türkmençay sözleşmesi dâhil olmak üzere) Çarlık hükümeti tarafından imzalanan tüm anlaşmaları iptal etmiş ve İran'a Hazar'da serbest dolaşma hakkı tanıyan bir anlaşmayı imzalamıştır. Diğer bir deyişle Tahran Hazar Denizi'nde kendi donanmasını bulundurma hakkını kazanmıştır. Sözleşmede Hazar sularının sınırlandırılması için herhangi bir girişim olmamıştır (Sultanov, 2012:21).

Hazar'ın hukuki rejimine ilişkin ilk resmi belgenin, Rus ve Pers İmparatorlukları arasında 13 Şubat 1729 tarihinde imzalanan Reşt Antlaşması olduğu söylenebilir. Bu antlaşmayla bazı topraklar üzerinde sınırların belirlenmesi ve Rusya'ya devri düzenlenmiş; Hazar üzerinde ticaret ve seyrüsefer özgürlüğü kabul edilmiştir. 19. yüzyılın başında meydana gelen ve kesintisiz dokuz yıl süren savaş sonunda galip gelen Rusya ile yenilgiye uğrayan İran arasında, 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Rus ticaret gemileri, Hazar Denizi'nin tüm kıyıları boyunca seyrüsefer ve kıyılara yanaşma hakkına sahip olmuştur. Savaş gemileri bakımından Hazar Denizi'nde, savaştan önce olduğu gibi, barış durumunda da ve daimi olarak, yalnızca Rus gemileri bulunabilecek; bu münhasır yetkiye bağlı olarak Rus güçleri dışında hiçbir askeri gemi, Hazar Denizi üzerinde bayrak çekme hakkına sahip olmayacaktır. Böylece iki imparatorluk, ticaret gemilerine eşit seyrüsefer hakkı tanınması üzerinde anlaşmışlar ve Rusya'ya Hazar'da savaş filosu bulundurma bakımından münhasır bir hak vermişlerdir. Gülistan Antlaşması'ndan on beş yıl sonra 22 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalanmış; Rusya'nın münhasır seyrüsefer hakkı teyit edilerek Gülistan Antlaşması yerine yürürlüğe konulmuştur. Bu Antlaşma ile Rusya'nın bölgedeki kontrolü daha da artırılmıştır (Ongarova, Tarihsel Anlaşmalar..., 2014:41).

3.1.2. SSCB Dönemi Hazar Denizi Çerçevesinde Yapılan Tarihsel Anlaşmalar

Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyetler ile İran arasında Hazar'a ilişkin bazı antlaşmalar yapılmıştır. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile İran arasında 26 Şubat 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'na göre, İran ile Çar Hükümetleri arasında akdedilen ve İran halkına zulmeden antlaşma ve sözleşmeler, bütünüyle hiç yapılmamış sayılacaktır. Buna göre hukuki açıdan, Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları yürürlükten kaldırılmıştır. Moskova Antlaşması'nın 11. maddesi, Hazar'da iki devlet lehine seyrüsefer özgürlüğünü yeniden kurmuştur. Böylece İran'ın da Hazar'da askeri amaçlarla seyrüsefer hakkı eşit şartlar içerisinde kabul edilmiştir. Bununla birlikte İran 14. madde ile Rusya için balıkçılığın önemini tanıyarak, balıkçılık haklarından yararlanmasını sağlayacak anlaşmalar imzalamayı taahhüt etmiştir. Eşit seyrüsefer hakları bakımından bir rejim oluşturan Moskova Antlaşması, Hazar üzerinde egemenlik haklarının sınırlandırılmasına ilişkin hiçbir

hüküm içermemektedir. Buna karşılık, görüşlerini desteklemek için İran tarafından bugün özellikle bir delil olarak sunulan “Sovyet-İran Denizi” nitelendirmesine, ilk defa 1 Ekim 1927 tarihli Pehlevi Limanı’na İlişkin Nota Teatisi’nde yer verilmiştir. Hazar’da balıkçılık faaliyetlerinin yoğunlaşması, bu faaliyetler konusunda bir hukuki rejim oluşturmak isteyen tarafların görüşmelerine hız kazandırmıştır. Ağustos 1935 tarihinde imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Temel Antlaşması ile her iki taraf için seyrüsefer özgürlüğü kabul edilmiş ve on mil genişliğinde bir münhasır balıkçılık bölgesi oluşturulmuştur. Bununla birlikte, bölge sınırlarının karşılıklı olarak belirlenmesi yoluna gidilmemiştir. 1935 Antlaşması’nın yerine gecen 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması, seyrüsefer özgürlüğü ve on millik bölgede balıkçılık haklarını teyit etmiştir. Balıkçılık bölgesi dışındaki alanlarda ise, her iki devlet bakımından balıkçılık serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte, uzun bir süre boyunca Hazar’ın güneyindeki on millik alan dışında balıkçılık faaliyeti, 1927 yılında kurulan ve imtiyaz tanınan bir Sovyet-İran karma şirketi tarafından yapılmıştır. Bu şirket, 31 Ekim 1931 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile resmi bir statü kazanmış ve 1953 yılına kadar birçok balık türü üzerinde tekel sahibi olmuştur. Bu rejimin, Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar devam ettiği görülmektedir. Sovyetler Birliği döneminde imzalanan antlaşmalar bakımından iki temel ilkenin ortaya çıktığı söylenebilir:

- a) Hazar’a giriş ve Hazar’dan yararlanmada eşitlik ilkesi,
- b) Hazar’ın kıyıdaş olmayan devletlere kapalı olduğu ilkesi.

Hazar, üçüncü devletlere ve onların uyruklarına yasaklanmış olmasına rağmen; kıyıdaş devletler kendi aralarında egemenlik alanlarının sınırlarını belirlememişlerdir (Naushabayeva, 1999:59).

Hazar Denizi’nin statüsü Sovyet Rusya ile İran arasındaki 26 Şubat 1921 tarihli bir anlaşma ve 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması ile belirlenmiştir. Ancak her iki anlaşma sadece ticaret, deniz ulaşımı ve balıkçılık konularını ele almakta, dolayısıyla bir bütün olarak Hazar’ın hukuki statüsünü tanımlayamamaktadır. Bu anlaşmalarda Hazar’ın hukuki statüsü ile ilgili deniz yatağının işletilmesi, denizin üstündeki hava sahasının kullanımı gibi konularda açık maddeler mevcut değildir. Oysa Hazar’ın statüsü konusundaki asıl problem tam da bu noktalarda çıkmaktadır (Samedov, 2002:134).

1931 yılında SSCB ve İran arasında Hazar Denizi'nde sadece Sovyet ve İran gemileri bulunacak şekilde Ticaret Sözleşmesi imzalanmıştır. 1935'deki SSCB ve İran arasında Ticaret ve Gemicilik Antlaşması 10 millik kıyı bölgesin belirlemiştir. Aynı pozisyon 1940'ta SSCB ve İran arasında imzalanan Ticaret ve Gemicilik Antlaşması ile teyit edilmiştir. Yine Hazar Denizi'nde sadece SSCB ve İran gemileri olabileceği vurgulanmıştır. Ancak bu belgelerin Hazar Denizi'ni paylaşma konusunda açık hükümler içermemesi deniz sınırını koruma zorluklarını yaratmıştır. Sovyetler Birliği tek taraflı olarak 1935 yılında sınır hattı olan Gasan-Kuli (Türkmenistan)-Astara (Azerbaycan) sınır hattını kabul etmiştir (<http://www.arnews.ru>, 10.04.2014).

O dönemde yaygın kullanılan Sovyet-İran Denizi terimi Hazar'ın sadece bu iki ülkeye ait olduğu ve sadece onların Hazar'da söz hakkına sahip olduğu anlamına gelmiştir. Üçüncü ülkelere Hazar Denizi'nin kapalılığı 1935 Antlaşması, 14.maddesinde açıkça ifade edilmiştir: "Hazar Denizi üzerinde sadece SSCB ve İran'a ait gemiler bulunabilir ve eşit şekilde sadece bu 2 ülke vatandaşları, ticari taşımacılık örgütleri, sırasıyla her ikisi kendi bayrağı altında Hazar'da bulunabilirler. Hazar Denizi karasuları sınırlandırılması ve sınır sorunu gündemde olmamış ve her iki taraf Hazar'ın iç sınırlarının olmamasını vurgulamıştır. Taraflar 1935 yılından beri suda ve havada geleneksel olarak yasallaşmayan Gasan-Kuli-Astara deniz çizgisine göre sınırlarını belirlemişlerdir. Bu hat karşılıklı Sovyet-İran Hazar Denizi ilişkilerinde gözlemlenen yasal norm haline gelmiştir. Bu çizgi tek taraflı olarak SSCB tarafından bir iç idari tedbir olarak oluşturulmuştur. Ancak anlaşma Sovyetler Birliği tarafından bir süreliğine uçaklar için kullanılmış olmasına rağmen iki ülke tarafından balık veya diğer deniz doğal kaynaklara hak talep etme amacıyla uluslararası sınır niteliğinde sınıflandırılmamıştır. Belirtilen sınır 1953 yılında Hazar Denizi'nin güney kesimlerinde İran ile olası çatışmayı önlemek için Sovyet Balıkçılık Komitesi tarafından balıkçı teknelerine bir sınır çizgi olarak belirlenmiştir. Öte yandan, 1982 yılında SSCB Devlet Sınır Kanunu'na göre, SSCB'nin devlet sınırı, eğer SSCB'nin uluslararası anlaşmaları tarafından öngörülmemişse, SSCB devlet sınırlarının göl ve suyun diğer bir göl veya diğer su kıyılarına çıkışlarını bağlayan sınırları üzerinde düz bir çizgi ayarlamıştır. Sonuç olarak, bu yasa SSCB-İran arasında Hazar Denizi'ni göl statüsüyle ikiye bölmüştür. Ancak İran'ın onayı olmaksızın bölünmüştür. Çünkü yasa Sovyetlerindir. Sovyet-İran yargı süresi boyunca (1921-1991 arası) Hazar Denizi statü sorunları

çözülmemiştir. 10 millik balıkçılık bölgesi her iki egemen ülkenin de sınırı olarak kabul edilmemiştir. Örneğin, SSCB İran'ın rızası olmaksızın ve eşit haklar tezini ihlal ederek 1949 yılından beri aktif olarak 10 kilometrelik bir bölgede şu anki Azerbaycan sektöründe petrol üretmeye devam etmiştir. Daha sonra İran da Enzeli (Persepolis) bölgesinde deniz petrol üretimi başlatmıştır (Ongarova, Hazar..., 2014:47).

Böylece, sürekli Sovyet-İran antlaşmaları (1921, 1935 ve 1940) Hazar Denizi kıyıdaş devletlerin (SSCB ve İran) denizcilik faaliyetlerini yürütmek için münhasır/sınırlı hak olarak belirlenmiştir. Bu anlaşmalarla kurulan Hazar Denizi'nin statüsü iç rezervuar olarak hemen hemen tüm uluslararası toplumca tanınmış ve uluslararası hukuk doktrini tarafından teyit edilmiştir. Ancak, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra iki kıyıdaş ülkenin yerine beş ülke Hazar'a kıyıdaş ülke olmuştur. İran ile Rusya'nın yanı sıra şimdi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan eklenmiştir. Yeni konum denizin mülkiyet ilkelerini bir daha incelenmesine gerek duymuştur. Bununla birlikte, son yirmi yıl boyunca devam eden görüşmelere rağmen Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün tanımı üzerine beş devletçe ortak bir yeni anlaşma henüz imzalanmamıştır. Hazar devletleri Hazar Denizi'nin su kütesini, Hazar'ın alt tabanı ve doğal kaynaklarını nasıl paylaşmaları gerektiği, hangi kısmını ortak kullanıma bırakmak gerektiği ve hangi kısmını bölmek gerektiği konularında halen ortak anlaşmaya varamamışlardır. Bu nedenle de jure/hukuki olarak Hazar Denizi'nin mevcut hukuki rejimi, 1921 ve 1940 Sovyet-İran antlaşmaları hükümlerine göre belirlenmiştir. Buna göre, Hazar bölgesi "Sovyet ve İran denizi olarak" yani kıyı devletlerin ortak kullanım nesnesidir. Aynı zamanda Hazar Denizi'nin kuzey kısmı de facto/fiilen, ikili ve üçlü anlaşmalar temelinde Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasında bölünmüştür. Ancak kuzey komşuların anlaşmaları İran tarafından tanınmamıştır (Kretsul, 2011:4).

Çarlık Rusya ve SSCB Dönemi Antlaşmaların egemenlik maddeleri şunlardır:

Çarlık Rusya/SSCB ve İran arasında Hazar'da egemenlik ve yetki sorunuyla ilgili dört tane genel nitelikte antlaşma yapılmıştır:

İlk antlaşma, Çarlık Rusya ile İran arasında 10 Şubat 1828 yılında yapılan Türkmençay antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın 4.maddesi ise Rusya ile İran arasındaki sınırın Hazar'da sona erdiğini ifade etmekte, 8.maddesi ise sadece Rusya'nın Hazar'da kuvvet

bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Bu durum Çarlık Rusya'nın yıkılmasına kadar devam etmiştir.

İkinci antlaşma Bolşevik Devrimi ile kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, İran ile olan yeni bir antlaşmadır. 26 Şubat 1921'de yapılan 'Dostluk Antlaşması'nın 11.Maddesi ile İran'ın, Hazar'da donanma bulundurmasını engelleyen Türkmençay Antlaşması iptal edilmiştir. Bu antlaşmaya göre iki taraf Hazar'da kendi bayrakları altındaki gemilerle seyrüsefer konusunda eşit haklara sahip olacaklardır. Hazar'a ilişkin birçok düzenleme içeren antlaşma, statü konusunda açık bir düzenleme getirmemiştir. Ancak 1 Ekim 1927'de Pehlevi Limanı'na ilişkin Nota Teatisi'nde Hazar'ın Sovyet-İran denizi olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Üçüncü bir antlaşma olan 27 Ağustos 1935 tarihli Ticaret Anlaşması'nın 14. ve 15. maddelerinde Sovyet ve İran gemileri serbest seyrüsefer hakkı ile 10 millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulmasını öngörmüş, ancak resmi sınır tayin edilmemiştir.

Dördüncü olarak 25 Mart 1940 Tahran Antlaşması büyük ölçüde 1935 Antlaşmasının hükümlerini teyit etmiştir. Antlaşmaya yönelik Nota Teatisi'nde Hazar'ın Sovyet-İran denizi olduğu daha açık bir şekilde ifade edilmiştir (Arslan, 2005:308).

Bu değerlendirmelere rağmen, genel nitelikli antlaşmaların hiç birisi Hazar'da sınırların belirlenmesi ve kullanım konusunda açık bir hüküm içermemektedir. Yukarıda görülen antlaşmaların içeriğine göre Hazar'ın statüsünü çözmek mümkün olmamaktadır. Hazar'a ilişkin geçmişteki hukuki belgeler işi kolaylaştırıcı nitelikte değildir.

Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili daha önce değinilen bu belgeler 20 Şubat 1921'li Sovyet Rusya ile İran arasındaki anlaşmayla, 25 Mart 1940'lı Sovyetler Birliği ile İran arasında Ticaret ve Deniz Taşımacılığı Anlaşması'dır. Bu belgelerde sadece ticaret, balıkçılık ve deniz taşımacılığı kuralları tespit edilmiş olup, deniz yatağındaki enerji kaynakları, çevre sorunları, hava sahasıyla ilgili konular dikkate alınmamıştır. 1970'te denizin Sovyetler Birliği'ne ait kısmı: Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında bölüşülmüştür. Bu bölüşüm uluslararası pratikte geçerli esaslar göz önünde tutularak, denizin ortasından çizilen hat ile adı geçen ülkelerin sınırlarının birleştiği noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanların, denize kıyısı olan devletlerin kullanımına bırakılması şeklindedir (Samedov, 2002:44).

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Hazar'da Rusya ile İran dâhil diğer üç yeni ortaya çıkan ülkeler, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, tabiatıyla kendilerini Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı olarak bilmektedirler. 21 Aralık 1991'de eski SSCB ülkeleri Kazakistan'da bir araya gelerek Alma-Ata Deklerasyonu'nu imzaladılar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı olarak kabul ettiler. Bu anlaşmayla aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan Astara-Gasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular. Ortak mirasın bir diğer sonucu da kıyıdaş ülkelerin 1970'te yapılan iç bölünmeyi yavaş yavaş kendi ulusal sektörleri olarak tanımaya başlamalarıdır. Aslında Gorbaçov'un 1985'de iktidara gelmesi ve dışa açılma politikaları uygulamasıyla Hazar bölgesinin zengin hidrokarbon kaynakları daha Sovyetler Birliği dağılmadan Batı sermayesinin ilgisini çekmeye başlamıştır. İlk olarak 1989'da Kazakistan Devlet Başkanının, SSCB Neftgazprom'un başkanı Viktor Çernomirdin'i ikna etmesi neticesinde Chevron şirketi ile Tengiz alanındaki yatakların işletilmesi konusunda görüşmeler başlatılmıştır. Bu görüşmeler o tarihe kadar bir Sovyet-İran denizi sayılan Hazar'a ilk yabancı sermaye çekme girişimleri idi. Diğer yandan 18 Ocak 1991 tarihinde Azerbaycan Bakanlar Kurulu (Başbakanlık) ve SSCB Petrol ve Gaz Sanayi Bakanlığı ortak bir karar alarak Azerbaycan'ı kendi sektöründe çıkarılan petrolün sahibi olarak tanımıştır. Günümüzde Çernomirdin hattı olarak bilinen bu anlaşmayla Azerbaycan aynı zamanda Türkmenistan ile sınırlarını belirlemiş olmuştur. Bu olguyu göz önünde bulundurursak sınır konusu tamamlanmış olacaktır. Ancak İran Türkmenistan'la ve Azerbaycan'la halen sınır konusunda düğümü çözememiştir. Çünkü SSCB-İran sınırını oluşturan Astara-Hasan Kuli hattını hukuki olarak de jure kabul etmiş olduğuna rağmen de facto tanımamaktadır. Azerbaycan Kuzey kısmını halletmişken güney kısmı komşuları ile bir anlaşmaya daha varamaması ülkeyi enerji kaynaklarını işletme konusunda sakat bir duruma bırakmaktadır (<http://turksam.org/tr/a153.html>, 12.07.2012).

Hazar'ın coğrafi olarak deniz veya göl konusuna gelince Sovyet hukuk araştırmacıları tarafından her zaman Sovyet-İran anlaşması kapsamında ele alınarak Hazar Denizi'nin kapalı deniz olduğuna karar verilmiştir. Bağımsızlık sonrası, Hazar konusunda ilk somut adım Alma-Ata Deklerasyonu ile atılmıştır. Yeni bağımsız cumhuriyetler imzaladıkları bu deklarasyon ile kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı olarak kabul

etmişlerdir. Ancak, ortak miras aynı zamanda kendi içerisinde bir bölünmenin, bir paylaşımın mantığını da barındırmaktaydı. Yeni statü belirleme yolunda çabalar gecikmemiştir. Kasım 1996'da Aşkabat'ta kıyıdaş ülkelerin dışişleri bakanlarının katılımı ile gerçekleştirilen toplantı ise Hazar Denizi'nin statü sorununun çözümünde önemli bir safha olmuştur. Zira bu toplantıda Hazar'ın statüsünün belirlenmesine kadar mevcut rejimin korunmasına yönelik bir bildiri kabul edilmiştir. Gerçekten de literatüre dünyanın en büyük gölü olarak geçen, ancak günlük kullanımda hep deniz olarak algılanan ve 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nde de teknik olarak bir kapalı/iç deniz (enclosed sea) olarak nitelendirilen Hazar'ın coğrafi manada hangi statü içerisinde olduğu tartışma konusunun temelini oluşturmuştur. Zaman içerisinde aşağı yukarı bütün kıyıdaş ülkelerin Hazar konusundaki temel tezleri değişikliğe uğramış ve değişen şartlara göre nitelik değiştirmiştir. Hazar konusunda kıyıdaş ülkelerden sadece Azerbaycan değil, Kazakistan, Türkmenistan ile beraber Rusya ve İran da daha önce savundukları birçok görüşlerinden vazgeçmiş ve yeni görüşler ortaya atmışlardır. Hazar'ın statüsünü belirleme tartışmaları sürerken, Hazar Denizi'nin yasal statüsünü tanımlama konusunda üç genel yaklaşım söz konusu olmuştur. Birinci görüşe göre Hazar Denizi, diğer göllere ve denizlere benzemeyen bir havzadır ve onun çoğu özellikleri mevcut uluslararası yasal normlar ve uygulamalara konu olmamalıdır. Bu sebeple Hazar Denizi'nin yasal statüsünü ayrıntılı bir şekilde düzenleme sürecinde gelenek dışı yaklaşımlara başvurulabilecektir (<http://turksam.org/tr/a153.html>, 12.07.2012).

Hazar çerçevesinde yapılan tarihi Gülistan antlaşması XIX. yüzyılın başlarında Rusya ile İran arasında 1813'te imzalanmıştır. 1828'de imzalanan Türkmençay antlaşması ile de İran Hazar'da askeri gemi bulundurma hakkından yoksun kılınmıştır. Daha sonraki dönemde Bolşevik ihtilali sonrasında 25 Mart 1940 tarihinde SSCB ile İran arasında Ticaret ve Denizcilik Antlaşması imzalanmış ve Hazar'ın 2 ülke arasında ortak sahipliği kabul görmüştür. Ayrıca bu antlaşmalar ile Hazar Sovyet-İran denizi olarak gösterilmiştir. Hazar'ın mevcut rejiminin en önemli eksikliği ise, 1921 ve 1940 antlaşmaları temelinde yalnızca iki devletin karşılıklı egemen haklarını düzenlemek için tasarlanmış olmasıdır. Ancak anlaşmalarda Hazar'ın göl veya deniz olarak kabul edilmesi ile ilgili herhangi bir hükme de rastlanılmamaktadır. SSCB ile İran arasında 1940 yılında oluşturulan bu statü yaklaşık 50 yıl boyunca hiçbir probleme

karşılaşılardan yürütülmüştür. Haritalar incelendiğinde de görüleceği gibi Hazar'ın çok büyük bir bölümünün SSCB toprakları içerisinde kalması ve İran'ın sadece güneyde bir miktar kıyıya sahip olması ve İran'ın da Basra Körfezi'nde zengin petrol yataklarına sahip olması, Hazar'ın problem sahasına dönüşmesini engellemiştir. Fakat 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile Hazar'da mevcut hukuki statüyü bozan çok büyük gelişmeler yaşanmıştır. SSCB etkisinin ortadan kalkması ile Hazar'a kıyısı olan 3 yeni Türk Cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmiş, bu yeni 3 devletin bozuk olan ekonomiyi iyileştirmeleri amacıyla, kendi kıyılarında bulunan zengin petrol ve doğal gaz rezervlerini kendi imkanları ile dünya piyasalarına pazarlamaları söz konusu olmuştur (Birsell, 2006:87).

Hazar Denizi üzerine yapılan tarihsel anlaşmaların çoğu Rusya'nın çıkarına yapılan anlaşmalardır. Çarlık Rusya'dan itibaren Sovyet Rusya'ya kadar Hazar Denizi'nde Rusya'nın söz sahibi olduğunu görebilmekteyiz. Sovyet Rusya'nın ortaya çıkışından itibaren İran'a da haklar tanınmaya başlamıştır. Hazar Denizi'nde Sovyetler Birliği'nin sonuna kadar ne statü ne de hak sahibi olma davası vardı. Tarihsel süreçlerden Hazar'ın 1990'a kadar barış alanı olduğunu ve bölge ülkeleri arasında Hazar Denizi çerçevesinde herhangi bir tartışma söz konusu olmadığı sonucuna varabiliriz. 1990 sonrası ortaya çıkan statüsü sorununa bu anlaşmalar birer bir kaynak olabilmektedir. Orta Asya ülkeleri özellikle, Hazar'la kıyıdaş olan Kazakistan ile Türkmenistan hassas bir ortak sorun olan Hazar'ın statüsüyle yakından ilgilenmektedir. Bağımsızlıktan bu yana bu sorun hala açıklığa kavuşmamıştır. Bu konuda Türkmenistan, Hazar'ın sektörel paylaşımını istemektedir. Bu ise Hazar'ın uluslararası göl ilkelerine göre ulusal sektörlere bölünmesidir. Ulusal sektörlere bölünme Hazar'ın hem dibini hem de su yüzünü dâhil etmektedir. 1998'e kadar Türkmenistan Hazar'ın ortak kullanımını savunmaktaydı. Fakat Azerbaycan tek taraflı olarak bölgede petrol işletmeye başladıktan sonra bu görüşünden vazgeçmiştir. Ayrıca Hazar'ın statü sorunu açıklığa kavuşana kadar herhangi bir petrol işlemi yapılmaması gerektiğini savunmaya devam etmiştir. Şu anda Türkmenistan görüşleri Kazakistan ile Rusya'nın görüşlerine yakındır. Yani ortay hat çizgisini savunan pozisyondadır. Kazakistan Hazar'ın statüsünü BM'nin 1982 Deniz Hukuku'na göre belirlenmesini önermektedir. Ayrıca kıyıdaş ülkelere kendince deniz sınırı, balıkçılık alanı ve ortak su alanını oluşturmayı önermektedir (Sarsembayev, 2011:183-184).

3.2. Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Hazar Denizi'nin Statüsü

Hazar Denizi'nin statü sorunu SSCB sonrası ortaya çıkmıştır. Hazar'daki hukuki statü savaşı ekoloji, ulaşım, balıkçılık gibi sorunlardan değil, Basra Körfezi ve Sibirya'daki rezervlerden sonra en büyük petrol ve gaz servetlerinin paylaşım savaşının yaşanması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Rusya Hazar'ı ortak mülkiyet olarak savunur ve (Azerbaycan'ın yabancı şirketlerle anlaştığı gibi) tek taraflı anlaşmaları tanımayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca Hazar'ın bir kapalı veya karayla kuşatılmış su kütlesi olduğunu ve 'açık bir deniz' ile ilgili uluslararası kurallara tabi olamayacağını ifade etmektedir. Kıyıdaş ülkeler arasında sadece Rusya 1982 Uluslararası Deniz Hukuku'nu imzalamış ama onaylamamıştır. Çünkü Hazar'ı 1982 deniz hukuk çerçevesinde değerlendirmeye yana değildir. Hazar'ı göl sınırı olarak belirleyen Sovyet-İran sınırlarını birleştiren Astara-Gasan Kuli hattı, bugün için önemli bir hukuki belgedir. Fakat Sovyet Rusya Çarlık Rusya ile İran arasında olan anlaşmaları tanımamış ve Hazar'la ilgili yeni anlaşmalar yapmıştır. İlk 26 Şubat 1921 tarihli Moskova anlaşması ile İran-Sovyet Birliği kendi aralarında Hazar Denizi'nin statüsünü birlikte tespit ederek, bu denizden eşit şartlar altında faydalanacaklarını belirtmişlerdir. 25 Mart 1940 SSCB ile İran arasında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması Hazar'ın iki ülke arasında ortak sahipliği kabul görmüştür. Bu anlaşmayla Hazar İran-Sovyet denizi olarak gösterilmiştir. Bu anlaşmada Hazar'ın göl veya deniz olan statüsü ile ilgili herhangi bir hüküm yoktur (Arslan, 2005:308).

3.2.1. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi

29 Nisan 1958 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile 10 Aralık 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ortaya çıkmıştır. Bu sözleşmeler ve bunların dışında imzalanan birçok uluslararası anlaşmalar deniz hukukunu düzenleyen kuralların teamülü olma özelliklerini yazılı hale getirip deniz hukukunun çok önemli kaynağını oluşturmuşlardır (Kuran, 2006:3).

Deniz alanları, hukuki statüleri birbirlerinden farklı deniz alanlarına ayrılmıştır. Bazı deniz alanları 'devletlerin tam egemenliği altındaki deniz alanlarıdır. Bu alanlar, devletin ülkesinin birer parçasını oluştururlar. İkinci grup deniz alanları ise devletlerin münhasır yetki ile kullandıkları deniz alanlarıdır. Bu deniz alanları, devletlerin tam egemen olmadığı ancak bazı konulara ilişkin olarak egemen yetkilere sahip olduğu

alanlardır. Üçüncü grup deniz alanları ise açık denizler ve açık deniz tabanıdır. Bunlar hiçbir devletin münhasır yetkisi altında olmayan, bütün devletlere açık deniz alanıdır (Acer ve Kaya, 2010:148).

3.2.2. Uluslararası Deniz Hukuku'nun Kapsadığı Önemli Kavramlar

Avrupa Birliği, 157 devletin imzaladığı 1982 Sözleşmesi'ne 1 Nisan 1998 tarihinde resmi onay vermiştir. Sözleşme kara sularının genişliği konusunda 12 mil genişlik esasını kabul etmiş ve birtakım yeni kavram ve kurumları düzenlemiştir. Bunlar, uluslararası deniz yatağı, münhasır ekonomik bölge, takımada devleti, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, Uluslararası Deniz Yatağı Örgütü ve boğazlardan geçişle ilgili gelişmelerdir (Kuran, 2006:5).

Tablo 10
Uluslararası Deniz Hukuku'nu Kapsayan Alanlar

Açık Deniz (1958)	Münhasır Ekonomik Bölge 200 Mil (1982) 200 M Derinlik	Bitişik Bölge 12 Mil (1958) 24 Mil (1882)	Kara Suları (22 Km) 12 Mil (1958) 12 Mil (1982)	Ana Kara
Kıta Eğitimi Deniz Yatağı (1982)	Kıta	Sahanlığı (1958)		

Kaynak: Selami Kuran, Uluslararası Deniz Hukuku, Arıkan yayınları, İstanbul, 2006, s.495

Sözleşme karasularının genişliği konusunu halletmiş; her devletin karasularını azami 12 mile kadar çıkarabileceğini hükme bağlamıştır (m.3) karasularından yabancı gemilerin zararsız geçiş hakkı ve onunla ilgili konular daha ayrıntılı ve daha anlaşılır bir şekilde düzenlenmiştir (m.17-32). Karasularının genişliğinin artmasına paralel olarak Bitişik bölgenin genişliği 24 mile çıkarılmıştır (m.33). Münhasır Ekonomik Bölge 200 mile kadar uzanan bir alan içinde kıyı devletine deniz yatağı ve toprak altının ve üstteki suların canlı ve cansız kaynaklarını araştırma ve işletme hakkı vermiştir (m.55-76). Bu ise kıyı devletine ekonomik amaçlarla araştırma işletme hakkı tanır. Sözleşme kıta sahanlığının tarifini değiştirmiştir ve kıyı devletine deniz alanlarının müsait olduğu yerlerde kıta kenarının dış sınırına kadar uzanan su altı alanlarının deniz yatağı ve toprak altını araştırma ve canlı olmayan kaynaklarını işletme hakkını vermiştir. Kıta

sahanlığı, kıyı devletinin kıta sahanlığı kara sularının ötesinde kıta kenarının eşiğine kadar veya kıyıdan en fazla 200 deniz mili mesafeye kadar olan kısımda kıyı devletin kara ülkesinin doğal uzantısının bütünündeki denizaltı alanlardaki deniz yatağı ve toprak altını kapsar (m.76). Kıta sahanlığı, kıyı devletine bu saha üzerinde araştırmada bulunmak ve buranın doğal kaynaklarını işletmek amacına dönük egemenlik hakkı sağlar. Kıyı devleti kıta sahanlığında doğal kaynaklar araştırması yapmasa bile bu ülkenin açık rızası olmadan hiçbir devlet bu alanda maden araştırması yapamaz (m.77). Açık Denizler, her devletin eşitlik ilkesine uygun olarak faydalanmasına açık deniz alanlarıdır. Kapalı denizler, tamamen bir veya birkaç devletin toprakları ile çevrili geniş su alanlarıdır. Bir başka deyişle bunlar, deniz şeklinde tamamlanan büyük göllerdir (Tablo-10). Böyle kapalı deniz yalnızca bir devletin toprakları ile çevrili ise bu deniz kıyı devletinin ülkesinin bir parçası sayılır. Hukuki bakımdan böyle denizlerle diğer göller arasında bir fark yoktur. Buna karşılık bir kapalı deniz 2 veya daha fazla devletin toprakları ile çevrili ise bir sınır gölü durumunda olan bu denizin hukuki rejimi kıyı devletlerarasında bir anlaşma ile tespit ederler. Örneğin, 26 Şubat 1921 Moskova anlaşması ile İran Sovyet Birliği Hazar Denizi'nin statüsünü birlikte tespit ederek, bu denizden eşit şartlar altında faydalanacaklarını belirtmişlerdir (Doğan, 2008:211).

3.3. Hazar Denizi'nin Günümüzdeki Statüsü

Temmuz 1998'de Kazakistan-Rusya Hazar'ın Kuzey kısmının deniz yatağı ortay hat prensibini, su yüzeyi için ortak sahiplik içeren bir anlaşma imzalamıştır. Rusya benzer anlaşmayı Azerbaycan'la yapmıştır. 2003'te üç devlet Hazar dibinin 'değiştirilmiş orta çizgi'ye göre ulusal sektörlere ayrılmasını, yüzey suların bütün kıyıdaş devletlerin ortak mülkü olarak kalmasını anlaşmıştır. İran tarafından teklif edilen 'ortak sahiplik' (Condominium) veya Hazar'ın beş eşit parçaya (%20) bölünmesi teklifinin kabul görme şansı oldukça azdır. Çünkü Kazakistan payı %20 üzerindedir (Yapıcı, 2004:245).

Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan Mayıs 2003'te Hazar tabanı hidrokarbon (petrol ve doğalgaz) kaynaklarının bir 'Ortak Çizgi-Median Line' esasına göre, su kaynaklarının (balıkçılık) beş ülke arasında eşit payda bölüşümü ilkesinde anlaşmaya yaklaşmışlar. Bölgede etkin çevrelerin ve petrol şirketlerinin en iyi çözüm olarak gördükleri bu model 'Divided Bottom-Common Waters' (Bölünmüş Taban-Ortak Sular) olarak petrol literatürüne geçmiş bulunmaktadır. Bu ilke anlaşması Şubat 2002'de Kuzey Hazar'daki

sahaların aranması, üretilmesi, geliştirilmesi ve paylaşılması bağlamında Rusya ve Kazakistan tarafından ortaklık anlaşması imzalanarak uygulamaya konmuştur. İran ile sınır olan Azerbaycan ve Türkmenistan kendi paylarından Güney İran'a verdikleri takdirde, bunun yerine, Kuzey'de Kazakistan'dan pay alamayacaklarının farkındadırlar. Bu sebeple İran'ın teklifine hiçbir ülke sıcak bakmamaktadırlar (Yalçınkaya, 2006:226).

Sonuç olarak, Kazakistan Hazar'ın statüsü konusunda Şubat 1998'e kadar Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Bu çerçevede Kazakistan Hazar'ı bir iç deniz olarak nitelemiş ve 1982 BMDHS'nin uygulanmasını istemiştir. Kazakistan için kendi petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemen halklarının tanınması büyük önem taşımaktadır. Kazakistan ve Azerbaycan'ın görüşleri karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ın Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması, Hazar'ın sularının ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını benimsediği görülmektedir. Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki bu küçük tutum farklılığı Kazakistan'ın Rusya ile Temmuz 1998'de anlaşma imzalamasını kolaylaştırmıştır. Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su kütesinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı bir sınır gölü olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir. Çünkü Hazar'a deniz hukuku uygulansaydı, kıyı devletlerinin tam egemenliğinin olduğu 12 millik karasuları dışında, 200 millik veya karşı kıyıdaş devletin sınırına kadar münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktı (Birsell, 2006:85).

Deniz hukuku hakkında en son düzenlemeleri içeren 1982 BMDHS'ye müracaat etmek konu açısından yararlı olacaktır. 16 Kasım 1994'te yürürlüğe giren bu sözleşmeyi Hazar'a kıyıdaş hiçbir devlet onaylamamıştır. Bunlardan sadece İran ve Rusya Federasyonu sözleşmeyi imzalamış ama onaylamamıştır. Ancak bu devletler, sözleşmenin yapılageliş kuralı kaynaklı ve itiraz etmedikleri hükümleri ile bağlıdır. 1982 BMDHS'nin 122. maddesinde kapalı ve yarı kapalı deniz, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla sayıdaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza veya deniz, manasına gelir şeklinde tanımlanmıştır (Gündüz, 2003:354).

BMDHS 122.maddeye göre kapalı veya yarı kapalı deniz; iki veya daha fazla devlet tarafından çevrelenen, dar bir çıkış yoluyla başka bir denize veya okyanusa bağlanan yahut tamamen veya büyük ölçüde iki ya da daha fazla kıyı devletin karasuları ve münhasır ekonomik bölgelerinden meydana gelen bir körfez, havza veya deniz anlamına gelir. Ancak BMDHS 122.maddeden yola çıkarak, bir çıkışının olmaması ve okyanus bağlantısını sağlayacak doğal bir su havzasının bulunmaması sebebiyle Hazar'ı kapalı deniz olarak tanımlamak sorgulanabilir. Volga Nehri ile diğer nehirleri birbirine bağlayan ve son olarak Karadeniz veya Baltık Denizi'ne akan yapay Volga-Don Kanalı, Hazar Denizi ile okyanus arasındaki tek bağlantıdır. Hazar'ı Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlayan Volga-Don Kanalı'nın uluslararası bir statü kazanması, tüm devletlere serbest dolaşım hakkı tanıyacaktır ve bu Rusya için bir sorun teşkil edecektir. Hazar Denizi'nin okyanusa doğal bir bağlantısının olmaması sebebiyle kapalı deniz olarak görülemeyeceği yönünde bir görüş vardır. Bu tez Rusya tarafından desteklenmiş ve göl olarak görülmesini savunmuştur (Abilov, 2013:53).

Görüldüğü gibi Hazar'ın deniz kapsamında açık veya kapalı olarak tanınması Rusya'nın zararınadır. Bu sebeple Rusya Hazar statüsü 1982 Sözleşmesi'ne dayandırmaktan kaçınmaktadır. 123.maddede kapalı ve yarı kapalı denize kıyısı olan devletlerin sözleşmeden doğan haklarını kullanırken ve görevlerini yerine getirirken birbirleriyle işbirliği yapmaları öngörülmektedir. Bu tanıma göre Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz statüsünde kabul edilmesi, Hazar'ı Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlayan yapay kanalların uluslararası su rejimine tabi olmaları sonucunu doğuracaktır. Ancak gerek Sovyetler Birliği döneminde ve gerekse bugünkü Rusya Feredasyonu döneminde bu kanallar iç sular rejimine tabidir ve bulunduğu ülkenin bu kanallar üzerinde münhasır yetkileri var olagelmıştır. Zaten, Rusya'nın Hazar'ın deniz olmasına sürekli olarak itirazı vardır. Eğer Rusya Hazar'ı deniz olarak kabul ederse Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası su yolu rejimini uygulamak zorunda kalacaktır. Bu durumda Hazar'a kıyısı olan diğer devletler bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olabileceklerdir Bunlardan sadece Kazakistan, Hazar'ın deniz olduğunu ve bundan dolayı 1982 BMDHS'nin uygulanması gerektiğini söylüyordu. Ancak Kazakistan'ın Şubat 1998'de Rusya ile vardığı anlaşma, Hazar'ı göl gibi değerlendirdiği izlenimini uyandırmaktadır. Hazar'ın deniz olduğunu savunan ikinci bir devlet de Azerbaycan'dır. Ancak Azerbaycan öncelikle Hazar'ın bir sınır gölü olduğunu iddia etmekte ve ikinci bir

seçenek olarak Hazar'ın deniz olduğunu kabul edebileceğini söylemektedir. Zaten Azerbaycan için önemli olan Hazar'ın göl veya deniz statüsünde olması değil kendi egemenlik alanının tanınmasıdır. Diğer kıyıdaş devletlerden Rusya, İran ve Türkmenistan Hazar'ı ortak kullanımı ilkesinin geçerli olduğu bir göl gibi değerlendirmektedirler. Ayrıca 1935 Antlaşması her ne kadar Hazar'ı Sovyet-İran Denizi olarak nitelemiş olsa da 1991 'e kadar kıyıdaş olan iki devletin Hazar'a sınır gölü muamelesi yaptıkları görülmektedir. Dolayısıyla kıyıdaş devletler Hazar'ın göl olduğu konusunda rahatlıkla mutabık kalabileceklerdir. Ancak esas tartışma Hazar'ın sınır göl yoksa ortak mülkiyet olduğu bir göl olacağı konusunda yoğunlaşmaktadır (Djalılı ve Kellner, 2009:169).

3.4. Hazar Havzası Paylaşılması Üzerindeki Yaklaşımlar

Hazar'a kıyıdaş ülkeler İran, Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Hazar'ın statüsünü kendi çıkarları çerçevesinde yorumlamaktadırlar. Bu aktörlerin dışında AB, ABD, Çin, Türkiye gibi aktörler Hazar kaynaklarından pay almayı ve kaynakları dünya enerji piyasasına kazandırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Hazar bölgesi küresel güç mücadelesinin yaşandığı bölgelerden biridir. Hazar; Bakü, Tengiz ve Türkmenistan kıyılarında zengin petrol yataklarını içermektedir. Dünya'daki ilk petrol üretiminin yapıldığı Hazar, Orta Doğu'dan sonra Dünya'nın ikinci büyük petrol rezervine sahip olmakla beraber doğalgaz açısından da zengindir. Ayrıca Hazar'da balıkçılık önemli bir geçim kaynağıdır. Hazar ve çevresi, Dünya havyar ihtiyacının %90'ını karşılayabilmektedir (Jambylov, 2006:19).

Hazar alternatif statüleri gereği kapalı bir deniz olabilir, göl olabilir ya da özel bir su havzası olabilir. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) 122.maddesine göre kapalı veya yarı kapalı deniz, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir denize veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibariyle iki veya daha fazla kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinden oluşan bir körfez, havza ya da denizdir (Sarsembayev, 2011:34).

1982 BMDHS kıyıdaş ülkeler arasında sadece Rusya tarafından onaylanmıştır. Fakat Rusya Hazar'ın bir deniz olduğuna karşı çıkmaktadır. Bu yüzden BMDHS'nin uygulanması mümkün görünmemektedir. BMDHS'ye göre Hazar kapalı veya yarı kapalı bir deniz ise her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik

bölgesi olmalıdır. Karasuları dışındaki yerlerde açık deniz statüsü uygulanacaktır. Hazar bir göl olarak kabul edilirse iki yöntem gündeme gelir. Birincisi; Hazar'ın ortak kullanımınıdır (condominium), ikincisi Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesidir. Ulusal sektörlere bölünme seçeneği göz önünde bulundurulursa gölün bir bölümü bir ülkede diğer kısmı başka ülkede yer alırsa bu sorun karşılıklı anlaşmalarla çözülmelidir. Bu yapılmamışsa orta hat ilkesi kullanılmalıdır. Hazar özel bir su havzası olarak kabul edildiğinde denizde her devletin yetki alanına giren kısımlar dışında ortak kullanıma gidilebilir. Hazar'ın statüsü Çarlık Rusya/SSCB ve İran arasında yapılmış antlaşmalarla belirlenmeye çalışılmıştır. Bu antlaşmalardan ilki 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması'dır. Bu antlaşmaya göre İran Deniz Kuvvetleri Hazar'da kullanılmayacaktır. 1828 Türkmençay Antlaşması, Rus-İran sınırını Hazar'da bitirmiştir. Rusya savaş gemisi buldurma hakkını elde etmiştir. 1921 Moskova Dostluk Antlaşması ile Türkmençay Antlaşması iptal edilmiştir. Bu antlaşmaya göre; İran ile SSCB için kendi bayrakları ile eşit olanaklarda seyrüsefer serbestliği vardır. 1935 tarihli antlaşmaya göre SSCB ve İran'ın gemileri Hazar'da seyrüsefer serbestliğini ilan etmiştir. Hazar, iki devlet arasında resmî sınır olarak kabul edilmemiştir. 1940 Tahran Antlaşması, büyük ölçüde 1935 Antlaşması'nı teyit etmektedir. Bu antlaşmaların hiçbirisi ortak kullanımı düzenlememiştir. Mevcut antlaşmalar sadece balıkçılık ve seyrüsefer serbestliği gibi konuları düzenlemektedir (Sarsembayev, 2011:50).

Hazar'ın devletler arasındaki önemi SSCB'nin dağılmasıyla artmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'da oluşan güç boşluğu, bölgede yaşanacak güç mücadelesinin tetikleyicisi olmuştur. 1991'e kadar gelişen süreçte SSCB ile İran'ın kıyıdaş devletler olduğunu görürüz. SSCB dağıldıktan sonra kıyıdaş devlet sayısı beşe yükselmiştir. 1994'te Hazar'ın statüsü tartışılmaya başlanmıştır. 1994'te Azerbaycan, ABD ve Avrupa şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyum (şirketler birliği) ile antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalara göre, Azerbaycan'dan dört milyar varil petrol çıkarılacaktır. Bu ihaleleri Kazakistan da takip etmiştir. Rusya ile İran, Hazar'ın statüsünü gündeme getirerek bu ihalelere karşı çıkmıştır. Azerbaycan'a göre Hazar, orta hat veya 'median line' ilkesine göre beş ulusal sektöre bölünmelidir. Her devlet kendi sektöründe egemenlik hakkını kullanmalıdır. Azerbaycan'a göre Rusya ve Kazakistan ile imzalanan Hazar'ın deniz tabanını bölen antlaşma olumlu bir gelişmedir ama deniz tabanı ile beraber tabanın üstü de bölünebilir. Kazakistan'a göre Hazar bir iç denizdir.

Bu açıdan Kazakistan'a göre BMDHS Hazar'ın Statüsü Sorunu'nda kullanılabilir. Kazakistan bu konuda Azerbaycan ile aynı fikirdedir ve Kazakistan kendi egemenliği altında, doğalgaz ve petrol sahasındaki egemenliğini önemli görmektedir. Kazakistan ile Azerbaycan arasındaki fark ise Azerbaycan'ın Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere verilmesi gerektiğini savunmasıdır. Kazakistan'a göre ise Hazar'ın deniz yatağı paylaşılabilir. Ayrıca belirli münhasır yetki alanları dışında ortak kullanım taraftarıdır. İran, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşıdır. Bununla birlikte Hazar'ın bir göl olduğunu kabul etmektedir. Fakat üçüncü devletlerin Hazar'dan faydalanmasına ve Azerbaycan ile Kazakistan'ın Hazar'ın kaynaklarını tek taraflı işletmesine karşı çıkmaktadır. İran bu konuda 1998 yılındaki Rusya-Kazakistan Antlaşması'na kadar Rusya ile aynı fikirdedir. İran Rusya-Kazakistan Antlaşması'nı BM nezdinde protesto etmiştir. Buna birlikte beş kıyıdaş devletin rızası olmadan böyle bir paylaşımın gidilmesinin uygun olmadığını savunmuştur. İran'a göre, Hazar'ın tek statüsü kaynakların eşit ve adil şekilde bölünmesidir. Türkmenistan'ın politikaları diğer kıyıdaş devletlere göre tutarsızlıklar ve belirsizlikler içermektedir. Türkmenistan 1997'ye kadar İran ve Rusya'nın politikalarını, bu iki devletin baskılarıyla kabul edip desteklemiştir. Bu politikalara göre 45 millik münhasır etki alanı dışındaki alanlarda kıyıdaş devletlerin ortak kullanımı esas olmalıdır. Türkmenistan daha sonra orta hat yaklaşımına ve kıyıdaş beş devletin kendi sektörlerinde kalan alanında mineral kaynakları serbest kullanma yaklaşımına kaymıştır. Fakat bir süre sonra Hazar'ın fiilen ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmuştur. 1998'de ise Türkmenbaşı Saparmurat Niyazov'un Tahran ziyareti sonrasında, Hazar'ın statüsüne ilişkin devletin tutumu kıyıdaş devletlerin onayladığı bir antlaşmaya kadar İran ve SSCB'nin aralarında imzaladıkları antlaşmaların geçerli olması gerektiğini savunmuştur (Saylaubekkizi, 2009:34).

Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde şüphesiz en önemli devlet Rusya Federasyonu'dur. Fakat Rusya, Hazar konusunda üç farklı tutum içine girmiştir. Birinci tutumu; 10, 12, 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlesi ve deniz tabanının ortak kullanılmasıdır. Bu çerçevede 1982 yılındaki BMDHS anlaşması Hazar'a uygulanmamaktadır. İkinci tutumu, Hazar'ın 40-45 mil kıyı şeridi dışında ortak kullanımınıdır. Bu durum Orta Asya ve Kafkaslarda Rusya'nın Hazar'ın bölünmesi konusunda attığı bir adım olarak görülebilir. Üçüncü tutumu ise 1998'de Kazakistan ile imzaladığı antlaşmada görülür. Hazar'ın tabanını eşit uzaklık ilkesine göre bölmüştür, su kütlesini ise ortak kullanıma

bırakmıştır. Bu antlaşmada kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda açıklama yapılmamıştır. Yani deniz dibi bölünebilir ama su kütlesi ve yüzeyi ortak kullanıma tabidir. Rusya bu tutumuyla Hazar'ı sınır gölü tanımına yakın değerlendirmiştir. Rusya'nın Hazar'ı deniz olarak değerlendirme konusunda çekincesi vardır. Bu durumun sebeplerinden biri, Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarının statüsünün değişmesidir. Bu kanallar mevcut durumda Rusya'nın iç hukukuna tabidir (Seydumanov, 2011:109).

Hazar, BMDHS anlaşmasında olduğu gibi iç deniz olarak tanımlanırsa bu kanallar uluslararası su yolu olmaktadır. Böylece kıyıdaş devletlere bu kanallardan transit geçiş hakkı doğmaktadır. Hazar kapalı deniz olarak değerlendirilirse kıyıdaş devletler, karasularından zararsız geçiş ve münhasır ekonomik bölgeden serbest geçiş hakkından faydalanabilir. Rusya'nın Hazar'ın ulusal sektörlerle ayrılmasındaki çekincelerinden bir diğeri, bu durumun çevresel sorunlara sebep olmasıdır. Rusya bu sorunu zaman zaman BM'ye taşımıştır. Örneğin Kazakistan ve Azerbaycan'ın çok uluslu şirketlerle yaptığı petrol antlaşmalarını BM nezdinde sıklıkla kınamıştır. Ayrıca 1994'te BM nezdinde, İran ile yaptığı antlaşmaların hâlâ geçerli olduğuna dair bir memorandum yayınlamıştır. Bu memoranduma göre ortak kullanım çözümdür ve herhangi bir kıyıdaş devletin tek taraflı eylemi kabul edilemez. 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre, Deniz hukukunu düzenleyen en kapsamlı metindir. BM'nin düzenlediği Deniz Hukuku Konferansları'ndan üçüncüsünün sonunda imzalanmıştır. Diğer konferanslar 1958'de ve 1960'ta düzenlenmiştir. 1973-1982 yılları arasında düzenlenen BM Deniz Konferansı, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Orta hat ilkesine göre, BMDHS'nin 15.maddesinde düzenlenmiş ve sahilleri bitişik ya da karşı karşıya olan devletlerin karasularının sınırlandırılmasını düzenlemektedir. BMDHS'nin 15.maddesine göre, iki devletin sahilleri bitişik veya karşı karşıya olduğunda, aralarında aksine anlaşma olmadıkça, bu devletlerden ne birinin ne de diğerinin kendi karasularını, bütün noktaları bu iki devletin her birinin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatların en yakın noktalarından eşit uzaklıkta bulunan orta hattın ötesine uzatmaya hakkı yoktur. Yanında 10 millik balıkçılık alanı kurulması kararlaştırılmıştır (Seydumanov, 2011:116).

Son yıllarda, uzmanlar Kazakistan'ın çok vektörlü dış politikasının uluslararası alanda etkili olduğu vurgulanmaktadır. Tartışma kalbi önemli jeopolitik merkezleri arasında seçim sorunudur. Diplomatik fırsatlar nedeniyle dünya güçleri arasındaki rekabetin alevlenmesine rağmen dış politikasını canlı tutmaktadır. Çok vektörlü politikasının eleştirilenlerince diğer bir argümanı ise üçlü ülkenin entegrasyonunun koordinasyonu ile işbirliğini elde etmesidir. Ama karşıt görüşte olanlar ise Çin ve Rusya ile ilişkilerde dengeyi doğru korumayı önermektedir. Diğerleri ise dış politika vektörlerini ABD, AB ve Türkiye'ye doğru yoğunlaşmayı önermektedir. Kazakistan'ın dış politikasında uygulamasında dış ortaklarla çok yönlü ilişkilerle dış politika stratejisinin etkinliğini artırmak ve Kazakistan diplomasini iyileştirme araçları içeren yaklaşımları yerli ve yabancı uzmanlar ile fikir alış verişi yapmaya musaittir. Bununla birlikte, bu koşullar altında çok vektörlük ilkeleri içeren ilişkiler artmaktadır. Özellikle, Kazakistan'ın dış politikasında yeni bir kavram olan çok vektörlülük politikası temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Kazakistan'ın katılımı ile ikili işbirliği ve bölgesel entegrasyona yoğunlaşması Cumhuriyet'in dengeli dış politika stratejisinin açık bir göstergesidir, diğer alanlardaki çabaları ise bir tamamlayıcı rol almaktadır. Ancak, dış politikada optimal bir model arayışı bir yandan, uluslararası çevre, jeopolitik zorluklar ve riskler ise diğer taraftan küresel ekonomi ve uluslararası ilişkilerde yeni fırsatları oluşturur. Devam eden küresel ve bölgesel değişikliklerin doğası objektif olarak ülkeden diplomatik etkinliğin azaltılmasını ya da bir veya iki vektörle jeopolitik yönünü daraltmayı değil aksine ulusal çıkarlarını desteklemesi için, bölgesel ve uluslararası güvenliği güçlendirmeye etkin bir global lider oyuncularla uluslararası işbirliğinin coğrafyasını genişletmeyi ve uzun vadeli ortaklıklar inşa etmeyi talep etmektedir (Amreev, 2011:7).

3.5. Hazar Denizi: Alarm Bölgesi

Birçok Ortadoğu ülkelerinin iktidardaki rejimleri yerel siyasi kurumların zayıflığına bağlı olan ve dini, etnik çatışmaları devam etmesine sebep olan siyasi durumun istikrarsızlığı yeni bir iç savaşın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Sırayla, siyasi kurumların bozulması ve bu sebeple sosyo-ekonomik durumun kötüleşmesi bu ülkelerde dini aşırılığın büyümesi için ve terör faaliyetinin genişlemesine uygun bir ortam yaratmaktadır. Bununla beraber komşu devletlerin güvenliğini ve genel bölgesel

güvenliği tehdit etmektedir. Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkeleri ise Yakın ve Orta Doğu'nun istikrarsızlık alanının genişleme tehdidinde ve Orta Asya cumhuriyetlerinin sınırlarına yaklaşma tehdidinde dikkat etmesi gerekir. Örneğin, bölgesel siyasi alanda Afganistan, Pakistan, Irak ve Suriye'ye yasadışı silahlı gruplar arasında katılımcıların bir kısmı Orta Asya'dan geldiği hakkındaki konu aktiftir. Orta Asya'ya onların dönüş olasılığı, dönünce İslami halifeliği oluşturmak amacıyla askeri ve terörist faaliyetin genişlemesi hatta Kazakistan ile komşu ülkelerin istikrarsızlaştırabildiğini uzmanlar uyarılmaktadır. Kazakistan dış politikasına ve uluslararası durum üzerine Ukrayna krizi büyük bir etki yaratabilmektedir. Doğu Ukrayna'da silahlı çatışma başlamasından bu yana uzmanlar yine uluslararası hukuk krizi ve dünya politikasının ön planına askeri güç faktörünün dönüşü hakkında konuşmaya devam etmektedirler (Derman ve Ongarova, Ukrayna..., 2014:15)

Rus sınırına yakınlarına ABD ve NATO güçlenmeye devam etmekte, Rusya tarafından yanıt olarak ayaklanma adımları gerçekleştirilmektedir. Rusya ve ABD arasındaki çatışma ve soğuk savaş retoriğine dönüş Avrupa'nın ve uluslararası güvenliğin mevcut yapısı üzerinde olumsuz etkilemektedir. Batı'da Ukrayna senaryosunun Moldova'da tekrarlanma endişeleri vardır. Ayrıca anti Kremlin kuvvet girişimleri Rusya'nın kendi durumunu istikrarsızlaştırabilmektedir. İlimli muhafazakâr senaryo Kazakistan'ın gelişen jeopolitik ortamda Orta Asya ve eski Sovyetler Birliği'nde görece siyasi istikrarını gelecek yıl korumasını varsaymaktadır. Bu arada Afganistan'da siyasi sürecin başarısızlığı durumunda, Suriye'de Başar Esad rejiminin devrilmesi durumunda, Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmanın yoğunlaşması durumunda, Rusya ile Batı arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesi durumunda olumsuz senaryo oldukça muhtemeldir. Uluslararası ilişkilerde çatışma düzeyinin artırılması dünya ve bölge siyasetinde giderek belirgin eğilim haline gelmektedir. Mevcut gergin uluslararası durumda, uluslararası ilişkilerde riskler ve belirsizlikler göz önünde bulundurularak, siyasi çatışmayı içermeyen Kazakistan lideri yabancı ortaklar ile çok vektörlü politikasını sürdürebilmesi, yakın çevre ile dengeli ilişkiler geliştirmesi için çok vektörlülük hamlesi önemli ve vazgeçilmez bir dış politika güzergâhıdır (<http://www.baiterek.kz/index.php?journal=81&page=1461>).

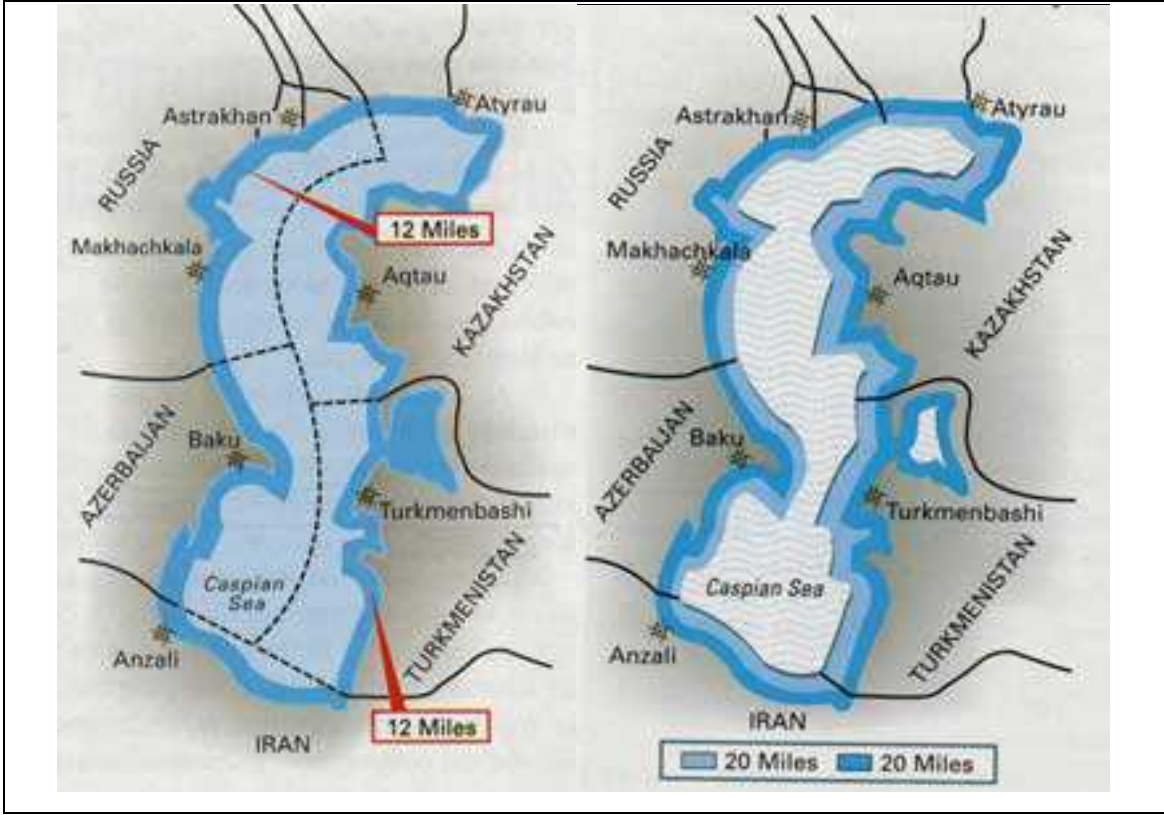
3.6. Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Hazar Denizi'nin Hukuki Rejimi

Üç yeni bağımsız devletler Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan 1921 ve 1940 sabit anlaşmalar üzerindeki yasal rejimini itiraz etmiştir. 1991 tarihli Alma-Ata Bildirgesi yeni kıyı devletlerini Sovyetler Birliği anlaşmalarının tümüne uymaya mecbur kıldı. Ancak ulusal çıkarlar yeni bağımsız cumhuriyetleri yürürlükte olan hukuki rejimi reddetmeye zorladı. Hazar Denizi zengin petrol ve gaz rezervlerine sahiptir. Ayrıca dünya pazarlarına bu kaynaklar için artan bir talep vardır. Tüm beş devlet arasında petrol ve gaz şirketleri ile anlaşmak için ve arama, sondaj ve hidrokarbonların üretimine yabancı yatırım için rekabet başlamıştır. Bu beş kıyıdaş devlet arasında şiddetli bir mücadeleye yol açmıştır. Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Hazar Denizi'nin aranan zengin kaynakları ekonomik sorunların çözümü için bir araç olarak kullanmak isterken, İran ve Rusya ekonomik alanda diğer fırsatlara sahip olurken Hazar bölgesinde çok uluslu şirketlerin varlığına karşı çıkmıştır. 1994-2007 yıllar arasında beş kıyıdaş devletlerin başkanlık ve bakanlık düzeyinde temsilcileri arasında 25 toplantı gerçekleşmiştir. Ancak, ne yazık ki, onlar Hazar Denizi'nin hukuki rejimi ile ilgili bir anlaşmaya gelemediler (Abdimanapov, 2011:210).

3.6.1. Yeni Savaş: Hazar Denizi Bir Deniz Veya Göl

Beş kıyıdaş devletlerce Hazar Denizi'nin coğrafi durumunu göl veya deniz olarak farklı yorumların ortaya çıkmasıyla Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu başlamıştır. Hazar Denizi göl olarak düşünürsek uluslararası hukuka uygun olarak kaynakların işletilmesi için kıyıdaş ülkelerin yani ancak tüm ülkelerin oybirliğiyle ile gerçekleşebilir. Biz bir deniz olarak düşünürsek, kendi sulara erişimi olan her devlet için belirli bazı bölümleri tahsis edilmelidir. Bu durumda devlet tamamen kendine bağlı deniz kaynaklarını kendi kullanma hakkına sahip olacaktır. Ayrıca, göl suları halinde tüm kaynakları kıyıdaş ülkeler arasında eşit olarak bölünür, ama devletin deniz karasularında iken 12 deniz mili ötesine geçememektedir (Şekil-23). Böylece, Hazar çekişme alanına döndü ve Beş kıyıdaş devletler arasında Hazar Denizi'nin statüsü kendi yaklaşımları temelinde farklıdır. Bir tarafta Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan Hazar Denizi'ni bir deniz olarak kabul eder ve denizin uluslararası hukuk tarafından yönetildiğini iddia eder. Öte yandan İran ve Türkmenistan Hazar Denizi göl olarak yasal rejime tabi olması gerektiğini iddia etmektedir. 1992 yılından bu yana, Hazar Denizi'nin hukuki rejimi ile ilgili farklı

yaklaşımlar sunuldu. Bu öneriler iki ana gruba ayrılabilir: kondominum rejimi ve bölme rejimidir (Rustemov, 2008:163).

Şekil 23: Hazar'ın Deniz veya Göl Olarak Paylaşımı

Kaynak: <http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm>

3.6.1.1. Kondominium (Daire) Rejimi

Hazar Denizi'nin hukuki statüsü üzerinde mevcut çatışma 1994 yılında özellikle Azerbaycan hükümeti Batılı BP petrol şirketleri ile görüşmeleri, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe sondaj ve hidrokarbon kaynaklarının üretimi sürdürmekte olduğuna dair raporlar ile başladı. Rusya ile İran Azerbaycan'a protesto ettiler ve Sovyet-İran arasındaki 1921 ve 1940 tarihli antlaşmalarıyla rehberlik etmesi için ısrar ettiler. Ayrıca Hazar Denizi ortak mülkiyetteki deniz olduğunu vurgulayarak onun yasal rejiminin kondominium rejimine dayalı ve tüm ülkelerin uluslararası hukuka uygun olan anlaşmalar ve sözleşmelere saygı göstermesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yaklaşıma göre, Hazar Denizi bütün ülkelerin gemileri için serbest geçişini sağlayan denizler ve okyanuslar ile hiçbir doğal bağlantısı yoktur ve deniz uluslararası hukuka uygun olarak bazı büyük kapalı (tamamen kara ile çevrili) rezervuarlar göl olarak değerlendirilir.

Diğerleri ise deniz olarak kabul edilir. Buna göre, Hazar Denizi bir göldür. Bu nedenle bu denize münhasır ekonomik bölgeler ve kıta sahanlığı, karasuları ile ilgili uluslararası hukuk kuralları uygulanamamaktadır. Hazar Denizi'nin beş kıyıdaş devletlerine gelince, onlar 1921 ve 1940 tarihli antlaşmaları tanınmalıdır. Tüm kıyı devletler her iki antlaşmalar ile uyum sağlamak zorundadır ve Hazar Denizi üzerinde kondominium rejimi aktif olmalıdır. Bu rejimle Hazar Denizi'nin tüm kaynakları Beş devletlerin ortak olduğunu ve birlikte kullanılması gerektiğini vurgular. Hazar Denizi'nin geliştirilmesine ilişkin tüm kararlar beş kıyıdaş ülkelerin onayını almak zorundadır ve herhangi bir devlet tarafından Hazar Denizi münhasır ekonomik bölgesi sağlanamaz. Ayrıca, Hazar Denizi boyunca her devletin 10 millik kıyı bölgesi hariç denizde serbest dolaşma hakkı korunacaktır. İran 20 mile kadar özel kıyı bölgesini uzatmayı teklif etti. Böylece su alanının geri kalanı kondominium rejimine tabi tutulacaktır. Rusya ve İran 1921 ve 1940 anlaşmalara uygun olarak kondominium rejimine ısrar ederken 1992-1997 yılları arasında İran, Hazar Denizi kondominium rejimi onaylattırmaya çalışmıştır. Fakat bazı durumlarda her iki antlaşma ciddi zorluklara yol açmıştır. İlk olarak, sözleşmelerin hiçbiri açıkça Hazar Denizi'nin hukuki rejimi sorununu söz etmemiştir. Anlaşma sadece doğal kaynakların kullanımı, askeri, ticari dolaşım ve balıkçılık haklarını sunmuştur. İkincisi, Hazar Denizi'nde çalışma ve doğal kaynakların araştırılmasını yasaklamamıştır. 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği İran ile hiçbir istişare etmeden ve bu konuda İran'ın rızasını almadan deniz arama sondajını gerçekleştirmiştir (Samedov, 2002:61).

3.6.1.2. Paylaşma Rejimi

1921 ve 1940 anlaşmalarına dayalı kondominium rejimi tam olarak tüm sorunları çözmemiş ve bazı güçlülere yol açmıştır. Bu nedenle, üç kıyı devletleri vazgeçmişlerdir. Yalnız İran ile Rusya üzerinde ısrar etmeye devam etmişlerdir. Ayrıca bir dizi değişiklik yapmaya çalıştılar. Her ne kadar İran Rusya gibi 1921 ve 1940 antlaşmaları ile bağlı kalmayı vurgulasa da ilk başta onun yaklaşımı Rusya'dan farklı idi. İran Hazar Denizi bir İran ve Sovyetler Birliği'nin kondominium olduğuna inanmaktadır. Şimdi Sovyetler Birliği'nin çöküşünün bir sonucu olarak yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. İran %50 orijinal payını korumak istemektedir. Diğer ülkeler kendi

aralarında diğerk yarısının kaderine kendi aralarında karar verebilirler. Böylece, Hazar Denizi paylaşımını destekleyen yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Samedov, 2002:66).

3.6.1.3. Sektörel Paylaşım

Azerbaycan kondominium rejimine şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirlemek için 1921 ile 1940 tarihlerindeki antlaşmaları yeterli olmadığına inanmıştır. Bu nedenle, 1997 yılında Azerbaycan Hazar Denizi'nde petrol kaynaklarını geliştirmek için Batılı şirketlerle 10 milyar dolarlık bir sözleşme imzalamıştır. Azerbaycan Hükümeti resmi olarak İran ve Sovyetler Birliği arasındaki önceki anlaşmaları yürürlükte kaldığını fakat adı geçen anlaşmalarda deniz dibinin bölünmesi söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca rebus sic stautibus (eğer genel durum değişmeden kalırsa sözleşme yürürlükte kalır) ve temiz sayfadan başlamak (eski geçersiz olur) ilkelerine göre yeni kıyı devletlerinin kendi geleceğini seçme hakları vardır. Bu yaklaşımlarla 1921 ve 1940 antlaşmaları Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde bir faktör olarak geçerli değildir. Böylece, Hazar Denizi'nin deniz tabanı uluslararası deniz hukukuna uygun olarak beş kıyıdaş devletler arasında bölünmüş olmalıdır. Bu yaklaşım tüm kıyı devletleri Hazar Denizi'ni bir göl değil bir deniz olarak kabul ettiği takdirde olur ve bütün sorunlara deniz hukuku uygulanır (Özdemir, 2007:132).

3.6.1.4. Orta Hat ile Paylaşım

1996 yılında, Kazakistan hükümeti Rusya tarafından desteklenen Rusya'nın Hazar Denizi'nin hukuki rejimiyle ilgili bakış açısını değiştirmesi için onu teşvik eden önerisini ortaya koymuştur. Kazakistan, Hazar Denizi'ni kapalı bir deniz olarak önermiştir. Böylece yasal statü Deniz Hukuku'nun 1982 BM Sözleşmesi tarafından yönetilecektir. Medyan hat çizgisini kullanarak sektörlere Hazar Denizi'nin dibini bölmeyi önerdi. Orta hat yöntemini kullanırken kıyıdaş devlete daha kapsamlı deniz ve payına daha çok geniş bir alan düşmektedir. Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan bu yaklaşımı benimsemişken, İran ile Türkmenistan onlarla aynı fikirde olmamışlardır. İran ulusal çıkarları ve güvenliği Hazar Denizi havzasında ciddi tehditlerle yüz yüze kalacağına farkına varmıştır. Azerbaycan yaygın olarak Batılı petrol şirketlerinin yatırımlarını çekmekteydi. Özellikle Amerikan ve İsrail şirketleri ve onlarla askeri işbirliğine yatkındı. ABD ve İsrail'in kendi sınırlarında varlığı nedeniyle İran ciddi

sorunlarla karşı karşıya kalacaktır. Azerbaycan ise Rusya ve İran'ın eylemleri yüzünden durdurulan güvenlik ve ekonomik büyümeyi güvence altına almış olacaktır. İran orta hat çizgisiyle bölünmeye karşı ve Hazar Denizi devletler arasında herhangi bir ikili veya üçlü anlaşmalara karşı güçlü itirazlarını ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu tür ilk ikili anlaşmalar zaten Haziran 1997 yılında Azerbaycan ve Kazakistan arasında imzalanmıştır. 1998 yılında, orta çizginin temelinde Kazakistan ile Rusya Hazar Denizi'nin kuzey kısmını kendi aralarında paylaşmışlardır. 2002 yılında iki ülke arasında orta hat üzerinde bulunan üç alan üzerinde (Kurmangazi, Merkez ve Hvalynski) ortak geliştirme konusunda bir anlaşma imzalandı. Ayrıca 2001 yılında, Kazakistan ve Türkmenistan ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride Hazar Denizi, kendi sektörlerinin Sovyet döneminde gerçekleştirilmiş medyan hatlar prensiplerine göre anlaştıklarını belirtmiştir. 2001 yılının Ocak ayında iki ülke ikinci anlaşma imzalamış ve geniş çok taraflı bir anlaşma imzalanana kadar orta hat ilkeleri ile düzenlenen kendi sektörlerinin sınırlarına uymaya devam edeceği sabit niyetini bildirmiştir. İran diğer kıyı devletlerin aksine bu anlaşmalara karşı protesto etmiş ve beş kıyıdaş devletler arasında yeni çok taraflı anlaşma sonuçlandırılana kadar önceki anlaşmalar hala geçerli olduğunu açıklamış ve sıkça belirtmiştir. Ayrıca tek taraflı veya ikili anlaşmalar yoluyla hiçbir egemen haklar gerçekleşmeyeceğini vurgulamıştır (Muzaparova, 2012:83).

3.6.1.5. Eşit Paylarda Paylaşma

2000 yılında, İran diğer devletlerin itirazlarını aşmak için yeterince ağırlığa sahip olmadığına farkına varmıştır. Ayrıca Hazar Denizi'nin paylaşılmasını diğer ülkeler eşit paylara paylaşmayı kabul ederse paylaşmaya gönüllü olduğunu belirtmiştir. Bu koşulları Cumhurbaşkanı Hatemi 2000 yılı yazın bir konuşmada açıklamıştır. İran'a önerilen yaklaşım ona iki avantaj sağlar. Öncelikle, Hazar Denizi'ndeki payı orta hat yöntemi ile paylaşınca oluşturan %13.6 yerine en az %20'yi oluşturur. İkincisi, mümkün olduğu ölçüde bu paylaşma tarafından önerilen yöntem İran'da ulusal güvenlik çıkarlarını sağlamaktadır. Medyan hat yöntemi sadece deniz dibinin paylaşılmasını sağlar. Böylece deniz yüzeyi genel kullanımda kaldı. Böylece Rus gemisi ve muhtemelen gelecekte NATO deniz kuvvetleri gemileri Hazar Denizi'nde serbestçe hareket edebilir. Aynı zamanda, İran önerilere uygun olarak deniz yüzeyinin paylaşma

alanı deniz dibinin bölümüne tam uymalıdır. Böylece İran kendi karasularına bitişik kıyıda egemenliğini sağlamaktadır. Rusya ve Türkmenistan resmi olarak İran önerisini kabul ettiği halde kıyı devletlerin hiçbiri ciddiye almamış ve ona ilgi göstermemiştir. Bu tutum Hazar Denizi havzasında İran'ın konumu son derece zayıf olduğunu ve Hazar Denizi'nin hukuki rejimine müzakerelerin boşuna yapıldığını göstermektedir. 2002 yılında Aşkabat'ta düzenlenen Hazar devletlerinin başkanlarının ilk toplantısında sınır çizimi ve Hazar Denizi'nin hukuki rejimi ile ilgili herhangi bir anlaşmaya gelememiştir. Neticede sonuç verici hiçbir deklarasyon kabul edilmemiştir. Deniz tabanının orta hat boyunca paylaşılmasına karşı İran itirazlarına rağmen Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan bu yaklaşımı tutmuş ve 2003 yılında Hazar'ın kuzey kısmında deniz tabanının orta hat boyunca paylaşma hakkında üçlü bir anlaşma imzalamıştır. Paylaşma Hazar Denizi'nin alanının %64'ünü kapsamıştır. Buna göre, Hazar Denizi'nin %18'i Azerbaycan'a, %19'u Rusya ve % 27'si Kazakistan'a düşmüştür. Rusya, Amerika Birleşik Devletleri gibi, Kazakistan ile Azerbaycan'ı desteklemiştir. İran ise tamamen izole konumda kalmıştır (Muzaparova, 2012:83).

3.6.1.6. Hazar'ın Göl Statüsünde Değerlendirilmesi

Uluslararası göllerin kullanımına ve paylaşımına ilişkin geniş geçerliliği olan uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz etme olanağı yoktur. Bu yüzden kıyıda devletlerin uzlaşması önem taşımaktadır. Bugüne kadar Hazar'ın kullanımı ve paylaşımı için iki önemli öneri vardır. Bunlardan biri condominium (ortak mülkiyet) olarak da belirtilen ortak egemenlik görüşü, diğeri ise sektörel paylaşım görüşüdür. Tarafların tezlerinin doğruluğunun gözden geçirilmesi açısından tarihi uygulama-lara (historical practice) bakmak gerekmektedir. Böylece, bölgesel nitelikli yapılageliş (teamül) kurallarına ulaşmak mümkün olabilecektir (Muzaparova, 2012:83).

3.6.2. Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu

Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi ise daha geniş bir hukuksal geçerliliğe sahiptir. Ancak bölünmenin nasıl yapılacağı diğeri bir sorundur. Yukarıda da bahsedildiği gibi uluslararası hukuk iki veya daha fazla devlet arasında bir sınır oluşturan göllerin kullanımı ve paylaşımına ilişkin herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Bu noktada benzeri durumlardaki uygulamalar bir örnek teşkil edebilecektir. Devletler sınırlandırma ile ilgili olarak anlaşarak istedikleri düzenlemeye geçirmekte serbest olmalarına rağmen,

pek çok anlaşmada sınır gölleri ile ilgili olarak orta hat eşit uzaklık (median line/equidistance line) ilkesinin uygulandığı görülmektedir. İki veya daha çok devletin kıyıdaş olduğu kapalı bir deniz veya göle ilişkin sınırlandırma söz konusu olduğu zaman orta hat ilkesi adil ve hakkaniyete uygun ve karar verilmesi açısından önemlidir. Hazar'a gelince, bu yöntemlerden hem karşılıklı hem de bitişik sular için yapılan uygulamalar değerlendirilmelidir. Zira Hazar'ı kuzey, orta ve güney olarak üç bölüme ayırmak mümkündür. Hazar'ın kuzey kesimi Rusya ve Kazakistan kendi aralarında paylaşmış durumdadır. Hazar'da bu iki devletin egemenlik alanlarının belirlenmesi için hem bitişik hem de karşılıklı sular için uygulanması gereken yöntemler uygulanabilecektir. Bu açıdan Rusya ve Kazakistan'ın Nisan 1998'de kendi aralarında anlaşarak pragmatik orta hat gibi bir sınır belirlemeleri, Hazar'ın üç bölümlü özelliğinin doğal bir sonucudur. Rusya'nın Azerbaycan ve Kazakistan ile olan deniz sınırı yine bitişiklik esasına göre belirlenecektir. Hazar'ın orta kesiminde yer alan Azerbaycan ve Türkmenistan'ın sınırları tamamen karşılıklı esasına göre belirlenecektir. Bakü ve Aşgabat üçüncü devletlerin müdahalesine gerek kalmaksızın sınırı kendi aralarında belirleyebilirler. Ayrıca Kepez/Serdar petrol yataklarının kime ait olduğu sorununu çözebilirler. Rusya ile Kazakistan arasında ikili bir anlaşma imzalanması, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında da ikili bir anlaşmayla Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda en azından uygulamada örnek bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmelerden yola çıkarak Hazar'ın statüsünü belirleme tartışmaları sürerken, Hazar Denizi'nin yasal statüsünü tanımlama konusunda üç genel yaklaşım söz konusudur.

- Birinci görüşe göre Hazar Denizi, diğer göllere ve denizlere benzemeyen bir havzadır. Onun çoğu özellikleri mevcut uluslararası yasal normlar ve uygulamalara konu olamaz. Bu sebeple Hazar Denizi'nin yasal statüsünü ayrıntılı bir şekilde düzenleme sürecinde gelenek dışı yaklaşımlara başvurulabilecektir. Hazar, bazen sınır gölü (border lake), bazen de açık deniz (open sea) olarak tanımlanmaktadır. Sınır gölü yaklaşımına göre Hazar, uluslararası kara sınırlarının ortay hatta (median line) kadar denize uzatılması yoluyla oluşturulacak ulusal sektörlere bölünmeli, kıyıdaş devletler kendi sektörlerindeki su yüzeyi, deniz ulaşımı, biyolojik kaynakların kullanımı ve deniz dibi üzerinde mutlak egemenliğe sahip olmalıdır. Açık deniz yaklaşımına göre ise Hazar'ın BM'nin, 1982 Deniz Hukuku sözleşmesine tabi olarak, 12

millik kara suları ve ortay hattı ihlal etmeyecek şekilde 200 mile kadar münhasır ekonomik bölgeler belirlenmelidir. Karşılıklı tavize dayalı oluşturulan bu görüşü savunan Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan ortay hat prensibi ile ulusal sektörlere bölünmesi hususunda ortak bir görüşe varamamışlardır.

- İkinci yaklaşımda 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi esas alınmaktadır. Bu görüş sahipleri, birinci görüşe daha yakın olsalar da Hazar Denizi'nin yatağının kıyı ülkelerine bağlı bölümlerinin eşit bir şekilde bölünmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bu görüşte olan Türkmenistan, her bir kıyıdaş ülkenin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak Türkmenistan'ın sık sık karar değiştirdiği de bilinmektedir. Türkmenistan, İran ile ortak bir pozisyondan hareket etmesine rağmen, Azerbaycan ile belirli bir karşılıklı tavizle anlaşabilmesi durumunda ortay hattı savunan ülkelere yaklaşması muhtemeldir.
- Üçüncü yaklaşıma göre Hazar Denizi, bir sınır gölü olarak tarif edilebilir ve buradan hareketle, Hazar kıyı devletleri arasında eşit alanlara ayrılmak durumundadır (deniz yatağı ve su yüzeyi de dâhil olmak üzere). Sadece İran, Hazar'ın %20 prensibi ile beş eşit parçaya bölünmesi veya tamamıyla ortak kullanıma açılması gerektiği yönünde ısrar etmektedir (Oğan, 2001:163).

İran tarafından teklif edilen ortak sahiplik (condominium) veya Hazar'ın beş eşit parçaya (%20) bölünmesi teklifinin kabul görme şansı oldukça azdır. Zira Hazar Denizi'nin yaklaşık yarısına sahip olan Kazakistan ve Rusya bu teklife sıcak bakmamaktadırlar. Zaten Azerbaycan Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesindeki ısrarlarını sürdürmektedir. Hazar'da sadece Kazakistan'ın payı yüzde 20'nin üzerindedir; İran dışındaki diğer kıyıdaş ülkelerin (Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan) payları yüzde 20'nin altındadır. İran ile sınırı olan kıyıdaş ülkeler (Azerbaycan ve Türkmenistan), kendi paylarından güneyde İran'a verdikleri takdirde, bunun yerine, kuzeyde Kazakistan'dan pay alamayacaklarının farkındadırlar (Sarsembayev, 2011:183).

Bugüne kadarki tarihi uygulamalara bakıldığında, Hazar'ın bir sınır gölü olduğu ve burada sektörel paylaşımın esas olduğu konusunda bir yapılageliş kural olduğu izlenimi doğmaktadır. Ayrıca Hazar'ın kendine özgü (sui generis) özelliğe sahip bir göl olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu Hazar'ın ulusal sektörler bölünmesine engel değildir. Kıyıdaş devletler Hazar'ın sui generis özelliğinden dolayı özellikle çevre sorunlarının çözümü konusunda sıkı bir işbirliği yapmak zorundadırlar. Ayrıca su seviyesinin sürekli yükselmesi çevre sorunları çıkarmasının yanı sıra, ulusal sınırların saplanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle kıyıdaş devletler kesin sınırların belirlenmesi için adil ve hakkaniyete uygun çözümler üretmeleri gerekmektedir. 13 Mayıs 2002 tarihinde Vladimir Putin ve Nursultan Nazarbayev, Hazar Denizi'ni iki ülke arasında orta hat boyunca bölmek için Rusya ve Kazakistan arasında imzalanmış olan anlaşmaya bağlı yeni bir sözleşme imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, Kazakistan ve Rusya arasındaki orta hatta yer alan tartışmalı petrol sahaları 'Kurmangazi', 'Khvalynskoe' ve 'Tsentralnoe' 50/50 ilkesi temelinde ortaklaşa geliştirilebilir. Vladimir Putin bu adımı Hazar'da işbirliği konusunda bir dönüm noktası olarak değerlendirmiştir.

Eylül 2002'de Azerbaycan ve Rusya arasında deniz dibinin bölünmesine ilişkin Rusya-Kazakistan anlaşmasına benzer bir anlaşma imzalanmıştır. Bir sonraki yılın şubat ayında Azerbaycan ile Kazakistan aynı ilkelere dayanan başka bir anlaşma daha imzalamıştır. Bunun ardından Mayıs 2003'te üç kuzey Hazar ülkesi, bitişik bölgelerinin sınırlarının çizilmesi için bir anlaşmaya imza attı. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasında imzalanan üç taraflı anlaşmanın sonucu olarak, Hazar Denizi'nin dibinin %64'ü orta hat ilkesine göre ulusal bölgelere bölünmüştür. Bu paylaşımına göre Kazakistan %27, Rusya %19, Azerbaycan ise %18 paya sahip olmuştur (Abilov, 2013:65).

3.6.3. SSCB Sonrası Yapılan Zirveler

Hazar Denizi üzerindeki ilk zirve 2002 yılında Aşkabat'ta gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede kıyıdaş devlet başkanları, Hazar alanında çözülmesi gereken konularda karşılıklı anlayış elde edememiştir. Ayrıca Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili Sözleşmenin kabul edilmesine kadar kıyıdaş devletler 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihinde Sovyet-İran anlaşmasının geçerliliğini kabul etmektedir. 2003 yılı Kasım ayında, Hazar Denizi (Tahran Sözleşmesi) Çevre Korunması Sözleşmesi Hazar'a kıyıdaş ülkelerin

temsilcilerince imzalanmıştır. Sözleşme 12 Ağustos 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu ise beş tarafça kabul edilen ilk belgedir. Onun asıl amacı su rezervuarının çevre güvenliğini sağlamak ve karbon kaynaklarının gelişimi sırasında denizin dibinde doğal kaynakların korunmasını sağlamaktır. Aynı zamanda, üç kıyıdaş devletleri Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan tarafından Mayıs 2003'te Hazar Denizi'nin sınır bölgelerle ilgili üçlü bir anlaşma imzalanmıştır. Bu belgeyle Hazar Denizi'nin kuzey kesimi paylaşılmıştır. Ayrıca üç devletçe Hazar'ın kuzey deniz alanı %64'ü yasallaştırmıştır. (http://www.akorda.kz/kz/page/page_tegeranda-kaspil-zhahalauly-elderi-memleket-basshylarynyn-ekinshi-sammiti-bolyp-o_1348723404)

Yapılan anlaşmalar Hazar ülkelerinin Devletler Başkanları düzeyinde II. Zirvesi için gerekli koşulları oluşturmaya yol açmıştır. II. Zirve Ekim 2007'de Tahran'da düzenlenmiş ve ortak deklarasyonun imzalanmasıyla sona ermiştir. Zirve aşağıdaki sorunları ele almıştır:

- Hazar Denizi'nin iç suları, 12 deniz millik karasuları, toplam su alanı, 25-30 deniz milini oluşturan balıkçılık bölgesi;
- Her kıyı Devleti münhasır yetkiye sahip olması için karasuları sınırları ve Hazar'a kıyıdaş ülkelerin devlet sınırlarının belirlenmesi;
- Hazar Denizi'nin biyolojik kaynaklarının kullanımı, korunması ve çoğaltılması konularında Hazar devletlerin etkileşiminin yasallaştırılması;
- Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili Sözleşme Kıta içi Hazar devletleri için de hakları içeren hükümlerle tüm araçların kullanma özgürlüğü ile diğer deniz ve okyanuslara erişimidir (Sarsembayev, 2009:123).

Buna ek olarak, II. Zirve sonucu katılımcıların temelinde Hazar'a kıyıdaş devletleri Hazar havzasının üçüncü ülkeler tarafından kullanılmayacağını kabul etmiş ve kıyı komşularına karşı askeri güç kullanmama kararını kabul etmişlerdir. Bu toplantı kıyıdaş ülkeler arasındaki danışma sürecine yeni bir ivme kazandırmıştır. Eylül 2008'de Ortak Çalışma Grubu'nun (OÇG/AWG'nin) 23. toplantısı çerçevesinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili taslak Sözleşme metni üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Ortak Çalışma Grubu'nun 24. toplantısı Astana'da Aralık 2008'de düzenlenmiş ve Tahran zirvesinde önerilen 25-30 millik egemen bölge seçeneği tartışılmıştır. Son

toplantı kapsamında sıradaki zirvede Hazar Denizi'nde güvenlik ve istikrarın korunması ile ilgili özel hükümler içeren projenin geliştirilmesi, sağlanması, imzalanmasının hazırlanması amaçlanmıştır. Özellikle ayrıntılı olarak, III. Hazar Zirvesi görüşülmüş ve OÇG'nin/AWG'nin 26.toplantısında hukuki statüsüyle ilgili taslağın ayrı maddeleri kabul edilip taslak hazırlanmıştır. Toplantıda aşağıdaki sorular tartışılmış: ulaştırma ve haberleşme alanının gelişmesi, Hazar Denizi'nin güvenliğinin sağlanması ve denizin ekolojik-çevresel durumunun geliştirilmesi, özellikle onun biyolojik kaynaklarının korunması (Sultanov, 2012:36).

III. Zirve Bakü'de Kasım 2010'da yapılmıştır. III. Zirvenin başarısı ise beş ülkenin Hazar Denizi'nde güvenlik alanında İşbirliği Anlaşması imzalaması olmuştur. Buna ek olarak, Hazar üzerinde beş devletçe önemli belgeler imzalanmıştır:

- Denizin statü durumunu belirleyen ortak bildiriler;
- Hazar Denizi'nin biyolojik kaynaklarının korunması üzerinde beş yıl boyunca mersin balığını avlama yasağı getiren balıkçılık yasağının bir paragrafı olarak eklenmiştir;
- Toplantıya katılanlar sahil devletinin egemenliği dâhil 24-25 milden başlayarak ulusal bölgelerinin genişliği konumunu görüşmeyi anlaşmışlardır.

IV. Zirvenin Rusya'da yapılması planlanmıştır. Ayrıca her sene yıllık zirveleri yapmak için anlaşmışlardır. Bu kararlar Hazar Denizi'nin hukuki statü sorununu çözme ve su havzasında seçilen ulusal stratejilerin potansiyelinin mevcudiyetini göstermektedir. Bakü Zirvesi Hazar'ın Beş liderlerinin bölgesel işbirliğinin Hazar Denizi'nde ortak faaliyetlerin koordinasyon ve planlanmasında hazırlığını göstermiştir. Ayrıca, taraflar Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili Sözleşmenin sonuçlandırılması üzerinde çalışmalara yoğunlaşma kararı almışlardır. Zirveler arasındaki süreyi ve AWG'nin (Ortak Çalışma Grubu'nun) toplantı sayısını Dışişleri Bakanları düzeyinde yılda beş kez artırmak için bir öneri ele alınmıştır. Bu öneri, Hazar Denizi Su Biyolojik Kaynaklar Üzerinde Komisyonu'nun toplantılarında tartışılmış ve 2011 yılı boyunca Hazar devletlerinin başkanlarınca genel desteklenmiştir. OÇG'nin /AWG'nin (Ortak Çalışma Grubu'nun) 22-23 Kasım 2011 tarihli Astana'da düzenlenen 30.toplantısında müzakereciler henüz nihai onaya ulaşmayan birçok noktada hareket etmek mümkün

olduğunu dile getirmişlerdir (<http://www.mfa.kz/index.php/ru/so-y-zha-aly-tar/1944-kaspiydi-y-ty-m-rtebesi>).

Bütün zorluklara rağmen, Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki sınırları üzerindeki sorunu çözmek için tek yol müzakere süreci devam etmiştir. Yasal anlamda gölün ekonomik bölgeleri ve karasuları gibi kategorileri yoktur. Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya sadece kuzey Hazar'ın tabanını defacto bir paylaşmış durumdadırlar. Rusya'nın hesaplamasına göre, su tabakasının genel kullanımı devam ettirince Hazar Denizi'nin tam ulusal sektörlere paylaşma sorunu kaldırılmış olacak ve kıyıdaş ülkelerin ulusal sektörlerde ekonomik faaliyeti kendince yapmalarını da kaldıracaktır. Ayrıca diğer kıyı devletlerin onayı olmadan boru hatlarının döşenmesi söz konusu olmayacaktır. Bu bağlamda, Bakü ve Aşkabat arasındaki bölgesel olmayan yatırımcıların katılımı ile Trans-Hazar boru hattı inşaatı üzerindeki ikili görüşmeleri Moskova'yı hoşnutsuz etmiş ve bu konuda Tahran Moskova'yı desteklemiştir. Buna karşılık, İran, Hazar Denizi'nin statüsü sorunu ile ilgili özel bir konumu tutmaya devam etmektedir. İran böylece bölge dışı güçlerin, silahlı kuvvetlerin Hazar'a girme ihtimalini engellemektedir. Öte yandan, Tahran'a göre, kıyı devletlerce Hazar'ın tümünün eşit haklarla paylaşılmasını savunmaktadır. Böylece, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün devam eden belirsizliği aşağıdaki faktörlerden dolayı bölgede ek bir gerginlik yaratmaktadır:

- Hazar havzasının önemli kaynak potansiyeli elbette büyük önem taşımaktadır. Büyük siyasi önemi ise kıyıdaş ülkelerin bugün petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olmasıdır;
- Özel jeo stratejik konumunun olmasıdır (<http://egemen.kz/?p=38587>).

2014 29 Eylül'de Hazar'a kıyıdaş devletlerinin Başkanlarının Astrakhan'da IV Zirvesi gerçekleşmiştir. Beklendiği gibi, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili sözleşmesi dikkat dışında kalmıştır. Ancak, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, zirvenin önemli sonuçlarından biri olarak bu belgenin gelişiminde ciddi ilerleme olduğunu kaydetmişlerdir. Hatta RF cumhurbaşkanı yardımcısı Yuri Ushakov, zirveden birkaç gün önce sözleşmenin sonraki 2015 yılında yapılacak olan zirvede imzalanabileceğini dile getirmiştir. Görünüşe göre, bu tür tahminler ve beklentiler zirvede yapıcı bir atmosfer yaratmıştır. Olumlu atmosfer

nedeniyle Azerbaycan, İnan İslam Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları Bildirim'de bunları tanımıştır:

- a) Kıyıda 15 deniz mili mesafedeki deniz alanı üzerinde bir birinin ulusal egemenlik hakkını tanımıştır;
- b) Sınır ülkeye 10 deniz mili alanı çerçevesinde su biyolojik kaynakları çıkarmak için özel hak tanımıştır.

Bu ise Hazar'ın büyük kısmının beş devletin kullanımında olduğunu ima etmektedir. Ayrıca deniz dibinin ve deniz toprak altı sınırlandırılmasında evrensel kabul edilen ilkeler ve uluslararası hukuk normları temelinde bağlılıklarını dile getirmişlerdir. lkeler kendi yeraltı ve diğer ekonomik iş faaliyetleri üzerindeki egemenlik haklarını gerçekleştirmek amacıyla bu temel ilkelere bağlı kalmışlardır. Ancak ana sözleşme imzalandığı takdirde nihai sınırlandırmaya ulaşılacaktır. Hazar'a kıyıdaş ülkelere Hazar Denizi'nden diğer denizlere, okyanuslara serbest erişimi hakkının tanınması ve geri evrensel olarak tanınan normlar ile uluslararası hukuk ilkeleri temelinde erişimi hakkının tanınması önemli bir açıklama olmuştur. Bu açıklama karayla çevrili olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için önemli bir açıklama olmuştur. Gelecekte bu faktör İnan ile Rusya'nın kendi toprakları üzerinden belirli bir koridor sağlanmasıyla farklı deniz yollarına çıkması için müzakerelere neden olabilmektedir. Bölgesel güvenlik bağlamında Zirve katılımcıları uygun yeterlilik çerçevesinde askeri inşaat uygulanması, silahlanma dengesinin sağlanmasını, birbirlerini güvenlik kaybına uğratmama, öngörülebilirlik ve şeffaflık anlayışı içinde askeri faaliyetler alanında anlaşılan güven artırıcı önlemlerine uymak ve yabancı silahlı kuvvetlerin Hazar Denizi'nde varlığını önlemeyi kabul etmişlerdir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Hazar'da bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması zerine Hazar ülkelerine ekonomik yakınılaşmaya çağırđı. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Kazakistan, Türkmenistan, İnan ve Azerbaycan arasında demiryolu hatlarının yapım inşaatı ile Hazar Denizi etrafında bir demiryolu halkası oluşturulması için çağırđa bulunmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev her yöne düzgün ulaşım sağlamak amacıyla ulaşım ve limanların faaliyetlerinin koordinasyonunu dikkate alan bir kurum oluşturulması için çağırđa bulunmuştur. Son olarak, bir sonraki V.Hazar Zirvesi Kazakistan'da 2015 yılında gerekleştirilesi için karar verilmiştir. Bu

düşünceden hareketle, Kazakistan'ın, uluslararası arenada bu çerçevede prestijini artırmak ve bir sonraki zirvede en büyük sonuçlara ulaşmak için Hazar yönündeki Kazakistan diplomasının harekete geçirmesini yakın zamanda beklemek gerekir (<http://www.caspiana.org/2014/10/14/osnovnye-sobytiya-i-trendy-v-kaspijskom-regione-v-sentyabre-2014-goda/>, 29.11.2014).

Kazakistan'ın Hazar'da diğer kıyıdaş ülkelere göre büyük enerji payına sahip olması statü konusunda aktif katılmasına neden olmaktadır. Kıyıdaş ülkeler ile çatışmaya başvurmadan diyalog yolu ile sorunları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Hem bölge güvenliğini göz ardı etmemektedir. Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile karşılıklı işbirliğine dayanan girişimleri desteklemektedir. Statü sorunu 2016 yılındaki zirve sırasında çözülmesi umut edilmektedir.

BÖLÜM 4: KAZAKİSTAN'IN KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERLE ENERJİ BAĞLAMINDA İLİŞKİLERİ

4.1. Küresel (ABD, AB) Aktörlerle Enerji İlişkileri

4.1.1. Kazakistan'ın ABD ile Enerji İlişkileri

4.1.1.1. Hazar'a Yönelik Çıkarlar

Küresel düzlemde ABD'nin bölgeye bakışı olarak yorumlanabilecek Batılı yaklaşımlara göre Kazakistan otoriter rejimleri temsil eden diğer büyük güçlerin veya içerden doğabilecek herhangi bir aşırı akımın kırılma hattına düşmedikleri sürece Fukuyama ile Huntington'un kendilerine öngördükleri modeller arasında liberal Pazar ekonomisine doğru varoluşsal bir mücadele vermek zorunda kalacaktır. Daha da önemlisi Kazakistan eski ABD başkanı Bill Clinton'un ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin The Grand Chessboard (Büyük Satranç Tahtası) diye ifade ettiği 21.yüzyılı belirleyecek olan güç çekişmelerini ifade eden satranç tahtasının temel öznelerinden birisidir. Çünkü Orta Asya, Orta Doğu'nun zıddına Çin, Rusya ve Hindistan gibi ABD'ye ekonomik anlamda rakip olabilecek ülkelere kara bağlantısı olan bir havzadır. Ayrıca Kazakistan'ın enerji rezervleri ve zengin maden yatakları yükselmekte olan Asya güçleri için ABD hegemonyasındaki Ortadoğu petrol ve doğal gaz kaynaklarına göre daha erişilebilir bir alternatif konumundadır. ABD de doğal olarak enerji kaynaklarına erişim yarışının baş aktörüdür ve bu yarışın dışında kalmaya niyetli değildir. Son yirmi yıl içinde kaynaklarını ve siyaseti akıllıca kullanan yönetim, iç ve dış dinamiklerin ülkeye yansıttıkları tehditlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kazakistan küresel dengelerin kesiştiği noktada stratejik bir konumda yer almaktadır. Bir yandan Rusya, Çin ve Hindistan gibi Asya'nın büyük ülkelerine olan yakınlığın meydan okumalarıyla baş etmeye çalışırken bir yandan da en büyük küresel güç olarak ekonomisi ve askeri gücüyle bölge parametrelerinde var olmak isteyen ABD'nin taleplerini dengelemek ve bir uyum geliştirme çabası içinde olmuştur. Rusya sahip olduğu büyük petrol ve doğal gaz rezervlerini genelde dünya, özeldde Avrupa pazarlarına aktarma amacıyla Avrasya bölgesindeki enerji nakil hatlarını kendi tekelinde toplayarak dünyanın en büyük enerji ihraç eden ülkesi olmayı planlarken; ABD de, Rusya'nın bu ihtirasını sınırlamak peşindedir (Kireççi, 2011:29).

4.1.1.2. ABD Yatırımları

ABD Kazakistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda ilk sırayı korumakta ve özellikle petrol ve doğalgaz sektöründe büyük yatırımları bulunmaktadır. ABD yatırımları, Kazakistan'da çok önemli bir paya sahiptir. 1991'den bu yana ABD yatırımları doğalgaz, petrol, enerji üretimi ve madencilik alanlarına yoğunlaşmış 2003 itibariyle 20 milyar doların üstünde bir dış yatırım haline gelmiştir. Kazakistan'a yapılan yabancı yatırımlarda ABD %29'luk pay ile ilk sırada bulunmaktadır. Tengiz sahasına yapılan geliştirme yatırımları dışında, bu sahadan üretilen petrolü, gene Rusya sınırları üzerinden Karadeniz'deki Rus petrol yükleme şehri Novorasisk'e taşıyacak olan boru hattını finanse eden ve inşa eden CPC'de ABD'li şirketlerin (Chevron, Exxon-Mobil, Oryx) payı belirleyici düzeydedir (Djalali vd, 2009:209).

CPC hattı, Kazakistan'ın Tengiz sahası petrolünün, Rus sınırları üzerinden Karadeniz'e taşınması anlamına geldiğinden Türkiye'nin gerçekleşmesini istemediği bir projeydi. Bunda, CPC hattının geçiş güzergâhının yanında petrol taşıma kapasitesinin Bakü-Ceyhan hattının geleceğini ciddi şekilde etkileme potansiyeline sahip olması yatmaktaydı. Proje bedeli 2.5 milyar dolar civarında tutan CPC hattı ilk aşamada yıllık yaklaşık 222 (30 milyon ton) milyon varil kapasitede iken, ek yatırımla bu kapasite 555 milyon varile (75 milyon tona) ulaşabilecektir. Tengiz petrolleri içerisindeki payını %50'ye çıkararak Chevron şirketinin desteklediği proje, kısa bir süre sorunlar yaşadıktan sonra Bakü-Ceyhan tartışmasının kızıştığı 1998 yılında hayata geçirilmiştir. Tengiz ve daha sonra bulunan Karacahanak bölgesinden üretilen petrolün CPC yolu ile taşınacağı konusunda taraflar anlaşmışlardır. CPC'nin günlük kapasitesi 560 bin varildir (<http://www.chevrontexaco.com/operations/eurasia/>, 23.12.2013).

ABD'li şirketlerin özellikle Tengiz bölgesindeki petrolün uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda CPC hattı üzerinde odaklanması, Türkiye'nin üzerinde ısrar ettiği Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının yalnızca Azeri petrolünü taşıma olasılığını güçlendirmektedir. CPC hattının devreye girmesine rağmen Kazakistan'da faaliyet gösteren ABD'li şirketler (Chevron ile Texaco birleştikten sonra yeni şirket ChevronTexaco adını almıştır) 2001 yılının son aylarında Kazak petrolünün Azerbaycan üzerinden Tiflis-Ceyhan hattından akıtılacağı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Nitekim bu konuda daha önce, 1 Mart 2001 tarihinde Kazakistan'ın ABD'nin öncülüğünde

Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine katılımını öngören bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Pala, 2001:245).

4.1.1.3. ABD Proje Girişimleri

Uzun vadede Kazak petrolünün dış ihraç kapasitesi arttığıında Bakü-Ceyhan hattının Kazak petrolü için Rusya dışında bir alternatif hattır. ABD ve Türkiye tarafından desteklenen Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı saha geliştirme planlarına göre, Azerbaycan'dan 25 milyon ton, Kazakistan'dan ise 20 milyon ton (toplamda yılda yaklaşık 333 milyon varil) petrol ihraç edilecektir. Türkiye, Bakü-Ceyhan'ı Kazak petroleri için de bir alternatif durumuna getirmek ve Karadeniz üzerinden taşınacak petrolün miktarını sınırlamak için 1994 yılında Boğazlardan zararsız geçişi sağlamaya dönük Uluslararası Denizcilik Örgütü (UDÖ)² kararları olarak bilinen bazı kararları almışsa da, bu konuda Rusya Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne (20 Temmuz 1936) dayanarak ticari gemilerin bazı özel durumlar dışında durdurulamayacağını öne sürmektedir (Kireççi, 2011:47).

Amerikan Exxon, CNPC ve Japon Mitsubishi firmaları da Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin-Japonya hattının inşası için konsorsiyum oluşturdular ve hattın fizibilite çalışmalarını yürütmektedirler. Özellikle 1990'lı yıllarda Swap şeklinde başlayan ve Türkmen petrolünün İran'a ihracı şeklinde gerçekleşen ilişkiler sonucunda İran, kendi topraklarından geçecek bir boru hattı projesi ile hem Kazak hem de Türkmen petrolünü taşımaya aday bir ülkedir. Bu konudaki en büyük engel ABD'nin İran'ı dışlayan petrol politikasıdır (http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=68, 13.12.2013).

ABD iki bölgesel gücün Rusya ve Çin'in bu bölgedeki hem reel, hem de muhtemel etkinliğini azaltmak ve kontrol etmek istemektedir. İkinci önemli hedefi ise bölgenin zengin enerji kaynaklarına rahat bir erişim sağlamaktır. ABD'nin bölgeye yönelik diğer bütün politikaları bu iki temel hedefin türevleri olarak yorumlanabilir. Enerji güvenliği olarak da tanımlayabileceğimiz ikinci hedef ise, hem küresel ticareti bölgeye bağlama, hem de bu ticaretin güvenliğini sağlama konularını da dolaylı olarak kapsamaktadır. Sonuç olarak ABD'nin ülke ile ilgili politikaları küresel stratejik hedefleriyle iç içe geçmiş durumdadır. ABD'nin Hazar Denizi çevresinde Rusya'nın ticari ve politik baskı

---

² UDÖ, 1948 yılında BM denizcilik konferansında kurulması öngörülen ve 10 yıl sonra Hükümetlerarası Deniz Danışma Örgütü adıyla kurulan ve 1982 yılına kadar bu isimle, BM bünyesinde bir 'danışmanlık' birimi olarak faaliyet gösteren ajanstır.

kurmasına ve enerji koridorlarına tekel oluşturmasını istemediği için özellikle Avrupa pazarlarına alternatif kanalları Rusya'yı atlayacak projelerle hayata geçirmeyi tercih edecektir. Bu tercihin bir parçası olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesi çok önemli bir aşama olarak kayda geçmiştir. Nabukko Projesi de bölgeyi Avrupa'ya bağlayan önemli bir alternatif hattır (Ongarova, ABD., 2014:34).

Washington'un strateji odağı Rusya ve İran'ı atlayarak, Hazar'dan Avrupa'ya doğu-batı enerji koridoru kurmaktır. AB de bu kaynakları çeşitlendirmek için kampanyasının bir unsuru olarak Güney Gaz Koridoru yedeklemektedir. 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve daha sonra Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE ya da Güney Kafkasya) doğalgaz boru hattı ile devam etmesi bu stratejinin önemli bir parçası olmuş ve çok başarılı olmuştur. Sonunda Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin yanı sıra ABD'yi kapsayan, BTC'nin 1 milyon varil getirmek için bir kanal kurmuştur. Azerbaycan ve Kazakistan'dan ham AB tankeri ile sevk edilip paralel BTE 8.8 milyar metreküp kapasitede gaz Türkiye'ye geçecektir. Kazak ve Azeri gazının Türkiye üzerinden Washington yılda büyük ölçüde Avrupa'ya Hazar gaz miktarını genişletmek istemektedir. Azerbaycan ile Orta Asya'da Kazakistan ve Türkmenistan başta olmak üzere gazı almak için iddialı yeni planları vardır. Yeni bir Hazar Denizi altındaki Trans-Hazar Boru Hattı Türkiye'ye nakledecektir. Gaz Türkiye'ye ulaştığında çalıştırmak için tasarlanan Nabucco olarak bilinen başka bir yeni inşa edilmiş boru hattı üzerinden Avrupa'ya gönderilecektir. Türkiye'nin Erzurum'dan (Bakü-Tiflis-Erzurum/BTE) Bulgaristan, Romanya üzerinden Baumgarten ve Macaristan, Avusturya'da sonlandırmadan önce Nabucco sonuç olarak Avrupa pazarına yılda 31 milyar metreküp gaz taşıyacaktır. Ne yazık ki, hatta Ocak 2009 krizinden sonra Nabucco yakın veya orta vadede pratik olmadığını göstermiştir. Çok pahalı hat ve politik olarak Avrupa ile Asya'yı bağlamaktadır. En önemlisi, henüz hiç kimse bunu sağlamak için gaz kaynağı belirlememiştir. 1990'lı yıllarda BTC girişimlerinin aksine, önceden kendi proje potansiyelini Nabucco'ya karşı Rusya potansiyel müşteriler ve transit ülkeler Güney Akımı geliştirmiştir. Öngörülen 30 milyar metreküp hacmiyle yaklaşık Nabukko'ya benzer Güney Akım Gazprom ile İtalyan enerji şirketi Eni tarafından inşa edilerek Rusya'nın Novorossisk terminalinden Karadeniz'in altından Bulgaristan'a geçecektir. Oradan Yunanistan üzerinden İtalya'ya bir güney kolu ayrılır. Bir diğer kuzey kolu Sırbistan, Macaristan ve Slovenya üzerinden Avusturya'a iletacaktır. Nabucco ve

Güney Akım rakip projelerdir. En azından esas olarak aynı gaz sağlamak üzere tasarlanmıştır. Bazı analistlerin işaret ettikleri aynı pazarlara odaklansa da bu iki projeleri tamamlayıcıdır ve enerjiyi düşük fiyatta tutmaya yardımcı olabilecektir (Mankoff, 2009:19).

Obama ile birlikte dikkatini Irak'tan çok Afganistan'a verme kararı alan Amerika 2009 yılından itibaren bölgeyle münasebetlerini düzeltmek için giriştiği faaliyetlere yine Orta Asya'nın etrafından, yani Rusya'dan başlamıştır. Değişimin göstergelerinden biri, kamuoyu önünde demokrasi açığının daha az vurgulanmasıdır. Bu Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı etrafındaki tartışmalar da, özel çıkar/devlet çıkarı ikilemi hakkında ilginç örnekler sunmaktadır. Amerikan yönetimleri, BTC'yi Chevron ve Unocal'ın diğer rotaları ticari bakımdan daha uygun buldukları için itiraz etmelerine rağmen desteklemiştir. Öte yandan ise başta Lukoil olmak üzere Rus şirketleri BTC'ye katılmak istediklerinde, onları çekilmeye bizzat Rusya Federasyonu devlet başkanlığı makamı zorlamıştır. Amerika'nın yaklaşık 20 yıllık çabalarına rağmen henüz Hazar geçişli bir petrol ya da doğal gaz hattı mevcut değildir. Bu manzaraya Çin gibi yeniden yükselen güçlerin Orta Asya'da artan ticari faaliyetleri de eklendiğinde, bölgeyi neredeyse Afganistan'daki savaşın lojistik ikmal güzergâhını indirgeyen Amerikan yaklaşımıyla zamanın ruhu arasındaki makasın açılmakta olduğu tezi kuvvet kazanmaktadır. Amerikalı bölge uzmanı S. Frederick Starr tarafından 2005'te önerilen "Büyük Orta Asya Ortaklığı" kavramı dış politika yapımcılar arasında çok kısa zamanda önemli bir kabul düzeyine erişmiştir. Daha sonra Obama yönetimi bu iki bölgenin entegrasyonu için ayrılan kaynakları artırarak yeni tasarımın arkasında durmuştur. Amerikalı yetkililer Hindistan'ın hızla büyüyen ekonomisine, Bangladeş ve Kazakistan'ın yükselen pazar olma niteliklerine ve Özbekistan ile Türkmenistan'ın doğal kaynaklarına dikkat çekmekte, bunların bir araya gelişinin Kuzey Dağıtım Ağı/Northern Distribution Network ile ilgili gelişmeler için Orta Asya'yı, çevresi üzerine kurulmuş denklemlerin parçası sayan Amerikan yaklaşımının ürettiği son jeopolitik tasarım, bölgeyi güney ile entegre etmeyi hedeflemektedir (Okur, 2011:51).

Kuzey Dağıtım Ağı, Taliban'ın Pakistan sınırlarından düzenlediği saldırılar bu ülkenin lojistik ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmasının mümkün kılmamaktaydı. Bu nedenle Afganistan'a yeni destek hattı bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda Obama

yönetimi Batı Avrupa ve Baltık ülkelerinden Afganistan'a lojistik malzemelerin Rusya, Orta Asya ve Kafkasya üzerinden nakliye edilmesini öngören Kuzey Dağıtım Ağı (Northern Distribution Network) öncelik vermiştir. Bu bağlamda Ocak 2009'da ABD ile Rusya, Özbekistan ve Kazakistan arasında tranzit anlaşmaları imzalanmıştır. Ayrıca Kırgızistan ile Haziran 2009'da imzalanan yeni kira anlaşması ile de Manas üssünün kullanım süresi uzatılmıştır. Tacikistan sadece bir projeye dâhil olduğu için sınırlı kalmıştır. 4 Haziran 2012'de NATO ile Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan arasında 2013'ten itibaren başlayacak olan Afganistan'dan asker çekilmesi sürecinde bu üç ülkenin kullanılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'dan çekilmesi için en kolay ve ucuz güzergâh Pakistan üzerinden olmasına rağmen, güvenlik sorunu ve Washington-İslamabad ilişkilerinin gergin olması nedeniyle başka bir güzergâhın bulunması gerekmiştir. Kuzey Dağıtım Ağı'na katılmakta istekli olan Özbekistan olmuş ve Kuzey Dağıtım Ağı çerçevesindeki üç güzergâhın içinde de yer almıştır. 11 Mayıs 2009'da Navoi şehrinde bir kargo havaalanını lojistik amaçlı olarak NATO'ya tahsis ettiklerini açıklamıştır. Bu adım 2005'te minimuma inen ABD-Özbek ilişkilerini canlandırmıştır. 2008'de NATO'ya demiryollarını kullanmasına da izin vermiştir. Ayrıca hava sahasına koyduğu kısıtlamaları hafifletmiştir. Özbekistan her ne kadar Taliban tehdidinin ortadan kalkmasını istese de, bu işbirliğini büyük ölçüde ekonomik kazak için yapmıştır. Çünkü ABD'den yüksek kira ücreti istemiştir. Diğer Orta Asya ülkelerinin ABD'ye destek vermesine 2008'de başlayan küresel ekonomik kriz etkili olmuştur. Zira Afganistan'a sevk edilecek malzemelerin bir kısmı Orta Asya ülkelerinden sağlanacağı için bu ülkeler önemli oranda gelir elde edeceklerdir. Ayrıca Obama yönetimi Orta Asya'da yeni askeri üsler istemediklerini belirterek, bölgeye askeri olarak yerleşmeyi amaçlamadıkları konusunda garanti vermiştir. (Demirtepe ve Özkan, 2013:47)

4.1.1.4. ABD Rekabeti

ABD dünyanın en çok petrol ithal eden ülkesidir. ABD, SSBC dağıldıktan sonra yeniden bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yakın ilgi duymaktadır. ABD'nin bölgedeki amacı yeni boru hattı projeleri ile hem Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını azaltmak, hem de bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerle Rusya üzerinden olmayan ticari ilişkiler kurarak bu devletlerin bağımsızlıklarının

güçlenmesine yardım etmektedir. Aynı zamanda, hem kendisinin hem de küresel enerji pazarındaki güvenliğin artmasını amaçlamaktadır. Amerikan enerji ihtiyacının %40'ı petrolle karşılanmaktadır. Bunun yarısına yakın miktarı, başlıca dünya petrol yataklarının % 65'ini elinde bulunduran Basra Körfezi bölgesinden ithal edilmektedir. 1980'lerde yeni petrol alanlarının keşfi ile bölgeye olan bağımlılık azalsa da, Batının yeni enerji kaynaklarına olan ilgisi ve ihtiyacı hiçbir zaman azalmayacaktır (Oran, 1996:20).

ABD, dünya üzerindeki egemenliğini Hazar bölgesinde de sağlamaya çalışmaktadır. Bu amacın ekonomik olmanın ötesinde stratejik yönü de vardır. ABD bölgeye yerleşerek Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu da azaltmaya çalışmaktadır (Bilgici, 2005:125).

Hazar Havzası petroleri, Basra Körfezi gibi Batı'nın uzun süreli çıkarlarıyla ilgili bir stratejik bölge konumundadır. Çünkü bu bölge 40 yıl süreyle Batıya petrol sağlayacak, 50 milyar ton petrol rezervleriyle Orta Doğu bölgesinden sonra ikinci bir petrol kaynağı konumundadır. Ayrıca bu durumun Batı için Basra Körfezi'ne bağımlılığın azalacağı düşüncesi, ABD'nin Hazar Havzası'nın statüsü ile ilgili olarak, sektörel bölünmesi durumunda, Hazar'ın zengin enerji kaynaklarının daha çok vakit geçmeden çıkarılmasının kolay olacağını düşünmektedir. Amerikan yöntemi enerji kaynakları üzerindeki Rus hâkimiyetinin kalkmasını isterken, kendisi de bu kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmayı arzulamaktadır. Ancak bu sayede kendini güvende hissedebilir (Bilgici, 2005:131).

ABD, Orta Asya ve Kafkasya devletleri ile ilişkilerini her alanda sürdürmektedir. ABD, bölgede hızlı ve kesintisiz petrol akışının sağlanması, İran'ın bölgeye yönelik politikalarının denetimi, Hazar Havzası enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması, bölge ülkelerinin demokrasinin geliştirilmesi, bölge ülkeleri içinde ve aralarında barışın sağlanması, serbest pazar ekonomisinin oluşturulması ve ülkelerin uluslararası toplumla uyum sağlanması gibi alanlarda desteğinin vereceği ileriye sürülmektedir. ABD, Rusya'nın bölgeden çekilmesi ile bölgenin eşit bir gücü olmaya çalışmaktadır. ABD yönetiminin hem ekonomik hem de askeri alanlarda küresel boyutta Amerika hegemonyasını sağlamlaştırmak amacıyla gerçekleştirdiği son operasyonlar, Avrasya bölgesindeki hassas güç dengeleri bozup, tehlikeli ve yıkıcı yeni çatışmaları da getirme potansiyelini taşıyarak, bölge ve dünya istikrarına ciddi darbeler vurmuştur. Aynı

zamanda bölgenin siyasi çerçevesini değiştirecek bir süreç başlamıştır. Bölge ülkelerinden Kazakistan, ABD’li firmalar için bölgedeki en önemli ve en büyük rezervlere sahip olan ülkedir. Kazakistan, ABD’li şirketlerin öncülük ettiği, Tengiz bölgesindeki katılım ortaklığı ile büyük petrol ve gaz yatırımına sahip olan bir ülkedir (Zhaissenbayev, 2004:100).

ABD, tek taraflı veya çok taraflı antlaşmalar yoluyla Hazar Havzası bölgesinde hâkimiyet kurmak isteyen amacına ulaşmaya çalışmaktadır. Kazakistan’la ve Azerbaycan’la imzalanan ve Hazar Bölgesinde ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirilmesini öngören ve Hazar Koruma Programı gibi hava, deniz ve kıyıların karşılıklı kontrolünü taahhüt eden askeri antlaşmalar gibi antlaşmalar yer almaktadır. 1997’de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasında imzalanan, 1999’da Özbekistan’ın katılımıyla örgüte dönüşen ve Avrupa ile Asya arasında bir ulaşım koridoru oluşturarak Hazar petrollerinin güvenliğini sağlamayı hedefleyen GUUAM, ABD tarafından desteklenmiştir. GUUAM aracılığıyla, Rusya’nın eski Sovyet coğrafyasında etkisini azaltmak ve yeni kurulan devletlerin bağımsızlıklarını güçlendirmeleri amaçlanmıştır. ABD’nin boru hattı projeleriyle ilgili olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattını değerlendirebiliriz. BTC boru hattı, Hazar Havzası petrolünün Rusya topraklarından geçmeden Akdeniz bölgesine inmesini ve dünya pazarlarına sevk edilmesini mümkün kılmıştır. Taşınan petrol önemli ölçüde şirketlerin petrolüdür ve şirketlerin bölgede bulunması ABD’nin ihtiyacı olan hidrokarbonu temin etmesinin yanı sıra ABD’nin bölgeye olan ilgisini ve bölge devletleriyle ilişkisinin daha da gelişmesine neden olmuştur. ABD, Güney Kafkasya’ya hâkim olmak için Türkiye’yi yanına almak zorundadır. BTC boru hattı ve Türkmenistan doğal gaz projeleri, Türk-Amerikan beraberliğinin arasında önemli yer almaktadır. Türkiye’nin bu projeler için ABD desteğine ne kadar ihtiyacı varsa Amerika’nın da Güney Kafkasya’ya yerleşmek için Türkiye’nin işbirliğine o kadar ihtiyacı vardır (Bilgici, 2005:131).

4.1.2. Kazakistan’ın Avrupa Birliği ile İlişkileri

4.1.2.1. AB ile Anlaşmalar

Kazakistan ve AB arasındaki ilişkiler Kazakistan’ın bağımsızlığı ile birlikte başlamıştır. 1999 yılında uygulamaya konan Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması’nda karşılıklı ticaret ve yatırımın artırılması için, Kazakistan’ın yasal düzenlemeleri ile AB’nin yasal norm ve

standartları arasında uyumun sağlanması amaçlanmıştır. İki taraf arasında yapılan planlı görüşmeler bakanlar seviyesindeki İşbirliği Komiteleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Kazakistan ve AB temsilcileri arasında farklı konularda alt komite toplantıları da düzenlenmiştir. Söz konusu toplantılarda, ortak ilgi alanı olan hususlar tartışılmakta olup AB'nin Kazakistan ile işbirliğini daha ileri bir noktaya taşıması için yapması gereken teknik yardım planları ele alınmıştır. Kazakistan'ın AB ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na ilaveten taraflar arasında çelik ve tekstil ürünleri ticareti konularında da anlaşmalar mevcuttur. Bu çerçevede AKÇT (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) ile Kazakistan arasındaki belirli çelik ürünlerinin ticaretine ilişkin anlaşma 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Kazakistan ve AB arasındaki anlaşmalarda bir diğer önemli başlığı ise nükleer işbirliği oluşturmaktadır. Bu konuda hâlihazırda AAET (Avrupa Atom Enerji Topluluğu) ile Kazakistan arasında imzalanan üç anlaşma bulunmaktadır. Bu anlaşmalar sırasıyla; Temmuz 1999 yılında imzalanan ve Haziran 2003 yılında yürürlüğe giren Nükleer Güvenlik İşbirliği Anlaşması, Kasım 2002 yılında imzalanan ve Nisan 2004 yılında yürürlüğe giren Nükleer Füzyon İşbirliği Anlaşması ve 5 Aralık 2006 yılında imzalanan Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımına İlişkin İşbirliği Anlaşması'dır. Özellikle 2007'den sonra ivme kazanan ticari ilişkilerle AB %32.5'lik oran ile Kazakistan'ın ticaret ortakları arasında birinci sıraya yükselmiştir. 2009 yılı itibarıyla Kazakistan ve AB-27 arasındaki ticaret hacmi 15 milyar 316 milyon 300 bin Avro olarak kaydedilmiştir. AB, Kazakistan'ın ihracatında sahip olduğu %39.4'lük pazar payı ile ilk sırada yer almaktadır. Kazakistan ise AB'nin genel ticaret ortakları sıralamasında 2009 yılı verilerine göre 32.sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın AB'ye ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmını maden ürünleri (başta fosil yakıtlar), demir-çelik ve kimyasal ürünler dâhil ağır sanayi malları oluşturmaktadır. Kazakistan'ın AB'den yaptığı ithalatta ise ağırlıklı olarak makine ve ulaşım ekipmanları ile eczacılık ürünleri, elektrikli cihazlar, çiftlik ya da tarımda kullanılan ürünler ve tekstil ürünleri yer almaktadır. AB'nin Kazakistan'a gerçekleştirdiği ihracat 2007-2009 döneminde düşme eğiliminde iken AB üyesi ülkelerin Kazakistan'dan ithalatı 2007-2008 döneminde artmıştır. 2009 yılı itibarıyla AB'nin Kazakistan ile dış ticaret açığında ithalattaki düşüşten kaynaklanan bir düşüş gözlenmiştir (Erdoğan, 2011:45).

Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin Batı ile entegrasyonu açısından yararlı olacaktır. Güvenli ve ticari açıdan kârlı boru hatları, bölgeye istikrar ve refahın getirilmesine katkı sağlayacaktır. Hatlardan en önemlisi Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattıdır ve 4 Haziran 2006 tarihinde petrol taşımaya başlamıştır. 16 Haziran 2006'da Kazakistan resmen BTC projesine dâhil olmuş ve 2008'den itibaren hatta petrol pompalamaya başlamıştır. Doğu-Batı enerji koridorunun bir diğer önemli ayağı olan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı 3 Temmuz 2007'de faaliyete geçmiştir. Bu hat aynı zamanda Kazakistan'dan ve Türkmenistan'dan doğalgaz akışını sağlayacak olan Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin de ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Temmuz 2009'da hükümetler arası anlaşma şeklinde imzalanan Nabucco Projesi, Gürcistan veya İran çıkışlı olarak Hazar doğalgazını Türkiye ve Bulgaristan üzerinden Avusturya'ya taşımayı hedefleyen ve meydana geliş nedeni Rus doğalgazına olan bağımlılığı azaltmak olarak belirlenen bir projedir. Ancak, Nabucco hattının bağlanmasının planlandığı Trans-Hazar Hattı henüz inşa edilmemiştir. Rusya ile imzalanan Mavi Akım projesi ise 12 protokol ve özel şirketler arasında imzalanan anlaşmalarla ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Rusya enerji hegemonyasını sürdürmeye devam etmektedir (Turan, 2010:41).

Nitekim Sovyetlerin ardından Orta Asya'da beliren jeopolitik güç boşluklarının doldurulması için yeterli ekonomik ve teknolojik güce sahip ABD, Çin, AB ve Rusya arasındaki rekabetin dışında özellikle bölgesel güç olarak ortaya çıkmaya aday yeni yükselen güçlerin de bu yoğun rekabet içinde kendilerine yer bulma yarışına girdikleri görülmüştür. Nitekim enerji açısından çok büyük oranda dışa bağımlı olan AB üyesi ülkeler için de zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya'nın giderek artan bir jeopolitik değer kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan AB hâlihazırda Orta Asya enerji kaynaklarına, ağırlıklı olarak Rusya üzerinden ulaşabildiği için Rusya'nın da Birlik üzerindeki jeopolitik gücü artmaktadır. Fransız Total petrol şirketi, Türkmen devletiyle yaptığı anlaşma neticesinde, Türkmen ve Kazak petrollerinin İran'a nakil edilmesi hakkını elde etmiştir. Total firması, özellikle, Kazakistan-Türkmenistan-İran petrol boru hattının Türkmen kısmının fizibilite raporunu tamamlamıştır. Bu boru hattı Kazakistan'ın Tengiz, Novi ve Uzen (Çin bölgesi) bölgesinden sevk edilen petrolü, Türkmenistan'ın batı kıyısından pompalanan petrol ile birlikte, İran'a ulaştırmasını sağlamaktadır (Turan, 2010:45).

Paris BDT'nın petrol ve gaz ile ilgili enerji konularının görüldüğü bir yerdir. Uluslararası yerli şirketler ve BDT ülkelerinin sanayi temsilcileri 19-21 Mayıs'ta düzenlenen BDT Petrol ve Gaz Zirvesi 2010 yılında Paris'te toplanmıştır. Toplantıda Ukrayna ve Rusya kendi ülkelerinin hem Hazar hem Orta Asya bölgelerinin yakıt ve enerji kompleksi durumunu ele almıştır. Forumda Kazakistandan temsilci heyeti katılmıştır. Kazakistan'da Kaşagan enerji bölgesinde büyük rezervler keşfedilmiş ve diğer jeolojik keşifler olmuştur. Bu keşifler 2000 yılındaki 2.9 milyar ton üretilebilir petrol rezervinin iki katı yapmıştır. Petrol sektöründe mevcut durum hakkında enisiyatif tabloyu BDT üretim rakamları göstermektedir. 2008-2009 krizinden bu yana ülkeler arasında en yüksek büyümeyi Kazakistan elde etmiştir. 2010 yılında ülkenin petrol üretimi geçen yılın aynı dönemine göre yaklaşık %10 artmıştır (Kazenergy, 2010:29).

Avrupa yönünü koruma da Kazakistan için büyük önem taşımaktadır. 2013 yılında, Kazakistan ve AB arasındaki ticaret hacmi 53,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam tamamen birlikte alınan Rusya ve Çin ile Kazakistan'ın dış ticaret hacmini aşmaktadır. Ekim 2014'te düzenlenen Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Brüksel ziyareti ilerleyen diğer bir önemli adım olmuştur. Genişletilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması taslağı üzerinde müzakereler tamamlanmıştır. Kazakistan için bu kadar önemli olması ise içeriğinde DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) gereksinimlerine adapte olmak için ikili ticaret şartlar ve koşulları tayin edilecektir. Orta Asya ülkeleri arasında Kazakistan yeni bir anlaşma üzerinde müzakereleri ilk başarıyla tamamlamıştır. 2015 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur.

4.1.2.2. AB Rekabeti

21.yüzyılın başlarında Avrasya petrol kaynaklarını geliştirmek için fırsat yakalayan Avrupa devletleri, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmek üzere enerji kaynağı anlaşmalarında ve ihracında yer alırken, bölgesel çatışmalarında çözümlenmesine çalışmaktadır. Şirketler vasıtasıyla petrol anlaşmalarında önemli pay sahibi olan Avrupa ülkeleri, Hazar enerji kaynaklarına yatırım yaparak, bu kaynakları işleyip yerel piyasalarına ihraç edebilme imkânına sahip olmaya çalışmışlardır. Avrupa Birliği'nin enerji politikası üç temel unsura dayanmaktadır. Bunlar; rekabet gücü, çevrenin korunması ve enerji arz güvenliğidir. Bu amaçlar için enerji tüketiminde kömürün payını koruyarak, doğalgazın payını artırmak, nükleer enerji santrallerinin güvenliğini

azami ölçüde sağlamak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını arttırmak temel önceliklerdir. AB'nin dış enerji kaynaklarına bağımlılığının artması sonucu, Orta Doğu, Hazar bölgesi ve Rusya ile yakın ilişkiler kurulmaktadır. Enerji güvenliğini sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı devam ettirmek amacıyla tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturmak istemektedir. Bunun için de çoklu boru hatları politikası izleyerek, enerji ithalatında kaynak çeşitliliği yaratmayı düşünmektedir (Bilgici, 2005:135).

AB Konseyi, Hazar Havzasının dünya petrol ve doğal gaz ihtiyacına büyük ölçüde katkıda bulunacağını düşünerek, bölgedeki rezervlerinin işletilmesinde ve bölgesel istikrarın desteklenmesine, sorunlara barışçıl çözüm alınmasına, demokratik ve ekonomik kurumların güçlendirilmesine önem vermektedir. Aynı zamanda, bölgenin enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde ihracını sağlayacak yolların, bölgenin gelecekteki refahı konusunda önemli olduğunu vurgulamaktadır. Avrupa'nın gaz ihtiyacının büyük oranını Rusya karşılamaktadır. Rusya, AB'nin petrol ithalatının yüzde 21'ini, doğalgaz ithalatının yüzde 41'ni karşılamaktadır. Avrupa ülkeleri iki farklı görüşün ortasında bir politika izlemektedir. Avrupa ülkeleri bir yandan BTC ve Trans-Hazar projeleriyle ABD'nin bölge enerji kaynaklarına hâkimiyet kurmasından, diğer yandan da yeni hiçbir boru hattına inşa edilmemesiyle Rusya'nın hâkimiyetini sürdürmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Böylece kendilerinin de söz hakkına sahip olabilecekleri bir güzergâhı tercih etmektedirler. AB, Orta Asya ve Hazar havzasına yönelik politikalar geliştirmek ve uygulamakta doğal müttefiki ABD'ye göre daha avantajlı olduğu kesindir. Çünkü AB'nin bölgedeki varlığı ABD gibi süper bir gücün bölgeyi kontrol etme isteğinden çok tüketici ve büyük bir pazar olarak algılanmaktadır (Şenyurt, 2010:81).

Avrupa Birliği TACIS program çerçevesinde, AB ülkeleri ve yeni bağımsız devletler arasında uyumlu ve başarılı ekonomik ve politik bağlantıların geliştirilmesini amaçlamıştır. TACIS programı çerçevesinde TRACECA, INOGATE programlar yürütülmektedir. TRACECA programının amacı, Avrupa'dan Karadeniz boyunca, Kafkaslarda ve Hazar Denizinden geçerek Orta Asya'ya uzanan doğu-batı ekseninde bir ulaşım koridorunu geliştirmektir. INOGATE programı, bağımsızlıklarını kazanan yeni devletler için ekonomik işbirliğinin TACIS programı içinde yürütülen önemli bir bölgesel projedir (Metin, 2004:230).

4.2. Bölgesel (Rusya, Çin, İran, Türkiye) Aktörlerle İlişkileri

4.2.1. Kazakistan'ın Rusya ile İlişkileri

4.2.1.1. SSCB Sonrası İlk Yıllar

Kazak-Rus ilişkileri çok yönlü bir karaktere sahiptir. Kazak-Rus ilişkilerinin gelişmesinde 4 önemli dönemin altını çizmek gerekir:

1. 1991-1992: Devletlerarası ilişkilerin yasal çerçevesinin oluşumu;
2. 1992-1994: İkili ilişkilerde siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda temel yönlerinin belirlenmesi;
3. 1995-1999: BDT çerçevesinde ikili işbirliği biçimlerinin tanımlanması ve entegrasyon süreçleri doğrultusunda ikili işbirliği derinleşmesi;
4. 2000-2009: çok yönlü etkileşimden ikili formatta giden etkileşime geçiştir.

Kazak-Rus ilişkilerinin ilk döneminde iyi komşuluk, dostluk ve aslında Avrasya alanında yaşayan kardeş halkların karşılıklı yardımı asırlık geleneklere dayanan iki ülke arasındaki hukuki ilişkinin kurulması ile karakterize edilmektedir (Lamullin, 2009:40).

Kazakistan ve Rusya Federasyonu ilişkilerinde yasal çerçevenin geliştirilmesine yönelik somut adım Ocak 1992'de Moskova'da Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin tarafından imzalanan ekonomik faaliyetler üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak için anlaşma yapılmıştır. Anlaşma ekonomik faaliyetleri koruyarak önceki ekonomik ilişkilerin temelleri ile iki ülkenin ticari kuruluşlarını oluşturmuştur. Mayıs 1992'de Moskova'da imzalanan iki ülkenin Cumhurbaşkanı Kazakistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Dostluk, İşbirliği, Karşılıklı Yardım ve Baykonur üssünün kullanımı konusunda anlaşmanın imzalanması en önemli aşama olmuştur. Kazak-Rus ilişkilerinin ilk döneminde iyi komşuluk, dostluk ve Avrasya alanında yaşayan kardeş halklar, karşılıklı yardım, asırlık geleneklere dayanan iki ülke arasındaki hukuki ilişkinin kurulması ile karakterize edilmektedir. 1992'de, farklı düzeylerde çeşitli belgeler imzalanmış, Kazakistan ve Rusya arasında yeni devletlerarası birkaç toplantı gerçekleştirilmiştir. 1992-1993 yılları arasında Kazakistan ve Rusya çeşitli alanlarda paralel görüşmeler yürütmüş ve mali,

ekonomik, askeri, hukuki, diplomatik ilişkileri yapılandırmıştır. O yıllarda Sovyet mirasından sıyrılarak eşit egemenliğe dayalı bir ilişkiye geçiş süreci başlamıştır. 1996-97 yıllarında Kazakistan ve Rusya arasındaki çok taraflı müzakereler çerçevesinde Hazar Denizi, Şanghay Beşliği ve dört devlet arasında Gümrük Birliği çerçevesinde etkileşim geliştirilmiştir. Ocak 1998'de, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Rusya, Beyaz Rusya ve Kırgızistan tarafından desteklenen tek bir gümrük alanı kurmak için karar verme yetkisi almıştır. 1990'larda Rusya Kazakistan'ın en önemli ticaret ortağı olmaya devam etmiştir. O yıllarda, Sovyet mirası ve eşit egemenliğe dayalı bir ilişkiye geçişte karşılıklı ayrılık süreci yaşanmıştır. Bu sürecin önemli bir aşaması Kasım 1993'de rublenin çöküşü olmuştur. 1993 yılında her iki hükümetin ulusal bankaları para birimi rublenin Kazak para birimi tengeye dönüşümü ile ilgili karşılıklı yükümlülükleri içeren bir anlaşma imzalamıştır. Aralık ayında, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Rusya Başbakanı Viktor Chernomyrdin ile resmi görüşmelerde bulunmuştur. Hükümet heyetlerinin görüşmelerinde beş tane Kazak-Rus belgesi imzalanmıştır. 28-30 Mart 1994 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Rusya Federasyonu'na ilk resmi ziyaretini gerçekleştirilmiştir. Moskova'ya Kazakistan Cumhurbaşkanı resmi ziyareti sırasında Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyon Anlaşması da dahil olmak üzere, toplamda 23 ortak belge imzalanmıştır. İki ülke Baykonur üssü konusunda yeniden düzenleme yapmıştır. Kazakistan ve Rusya topraklarında geçici olarak stratejik nükleer güçleri ve askeri işbirliği anlaşması, Rus vatandaşları sivil ve yasal statüsü ile ilgili temel ilkeleri konularında anlaşma imzalandı. Buna ek olarak, Nazarbayev, Boris Yeltsin'e Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na katılımını onaylayan belgeleri teslim etmiştir (Malisheva, 2009:129).

4.2.1.2. N.Nazarbayev'in Avrasya Birliği İdeası

Bu ziyaret aynı zamanda ilk kez Moskova Devlet Üniversitesi'nde bir toplantıda Nazarbayev Avrasya Birliği'nin kurulması fikrini ortaya atmasıyla dikkat çekmiştir. Yeni anlaşmanın şartları Baykonur üssünün Rusya'ya 20 yıllık bir süre boyunca kiralanmasıyla son bulmuştur. Kazakistan Cumhuriyeti toprakların da stratejik nükleer güçler üzerinde bir nükleer silahsızlanma anlaşması ülkenin Batı ile ilişkilerine başlangıç olmuştur. Moskova Devlet Üniversitesi'nde Nisan 1994'te Cumhurbaşkanı

Nazarbayev tarafından ilan edilen Avrasya Birliği kavramı, Avrasya Birliği doktrininin resmi bir sonucu olmuştur. Kazakistan Cumhurbaşkanı dünyanın bütün ülkeleri ile eşit haklar temelinde siyasi, ekonomik ilişkiler sağlama çağrısında bulunmuştur. O Avrasya düalizmini yani ikiliğini desteklemiştir. Daha sonra bu prensibi takip etti. Kazakistan Cumhurbaşkanının ülkenin Asya'nın kalbinde yer aldığı ve Avrupa ile Asya'yı bağlayan bir köprü olduğunu daima vurgulaması ile Kazakistan'ın uluslararası konumunu belirlemiştir. BDT yapılarının güçlendirilmesi Moskova, Orta Asya ve Asya'da Kazakistan konumunu bir bütün olarak güçlendirmiştir. Devletlerarası işbirliği ve iki ülke vatandaşlarının yasal statüsü konuları Moskova'da Ocak 1995 yılında zirve görüşmelerde tartışılmış ve uygun anlaşmaların imzalanması sağlanmıştır. Böylece, 1990'ların ortalarında Kazakistan ve Rusya Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve sınırlandırılması dışında, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra ortaya çıkan hukuki sorunları da görüşmelerle çözmüştür. Ocak 1996'da Kazakistan ve Rusya arasında Gümrük Birliği oluşumu ve ödeme üzerinde görüşmeler başlamıştır. Nisan 1996'da Kazakistan'da Boris Yeltsin'in ziyareti sırasında taraflar Hazar Denizi'nin kullanımı ile ilgili ortak bir bildiriye imza atmışlardır. 1996-1997 yıllarında Batı Kazakistan'da Tengiz'den gelen petrol sahalarının gelecekteki gelişimi için gerekli olan Novorossiysk petrol boru hattı inşaatı konusunda bir anlaşma yapılmıştır. Kazakistan ile Rusya arasında işbirliği çok taraflı müzakerelerle Hazar Denizi, Şanghay Beşliği ve Gümrük Birliği çerçevesinde geliştirilmiştir. Nisan 1998'de, Boris Yeltsin ile Nursultan Nazarbayev Moskova'da BDT ve Gümrük Birliği durumu konusunda görüşmede bulunmuştur. Toplantının ana sonucu Kazakistan'da Hazar Denizi yasal statüsü konusu ve dünya pazarlarına petrol ulaşımı anlaşma hazırlanması ile ilgili sorunlar konusunda bir anlaşmaya varılmıştır (Lamullin, 2009:104).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra enerji kaynaklarına sahip olan Kazakistan, bu kaynaklar sayesinde çok kısa sürede ekonomilerini geliştirmiş ve bölgede önemli hale gelmiştir. Ellerindeki enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırmak için boru hatları ile alt yapıya sahip değildi. SSCB zamanında Moskova bölgeye daha çok tarım bölgesi olarak bakmıştır. Buradaki enerji kaynaklarına daha fazla önem verilmemiştir. Bundan dolayı kendi ihtiyaçlarına kullanmış ve geri kalanı da Rus boru hatlarına aktarmıştır. Yani dünya ihracatı için Kazakistan'dan boru hatları inşa edilmemiştir. SSCB'nin çökmesi ile durum değişmiştir. Kazakistan enerji kaynaklarını dünya pazarına

ulaştırmak için çeşitli projeler üzerinde çalışmaya başlamıştır. Moskova ise bu projelere baştan beri karşı çıkmıştır. Ayrıca kendi boru hatlarından da bu ülkelerin petrol ve gaz ihracatını sınırlandırmıştır. Moskova, bu ülkelerin çeşitli projeler üzerinde çalışmaya devam etmeleri üzerine transit parasından da mahrum kalacağı düşüncesiyle, sınırlı Şekilde de olsa boru hatlarını Türkmenistan ve Kazakistan'a açmıştır. Rusya ile güvenlik, ticaret alanlarında işbirliğine önem veren Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, 2000 yılı Temmuz ayında Moskova'ya yaptığı ziyaret esnasında imzalanan ve iki ülke arasında çeşitli alanlarda mevcut işbirliğinin geliştirilmesini öngören 21.yy Yönelik Dostluk ve İttifak Deklarasyonu'nda dış politika alanında sıkı işbirliği yapılması, herhangi bir tehlike veya saldırı eyleminin ortadan kaldırılması için ortak tedbirler alınması, gerektiğinde bir diğer tarafa askeri yardımda bulunulması gibi hükümler yer almaktadır. Temmuz 1998'de yoğun temasların bir sonucu olarak Rusya ile Kazakistan Hazar Denizi'nin kuzey kısmının toprak altının kullanımı için egemenlik haklarının sınırlandırılması konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Bu belge Hazar Denizi'nin sınırlandırılması konusunda bir fikir birliğinin başlangıcı olmuştur. Buna ek olarak, Kazakistan Cumhuriyeti lideri ile Rusya Federasyonu lideri Ebedi Dostluk ve İşbirliği Bildirgesi imzalamıştır. 1998 yılında aktif ikili ilişkilerin finansal mali, hukuki, diplomatik ve bilgi alanlarında ve 1998-2007 yılları programı ile ekonomik işbirliği anlaşması yanı sıra sekiz anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmalar arasında Kazakistan'a Rusya'nın devlet başkanının ziyareti sırasında devlet sınırlarının belirlenmesi son derece önemli bir anlaşma olmuştur. 1998'lere doğru Rusya Kazakistan'ın en önemli ticaret ortağı olmayı sürdürmüştür (Djalali and Kellner, 2009:205).

4.2.1.3. Putin'in İlk Başkanlık Dönemi

Eylül 1999'da, Kazakistan Vladimir Putin başkanlığındaki Rus hükümeti heyetini ziyaret etmiştir. Bu ikili ilişkilerde yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. Kazak-Rus ilişkilerine Vladimir Putin'in Rusya'da iktidara gelmesinden bu yana güvenlik ve askeri alanda işbirliği konuları önem kazanmıştır. Rusya ile Kazakistan ilişkileri varlığını tüm dönem içinde her iki tarafın da istikrarlı ve işbirliğine istekli tavrıyla karakterize edilmiştir. İki lke arasında işbirliği için güçlü, hukuki, ekonomik, siyasi ve kültürel temel mevcuttur. Kazakistan Cumhuriyeti dış politikasında Rusya Federasyonu ile işbirliği her alanda önemli bir ortaklığa dayanmaktadır (Yazar, 2011:120).

1990'ların sonu ile 2000'lerin başında Kazakistan ile Rusya arasındaki ilişkiler ve genel olarak Orta Asya'da Rus stratejisi yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem iki önemli olayla denk gelmektedir: ilk olarak Afganistan'daki olaylar nedeniyle bölgede güvenlik konusunda önemli ölçüde tehdit yükseltilmiş, ikincisi Moskova'da üst siyasi liderlik tarafından değiştirilmiş ve Rusya Federasyonu lideri Vladimir Putin olmuştur. Ağustos 2001 tarihinde Nazarbayev ve Vladimir Putin Sochi'deki resmi toplantıda en önemli konu olan Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi konusunda görüşmüşlerdir. 2001 Aralık'ta Kazakistan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasındaki devlet sınırlarının sınırlandırılması üzerinde Kazak-Rus görüşmesi düzenlenmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti Kuzey Kazakistan bölgesi ile Rusya Federasyonu'nun Kurgan ile Tyumen bölgesi alanlarda Kazak-Rus sınırının çizdiği sınır kabul edilmiştir. Putin'in 9-10 Ocak tarihleri (2004) arasındaki Astana ziyaretinde, Kazakistan'daki Baykonur Uzay Üssü'nün 50 yılına kiralması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Rusya Devlet Başkanı'nın Kazakistan ziyareti esnasında daha 11 anlaşmaya imza atılmıştır. Başkent Astana'daki heyetler arası görüşmelerde Kazakistan'ın ilk haberleşme uydusunun Rusya tarafından yapılması ve Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait bölümünde ortak petrol arama ve üretimi konusunda da uzlaşmaya varılmıştır. Kazak petrolü, Rusya Federasyonu'nun belirlediği kota dâhilinde Rus petrol boru hatları ile uluslararası pazarlara çıkış imkânı bulmaktadır. Bu amaçla Atrou-Samara Boru Hattı ile 2001 yılında devreye giren CPC (Caspian Pipeline Consortium) hattı kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu durum Rusya'ya Kazakistan üzerinde büyük bir stratejik üstünlük sağlamaktadır. Kazak petrolünün önemli bir kısmını taşıyacak CPC hattı projesinin 2.5 milyar dolar tutarındaki yatırım maliyetini ABD'li Chevron-Texaco ile Exxon-Mobil şirketleri karşılamışlardır (Yazar, 2011:120).

2001'in sonları 2002'nin başlarında Kazakistan ile Rusya Federasyonu arasındaki siyasi ilişkilerin önemi ise her iki ülkenin de Afganistan anti-terör operasyonuna katılımı olmuştur. Bunun için teröre karşı koalisyonunda Orta Asya'da askeri üslerin yerleştirilmesi iki ülkeye de güvenliğin ortak sorun olduğunu göstermiştir. 2002 yılında, Nazarbayev ile Putin KGAÖ (Mayıs), Avrasya Ekonomik Topluluğu (Mayıs), CICA (Haziran) ve ŞİÖ (Haziran) toplantılarında bir araya gelmiştir. Rusya ve Kazakistan arasında güvenlik işbirliğinin yanı sıra Hazar Denizi'nin kuzey kısmında deniz sahasının paylaşımı konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Bu ise her iki ülkenin Hazar sorununa

aynı pozisyonla yaklaştığı anlamına gelmektedir. Rus politikacılarına göre ise Kazakistan Cumhuriyeti'ne yönelik Amerikan politikasının tüm temel amacı entegrasyon sürecinden Rusya'yı izole etmek ve herhangi bir biçimde Astana ile Moskova'nın yakınlaşmasına izin vermemektir (Mikail, 2008:214).

Genel olarak, Putin yönetimi altında Moskova ikili ilişkilerin tüm stratejik konularda Astana'nın sadakatli olacağına inanmaktadır. Ocak 2004'te Kazakistan'a Vladimir Putin'in ziyareti büyük bir tepki almış ve bu ziyaretin çelişkili sonuçları mevcuttur. 1990'larda bir öncelik olarak kabul edilir ve geleneksel olarak başarılı olan Kazak-Rus işbirliği bu alanlarda giderek çatışma potansiyeli ile dolmuştur. Bu yaklaşık Baykonur sorunu, askeri-teknik işbirliği, Hazar sorunu, eşzamanlı ekonomik reform, Batı ile ilişkiler, ulaştırma haberleşme ve diğerleridir. Prensip olarak Rus liderinin ziyareti ikili ilişkilerin karmaşık veya hassas anları razı kılmak amacındaydı. Rusya için en büyük sorun ise Batı ile Kazakistan'ın bağımsız bir ilişki kurmasıdır. Askeri-teknik alanda Rusya'ya Kazakistan'ın bağımlı olması geçmişte kalmıştır. Çünkü Astana aktif olarak Batı ile bu alanındaki bağlarını hem NATO içinde hem de iki taraflı olarak geliştirmektedir. Bu etkinlik Kazakistan'ın ŞİÖ alanında ortakları olarak Moskova ile Pekin'i rahatsız etmiştir. Ayrıca ABD, Almanya ve İngiltere'nin Kazakistan hava savunma sisteminin modernizasyonuna katılmasından kaynaklanmaktadır. Önce Rusya Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı katılımı ifadesine kayıtsız kalmıştır. Soyut uygulamaların somutlaşması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Kendi adına Kazakistan Rusya'nın tüm entegrasyonu çabalarını tam olarak desteklemiştir. Kazakistan ŞİÖ, BDT, KGAÖ, EurAsEC çerçevesinde Rus politikası için son derece sadık kalmıştır. Ekonomi ve insani işbirliği içinde doğal yakınlık bağları yanı sıra, Kazakistan'la Rusya'nın ulusal güvenlik alanında ortak çıkarları mevcuttur. Bu çıkarlar:

- Rusya'nın stratejik altyapısının bir parçası Kazakistan'da bulunması;
- CSTO çerçevesinde güvenlik alanında farklı anlaşma bağlarının olması;
- Hem tek taraflı hem ikili taraflı askeri sanayi ilişkilerinin olması;
- Kazakistan ve Rusya Cumhuriyeti topraklarında bulunan Hazar Denizi'nde Rusya'nın jeopolitik çıkarlarının olması;

- Rusya'nın ana nükleer ve stratejik potansiyeli Kazak-Rus sınırının hemen yakınında yer almasıdır.

Rus liderleri Boris Yeltsin, Vladimir Putin ve Dimitri Medvedev'in ilk ziyareti Astana'ya yapılmıştır. Tüm Rusya başkanları Kazak-Rus ilişkilerinin gelişmesinde ilk Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in katkısını takdir etmektedirler (Lamullin, 2009: 44).

4.2.1.4. Rusya-Kazakistan Hazar Enerji Anlaşmaları

Bugün Kazakistan Atırau-Samara boru hattı aracılığıyla petrolünü Doğu ve Batı Avrupa ülkelerine ihraç etmektedir. Kazakistan'ın Atırau şehri ile Rusya'nın Samara şehrini birbirine bağlayan 697 km uzunluğundaki bu hat sayesinde Kazakistan yılda 15.2 milyon ton petrol ihraç etmektedir. 2009'da taraflar bu miktarın 25 milyon tona çıkarılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Yine Tengiz-Novorossiysk petrol boru hattından ihraç edilen petrol miktarının 2014'te 67 milyon tona çıkarılması planlanmaktadır. Ancak bu boru hatları yeterli olmadığı gibi, Kazakistan'ı tamamen Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Bundan dolayıdır ki Rusya'nın baskısına rağmen Kazakistan Bakü-Teflis-Ceyhan boru hattına da katılmaya karar vermiştir. Kazakistan'ın bu projeye katılımı hiç şüphesiz Kazakistan'ın daha bağımsız hareket etmesini sağlayacaktır. Vladimir Putin'in Mayıs 2007'de gerçekleştirdiği Orta Asya ziyareti sırasında Kazakistan ve Türkmenistan ile enerji alanında anlaşma imzalaması bu beklentiyi haklı çıkarmaktadır. Taraflar arasında imzalanan anlaşmaya göre, Türkmen gazı Kazakistan ve Rusya üzerinden Avrupa'ya ulaştırılacaktır. Prikaspiyskiy (Hazar Yanı) adı verilen boru hattı, Türkmenistan ile Kazakistan topraklarından geçecek ve daha sonra bu boru hattı 1967'de inşa edilen Orta Asya-Merkez (Rusya) boru hattına bağlanacaktır (uzunluğu toplam 1700 km'ye ulaşacaktır). Boru hattının kapasitesi ise yıllık 30-40 milyar metre küp gazın ihracatına imkan tanıyacaktır (Kamalov, 2011:44).

Kazak petrolü, Rus boru hatları sayesinde dünya pazarına ulaşırken, gaz alanında Rusya-Kazakistan işbirliği daha farklı boyutta gelişmektedir. Daha 2002'de Rus enerji devi Gazprom ile Kazakistan'ın enerji şirketi KazMunayGaz, ortak enerji şirketinin (KazRosGaz) kurmuşlardır. Bu şirket Kazakistan içerisinde faaliyet gösterdiği gibi, yurtdışına gaz ihraç etmektedir. Rus Gazprom şirketi Kazakistan'dan yılda yaklaşık 8 milyar metre küp gaz astın almaktadır. 2009'dan itibaren Gazprom, Kazak gazını

Avrupa fiyatlarından satın almaktadır. Türkmen ve Özbek gazını da Gazprom, Kazakistan üzerinden almakta ve bin metre küp için 1.7 dolar transit parası ödemektedir. Yine Rusya ile Kazakistan arasında Rus Atom Şirketi'nin Kazakistan'da nükleer santral inşaatı konusunda görüşmeler yapılmaktadır. Ayrıca taraflar Kazak uranyumunun Rusya'da zenginleştirilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır (2010). Böylece Rusya ile Kazakistan'ın enerji alanında sıkı işbirliği içerisinde olduğu görülmektedir (Kamalov, 2011:45).

Rusya, Sovyetler'den miras kalan alt yapı ve bağımlılık ilişkilerinin sunduğu etki araçlarına yenilerini ekleme hususunda her zaman başarılı olamasa da, ısrarcı davranmaya devam etmektedir. Nitekim BDT çatısı inşa edilirken planladıklarının çoğu gerçekleşmemiştir. Fakat yine de, terörle mücadele merkezi ile Sınır Güvenliği Ajansı gibi kurumlar işlevsellikleriyle öne çıkabilmişlerdir. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, bölge ülkelerine, diledikleri zaman Amerika ile işbirliklerini zayıflatmalarını kolaylaştıracak garantiler sunmaktadır. Bu yapı aracılığıyla Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da düzenli tatbikatlar gerçekleştiren Moskova, daha az nüfuza sahip olduğu Özbekistan ve Türkmenistan'a da uygun fiyatlarla askerî malzeme satmaktadır. Rusya, Orta Asya ile yalnızca ekonomi ve güvenlik gibi alanlarda ilişki kurmakla yetinmemekte, restorasyon sürecini etkileyebileceğini umduğu araçları da seferber etmektedir. Kimi versiyonlarıyla Rus kimliğinin, bir millet-imparatorluk projesi etrafında yeniden tarifini savunan Avrasyacılık, eski Sovyet alanında Rus nüfuzunun güçlendirilmesine hem ideolojik hem de kültürel zemin hazırlamaktadır. Rusya'nın bu çabaları N.Nazarbayev tarafından desteklenmektedir. N.Nazarbayev Avrasya Ekonomik Birliği, Ekonomik Ortak Alan vs girişimleri ile entegrasyona dayalı çok yönlü politika izlemektedir (Okur, 2011:52).

29 Eylül 2014 tarihinde Astrahan'da gerçekleşen son 4.toplantının kararlarına göre Hazar'a kıyıdaş ülke liderleri Hazar'ın güvenlik konusunda Hazar kıyıdaş ülkelerin askeri güçleri dışında yabancı askeri güçleri bulundurmama kararı almışlardır. Hazar'da sadece kıyıdaş ülkelerin askeri güçleri bulunabileceği anlaşılmasına vardılar. Toplantıya ev sahipliği yapan Rusya lideri Putin forumun açılış konuşmasında Hazar'a kıyıdaş ülkelerinin rekabete değil işbirliğine dayanmasını vurgulamıştır. Ayrıca daha yüksek düzeye çıkabileceğini de dile getirmiştir. Bununla birlikte Putin: 'Ortak mevcut

potansiyelimizi biz daha iyi faydalanmamız gerekir. Biz büyük ölçekli ortak projeleri başlatma konusuyla yeni iş yerlerinin oluşması, vatandaşlar arasında temasın güçlendirilmesi ve karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ile ilgilenmekteyiz. Birlikte yaklaşık 250 milyon kişi birleştiren bölgeyi hızlı büyüyen pazara dönüştürebiliriz, eminim.’ dedi. Hazar’a kıyıdaş ülkelerin ortak sıkı temas içinde olabileceği alan enerji alanıdır. Hazar bölgesi alanında dünyanın petrol rezervlerinin %5 ve gaz rezervlerinin neredeyse %50 mevcuttur. Vladimir Putin, madencilik ve enerji ticareti üzerindeki eylemleri koordine etmeyi önermiştir. Ona göre bu şekilde bütün ülkelerin ekonomik alanda güçlendirilecektir. Hazar kıyıdaş devletleri petrol ve gaz üretimi konusunda lider bir konumdadır. Dünya hidrokarbonların pazarında fiyatlandırma konularıyla birlikte küresel ve bölgesel enerji güvenliği dâhil olmak üzere faaliyetlerini daha yakın bir şekilde koordine edebilirler. ‘Dünya piyasasının mevcut durumu göz önüne alındığında ülke ekonomilerinin yakınlaşması ve karşılıklı ticaretin artırılma olasılığını düşünülebilir.’ dedi Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev. Ayrıca Hazar statüsü çözümlene kadar ekonomik işbirliğini sağlanabildiğini ve mevcut durumu hesaba katarak Hazar serbest ticaret bölgesini oluşturmayı önermektedir. Bunun ise hükümet liderleri düzeyinde tartışılabilir birincil konulardan biri olduğunu vurgulamıştır. Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili anlaşma yakın gelecekte imzalanabilir. Bu ise on sekiz yıllık kıyıdaş ülkelerin çalışmaları sonucu olacaktır. Rus lideri belgenin Kazakistan'da yapılacak bir sonraki zirvede 2016 yılında imzalanacağını umut etmektedir. Görüşmelerin ardından deniz tabanı, toprak altı, su alanlarının sınırlandırılması, navigasyon ve balıkçılık rejimi konusunda net ifadelerle varılabildi. Çok önemli hüküm ise Hazar Denizi'nin büyük kısmı Ortak kullanımda kalmasıdır. Bütün bu gelişmeler uluslararası ilişkilerde Hazar su rejiminin farklı yorumlanmasına neden olan daha önceleri yanlış anlamalara neden olan ya da bir gerilime neden olan sebepleri kaldırmaktadır. Rusya Başkan yardımcısı Yuri Ushakov tarafından açıklandığı gibi Hazar Denizi'nin sınırlandırılması hükümleri kaydedilmiştir. Devletin egemen bölgeleri ve münhasır balıkçılık hakları olan bu iki bölge sabitleştirilecek ve iki bölge 25 deniz mili olacaktır (kaynak:<http://rusnod.ru/news/theme6035.html>).

Hazar Denizi dünyanın en zengin enerji depolarına sahip havza olarak kabul edilir. Hazar Denizi havzası Hazar Denizi'nin mineral kaynakları Hazar Denizi'nin hukuki rejimi üzerinde ciddi çelişkilere sebep olmuş ve kıyıdaş ülkelerin çatışmasına neden

olmuştur. 1991 Alma-Ata Deklarasyonu hükümlerine aykırı olarak yeni kıyıdaş devletler Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan 1921 ve 1940 tarihli İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmalarının geçerliliğini tanımamışlardır. Bununla birlikte yeni bir yasal anlaşma oluşturulmasını talep etmişlerdir (cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-irana-v-kaspiyskom-basseyne-mezhdunatsionalny, 23.12.14).

Hazar ülkeleri Başkanları Bakü zirvesi sonuçları ortak bildiride daha önemli hale gelmiştir. Başkanlar Hazar Denizi'nin su biyolojik kaynakları Komisyonuna hükümetler arası statü vermeyi desteklemişlerdir. Başkanlar en fazla üç yıl sonra bir sonraki zirve Rusya'da düzenlenecek olacağını ve Deniz'in Statüsü Sözleşmesi üzerinde Dışişleri Bakanları düzeyinde çalışma grubunun bir yılda en az beş kere toplanacağını kabul etti. Bakü'de zirvede en önemli ve aynı zamanda en çok çatışma konusu olan Hazar Denizi bölünmesi ilkesi konusu ele alınmamıştır. Fakat Hazar Denizi'nin statüsü konusunda yasal sözleşmelerin tamamlanması hızlandırılması için bazı özel sorular belirlenmiştir. Moskova'da 19-20 Temmuz 2011 tarihinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili sözleşme oluşturmak üzere Hazar devletleri dışişleri bakanları düzeyinde Özel Çalışma Grubu'nun 29. Toplantısı gerçekleşmiştir. Toplantıda, Bakü'de 18 Kasım 2010 tarihinde düzenlenen Üçüncü Hazar Zirvesi kararlarının uygulamanın yanı sıra Hazar Denizi'nin Hukuki Statü Sözleşmesi ile ilgili Taslak hükümlerini gerçekleştirme faaliyetleri üzerinde çalışma devam etmiştir. Hazar devletlerinin resmi etkinliklerine ek olarak yılda Hazar hidrokarbonları üzerinde çeşitli uluslararası konferanslar gerçekleşmektedir. Çoğu zaman onlar Sofya, Prag, Bakü, İstanbul, Atina, Viyana, Paris'te düzenlenmektedir. Konferanslara Hazar ülkeleri yanı sıra Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin Hükümet adamları, iş adamları ve akademik bilim adamları katılmaktadırlar (Saygın ve Çelik, 2011:212).

Kazakistan Kasım 2013 yılında imzalanan İyi Komşuluk ve İttifak Antlaşmasına göre Kazak-Rus stratejik ortaklığının 2015 yılında daha da güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Kazakistan ile Rusya bölgesel ve entegrasyon işbirliği çerçevesinde verimli ve karşılıklı yararlı işbirliğini devam ettirecektir. Ocak 2015'ten itibaren Avrasya Ekonomik Birliği aktif hale gelmiştir. Birliğe 10 Ekim 2014 tarihinde Minsk zirvesinde Ermenistan da dâhil olmuştur. Avrasya Ekonomik Birliği'ne Kırgızistan ve Tacikistan'ın muhtemel

katılımı gündemdedir. Üye ülkeler arasında aktif ekonomik ticaret gelişirse ve diğer üye ülkelerin pazarlarına ürün erişimi kolaylaştırılırsa Avrasya Ekonomik Birliği'ne ilgi artacaktır. Gerçi Ukrayna'daki olaylar ile Rusya-ABD arasındaki ilişkilerin soğuması Avrasya entegrasyon sürecini olumsuz etkileyebilmektedir. Batılı ülkelerin dayattığı yaptırımlar ve Rusya'dan tepki olarak koruyucu önlemlerin alınması Rus ekonomisinin kriz eğilimlerinin derinleşmesine katkıda bulunacaktır. Bu daha sonra Avrasya Ekonomik Birliği ortaklarının ekonomilerinin durumuna da yansımaya sebep olacaktır. 7 Ağustos'ta Batı ihracatçıların Rus pazarına tarım ürünlerinin arzını kısıtlayan yaptırımlara telafi faktör olarak Kazakistan ve Belarus çiftçileri Rusya'ya ihracatını artırmaktadırlar.

4.2.1.5. Rusya Rekabeti

Rusya, Hazar Havzasına kıyıdaş olan ülkelere karşı gerek Hazar'ın statüsü konusunda gerek enerjilerin üretimi ve paylaşımı konusunda, gerekse petrol ve doğalgaz dağıtımını için düzenlenecek boru hattı projeleri kapsamında çok yönlü bir denge izlemeye çalışmaktadır. Ayrıca ABD'nin Hazar bölgesine ve bölge ülkelerine tesir etme amacına yönelik stratejik hamlelerine de aynı hamlelerle denk hamlelerle mukabele etmeye çalışmaktadır (Güler, 2007:238).

Hazar ekonomisi Rusya açısından hem ekonomik hem de jeopolitik önem taşımaktadır. Enerji kaynaklarının oynayabileceği jeopolitik rolün bilincine varan Rusya açısından Azerbaycan enerji kaynakları da önem arz etmektedir. Petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçiş güzergâhları Rusya'nın enerji politikasını doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur. Rusya'da petrol ve doğalgaz sektörü, büyük ölçüde hükümetin denetimi altındadır. Rus hükümeti enerji kaynaklarının denetimi ile Avrupa ülkeleri üzerinde çok önemli bir güç elde etmeyi başarmıştır. Bu güç Rusya'yı adı geçen ülkelerin iç politikalarını etkileme imkânı sağlamaktadır. Rusya'nın Hazar Havzası enerji kaynakları üzerindeki amaç ve politikalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- Enerji piyasasını denetim altına almak amacıyla enerji temin eden ülkelerle anlaşmalar yaparak diğer devletlerin boru hattı projeleri ya da enerji anlaşma faaliyetlerini düşük seviyede tutmak;
- Bölgedeki sermayenin başka devletlerin eline geçmemesini ve yabancı ülkelerdeki enerji kaynaklarının yönetilmesine ortak olmak;

- Avrupa'nın gaz ihtiyacını tek başına karşılamak;
- Rusya'nın güvenliğini ve jeopolitik çıkarlarını güvence altına alacak şekilde dost bir tampon bölge sağlamak;
- Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gaz kaynaklarından azami istifade etmek;
- Bölgedeki Amerikan varlığını zayıflatmaktır.

4.2.2. Kazakistan'ın Çin ile İlişkileri

4.2.2.1. Bağımsızlığın İlk Yılları

Kazakistan'ın ikinci büyük komşusu Çin ile ilişkileri Kazakistan dış politikasında önemli bir yer almaktadır. Bunlar; siyasi, ekonomik, ticari, sınır ve askeri gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Çin faktörü Kazakistan dış politikasında kalıcı bir faktördür. Kazakistan Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkiler Mutabakat Zaptı imzalanmasıyla 3 Ocak 1992'de kurulmuştur. İki komşu devlet Sovyetler Birliği'nden miras kalan yasal sınır ve ulaşım ile ilgili çok sayıda sorunları gidermek zorunda kalmıştır. Diplomatik ilişkilerin kurulmasından üç gün sonra Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Dış Ekonomik İlişkiler ve Çin Ticaret Bakanı Li Lanqing başkanlığında Çin Halk Cumhuriyeti hükümet heyetini kabul etmiştir. Şubat 1992 tarihinde Pekin, Kazak-Çin sınırı üzerinde müzakereler sonucu protokol imzalanmasına ev sahipliği yapmıştır. Ekim 1993 tarihinde Kazakistan ve Çin Cumhurbaşkanı ilk resmi ziyaret sırasında konsolosluk anlaşması, hava hizmetleri anlaşmaları, vatandaşlık, uluslararası karayolu taşımacılığı, vatandaşların seyahat konusunda karşılıklı vize verilmesi için işbirliği belgeleri imzalamışlardır. Dostluk İlişkilerin Esasları Hakkında Ortak Bildiri Çin ile Kazakistan'ın ilişkilerinin dinamik olduğunu ve bunların altında sağlam bir hukuki temel kurulmuş olduğunu göstermektedir. Nisan 1994 tarihinde Kazakistan'da Çin Danıştayı Li Peng'in resmi ziyareti sırasında, eski Sovyet-Çin sınır konusu gündeme konulmuştur. Görüşmeler sırasında Li Peng ve Nazarbayev Kazakistan'a Çin tarafından kredi ve insani yardım, kalkınma, uluslararası yük ve yolcu taşımacılığı ve diğer belgeleri sağlayan bir anlaşma imzalamışlardır. Bu ziyaret daha sonra çok taraflı olarak sınır sorununun çözülmesini sağlamıştır. Şubat 1995'te nükleer güçlere sahip ülkelerden güvenlik garantisi alan

Kazakistan ÇHC'den de aynı güvenceyi almıştır. Eylül 1995 tarihinde Çin'e yaptığı ikinci ziyareti sırasında, Nazarbayev ve Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Kazakistan ve Çin arasında dostluk ilişkilerinin derinleştirilmesi için ortak bir dostluk anlaşması imzalamışlardır. Şanghay zirvesinde Nisan 1996'da Kazakistan, Çin, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan liderleri Sınır Bölgesi Askeri Alanda Şangay Anlaşması (Güvenliği Sağlama Anlaşması) imzalamışlardır. Adı geçen zirve Kazakistan ve Çin ilişkilerinin geliştirilmesi üzerinde belirgin etkisi olan yeni bir örgüt (Shanghai Beşliği/ŞİÖ) oluşturulmasına başlangıç olmuştur (Lamulin, 2009:49).

4.2.2.2. İlk Proje Girişimleri

Temmuz 1996'da Kazakistan'a Jiang Zemin'in ilk resmi ziyareti olmuştur. Taraflar siyasi diyalogu sürdürme kararı ile Kazakistan-Çin devlet sınırları 1994'te yapılan sınır anlaşmasından geri kalan sınır sorunlarını kısa zamanda çözüme kavuşturma kararı almışlardır. Kazakistan ve Çin herhangi bir şekilde ayrılıkçılığa yönelik yapılan ya da herhangi bir bölücü organizasyon faaliyetlerine kendi topraklarında izin vermeyeceğini dile getirmişlerdir. Kazakistan Tayvan konusunda Çin'i tek yasal hükümet olarak tanımış ve Tayvan ile herhangi bir resmi ilişkide bulunmama kararı almıştır. Çin Hükümeti, Kazakistan'a güvenlik konusunda garanti vermiştir. Aynı yılın Aralık ayında, Şanghay Anlaşması Kazakistan tarafından onaylanmıştır. Şubat 1997 tarihinde Çin'in Sincan bölgesine Nazarbayev'in bir ziyareti gerçekleşmiştir. Ziyarete trafik sorunları, petrol ve gaz alanlarını gibi ortak geliştirme konuları görüşülmüştür. Bu ön anlaşmalar Ekim 1997'de Çin Başbakanı Li Peng'in yaptığı ziyaret sırasında güvence altına alınmıştır. Taraflar petrol ve gaz alanında projeler üzerinde Kazakistan Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Çin Ulusal Petrol Şirketi arasında Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti arasında alan geliştirme ve boru hattı inşaatı üzerinde Genel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu ise Çin'in Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynakları ile Hazar bölgesine aktif bir ilgi göstermeye başladığı anlamına geliyordu. Temmuz 1998 yılında Kazakistan Shanghai Grubu'na ev sahipliği yapmış ve ŞİÖ zirve toplantısında Kazakistan CICA girişimini desteklemiştir. 1997 ve 1998 yıllarında Kazakistan ve Çin sınırında iki ek anlaşma imzalanmıştır. 1999 yılında, Kazakistan ve Çin liderleri Şanghay toplantısının Bişkek zirvesinde bir araya gelmişlerdir. Çin lideri iki ülke arasındaki ilişkilerin yüksek

düzyeyde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca BDT ülkeleri arasında Kazakistan'ın Rusya'dan sonra Çin'in önde gelen ikinci ticaret ortağı olduğunu kaydetmiştir (Lamulin, 2009:50).

İki ülke arasındaki aktif işbirliği Kasım 1999'da Pekin'e Kazakistan Cumhurbaşkanının ziyaretiyle devam etmiştir. Taraflar 21.yüzyılda kapsamlı işbirliği ve iki ülke arasındaki sınır sorunlarını çözmek için ortak tebliğin daha da geliştirilmesi üzerinde Kazakistan ve Çin Cumhuriyeti arasında bir Ortak Bildiri imzalamışlardır. Buna ek olarak, rekabet politikası alanında anlaşmalar ve Kazakistan'a Çin Hükümeti tarafından ücretsiz yardım sağlamak için işbirliği yapılmıştır. Temmuz 2000'de Başkan Yardımcısı Hu Jintao resmi ziyaret sırasında bir kez daha ekonomik işbirliğini ön plana çıkarmıştır. Taraflar ticari ve ekonomik işbirliği ortak komisyonu ile kontrol noktaları ve ulaşımaya özel bir alt grup kurulması için genişleme rolü ve fonksiyonlarının güçlendirilmesi için anlaşmıştır. Astana'da 10 milyon yuan (Çin para birimi) tutarında Kazakistan Hükümeti için Çin Hükümeti yardım sağlamak amacıyla bir anlaşma imzalamıştır. 1996 yılından bu yana Kazakistan ve Çin arasında ekonomik işbirliği alanlarına petrol alanı eklenmiştir. 1997 yılında Aktobe bölgesindeki petrolü geliştirmek için Çin'in ulusal petrol şirketlerinin yaklaşık maliyeti 9.5 milyar dolar değerinde Çin Sincan (Xinjiang)-Batı Kazakistan boru hattı inşa etmek için bir anlaşma imzalanmıştır. 2002'de CNPC-Aktobe Petrol Gaz şirketleri tarafından Aktobe bölgesinde çeşitli projelere yaklaşık 440 milyon dolar yatırım yapılmıştır. Daha sonra 5 yıl süre içerisinde toplam 240 milyon dolar yatırım yapılması planlanmıştır. Tokayev'in Mayıs 2002'de Pekin'e ziyareti, CICA Zirvesi ve ŞİÖ zirvesi hazırlık sırasında iki ülke arasındaki işbirliğini yoğunlaştırmaya ve ticari-ekonomik alanlarda yeni eğilimleri belirlemeye yönelik olmuştur. 2000-2002 terör ve bölücülük tehdidi sırasında Şanghay örgütü (ŞİÖ) ve CICA çerçevesinde Kazakistan ile Çin aktif ikili ve çok taraflı ilişkilere devam etmiştir. 1992-2002 döneminde Pekin ile Kazakistan arasında sınır sorunu, sınır aşan nehirler, ticaret ve ekonomik işbirliği, Sincan Kazak Diasporası durumu, petrol sektöründe işbirliği, ulaşımaya işbirliği gibi temel konular belirlenmiştir. İşbirliği özellikle bölgedeki petrol üreten ana ülke Kazakistan'ın yanı sıra Orta Asya ülkeleri ile Çin'in enerji kaynaklarını çeşitlendirmek için yeni bir girişim olmuştur. Kazakistan-Çin rotasıyla yılda asgari 20 milyon ton enerji sağlanacaktır. Kazakistan-Rusya-Çin üçgeninde petrol boru hattı Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde Avrasya'nın üç ülkenin konumu güçlendirerek karşılıklı yararlı

işbirliğinin temelini sağlayacaktır. Temmuz ayı başlarında 2005 yılında ŞİÖ toplantısında Kazakistan ile Çin liderleri buluşmuştur. Görüşmede ikili işbirliği, uluslararası ve bölgesel sorunlar olmak üzere önemli konular ele alınmıştır. Hu Zen Tao ve Nazarbayev stratejik ortaklık konusunda bir deklarasyon imzalamıştır. Devlet başkanları ticaret, ekonomi, enerji, ulaşım ve finans alanlarında ikili işbirliğini geliştirmek ve uygun koşulları yaratmak için ilişkilerin daha da derinleşmesini kabul etmiştir (Lamulin, 2009:50).

Çin dünyanın enerji talebi en hızlı yükselen ülkesidir. Çin'in ilk petrol taşıma projesi Kazakistan petrolünü Çin'e getirmeyi hedefleyen ve 1997'de anlaşması yapılmış olan projedir. Günlük 200 bin varillik bir kapasiteye sahip olan proje 2006'da hizmete girmiştir. Proje kapasitesinin artırılması söz konusudur. Taşımacılığın ötesinde, Çin milli petrol şirketi Kazakistan'da aktif bir yabancı şirketi 2005'te satın alarak burada üretim faaliyeti içine de girmiştir. Çin'e gerçekleştirilen resmi ziyaret esnasında, yaklaşık 1.000 kilometrelik tartışmalı alanla ilgili olarak Pekin'le bir anlaşma imzalanmıştır. Nitekim Çin-Kazak ilişkileri ile Çin-Rus ilişkileri arasında doğrudan bir paralellik kurmak güç olmakla birlikte, 2001'de Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüşen Şanghay Beşliği şemsiyesi altında, taraflar arasında terörizm, sınır sorunları ve ekonomik alanlarda işbirliğinin derinleştirilmesi sağlanmıştır (Yazar, 2011:50).

Ticari alanlarda ise Pekin, 1997'de Kazakistan'ın üçüncü büyük petrol sahası olan Uzen'i ve üç ayrı sahayı ortaklaşa işletme hakkı elde etmiştir. Bunlardan en büyüğü olan 1.5 milyar varillik rezerv ile Uzen petrol sahasına 9 milyar dolarlık bir yatırım yapılması kararlaştırılmıştır. Sovyet sonrası dönemde Orta Asya politikasında etkin olmak isteyen Çin, Kazakistan'a gelişen enerji ihtiyaçları çerçevesinde özel bir önem vermektedir. Kazakistan ile Çin arasında doğrudan seferler düzenlenmesine olanak sağlayan demiryolunun açılmasının ardından artan kültürel ve ticari ilişkiler ve Kazak liderlerin sürekli Kazakistan'dan Çin'e petrol boru hattı projesini gündeme getirmeleri enerji kaynaklarının taşınması güzergâhı konusunda Rusya dışında bir alternatif sunulması açısından önemlidir. Haziran 2003'te Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao'nun Kazakistan'da bulunduğu günlerde, Kazak KazMunayGaz şirketi ile Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) arasında Kazakistan'dan Çin'e petrol boru hattı döşenmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. Şubat 2004 tarihinde konuyla ilgili olarak Çin'in Kazakistan

Büyükelçisi Zhou, fizibilite çalışmalarının başlatıldığı ve kısa bir süre içerisinde de projenin hayata geçirileceğini belirtmiştir. Mart ayında ise bu hattın Çin'in iç bölgelerine kadar uzatılması konusunda şirketler anlaşırken, hattın inşaatına 2004 yazında başlanması kararlaştırılmıştır. Hazar'ın Kazakistan petrol sahalarında arama ve üretimde bulunan Çinliler, günde 21 bin varil ham petrolü İran'a ihraç etme konusunda görüşmelerin son aşamaya geldiğini ve 2013 yılı içerisinde ihracatın başlanacağını ifade etmiştir (<http://www.gasandoil.com/goc/news/ntc40852.htm>, 12.12.2013).

4.2.2.3. ÇHC'nin Yatırım Payları

Dörtgenimizin son köşesini oluşturan Çin, bunların en önemlisidir. Bölgedeki nüfuzunu ABD ve Rusya aleyhine güçlendirerek, hem enerji tedariki ve ticaret gibi ekonomik, hem de Batı sınırlarının korunması gibi güvenlik çıkarlarının peşinden koşmaktadır. Son on yılda Rusya ve Çin'in bölgedeki ekonomik ağırlıklarının seyrine kısaca göz atmak, değişimin doğrultusunu fark etmek için yeterlidir. 2000'de Kazakistan'ın dünyayla yaptığı ticarete Rusya'nın payı %26.7 iken, Çin'in %3.9'dur. Bu tarihten itibaren artmaya başlayan Çin'in bölge ticaretindeki hissesi, 2008'e gelindiğinde %15.8'e yükselmiş, Rusya'nınki ise %20.4'e inmiştir. 8 yılda yaklaşık 30 milyar dolarlık artışa sahne olan ticari ilişkilerle güçlenen finansal bağlar eşlik etmektedir. Kazakistan'a 10 milyar dolar civarında borç veren Çin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelere Çin Exim Bank'ı ve diğer kalkınma bankaları aracılığıyla 10 milyar dolarlık kaynak kullandırmıştır. 2008 krizinin ardından ekonomik bakımdan yüzlerini ABD ve Rusya'dan çok Çin'e çeviren Orta Asya'daki yollar, demiryolları ve enerji santralleri gibi yeni alt yapı yatırımlarında Pekin'in imzası parlamaktadır. Kazak firmaları tarafından yeni halka arzlar Çin sermayesinin bölgede şimdiden kayda değer bir çekim alanı yarattığını göstermektedir (Marketos, 2009:111).

Orta Asya'dan Çin'e doğal gaz taşıma fikri ilk 2003'te somutlaşmıştır. Çin'le Kazakistan arasında bir anlaşmayla proje için ilk adım atılmıştır. Başlangıçta Kazakistan-Çin doğal gaz boru hattı projesi olarak bilinen projeye Türkmenistan resmi olarak katılmıştır. 2007'de Türkmenistan bölgesi ve 2008'de Özbekistan ile Kazakistan bölgesindeki inşaat başlatıldı ve toplam 1833 km 2009 yılı sonunda ilk aşaması tamamlanmış olup hat hizmete alınmıştır. Nihai hedef Çin'e yılda 40 milyar metreküp gaz taşınması planlanmıştır. Kazakistan 10 milyar metreküp gaz sağlayacağı proje Çin

açısından da Kazakistan açısından da belli bir öneme sahiptir. Ayrıca Kazakistan, Çin'in büyüyen ekonomisi için enerji tedarik etmek istediği en önemli yerler arasındadır. Bu doğrultuda da ciddi mesafeler kat edilmiştir. Çin, 2006'dan bu yana Kazakistan'dan da petrol ithal etmektedir. Kazak petrol bölgelerinden Çin sınırına uzanan boru hattının Hazar'a ulaştırılması çalışmaları devam etmektedir. Orta Asya'daki kimi Çin yatırımlarının, ittifak hâlindeki Batı sermayesine karşı Pekin'in liderliğinde kurulan koalisyonlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi, bölgede değişen dengelerin bir başka belirtisidir. Örneğin 2009'da Türkmenistan'ın en büyük doğal gaz yatağının geliştirilmesine ilişkin 9.7 milyar dolarlık projede Çin, Kore ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin oluşturduğu grup, Amerikan ve Avrupalı çok uluslu şirketleri bir araya getiren konsorsiyumu alt etmeyi başarmıştır. Çin'in bölgedeki güvenlik çıkarlarının korunmasını hedefleyen çok taraflı faaliyetleri ise, ekonomi alanındakilere kıyasla daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), pratikteki tüm sıkıntılara rağmen, sınır sorunları gibi Orta Asya'daki komşularıyla çatışma çıkarabilecek hususların ve Doğu Türkistan'ı etkileyebilecek gelişmelerin kontrol edilmesine yardımcı olmaktadır. Pekin'in Sağlıklı Orta Asya Düzeni adını verdiği, Çin'i istikrarsızlaştırabilecek unsurlardan arındırılmış bir bölge hedefine hizmet etmektedir. Öncelikle dikkat çekmemiz gereken şey ise Çin'in Rusya ve ABD arasındaki gerilimlerden yararlanma maharetidir. Geçtiğimiz yirmi yılda Ruslar, Amerikalılarla ne kadar sürtüşmüşlerse Çin'e o kadar olumlu bakmışlardır. Üç aktörlü bir ilişkide, daha zayıf iki tarafın birbirlerine yaklaşmaları doğal olsa da, Çin diplomasisinin süreci Rusları ürkütmeyecek bir biçimde başarıyla yönettiği de bir gerçektir. Örneğin, Rusya'nın Amerika'ya karşı alarm durumuna geçtiği 2003 sonrası dönem, Rus-Çin ilişkilerinde kaygıların bastırıldığı bu türden bir işbirliği evresidir. Dünya sisteminin yeni güzergâhı, bu ve benzeri sorulara alışılmadık cevapların verilebileceği bir geleceği işaret etmektedir. Çünkü ABD, yeniden yükselen merkezler karşısında nispeten gerilerken, bölgeyle ilgilenen oyuncuların sayı ve güçlerindeki eş zamanlı artış, başta Washington olmak üzere tüm aktörlerin hem kendilerine, hem de mevcut dengelere bakışlarını değiştirecek boyutlardadır (Marketos, 2009:112).

Kazakistan Ekonomi Kalkınma ve Ticaret Bakanı Keremov Russian Businessman Daily'e verdiği demeçte: 'Çin şuan AB ve Rusya'dan sonra üçüncü sırada yer alan iş ortakımızdır. Petrol alanında, iki ülke ortak girişim şeklinde Kazakistan petrolünün

%20'sını kazılmaktayız" dedi. Bakana göre, Çin'le iş yapmak fırsat dolu bir süreç, uygulanan politika doğru ise fırsat dolu bir süreç olacaktır. Çin ekonomi konusunda dünyada bir lider ülke konumunda, bu ülkeye komşu olan ülkemiz bu fırsatı değerlendirmesi gerekir. Keremov, 'Başkanların Kazakistan Çin'in enerji ve hammadde kaynağı oldu demesine hiç alınmam, çünkü ülkemiz ekonomi avantajlarını ortaya koymasđ gerekir, Kazakistan'ın elik, uranyum gibi kaynaklarını Çin'e satması, Rusya'nın AB ülkelerine doğal kaynak ve hammadde ihraç etmesi ile aynı mantıktadır' dedi (http://www.turanadogru.com/haber_detay.asp?haberID=312, 18.01.2014).

4.2.2.4. Orta Asya Enerji Hattı

14 Aralık 2009'da Kazakistan lideri N. Nazarbayev; Türkmenistan, Çin ve Özbekistan liderleri ile Türkmenistan'ın Trkmenabat şhinde Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin gaz boru hattının açılış törenine katıldılar (www.akorda.kz, 14.04.2012).

Gaz boru hattı bu dört ülke toprağından geçecektir. Hattın genel uzunluğu 7000 km'yi bulmaktadır. (Türkmenistan topraklarından 188 km, Özbekistan'da 525 km, Kazakistan'da 1293 km ve Çin topraklarından 4860 km hat geçecektir). N.Nazarbayev gaz boru hattının açılış töreninde şu cümleleri dile getirmiştir: "Gaz boru hattı Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın maden yatakları birbirine bağlayacaktır. Bu hat, Çin ile Orta Asya pazarları ve tüm bölgenin ekonomisinin geleceği için stratejik öneme sahiptir. Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin gaz boru hattının hayata geçirilmesi tüm katılımcđ tarafların çıkarlarına cevap olacaktır" (www.akorda.kz, 14.104.2012).

2009'da Çin CNPC petrol şirketi JSC MangistauMunayGaz'ın %100 hissesini satın almıştır. Bu ise 2010 yılında madencilik ve petrol şirketlerinin üretimini arttırmıştır. şimdi Kazakistan'da petrol rafinerisinin toplam hacmi %50'den %75'e çıkmıştır. Kazakistan ulusal şirketi Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, BP ortak girişimi ile Kazakistan Boru Hattı Ventures'in bir hissesini satın almıştır. Aralık ayında, Kazakistan-Çin boru hattı hayata geçirilmiştir. Bugün ise KazMunayGas i ekonominin amiral gemisidir. Yerli ve yabancı yatırımcđlar tarafından halka açık hisselerle artan ilgi yatırım için son derece karlı bir araçtır. Çin Yatırım şirketi'nin (China Investment Corporation-CIC) en büyük özel hissedarlardan biri haline gelmesinin nedeni budur.

Aynı zamanda petrol ve gaz şirketlerinin varlıkları: Uzen Munay Gas ve Emba Munay Gas düşen üretim seviyeleri ile gelişiminin son aşamalarında bulunmaktadır. 2008 ve 2009 yılında TengizChevronOil (TCO), Karachaganak Petrol Çalışma (KPO) ve "Kuzey Hazar İşleticisi A.Ş. (NCOC) mühendislik ekipman ve kimyasal tedarikçileri için bir forum düzenlemişlerdir (Kazenergy, 2010:36).

Petrol sektöründe Kazakistan ile Çin ortak olmakla beraber evvela ülkeler ortak bir sınırı paylaşmaktadır. İkinci olarak, Kazakistan ile sınırları olan Sincan bölgesi (Doğu Türkistan) Çin'in büyük bir petrol merkezi olarak tanınmaktadır. Coğrafi komşu iki ülke arasındaki tamamlayıcılık petrol sektöründe gerçeği yansıtmaktadır. Aralık 2005 yılında, üçüncü ülkelerin topraklarından geçmeyen ve doğrudan yabancı müşterileri ile yerel petrol alanlarını bağlayan Kazakistan-Çin arasında Atasu (Kazakistan)-Alashankou (Sincan, Çin) adlı Kazakistan'ın ilk boru hattı inşa edilmiştir. Çin'e giderek artan Kazak petrol boru hattı Kazak ihracatının ana kanalı haline gelmiştir. Kazakistan, Çin petrol ve gaz şirketlerinin küreselleşme stratejilerinin uygulanmasında daha da önemli bir rol oynamaktadır. Çin petrol üçlüsü; Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ve CNPC'nin alt şirketi Petrol China, Çin Petrol ve Kimya Şirketi (Sinopec) ve Çin Ulusal Petrol Offshore (karadan esen/açık deniz) Şirketi CNOOC aktif şekilde dış aktiviteyi artırmak istemekte ve petrol öz kaynağına erişmeye çalışmaktadır. 1990'ların ortalarında Kazakistan kendi petrol ve gaz rezervlerini yabancı sermaye için imtiyazlı koşullarla ucuza satmıştır. Bunun neticesinde, yerel petrol ve gaz sektörünün büyük çoğunluğu yabancı sermaye tarafından kontrol edilmektedir. Çinli şirketler Kazak petrol pastasının birinci paylaşımına geç kalmasına rağmen, daha sonra önemli ölçüde Kazakistan'da konumunu güçlendirebilmiştir. Orta Asya ülkelerinin 2010 projelerinin "kendi petrolünün" yaklaşık üçte biri kadarını Çinli şirketler elde edilmiştir (Reznikova, 2014:7).

Orta Asya ve Çin arasındaki petrol olduğu gibi, objektif olarak gaz sektöründe de karşılıklı tamamlayıcılık mevcuttur. Başlangıçta Orta Asya bölgesinde gaz sektöründe Çin'in ortağı Kazakistan olmuştur ve Çin büyük ölçüde Tengiz ve Kashagan dev petrol alanlarında gaz üretimini artırmak istemiştir. Ancak, bu planlar hayata geçirilmemiştir. 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren Çin, Türkmenistan gazı ile işbirliğini hızlandırmıştır. Gaz atılımı Çin ve Türkmenistan arasında gaz sektörünü geliştirmek

için stratejik bir paket anlaşma imzalama töreni Nisan 2006 yılında gerçekleşmiştir. Anlaşmanın 5.maddesinde vurgulandığı gibi Çin sadece üçüncü Orta Asya ülkeleri Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Türkmen gazının transitini yapmayı üstlenmiştir. 2020 yılından itibaren yaklaşık 5 milyar metre küp Kazakistan gazının Çin'e ihracatı beklenmektedir. 2035 yılına kadar Orta Asya'da Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'da doğal gaz üretim ve ulaşım projeleri görünümünde Çin'in ithalatının tüm ihtiyaçlarının yarısı kadarını sağlayabilecektir. Çin pazarında Türkmen gaz ihracatı 80 milyar metre küp, Özbekistan gaz ihracatı ise 20 milyar metre küp ve Kazakistan gaz ihracatı 10 milyar metre küpe ulaşabilmektedir (Reznikova, 2014:11).

Bugün Çin, Kazakistan ana ortaklarından biridir. Kazakistan'ın ihracatında Çin payı 1995 yılında % 5,9 yükselmiş ise 2011 yılında % 18,5'e yükselmiştir. Çin en önemli ticaret ortağı haline gelmiştir. Aynı dönemde Rusya'nın payı % 45.1'den % 8.4'e düşüşe uğramıştır. Çin'e Kazakistan'ın ihracat kaynakları hammadde halinde (bakır, petrol, petrol ürünleri, çinko ve demir dışı metaller) temsil edilmiştir. Kazakistan, günlük sadece 1000 varil petrol ihraç ederek ilk defa 1997 yılında Çin'e ham petrol tedarikçisi olarak ortaya çıkmıştır. 2010 yılına bu rakam günlük 175,000 varile yükseldi ve Çin'de toplam ham petrol ithalatının % 4'ünü oluşturdu. Argus FSU Enerji tarafından yayınlanan veriler 2006 yılında ortalama günlük 40.000 varil den 2011 yılında günlük 220,000 varil Çin'e uzanan Kazak petrol boru hattı petrol akış miktarının artışı göstermektedir. Kazakistan-Çin petrol boru hattının Aktobe petrol alanlarına kadar sürmesine rağmen, ihracat (2012 yılında günlük 210,000 varil) biraz yavaşlamıştır. Kazakistan petrol ihracatı üzerinde BM Comtrade veritabanının verilerine göre, Çin'e Kazak ham petrol ihracatı 2001 yılında günlük 14.000 varilden 2011 yılı günlük yaklaşık 230,000 varile yükselmiştir. Çin Kazakistan'a % 16'ı oluşturan petrol ihracatı pazarını sunmaktadır. BM Comtrade veritabanına göre, 2011 yılında Çin pazarı Kazakistan için İtalya'dan sonra ikinci sırada yer almıştır (Kalyujnova, Djulian, 2014:14).

Son zamanlarda Kazakistan, Çin'in hazır ürünü karşılığında ham petrol vermeye başlamış ve bu işlem tolling (толинг) olarak adlandırılmaktadır. 2012 yılında ham petrol hacmi 1.0-1.5 milyon ton tutarında idi (günlük 20 bin-30 bin varil). Adı geçen veri Pavlodar, Çimkent ve Atyrau Kazak petrol rafinerilerinin kötü durumunu

göstermektedir. Kazakistan petrol ürünleri eksikliği son yıllarda Pavlodar rafineri fabrikasına Rusya'dan ham petrol arzını ulaştırma kesintileri ile büyümektedir. Kazakistan'ın kuzey-doğusunda yer alan adı geçen tesis, Rusya'dan gelen petrol boru hattının, başlangıçta Batı Sibiry petrolünü işleme üzerine odaklanmıştır. Tesis 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana sürekli tedarik (hammadde ulaşım) kesintisi yaşamıştır. Ancak, Kazakistan yeniden kendi üretimini artırmak umuduyla üç petrol rafinerileri modernize etmeyi ve ham petrol işleme kapasitesini artırmayı planlamaktadır. Kazakistan Pavlodar rafineriye fabrikasının Rusya'dan petrol ithalatına bağımlılığını sona erdirmek için bir hedef belirlemiştir. Bu nedenle, Çinli rafinerileri fabrikası ile tolling anlaşması nispeten kısa ömürlü olabilir. Kısa sürede Kazak petrol rafinerileri yeniden yapılandırılmasından sonra tamamlanabilir. Buna rağmen Petrol ürünleri ticareti çok önemli hale gelmiştir ki iki ülke arasında petrol boru hattının inşası üzerinde bir öneri bulunmaktadır. Çin'in Kazakistan'dan ithal eden toplam ham petrol hacmi hala nispeten küçük olmasına rağmen (Çin'de genel petrol ithalatının sadece % 4'ü oluşturmakta) petrol ticareti Çin için 2 nedenden dolayı çok önem taşımaktadır:

- Çinli şirketler tarafından üretilen petrolden gelen kar adı geçen şirketler tarafından birikmekte.
- Her iki ülke ortak bir sınırı paylaşmaktadır.

Kazakistan'dan Çin'e sağlanan petrol, "güvenilir" petrol olarak kabul edilmektedir. Çünkü Çin donanması için petrolü koruması zor gelecek şekilde herhangi bir üçüncü transit devlet ya da deniz yolundan geçmemektedir.

Kazakistan giderek Çin'de önemli bir petrol üreticisi haline gelmektedir. Kazakistan için Çin pazarının petrol ihracat pazarı olarak önemi, iki ülkeyi birbirine bağlayan ham petrol boru hattının doğrudan bağlanması ile petrol ihracat pazarı olarak 2006 yılında büyümeye başlamıştır. Kazak petrol ve gaz sektöründe Çin'in ilk adımları CNPC'ın Haziran 1997 yılında Aktobe Munay Gaz'ın % 60 hissesini satın almasıyla başlamıştır. Kazakistan'da Tengiz, Karaçaganak ve KMG (KazMunayGaz) projelerinden sonra Aktobe Munay Gaz dördüncü büyük üreticisidir. Bu satın alma Çinli şirketlere Kazakistan'ın kuzey bölgesi Aktobe'de üretim ve petrol aramalarını sağlamıştır. Petrol alanları zaten ülkenin boru hatları ağıyla bağlantılı olmuştur ve ham petrol için

demiryolu yükleme koşulları da mevcut olan ülke böylece demiryolu ile Batı Çin'e teslimini sağlamıştır. CNPC ve KazMunayGaz sonuç olarak Atyrau petrol ihraç terminaline petrol alanlarını bağlayan boru hattı inşa etmiştir. CNPC şirketinin %49 paya sahip olduğu boru hattının çalışma kapasitesi yılda 6 milyon tondur. 2003 ve 2005 yılı sonu arasında CNPC, ülkenin merkezinde güney Turgai'daki varlıklarına odaklanarak Kazakistan'ın petrol ve gaz üretimi üzerinde bir dizi satın almalara imza atmıştır. Doğu Kazakistan'da petrol eksikliği nedeniyle, petrol alanları Kazakistan boru hattının Doğu kısmına bağlı olduğu için Çin sınırına en yakın yerleşen altyapı Kazakistan doğu kısmına petrolün doğrudan Çin'e teslimatı için bu soruna en belirgin çözüm olmuştur. Güney Turgai'da CNPC en büyük alımı 2005'te PetroKazakhstan'ı (eski Hurricane Hydrocarbons) satın almasıyla aynı anda bölgede ortak girişimler ile portföyünü satın almıştır (Uslu, 2006:25).

Anlaşmaya göre, CNPC PetroKazakhstan'ın %100 satın almış ve daha sonra KazMunayGaz'ın üçte biri payını satın almıştır. PetroKazakhstan şirketi üretim varlıklarının yanı sıra, aynı zamanda Kazakistan'da Shimkent rafinerisi fabrika sahibidir. 2005 sonrasında, Güney Turgai bölgesinde güçlü bir konumu sağlayarak, CNPC 2003 yılında Mangistau'da satın aldığı Kuzey Buzachi petrol alanında çıkarları olmasına rağmen Batı Kazakistan'a yönelmiştir. 2006'da CITIC, Kazakistan'ın Mangistau bölgesinde Hazar Denizi kıyısında ağır petrol sahası Karajanbas'ı araştırmakta olan Nations Enerji'yi satın almıştır. O sırada CNPC 2009 yılında KMG ile ortaklaşa Mangistau Munai Gas'ı satın almıştır. Bu şirket için Kazakistan'da petrol aramada üçüncü büyük bir satın alma olmuştur. Daha yolun başında Çinli şirketlerin Kazakistan'da üretilen petrolü Çin'e nakliye etmek için isterseler bile ekonomik olarak cazip araçları yoktur. Kazakistan-Çin petrol boru hattının ilk dalını yeniden yapılandırma kararı Kazakistan tarafından gelen büyük çaba ile alınan tam olarak siyasi ve ekonomik karardır. Kazakistan'da Çin tarafında yapılan ilk petrol boru hattı CNPC AktobeMunayGaz alanından Atyrau'a petrol taşımaktaydı. Son petrol hattı Karadeniz'de ihracat terminalleri ile Rusya petrol ağı üzerinden Ukrayna, Beyaz Rusya, Merkezi ve Doğu Avrupa ve Baltık Denizi'ne ham petrol taşınan ülkenin ihracat altyapısı ile bağlanmıştır. Aktobe'yi Güney Turgay'la bağlayan Kazakistan-Çin Ham Petrol (Сырая Нефть) petrol boru hattının ikinci aşaması 2009 yılında devreye girmiştir. Artık CNPC'ın Aktobe petrol alanları ve iç pazar ile bağlayan doğrudan boru hattı mevcuttur.

Ayrıca yüksek viskoziteli Güney Turgay petrolü ile karıştırılan kendi ham petrol kaynağı da vardır. Sonuç olarak Kazakistan'dan Çin'e boru hattı ile taşınan ham petrol hacmi önemli ölçüde artmıştır ve 2010 yılında 10 milyonu tonu (200 bin varil/günde) aşmaya başlamıştır. O tarihten beri sürekli olarak artmaktadır (Kalyujnova ve Djulian, 2014:65).

2013 yılında, Çinli şirketler Kazakistan-Çin Boru hattı tarafından taşınan petrole ilave ham petrol temin etmek üzere Kazakistan'ın büyük projesi Kashagan'a bir kez daha yönelmiştir. Çin'in Kaşagan projesine yer almaya çalıştığı bu ilk girişimi değildir. 2005 yılında, CNPC, 1.23 milyar dolarlık projede BG (British Gas) Group'un kendi hissesinin 16.7% hissesini satın almak için anlaşmaya varmıştır. Fakat projenin diğer üyeleri bu payı kendi aralarında paylaşarak anlaşmaya veto etmiştir. 2013 Eylül ayında CNPC, Kaşagan projesinden 5 milyar dolarlık %8.33 hissesini satın almış ve bu nedenle Kazakistan ilk petrol üreten on ülkeler listesine girmeyi planlamıştır. Kazakistan'ın ana projelerinden birinin hissesini satın alması bölgede enerji sektöründe Çin'in genişleme aşamasının bir sonraki adımı olmuştur. Rusya'nın konumu ise giderek zayıflamaktaydı. Amerikan Conoco hissesin 5 milyar dolara satın almaya hazır olan Hindistan'ın ONGC Videsh Limited'in satın alma isteği, Çin ticari teklifinin yüksek çekicilik ile bağlantılı olarak Kazak hükümetinin petrol ve gaz sektöründe Çin'in etkisi zaten büyük olduğunu savunan bazı gruplarının endişelerine rağmen Kazakistan tarafından reddedilmiştir. Anlaşmada öngörüldüğü gibi 2020 yılından sonra başlatılacak olan Kashagan gelişiminin ikinci aşamasını finanse etme çerçevesinde, KMG (KazMunayGaz) payının bir parçasına Çin 3 milyar dolara kadar yatırım yapacaktır. Kaşagan'da üretimin ilk aşaması 11 Eylül 2013 yılında başlamıştır. Ancak, 'D' adasından Bolaşak fabrikasına giden kıyıdaki boru hattından gaz kaçaşının tespiti sonrasında 24 Eylül'de alanda yürütölmekte olan operasyon durdurulmuştur. Daha sonra gaz sızıntısı giderildi ve üretime devam edilmiştir. Fakat 9 Ekim 2013 yılında diğer bir gaz sızıntısı keşfi ile bağlantılı olarak üretim yine durdurulmuştur. Hasarlı bağlantıların tamirati sonrası tam kontrol altında hidrokontrol gerçekleştirilmiştir. Bunun neticesinde potansiyel gaz kaçağı diğer yerlerde tespit edilmiştir. Sonra ayrıntılı bir soruşturma başlayınca gaz kaçaşının nedeninin boru hattının sülfid çatlamasından dolayı olduğu tespit edilmiştir. Kuşkusuz, Kashagan bir sonraki üretimi başlangıç olarak ek finansman gerektirmekte ve Kazakistan bu süreçte aktif bir rolü CNPC'ın üsteleneceğini beklemektedir.

4.2.2.5. Kazakistan'da Çin Projeleri

Gaz ve petrole zengin olan Kazakistan'ın Çin ile doğrudan sınırı olduğundan Pekin'in büyük ilgisini çekmektedir. Çin petrol ve gaz devi Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ile ilk anlaşma CNPC'nin Kazakistan'ın Aktobe kenti yakınında Aktobe petrol şirketinin %60.3 hissesini satın alarak haklarını elde ettiği zaman 1997'de içinde gerçekleştirilmiştir. Alınan alanların bir parçası olarak Kazakistan'ın en büyük petrol sahaları Kenkiyak ile Janajol vardır. Onlar sayesinde artık Trans-Asya boru hattı içindaha büyük ölçekli temeli oluşturan Çin-Kazak boru hattı geçmektedir. CNPC 2003 yılında, Aktobe petrol şirketi hisselerini %85.42 artırmıştır. Şirket şimdi resmi CNPC-Aktobe olarak adlandırılmakta ve Kazakistan'da büyük petrol şirketlerinin biridir. 2003 yılında CNPC, Suudi Petrol Şirketi Nimir ve Amerikan Chevron Texaco petrol şirketinin Kuzey Buzachi yataklarındaki %35 ve %65 hissesi satın almıştır. Ancak, 2005 yılında Rusya'nın Lukoil şirketi Çin'in uzun vadeli mevduat hissesinin yarısını satın almıştır. 2004 yılında Pekin, Güney Turgay petrol bölgesinde Kansu ve Bekstas açık petrol alanlarında hissesinin yarısına sahip olmuştur. 2005 yılında, CNPC Kazakistan'da arama ve petrol üretimi yapan Kanadalı petrol şirketi PetroKazakhstan %100 hissesini satın almıştır. Bir yıl sonra Kazakistan yasalarına takip Çin şirketi Kazak hükümetinin KazMunayGas şirketinin hisselerinin %33'ünü tekrar satmıştır. Aynı yıl içinde CNPC kendi hisselerini kendi alt şirketi PetroChina şirketine transfer etmiştir. Petro Kazakhstan ülkede 11 mevduat sahibi (месторождения) ve 5 umut verici alanlarda keşif yapmaktadır. Sonuç olarak şu anda Çin bazı tahminlere göre Kazakistan'da toplam petrol ve gaz üretiminin %25'ine sahiptir. Ancak Çin'e ait petrol ve gaz sahalarının çoğu çoktan geliştirilmiş ve üretimin zirvesine ulaşmıştır. Bu nedenle, Pekin Kazakistan'ın en genç deniz alanlarıyla ilgilenmektedir. 2013 yılında, CNPC Hazar Denizi'nin kuzey kısmında 2000 yılında keşfedilen en büyük petrol ve gaz alanı Kaşagan'ın % 8.33 hissesini satın almıştır. Bu, dünyanın en büyük perspektifli sahalardan biri ve toplam rezervleri 30 milyar varil olarak tahmin edilmektedir. Bu alanda büyük doğalgaz rezervleri var ve 1 trilyon metreküpten fazla olduğu tahmin edilmektedir. Petrol rezervlerinden daha çok gaz rezervleri CNPC'in büyük ilgisini çekmektedir. 11 Eylül 2013 itibariyle bu zengin alanın gelişimi başlatılmıştır (Siçeva, 2014:42).

2015'te Kazakistan'ın dış politikası üzerinde bir etkisi olacak olan sistemik faktörler arasında dünya siyaseti ve ekonomisi yanı sıra Kazakistan'ın dış politikasında Çin yönünün artması önemli bir rol almaktadır. Çin gelişmekte olan ülkeler için çekici merkez haline gelmekle beraber dünyanın en büyük yatırımcılarının biri haline dönüşecektir. Bu özellikle ticaret ve enerji alanlarında belirgindir. Kazakistan ve Çin arasındaki karşılıklı ticaret rakamı Kazak-Rus ticaret rakamına çok yakınlaşmaktadır. Çin liderliğinin Orta Asya ülkeleri ile işbirliği üzerinde kendi kavramsal vizyonu vardır. Çin'e göre Başkan Xi Jinping Eylül 2013 yılında Kazakistan'a bir ziyaret sırasında Büyük İpek Yolu adlı ekonomik bölge oluşturmak için resmi sunulduğu girişimi 'Eski İpek Yolu'nu canlandırma ideolojisi olduğunu göstermiştir. Onun pratik içeriği ise Çin'i Orta Asya ile bağlayan ulaştırma ve haberleşme altyapısının geliştirilmesi üzerindeki büyük ölçekli projeleri Güney Asya, Orta Doğu, Rusya ve Avrupa pazarına çıkış yani kıtalararası ticaret ve ulaştırma koridoru hizmetini üstlenmesi olacaktır. Coğrafi konumu kullanarak ve uygun bir altyapı geliştirerek Kazakistan Çin, Avrupa ve Ortadoğu arasında bir köprü konumunu güçlendirebilmektedir. Kendine özgü geçiş koridor potansiyelini realize edebilmektedir. Kazakistan ve Çin verimli olarak CICA, SCO ve BM gibi uluslararası ve bölgesel örgütler çerçevesinde etkileşim içindedirler. 2014-2016 yılı için Türkiye'den Çin'e CICA Başkanlığı'nın geçişi Kazakistan'ın Asya'da güvenlik alanındaki ülkelerle diyalogun güçlendirilmesi için ek bir ivme olarak hizmet edecektir. İkili ilişkilerde perspektif olarak enerji sektörü ile birlikte Avro-Asya ulaşım koridorları demiryolu gelişimi, Lianyungang Çin Pasifik limanında Kazakistan terminalinin çalışması ve iki ülkenin ortak sınırında uluslararası bir merkez olarak Khorgos sınır bölgesinde işbirliğinin çalışması, Khorgos nehri üzerinde Dostyk adlı su dağıtımının inşaatı mevcuttur. Kazakistan'dan Çin'e enerji kaynaklarının dağılımı ile Kazakistan toprakları üzerinden Rus petrol ve gazının Çin'e ihracatı konuları da ele alınmaktadır.

4.2.3. Kazakistan'ın İran ile İlişkileri

4.2.3.1. Ticari İlişkileri

Kazakistan dış politikasında Hazar ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir yer ayırmaktadır. Bölgesel güvenlik işbirliğinin gelişmesi ve dış tehditler ile zorlukların üstesinden gelmek için 29 Eylül'de Astrakhan'da gerçekleşen dördüncü Hazar

zirvesinde merkez konulardan biri olmuştur. Ayrıca Hazar kıyıdaş devletlerinin başkanları Hazar Denizi üzerinde önemli bir anlaşmaya varmışlardır. Hazar ülkelerine ait olmayan silahlı kuvvetleri bulundurmama, kıyı deniz alanı üzerinde 15 kilometre mesafedeki her ülkenin ulusal egemenliği, kıyıdaş ülkeye 10 mil bitişik bölge içinde deniz biyolojik kaynakların çıkarma münhasır hakkı ve egemen denizcilik alanı dışında serbest dolaşma hakkı üzerinde siyasi açıklamada bulunmuşlardır. Adı geçen zirve Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili Sözleşmenin gelişiminde önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Gerçi temel sorunlar hala çözülmemiştir. Bölgesel plan üzerinde Kazakistan ve İran arasında ekonomik işbirliği ivme kazanmaktadır. Dikkat çeken konu ise Kazakistan İran'a doğru Kazakistan-Türkmenistan-İran demiryolu inşaatını tamamlamak için odaklanmaktadır. Onun faaliyete geçmesi güney güzergah boyunca ticaret ve ulaşım koridoruna yol açacaktır. Bu ise iki ülke arasındaki taşımacılığın büyümesine ve karşılıklı ticaretin büyümesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca Kazakistan ürünlerinin Basra Körfezi pazarlarına çıkışını sağlayacaktır. Eylül 2014 yılında Kazakistan'da İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ziyareti gerçekleşmiştir. Yapılan anlaşma sırasında İran'ı kapsayan yatırım projesi sayısı uygulanmasına ilişkin anlaşmalar yapılmıştır. Bu ise iki ülke ilişkilerinin pratik işbirliğine çevirmekte ve kontakların pozitif dinamiklerini göstermekle beraber Kazakistan'la İran arasındaki ilişkilerde artan güvenliği sağlamaktadır (Najiba, 2008:26).

4.2.3.2. Enerji Girişimleri

İran bölgesel ve bölge dışı güçlü ülkelerle rekabet içine çekilmiştir. Bu doğrultuda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ilişkilerini genişletmeye çalıştığı ülkelerden biri Kazakistan'dır. Kazakistan ekonomisi, serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirmeye dayanmaktadır. Ülke ekonomisinin büyük bir bölümü petrol ve gaz gibi enerji kaynakları, yeraltı kaynakları ve tarım ürünlerinin ihracatına dayalıdır. Kazakistan'ın yurtiçi gayri safi hâsılası son yıllarda 40–45 milyar dolar arasındadır. Resmi kurum ve kuruluşların açıklamalarına göre Kazakistan'ın petrol rezervi yaklaşık 12 milyar ton (80 milyar varil) olarak hesaplanmıştır. Fakat gayri resmi bazı veriler ise bunu 10 ile 17 milyar varil olarak tahmin etmektedir. Son yıllarda ülkenin günlük petrol üretimi 5,1 milyon varil olmasına karşın ülkenin açıklamalarına göre bu rakam 2010 yılında 100 milyon tona ulaşmıştır. Kazakistan'ın gaz kaynakları konusunda da resmi ve resmi

olmayan veriler arasında farklar görünmektedir. Resmi verilerde 7-8 trilyon metreküp olarak hesaplanmasına karşın diğer verilere göre bu rakam 30 trilyon metreküpten fazla olarak tahmin edilmektedir. Ülkenin son yıllardaki gaz üretimi ortalama olarak 10 milyar metreküptür. Kazakistan'ın en önemli ihracat ürünleri olarak yeraltı kaynaklar, hidrokarbon, renkli çelikler, demir, tarım ürünlerine işaret edebiliriz (Kolayı, 2011:25).

İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan'ı 16 Aralık 1991 tarihinde resmi olarak tanımıştır. Kazakistan'ın istiklalinden itibaren iki ülke ilişkileri başlamış olmasına karşın 1992 yılında Almati'de gerçekleşen İran tüketici ürünler fuarı iki ülkenin ekonomik ve ticari işbirliğinde bir başlangıç noktası olmuştur.

Bu doğrultuda iki İran şirketi Kazakistan'da faaliyete başlamıştır. Devlet alanında ise Tahran ile Astana'nın ekonomik ilişkileri daha çok petrol kaynakları, kömür, çimento, buğday ve et gibi ürünlerin üzerine yoğunlaşmaktadır. Kazakistan BDT bölgesi ülkeleri arasında İran toprakları üzerinden mallarını transit eden ikinci ülkedir. Bu miktar yıllık 200 bin ton Özbekistan pamuğunun Kazakistan'ın Aktau limanından İran'ın Emir Abad limanına transitinin başlamasıyla ve ayrıca Kazakistan demir yollarının Tahran'da bir ofisinin açılmasıyla ve bu ülkenin kuzey güney koridoru transit demir hattına katılmasıyla daha çok artacaktır. Şu anda günlük yaklaşık 20 bin varil Kazakistan petrolü Neka limanı üzerinden taşınmaktadır. Tahran ve Tebriz'deki rafinerilerin altyapı çalışmalarının gerekli değişimleri ve kuzey bölgelerindeki altyapı çalışmaları ile bu miktar 200 bin varile ulaşabilir. Kazakistan petrolünün tranziti deniz yolu dışında karada demir yolu ile de yapılmaktadır. Ham petrol dışında İran, Kazakistan'dan bazı petrol ürünleri de ithal etmektedir (Jiznin, 2010:73).

4.2.3.3. Hazar Alanında İşbirliği

İran, Kazakistan ile ticari eşitlik için İranlı şirketlerin Kazakistan pazarlarına daha kolay ulaşma imkânı veren şartların oluşturulması ve ülkenin İran ürünlerini teknik servislerini alma imkânlarının kolaylaştırılması için önem vermektedir. Son yıllarda İran Kazakistan'dan demir, buğday, arpa, makine aletleri, kurşun, kimyasal maddeler, alüminyum ve petrol ithal etmiştir. Buna karşın da giyim, ayakkabı, kimyasal maddeler, plastik, kumaş, yemeklik yağ, çeşitli konserveler ve elektrik malzemeleri ihraç etmiştir (<http://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-irana-v-kaspiyskom-basseyne-mezhdu-natsionalnymi-interesami-i-islamistskimi-avanturami#ixzz3PjcIbl>).

Tahran ve Astana işbirliği genelde Kazakistan petrolünün İran topraklarından diğer alıcılara geçişini sağlamaktadır. Kazakistan petrol nakli 2002 yılında Neka petrol platformuyla başlamıştır. Bu güzergâhla taşıma miktarı başlangıçta günlük sadece 1600 varildi. Fakat bu miktar teknik gücün arttırılmasıyla 2005 yılında 1.4 milyon ton ve 2006 yılında 2.4 milyon tona ulaşmıştır. 2003 yılında Neka-Tahran boru hattının başlamasıyla iki ülke arasındaki taşıma kapasitesi günlük 150 bin varile ulaşmasına rağmen 2008’de sadece 60 bin varil petrolün tranziti sağlanmıştır. Nisan 2009 tarihinde İran cumhurbaşkanının Kazakistan’a ziyareti ve ekonomik, kültürel işbirliği anlaşmasının imzalanması gerçekleşmiştir. Bu görüşme sırasında iki taraf işbirliğinin arttırılmasına özellikle enerji alanına vurgu yapmışlardır. Diğer konulardan biri ise 300 bin varillik Hazar’ın ham petrol ihtiyacının karşılanması, ham petrol ve petrol ürünlerinin nakli, Neka-Jask 1640 kilometrelik boru hattının yapılmasında işbirliği ile gaz işbirliği konuları ele alınmıştır. İran, Kazakistan’ın stratejik ortağı sayılmamasına rağmen iki ülke işbirliğinin önemli konusuna vurgu yapmaktadırlar. Bu doğrultuda Kazakistan’ın önemi İran devleti ile İran şirketleri için önemli bir yere sahip ve buna karşılık olarak da Astana İran’ın jeopolitik alanda bu ülke ile işbirliğinin artmasına önem vermektedir. İran ile Kazakistan ticari hacmi son 6 yılda 5 kat artarak 400 milyon dolardan 2 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca Kazakistan’ın karalarla çevrili olduğundan ve yüksek ekonomik kapasiteden dolayı bu miktar artırabilir. Ayrıca İran coğrafi konumunun avantajını kullanarak bu bölgedeki beklentilerini yerine getirmeye çalışabilir. Bu doğrultuda İran bu fırsattan daha iyi yararlanmak için batı ülkeleri ile olan ilişkilerini düzeltme fikrinde olmalıdır. (Guliyev, 2011:172).

4.2.3.4. İran İçin Hazar Denizi Enerjisinin Önemi

Bazı uzmanlara göre, Hazar Denizi, Fars körfezi ve Sibiryâ’dan sonra dünyanın üçüncü petrol bölgesi olarak bilinmektedir. Hatta yeni Kuveyt ismini de verilmektedir. ABD haber raporu Hazar bölgesinin ülkelerini küçük OPEK adı altında incelemiştir. Bu bölgenin 2015 yılında günlük 4 milyon varil üretim gerçekleşeceğini öngörmüşlerdir. Bu üretim düzeyi aynı yılda dünyanın üretimi ve OPEK ülkelerinin 45 milyon varillik üretimi ile karşılaştırılmaz. Aslında Orta Asya ile Kafkasya petrol ve gazının rezerv bakımından Fars Körfezi’ne bir alternatif olma umudu vardır (Pehlevani ve Javad, 2010:9).

Hazar bölgesi verilerine baktığımızda tahmin edilen rezerv miktarları değişiktir. Farklı veriler başta bölgenin öneminden kaynaklanmaktadır. Bu esasta tüm Hazar bölgesi petrol rezervi 203.2 ile 235.7 milyar varil arasında tahmin edilmektedir. Bu miktarda Kazakistan ise 132 milyar varille en çok petrol rezervine sahiptir. Türkmenistan 39.7, Azerbaycan 39, İran 15, Rusya 7.3 ve Özbekistan 59.8 milyar varil ile sonraki sıralarda yer almaktadır. Sovyet Birliği'nin çöküşünden sonra bu bölgenin petrol üretim hızı düz bir şekilde artmamıştır. Bu üretim %70 artmıştır ve daha çok Kazakistan ile Azerbaycan gibi kuzey ülkelerinde gerçekleşmiştir. Şu anda bölgenin üretim artışı 3 proje altında gerçekleşmektedir. Kazakistan'da Tengiz ve Karachaganak, Azerbaycan'da Miyadin Azeri, Chirag ve derin sulardaki Güneşli projesi ile gerçekleşmektedir. Ayrıca Rusya petrol şirketi Lukoil 1995 yılında Kuzey Hazar'da arama çalışmalarına başlamıştır. 2008 yılından bu yana doğal gaz üretim çalışması içerisindedir. Lukoil'in arama çalışmalarını başlamasından itibaren 4 büyük saha keşife başlatılmıştır. Bunlar Khavalinskoye, Yuri Korchagin, Rakushechoye ve Sarmatoskoye sahalarıdır (Abutalebi, 2010:26).

Hazar bölgesi enerji hatlarına baktığımızda doğu hattının (Çin ve Japon hattı) uzun ve masraflı olduğundan ekonomik bir hat değildir. Güney Doğu hattı Afganistan iç karışıklığı, altyapının olmaması ve Afganistan'ın açık sulara ulaşımının olmaması veya Hindistan'a ulaşmak için hat Pakistan'dan da geçmek zorunda olması nedenlerinden petrol ve gaz için uygun bir hat olamamaktadır. Batı hattı hem karışık olması sebebiyle çok büyük yatırıma gereksinim duyduğundan dolayı masraflar artmaktadır. Mesela Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapım maliyeti 4 milyar dolardır ve dolayısıyla transit masrafı da fazladır (Shafai, 2010:12).

Hazar denizi bölgesi özel coğrafyasıyla, kapalı bir bölge olarak kalmaktadır. Bu bölgenin dünya pazarlarından uzak olması, kara ile sınırlı olması ve ayrıca enerji kaynaklarını kullanıcı pazara ulaştırabilecek alt yapı yokluğu, bu bölgeden enerji isteğinin azalmasına sebep olmuştur. Diğer yandan Orta Asya ve Kafkas bölgeleri ülkelerinin açık sulara ulaşamadıklarından enerji hatlarının geçtiği ülkelere bağımlı olmalarına ve bu da bölgenin jeopolitiğine etki etmiştir. Yani enerji transit şekli ticari ve ekonomik bir konudan siyasi ve jeostratejik bir konuya dönüşmüştür. İran siyasi uzak görüş ve doğru programlama ve diplomatik zekâ ile hak ettiği coğrafi imtiyazlarını

kullanma bilincinde olmalıdır. Ekonomik işbirliği için ideolojik baskılardan uzak ılımlı bir siyaset çarpıcı başarılar getirecektir. Enerji transitinde İran'ın jeopolitik konumu inkâr edilemez. Öyle ki ABD'nin İran'a karşı tutumuna rağmen bölge ülkeleri ABD ile olan ilişkilerinde sürekli ABD'nin İran ile ilişkilerini değiştirmesini istemişlerdir. Eğer İran diplomatik sorunları çözüp kuzey ülkelerinin dikkatini çekerse o zaman İran–Rusya Hazar bölgesi enerji koridorunun kontrolünde gerçek jeopolitik bir rekabete gireceklerdir (Motaghi ve Maryam 2008:143).

İran, % 15.33 ile Rusya'dan sonra dünyanın ikinci en büyük doğal gaz rezervi barındıran ülkesidir. Ancak Rusya'dan farklı olarak Batı'ya doğal gaz arz edebilme durumuna ilave olarak, Doğu ülkelerine de arz edebilir konumda bulunmaktadır. Bununla birlikte politik belirsizlik ve ekonomik ilişkilerdeki kilitlenmeler, İran'ın enerji arzında güvenilirliğini zedelemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin potansiyel yaklaşması, bölgede ilk etapta Rusya Federasyonu ile İran'ı rahatsız eden bir gelişmeydi. Bu kapsamda başlayan İran ve Rusya Federasyonu arasındaki taktik ortaklık bugüne kadar başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir (Çetin, 2010:96).

Bölgede Batı'nın etkisini ortadan kaldırmaya çalışan ve Rusya ile stratejik bir ortaklık gerçekleştirmeye çalışan İran, Hazar ekonomisi ile ilgili çıkar tartışmalarında Rusya'nın doğal müttefiki olarak görülmektedir. İran, Hazar ve Orta Asya siyaseti çerçevesinde, özellikle sınır komşularındaki İslamcı hareketlere yönelik olarak bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Bu ülkelerdeki İslamcı hareketleri kendisini zor durumda bırakacak düşüncesiyle desteklemekten kaçınmıştır. İran, Hazar Havzası petrol ve doğalgazının kendi ülke üzerinden Güneye inmesini önermiştir. Aynı zamanda mevcut ulusal hatlarını kullanacak olan İran'ın teklifleri, ekonomik nedenlerden daha çok siyasi nedenlerle bir hedefe ulaşamamıştır. İran devleti, ABD tarafından köktendinci rejim yaymaya çalışan ve terörizmi destekleyen bir ülke olarak değerlendirilmekte ve Hazar bölgesinde nüfuz sahibi olmasının önüne geçmeye çalışmaktadır. Amerikan hükümetinin, Amerikan şirketlerinin İranlı şirketlerle iş yapmasını yasaklayan politikasına rağmen Tahran, ABD firmalarının dâhil olmadığı uluslararası konsorsiyuma katılarak Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Aksoy, 2002:155).

Avrasya bölgesi için son derece önem arz eden bir proje hayata geçirilmiştir. 2007 yılında Kazakistan, Türkmenistan ve İran arasında imzalanan anlaşma gereğince inşa edilen demiryolu hattının 2013 Mayıs faaliyeteye geçen Kazakistan-Türkmenistan bölümünün ardından Türkmenistan-İran kısmı da ilgili Devlet Başkanlarının katıldığı törenle hizmete açılmıştır. Demiryolu hattının 82 kilometresi İran, 700 kilometresi Türkmenistan, 120 kilometresi Kazakistan tarafından inşa edilmiştir. Orta Asya ülkelerine Basra Körfezi'ne açılma imkânı sağlayan bu stratejik hat boyunca yolcu taşımacılığının yanı sıra ilk etapta 3-5 milyon ton ilerleyen dönemde de 10-12 milyon ton büyüklüğünde yük taşınması hedeflenmektedir. Uzmanlar körfeze taşımacılık yapan ülkelerin yolunu 600 km kısaltacak olan yeni demiryolu hattı ile yer altı kaynakları başta olmak üzere pek çok malın fiyatında kısmi gerilemeler ve maliyet düşüşü yaşanacağını belirtmektedirler (<http://www.gazete2023.com/m/?id=395&t=makale>, 08.05.2015).

4.2.4. Kazakistan'ın Türkiye ile İlişkileri

25 yıllık zaman diliminde Kazakistan ile Türkiye, karşılıklı yarara dayalı ikili ilişkilerini sürekli geliştirerek stratejik ortaklık düzeyine çıkartmayı başarabilmiştir. 23 Ekim 2009 tarihinde Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Türkiye ziyareti sırasında Stratejik Ortaklık Anlaşmasının imzalanması, Kazakistan ile Türkiye'nin işbirliğini yeni ve daha yüksek bir düzeye taşımada önemli bir adım olmuştur. Anlaşmanın amacı: mevcut ilişkileri stratejik düzeye çıkarmaktır. Ayrıca başta siyasi, ekonomik, savunma, kültür, bilim ve teknoloji, eğitim, ekoloji, bilgi ve enformasyon, sağlık alanları olmak üzere tüm alanlarda ortak ve koordineli işbirliği yürütmektir. Kardeş iki ülke arasındaki etkileşimi daha da geliştirmek ve ona yeni içerik kazandırmak, uzun vadeli stratejik beklentilerden biridir. Uluslararası arenada iki ülke arasındaki işbirliği ve karşılıklı destek takdire dayanmaktadır. Kazakistan ile Türkiye Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (AİGK/CICA), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), AGİT ve diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde sıkı işbirliği sürecini devam ettirmektedir. Birleşmiş Milletler çerçevesindeki karşılıklı etkileşim de başarıyla devamını bulmaktadır. Aynı şekilde iki ülkenin Avrupa, Avro-Atlantik ve başka kurumlar nezdindeki ortak işbirlikleri de büyük önem taşımaktadır. Kazakistan'ın dış siyasi öncelikleri arasında AİGK/CICA'nın kurulmasına ilişkin inisiyatifin ayrı bir

yeri vardır. Söz konusu önerinin somut bir kuruluş halinde vücut bulması önem arz etmektedir (Tuymebayev, 2012:9)

Asya'da bir forum kurmaya dair girişim ilk kez Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı N. Nazarbayev tarafından Ekim 1992 tarihinde BM'nin 47.Genel Kurulu'nda öne sürülmüştür. Kazakistan lideri bu inisiyatifin, Asya kıtasında güvenliği inşa edecek hem etkili hem de evrensel bir yapıya duyulan ihtiyaçtan doğduğunun altını çizmiştir. AİGK inisiyatifi kıta genelindeki siyasi atmosferin yönünü belirleyebilecek güce sahip pek çok uluslararası kurumca ve Asyalı devletçe ilk günden destek bulmuştur. Kazakistan'ın söz konusu girişimini daima destekleyen Türkiye, Haziran 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Zirveyle birlikte AİGK/CICA 2010-2012 Dönem Başkanlığını devralmıştır. Bu, Türkiye'nin Kazakistan'a göstermiş olduğu destek ile özel ilginin somut bir göstergesidir. Türkiye'nin, bu çok önemli sürece yapacağı katkı ve üstleneceği rol büyüktür. Kazakistan ile Türkiye arasındaki çok taraflı işbirliğinin gündeminde Türk Dili Konuşan Devletler Arasındaki İşbirliği'nin farklı bir yeri vardır. Türk Dünyası Kazakistan'ın güvenli bir limanı, Türk halkları ise en yakın kardeşleridir. Bu bağlamda, Devlet Başkanı N. Nazarbayev Türkler arasında ortak bir yapının inşasına ilişkin pek çok inisiyatifi gündeme taşımıştır. Günümüzde N.Nazarbayev'in konuyla ilgili inisiyatiflerinin tümü hayata geçirilmiş durumdadır. Örnek verecek olursak, 21 Ekim 2008 tarihinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamentolar Asamblesi İstanbul'da kurulmuş olup, Sekreteryası Bakü'de faaliyetlerini sürdürmektedir. Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye Devlet Başkanları Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin (Türk Konseyi) kurulmasına ilişkin Anlaşmayı imzalamış olup, İstanbul'da bulunan Sekreteryası çalışmaya başlamıştır. Ekim 2011 tarihinde Almatı'da Türk Konseyi'nin 1. Zirvesi düzenlenmiş ve birçok belge imzalanmıştır. Bu sürece sivil toplum kuruluşu statüsünde kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Aksakallar Kurulu da katkıda bulunmaktadır. Mayıs 2010'da Astana'da Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün katılımları ile Türk Akademisi açılmıştır. Akademi bir bilim ve kültür merkezi olmasının yanı sıra, Türk halklarının tarih ve etnografyasını araştırma alanında ortak bilimsel projelerin yürütüleceği bir merkezdir. Ayrıca tanınmış hem Kazak hem Türk hem (Osmanlı dönemi) eski Türk düşünürlerin tarihi eserlerinin yer alacağı bilgi hazinesi olmak üzere kurulmuştur (Yazar, 2011:30).

Aynı zamanda iki ülkenin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Topluluğu (AGİT) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi uluslararası kurumlar nezdinde ortak hareket etmeleri de çok büyük önem taşımaktadır. 2010 yılında Kazakistan AGİT Dönem Başkanlığını üstlenmiş ve bu süreçte kurumun temel ilkeleri ile değerlerine sadakatini göstererek başkanlık görevini büyük bir başarıyla ve layıkıyla yerine getirmiştir. Dünyanın 56 ülkesinin üye olduğu AGİT Zirvesi, Merkezi Asya ve BDT devletleri arasında ilk olarak Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenmiştir. Kazakistan 2011 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı Dönem Başkanlığı görevini devralmıştır. Kazakistan her zaman söz konusu kurumun etkinliklerine aktif katılım sağlamakta, onun dünya kamuoyu karşısında itibarının artması ve İslam dünyasının etkin bir forumu sıfatıyla güçlenmesi için var gücüyle çalışmaktadır. İİT Başkanlığının Kazakistan'a verilmesi, İslam toplumunun Kazakistan'a duyduğu güven ve desteğin en açık göstergesidir. Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret hacmi 1992 yılında 30 milyon ABD doları iken, 2011 yılı sonuçlarına göre bu rakam 3,9 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Kazakistan'ın esas ihraç ürünleri: mineral rezervler (petrol, metal vb), bitkisel ürünler, kimya sanayi ürünleri, madenler ve maden ürünleridir. Türkiye'den inşaat malzemeleri, kimya sanayi ürünleri, tekstil, plastik, plastik ürünler, gıda ürünleri, makine ve araç gereçler ihraç edilmektedir. Kazakistan'daki Türk girişimciler çalışmalarını büyük bir özveriyle yürütmektedir. Kazakistan'da ortak üretim yapan 2.200 yabancı şirketin 319'u Türk şirkettir. Türkiye Ekonomi Bakanlığının istatistiklerine göre, 200'den fazla Türk firması toplam tutarı 2 milyar dolar olan 40'tan fazla projede yer almaktadır. Kazakistan'daki Türk sermayesinin iştirakiyle faaliyet gösteren işletmeler toptan veya perakende satış, inşaat, hizmet sektörü gibi alanlarda çalışmaktadır. Kazakistan pazarında Koç Holding, finans ve sanayi grubu bünyesinde bulunan Ram Dış Ticaret, ayrıca Anadolu Grubu, ENKA Holding, Tekfen Holding, Ceylan İnşaat, Ahşel, Okan Holding, Alarko Holding gibi büyük Türk şirket grupları faaliyetlerini devam ettirmektedir. İkili ticari ve ekonomik işbirliğinin öncelikli amacı, büyük Türk şirketlerinin modern teknoloji alanında da Kazakistan pazarına yatırım yapmalarını sağlamaktır. Yeni Sinerji adı verilen ortak ekonomik programın imzalanması, karşılıklı hareketin canlandırılmasına ve Kazakistan-Türkiye ortaklık alanının genişletilmesine yeni bir ivme kazandıracaktır. Şu an makine sanayisi, enerji, petrol, kimya, inşaat malzemeleri üretimi, tarım, turizm, bankacılık ve başka alanlarda Kazakistan'daki yatırım projelerini hayata geçirmek için Türk deneyimi

ile sermayesinin mümkün olduğu kadar aktif katılımını sağlamaya ve bundan yararlanmaya çok ihtiyaç duyulmaktadır. Kazakistan, Rusya ve Beyaz Rusya arasında kurulan Gümrük Birliği, toplam nüfusu 170 milyon ve toplam iç üretimi 2 trilyon ABD dolarına ulaşan çok geniş bir pazar sıfatıyla, Türk yatırımcıları için yeni olanaklar sunmaktadır. Ayrıca, 1,5 milyarlık nüfusuyla tarım ürünlerine ihtiyaç duyan Çin pazarının coğrafi bakımdan Kazakistan'a yakınlığı da Türk sanayicileri için yeni bir iş kapısı açmaktadır. Türkiye, OSB (Organize Sanayi Bölgeleri) kurma işinde engin deneyime sahiptir. OSB'ler Türk sanayi ve genel olarak ekonomisinin can damarıdır. Bu bağlamda, Kazakistan'da kurulacak olan Türk sermayeli ortak ilk sanayi bölgesinin kurulması, işbirliğimizin ufkunu belirleyecektir. OSB'ler, hem Türk iş çevresinin Kazakistan pazarına girmesine yol açacak hem de ülkemizdeki olumlu yatırım ikliminin iyileşmesine katkı sağlayacaktır. Ekim 2011'de Türk heyetinin Kazakistan ziyareti sırasında ülkemizde Kazak-Türk OSB'lerinin kurulmasına ilişkin memorandum imzalanmıştır. Kültürel işbirliği iki kardeş ülkenin hem manevi hem de dostluk buluşma noktası olmuştur. Bu alanda iki ülkenin yakınlaşmasında etkili olan bilimsel konferanslar, seminerler ve konserler, müzik, sanat-kültür festivalleri ve resim sergileri organize edilmiştir. Ayrıca, karşılıklı olarak hem Kazakistan'da hem Türkiye'de de Kültür Günleri gibi özel günler üzerinde etkinlikler düzenli aralıklarla tertiplenmektedir (<http://unec.edu.az/application/uploads/2015/05/Gulzare-Novruzova.pdf>, 29.06.15).

4.2.4.1. Hazar Bölgesinde Türkiye'nin Jeopolitik Önemi

Türkiye'nin coğrafi konumu, zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını, talebi hızla artan batı ülkelerine taşımaya son derece elverişlidir. Türkiye'nin öncelikli hedefi, bu potansiyelin değerlendirilerek Türkiye'yi 21.yüzyılın Avrasya Enerji Koridoru konumuna getirmektir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliğinin sağlanabilmesi için de büyük enerji taşıma projelerinin geliştirilmesi üzerinde titizlikle durulmalıdır. Gelecek yüzyılda yeni bir enerji köprüsü ve terminali olacak olan Türkiye, Orta Asya ve Hazar hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasında uluslararası enerji projelerine liderlik ederek, coğrafyasının kendisine sağladığı avantajla önemli bir rol oynamaktadır (Ersümer, 2000:5).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni devletlerin bağımsızlıklarını kazanmasından sonra Türk dış politikasında radikal dđnüşümlere yol ağmıştır. Türkiye bölgeye siyasi ve ekonomik yollardan yayılma yolları aramaya başlamıştır. Türkiye'nin bu girişimleri parlamenter demokrasiyle yönetilen, serbest piyasa ekonomisine sahip, Müslüman bir toplum içinde seküler bir yapı arz eden Türkiye tipi hükümetlerin ve toplumların bölgeye hâkim olmasıdır. Türkiye ayrıca işbirliğinden doğabilecek karşılıklı çıkarlardan yararlanmak istemektedir (Aras, 2005:20).

Uluslararası ilişkilerde, bölge ilişkileri açısından enerji konusu, Türkiye ile çevre ülkeler arasında karşılıklı çıkarları dengeleyecek, ekonomik ve politik ilişkiler geliştirilirken uzun vadeli ulusal bir politika çerçevesinde yürütmek zorundadır. Günlük konjonktürün dışına çıkarak Türkiye'nin uzun vadede bölge içindeki ekonomik ve politik ağırlılığını geliştirecek sağlıklı bir enerji işbirliği politikası oluşturulması gereklidir. Uzun vadeli Türkiye'nin stratejik çıkarlarının ortaya konması ve ortaya konacak strateji içinde enerjinin yerinin belirlenmesi gerekmektedir. Enerji konusunda bölge dışı güçlerin, Türkiye'nin ulusal çıkarları ile bağdaşmayacak politikaları zorla kabul ettirmeye çalışmasının Türkiye'nin uzun vadeli çıkarları açısından zararlı görölmektedir. Türkiye, Hazar Havzası petrol ve doğal gaz rezervlerinin uluslararası pazarlara açılmış olması neticesinde üretim ve dağıtımdan pay alma fırsatını yakalamıştır. Bu sayede Türkiye jeopolitik zenginliğini kullanabilecek ve etrafındaki ülkeleriyle yeni çıkar alanları oluşturabilecek, var olanları derinleştirecek ve zenginleştirecektir. Hazar ve Orta Doğu enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması için hazırlanacak her bir planda Türkiye'nin katkısı önemli bir değer taşıyacaktır. Hazar Havzası, Türkiye-Amerika ilişkileri için bir işbirliği sahası olurken, genel niteliği "ekonomik işbirliği ve siyasi rekabet" olan Türkiye-Rusya ilişkilerinde, özellikle enerji nakli hatları konusunda, rekabetin en yoğun yaşandığı bölge olmuştur (Manisalı, 2001:24).

Türkiye, Rusya ile Avrupa arasındaki enerji rekabetinin ortasında yer almaktadır. Avrupa'ya göre Türkiye'nin Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşmalarında önemli yol olması, Türkiye'nin siyasal gücünü arttırmaktadır. Hazar devletleri için, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri kendilerinin Rus baskısından kurtulmaları ve Batı pazarlarına açılmaları açısından büyük bir ölçüde önem taşımaktadır. Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sağlayacak tamamlanmış ve halen gerçekleşmekte olan önemli

boru hattı projeleri, Avrasya enerji ekseninde önemli bir transit ülke ve bölgedeki enerji merkezi olarak Türkiye'nin oynamakta olduğu rolün önemini arttırmaktadır. Bu hedeften hareketle, Türkiye, geniş Hazar Havzası hidrokarbon kaynaklarının doğrudan Batı pazarlarına ulaştırılmasını öngören ve 21.yüzyılın İpek Yolu olarak sunulan Doğu-Batı Enerji Koridorunun gerçekleştirilmesine ön ayak olmuştur. Kafkasya ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin batı ile uyumu açısından yararlı olacaktır. Güvenli ve ticari açıdan karlı boru hatları, bölgeye istikrar ve refahın getirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Şenyurt, 2010:91).

4.2.4.2. Enerji İlişkiler

Hazar bölgesine yapılacak yabancı yatırımların siyasi istikrarsızlıktan çok fazla etkilendikleri bilinmektedir. Çok uluslu büyük enerji firmalarının karışık ve istikrarsız bölgelere yatırım yapmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bu firmalar, çok büyük sermaye ve fonları bağlayacakları yatırımlarında öncelikle bölgesel istikrar ve güven unsurlarını ön plana çıkarmaktadır. Dünyadaki petrol rezervlerinin % 50'sini oluşturan Körfez petrolerinden sonra, Hazar petroleri %17 oranla ikinci gelmektedir. Birçok kaynakta Kazakistan'ın Tengiz yatağın dünyanın en büyük petrol bölgelerinden birisi olduğu, yaklaşık 25-30 milyar varil petrol içerdiği, benzer şekilde yine Kazakistan Tengiz'den kuzeyde bulunan Korolev bölgesinde de petrol rezervlerinin çok yüksek olduğu belirtilmektedir. Hazar bölgesindeki sorunların temelinde bu yüksek petrol rezervleri yatmaktadır (İsmailov, 2015:2).

16 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ın bağımsızlığını dünyada ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. İki ülke arasındaki dostluğu ve birliği parlak bir geleceğe taşıyacak olan bu tarihi adım, ikili ilişkilerin temelini sağlam bir biçimde inşa etmiştir. 1991'den itibaren gelen kardeşliğe ve karşılıklı güvene dayalı ilişkiler, siyasi, ticari ve ekonomik, kültürel ve beşeri alanlardaki sıkı bağın hızla gelişmesiyle nitelendirilmektedir. 2 Mart 1992 tarihinde Kazakistan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin protokol imzalanmış ve karşılıklı olarak iki ülkede Büyükelçilikler açılmıştır. Üst düzey karşılıklı ziyaretler, iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğinin daima gelişerek, güçlenmesini olumlu yönde etkilemiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında ülkeler arasındaki işbirliğinin başlamasına ve başarı ile ilerlemesine iki ülke Devlet Başkanları olağanüstü katkı sağlamıştır. Söz konusu tarihlere ikili ve çok taraflı formatta

Kazakistan ve Türkiye Devlet Başkanlarının karşılıklı ziyaretleri düzenlenmiştir (Tuymebayev, 2012:8).

Türkiye ile Kazakistan arasındaki siyasi ilişkiler henüz Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmadığı dönemden beri süregelmektedir. Bağımsızlık öncesi Kazakistan'ın Sovyet sistemi içindeki rolü, buğday üretimi, metalürji ve mineral üretimi üzerine yoğunlaşmaktı 1991 tarihinde Sovyetlerin dağıldığı dönemde ilan edilen Kazakistan'ın bağımsızlığını 10 dakika sonra tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. İkili ticaret hacmimiz 2013 yılında, Kazakistan ihracatı 1,04 milyar dolar ve ithalatı ise 2,9 milyar dolar olmak üzere toplam 3,9 milyar dolara ulaşmıştır. Ortak hedefi, ikili ticaret hacminin 2015 yılına kadar 10 milyar dolara yükseltilmesidir. Türkiye 1995 yılında Avrupa Birliği ile girmiş olduğu Gümrük Birliği kapsamında Avrupa Birliği'nin en az gelişmiş ülkelere uyguladığı tarife tavizlerinden oluşan Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ni de uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede 2002 yılından bu yana Kazakistan menşeli malların büyük bir kısmı Türkiye'ye tavizli gümrük vergileriyle gelmektedir. 2014 yılında yeni Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Plus kapsamında yeni liste oluşturulacaktır. Bu listeden Kazakistan ve Rusya'nın çıkarılacağı tahmin edilmektedir. Tahminlerin doğru çıkması halinde Kazakistan menşeli ürünlerin Avrupa Birliği ve Türkiye pazarlarında özellikle gümrük vergileri açısından dezavantajlı olacağı açıktır (<http://normativ.kz/view.php?ID=1096>, 23.11.2013).

2013 yılında Kazakistan'ın gayrisafi yurtiçi hâsılası 213.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup, 2012 yılına kıyasla %11.85 oranında artmıştır. 2013 yılı enflasyon oranı %6 düzeyinde olup azalma eğilimi devam etmektedir. Cari fiyatlarla gayrisafi yurtiçi hâsılanın yapısında tarım sektörünün payı %5.4, imalat sanayisi %41.3 ve hizmetlerin payı %53.3 olmuştur. Hizmet sektörü ağırlığını hissettirmektedir. Türkiye yüksek kalite ve teknolojiye sanayi ürünleri üretmekte ve özellikle savunma sanayisi ile kendi tankını, helikopterini, füzelerini, uçaklarını geliştirmektedir. İletişim ve haberleşme teknolojilerinde de oldukça ileri durumundadır. Bu teknoloji birikiminin Kazakistan'a aktarılmasında dil, kültür yakınlığı gibi kolaylaştırıcı etkenler de bulunmaktadır. Ayrıca Kazakistan'ının imar ve inşasında Türk firmaları çok başarılı inşaat projelerine imza atmışlardır. İnşaat sektörünün gelişmesinde inşaat malzemelerinin tedarikinde en son teknoloji inşaat projelerinin geliştirilmesi ve

uygulanmasında ciddi işbirliği söz konusudur(<http://www.ersanoz.com/sunumlar/enerji-politikasi-kazakistan.pdf>, 09.10.2014).

Kazakistan ile Türkiye ekonomilerinin farklı alanlarda uzmanlaşmış olmaları ülkeler arasındaki işbirliğinin her iki taraf için de olumlu sonuçlarını arttırmaktadır. Kazakistan Türkiye'nin enerji ihtiyacının bir bölümü karşılarken, teknoloji transferi, savunma sanayisi ve inşaat sektörü gibi alanlarda Kazakistan'ın faydalanması mümkündür. İki ülke arasındaki ticaret hacminin sürekli olarak büyümesi esasen bu durumun her iki ülke yetkilileri tarafından doğru analiz edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kazakistan enerji sektöründe atılım yapmak ve öne geçmek için petrol boru hatları inşaat etmek ve rafinelerini yenileyip geliştirmek zorundadır. Bu tip altyapı işlerinde Türkiye'nin tecrübe ve uzmanlığından kolaylıkla faydalanabilir. Kazakistan bu alanda yapacağı projelerin finansmanında ise uluslararası kredi kuruluşlarından çok kolay kaynak temin edebilmektedir (Yazar, 2011:42).

4.2.4.3. Türkiye Üzerinden Hazar Enerji Nakli ve Boru Hatları

Kara ile kuşatılmış olan Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri kaynaklarının geliştirilmesi, petrol ve doğalgazın taşınması ve ticaret nedeniyle Batıya ve diğer sanayileşmiş ülkelere bağımlıdırlar. Bu ülkelerin karasal nitelikleri nedeniyle en önemli sorunları uluslararası taşıma, koridor ve petrol ve doğalgaz boru hatları konusunda ortaya çıkmaktadır. Hazar'ın zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması sorunu, gerek büyük şirketler gerekse bölge iç ve dışı güçler arasında çıkar ve nüfuz mücadelesinin odağında yer almaktadır (Güngör, Şentürk, 2004, 84).

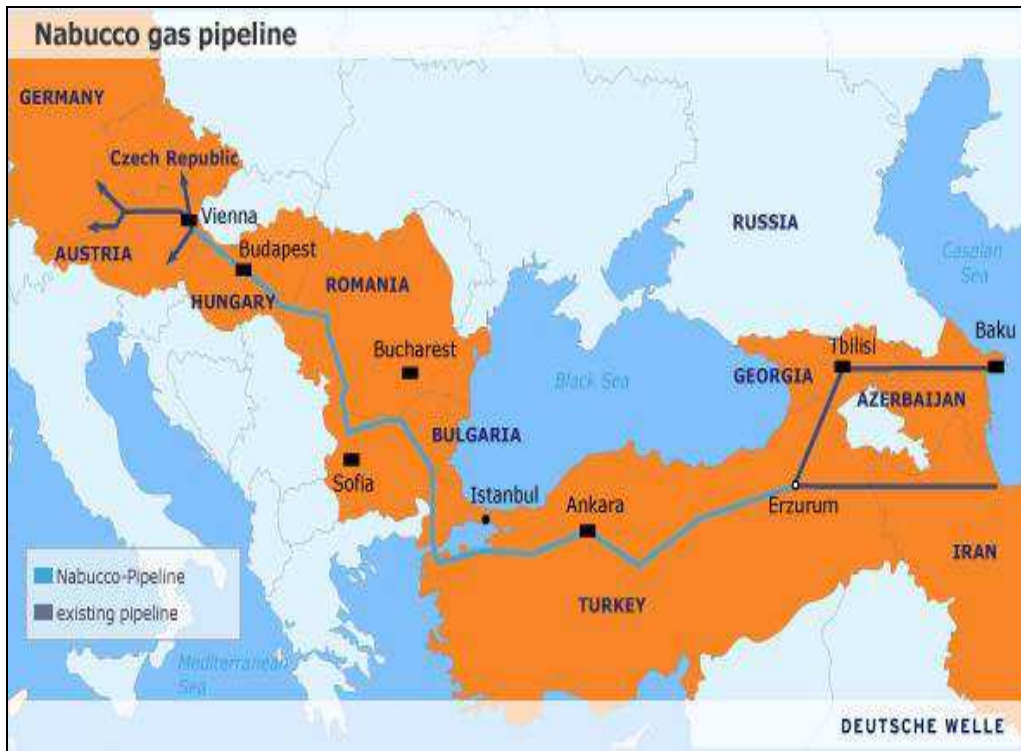
Şekil 24: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

Kaynak: <http://www.botas.gov.tr>

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) (Şekil-24) petrol boru hattı'nın uzunluğu 443 km'lik kısmı Azerbaycan'da, 249 km'lik kısmı Gürcistan'da ve 1076 km'lik kısmı Türkiye'de olmak üzere toplam 1.768 km'dir. Azerbaycan'ın Sangacal terminalinden başlayıp Gürcistan'dan geçerek Türkiye'nin Akdeniz kıyısında bulunan Ceyhan terminalinde son bulmaktadır. BTC ham petrol boru hattı ile bir günde 1 milyon varil petrol taşınması hesaplanmaktadır. Bu yılda yaklaşık olarak elli milyon tona tekabül etmektedir ve boru hattının tasarlanan ömrü ise 40 yıldır (dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/293/2666.pdf).

Bu boru hattı 25 Mayıs 2005 tarihi itibarıyla kullanıma açılmıştır. Hazar'ın kıyısından dünyaya uzanan bir köprü olan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, başta Azerbaycan olmak üzere, Kafkasya ve Orta Asya'da yer alan ülkeler bakımından çok büyük stratejik ve ekonomik öneme sahiptir. Çünkü SSCB döneminde zengin enerji kaynaklarının işleme, kullanma ve pazarlama ayrıca ürün fiyatını belirleme açısından Sovyetlerin merkezi yönetiminin tasallutunda olan bölge ülkeleri, SSCB'nin dağılmasından ardından, söz konusu doğal kaynaklarını Rusya dışında alternatif bir yolla dünya piyasalarına ulaştırma ve taşıma güzergâhında yer alma imkânına ulaşmışlardır. Rusya dışında boru hatlarına sahip olunması ile hem ekonomik bağımsızlık açısından en temel adım atılmış olurken, hem de elde edilecek gelir önemli oranda artacaktır. Bu hat ile

özellikle Azerbaycan'ın Azeri-Çıralı-Güneşli yataklarından çıkarılan petrolün uluslararası pazarlara daha güvenli bir şekilde ulaştırılması amacı gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında Rusya Federasyonu topraklarından geçmeyen bu hat ile Kafkas petrolü üzerindeki Rus tekeli de kırılmış olmakla birlikte özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya'ya olan bağımlılıklarının da azalması söz konusu olmuştur. Azerbaycan için bu hat tam bağımsızlık anlamına gelmektedir. Bu hat Türkiye için ekonomik açıdan ve Boğazların güvenliği açısından çeşitli faydalar sağlamış ve aynı zamanda siyasi çeşitli kazanımlar sağlamıştır. Bu hat ile Türkiye, Türk Cumhuriyetleriyle fiili bağı kurarak onlara daha da yaklaşmıştır (Yatar, 2007:127).

Şekil 25: Nabucco Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: <http://www.dw.de/nabucco-hayal-mi-oldu/a-15740451>

Nabucco Projesi (Şekil-25) Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki en büyük doğal gaz boru hattı projesidir. Nabucco Projesi, doğal gazın Türkiye üzerinden, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan yoluyla Avusturya'ya taşınmasını amaçlayan bir projedir. Bu bağlamda ilgili ülkeler 2002 yılında bir ortaklık anlaşması imzalamışlardır. Boru hattı Türkiye'nin Gürcistan ve İran sınırlarından başlayıp Avusturya'dan Avrupa piyasalarına gaz nakli sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Projeye Rusya, yoğun çabalarına rağmen

dâhil edilmemiş olmasına rağmen, ortak ülkelerden biri olmak için girişimlerini devam ettirmektedir (Çetin, 2010:97).

Bu doğalgaz boru hattının uzunluğu yaklaşık 3400 km olarak hesaplanmıştır. Hattının kullanılmaya başlanması ile birlikte Doğu Avrupa'ya ilk etapta yılda 4,5 milyar metre küp, ilerleyen dönemde miktar artışına gidilerek 2020 yılında ortalama yıllık 31 milyar metre küp gaz taşınması hedeflenmektedir. Projenin amacı özellikle Türkmenistan, Azerbaycan gazını Hazar Denizi üzerinden hatta İran ve Irak doğalgazını da Türkiye'yi doğudan batıya kat eden bir hatla Avrupa'ya ulaştırmaktadır. Böylece hem Hazar Havzası ve Orta Doğu ülkelerinin doğalgazı dünya piyasalarına daha az değer kaybıyla ulaşacak, hem de bir ölçüde Rusya'nın doğalgazdaki tekeliçiliğinin önüne geçilmiş olunacaktır. Bu hat ile ilk etapta Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti gibi ekonomilerini yeniden yapılandırmaya çalışan ülkelerin gaz ihtiyacı karşılanacaktı. Takip eden yıllarda ise Avusturya'nın Avrupa'da önemli bir doğalgaz dağıtım noktası olma özelliğinden yararlanarak diğer ülkelerin gaz taleplerindeki gelişmelere göre Batı Avrupa'ya da ulaşılması hedeflenmiştir (Şenyurt, 2010:47).

Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), Azeri gazının yıllık 10 BMC miktarının 2017 yılından Türkiye üzerinden Avrupa'ya transit edilmesi yönünde, 26 Aralık 2011'de mutabakat zaptı imzalanan, 26 Haziran 2012'de hükümetler arası imzaların atıldığı en yeni son proje olmaktadır. TANAP Projesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın bugüne kadar başarı ile yürüttükleri projelerin enerji alanındaki en önemli temsilcilerinden biridir. Tarihten gelen kardeşlik bağlarını bugünün koşullarında "Bir Millet İki Devlet" misyonunla perçinleyerek sürdüren iki ülke için de büyük öneme sahip TANAP Projesi, dünya enerji piyasalarında da ses getirecek dev bir projedir. TANAP Projesi, Türkiye ve Avrupa'nın doğalgaz ihtiyacına, Azerbaycan Şah Deniz-2 sahası ve diğer kaynaklardan doğalgaz almasıyla önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Bu Proje, Avrupa'nın Rus doğalgazına olan bağımlılığını azaltma açısından önemlidir ve Avrupa'nın doğalgaz kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyaçlarını uygun şekilde karşılanmasının yanında, Türkiye'nin bir geçiş ülkesi olarak kendisine ait olduğu rolü güçlendirmesi yönünden de önemli olmaktadır. Projenin giriş noktası Azerbaycan, Türkiye sınırı Türkgöz girişi olan 56 inçlik hattın, Avrupa'ya çıkış noktaları Yunanistan ve Bulgaristan sınırları, Türkiye içi çıkış noktaları ise Eskişehir ve Trakya bölgesi

olacaktır. TANAP Projesi için öngörülen 4 aşamanın ilki 2018’de ilk gaz akışıyla gerçekleşecektir. 2020’de yıllık 16 milyar metre küp olacak kapasitenin, 2023’te 23 milyar metre küp, 2026’da ise 31 milyar metre küp seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir (<http://www.tanap.com/tanap-nedir>, 13.10.2013).

16 Nisan 2015 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in daveti üzerine Kazakistan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret, Erdoğan’ın cumhurbaşkanı seçildiği tarihten bu yana Kazakistan’a yaptığı ilk resmi ziyarettir. Nazarbayev, Erdoğan’ı Astana’da resmi bir törenle karşılamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, Nazarbayev’in 2009 yılında Türkiye ziyareti sırasında imzalanan stratejik işbirliği anlaşmasıyla önemli ölçüde güçlenmiştir. Mayıs 2012’de Türkiye’de Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (HLSCC) toplanmış ve ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. HLSCC’nin bu ikinci toplantısı ise Kazakistan’da yapılmıştır. Toplantıda ticaret, ekonomi ve yatırımlar ile ilgili konular değerlendirilmiş ve bazı önemli anlaşmalar imzalanmıştır. ‘Yeni Sinerji’ Programı çerçevesinde ele alınan ikili işbirliği çeşitli alanlarda önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Pek çok büyük Türk şirketi Kazakistan’da yatırım yapmaktadır. Gıda, hafif sanayi ve inşaat sektörü alanlarında çalışan bazı küçük ve orta boy işletmeler de yatırım projelerine başlamışlardır. İki ülkenin ulaştırma ve transit potansiyellerinin geliştirilmesi için, Zhezkazgan-Beyneu Demiryolu ağının Akhalkalaki (Gürcistan) - Kars (Türkiye) Demiryolu ile birleştirilmesi ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Sonuç olarak, bu 3 yıllık Program’ın her iki taraf için de olumlu sonuçlar ortaya koyduğu söylenebilir. Nitekim iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2014 yılında 3.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Parkhomchik, 2015:48).

SONUÇ

Jeopolitik teorisyenlerin odak noktası olan Hazar havzası halen hem Atlantikçi hem Avrasyacı jeopolitikçilerin odak noktası olmaya devam etmektedir. Bölgenin barındırdığı enerji kaynakları özellikle büyük enerji payının Kazakistan'a ait olması küresel ve bölgesel süper güçlerin çıkar alanları olarak ilgilerini çekmesini sürdürmektedir. Batılı jeopolitikçilerin kontrol altına almaya çalıştığı enerji zenginliklerini barındıran Hazar havzası dâhil tüm Avrasya'nın barındırdığı enerji kaynakları ise Rus Avrasyacı jeopolitikçileri tarafından korunmaya çalışılmaktadır. Yeni Avrasyacı olarak tanınan Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev, entegrasyon girişimi ile çok vektörlü siyaseti sayesinde dış politikada ülkenin kazançlı çıkmasına yol açmaktadır. Nursultan Nazarbayev dengeli yürüttüğü siyaseti Astana'nın hem bölgesel hem küresel aktörlerle enerji girişiminde bulunmasını sağlamaktadır. Jeopolitik teoriler araştırma alanının diğer bölgesel ve bölge dışı aktörlerce odak kavşağına dönüştüğünü kanıtlamaktadır. Bu doğrultuda bölgenin jeopolitik önemi ile Kazakistan dış politikasına yön vermekte olduğunu da belirtebiliriz.

Hazar enerji kaynakları yanı sıra Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev'in çok vektörlü siyaseti sayesinde Kazakistan Orta Asya'da lider olmayı başarmıştır. Bununla birlikte SSCB'nin çöküşünden bu yana Astana'nın diğer Orta Asya ülkelerinden ekonomik alanda üstün konumda kalmasına katkı sağlamıştır. Yabancı yatırımlar sayesinde entegrasyon girişimlerinin canlanmasına yol açmıştır. Astana çok yönlü dış politikasını dengeli bir düzeyde sürdürmeye devam ettikçe Orta Asya'nın lideri konumunu korumaya devam edecektir. Hazar havzasında enerji kaynaklarının büyük payına sahip olma şansı ise Kazakistan'a yabancı yatırımları kendine kolay çekme garantisi verecektir. Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev ülkenin jeopolitik konumu ile enerji kaynak kozunu doğru kullanmayı SSCB'den bu yana başarıyla devam ettirmektedir.

Kazakistan dış politikasında Hazar enerji kaynaklarının rolünü analiz ederken Hazar'ın statü sorununa bakılmaksızın Hazar enerji kaynaklarının işletilmekte olduğu sonucunu varabiliriz. Astana'nın Hazar enerji kaynakları üzerinde çok yönlü ve pragmatik işbirliğine dayalı dış politika izlemekte olduğu kanaatine varabiliriz. Kazakistan'ın Hazar enerji kaynakları ile daha çok projelere dâhil olması için Hazar

statü sorununun açığa kavuşması da önemlidir. Sorunun çözülmesi durumunda ileride Kazakistan'ın daha büyük projelere imza atmasını sağlayabilecektir. Eğer Hazar'ın statü sorunu çözülmeden devam ederse de facto konumu daha ilerleyen zaman diliminde sınır sorunlarına yol açabilecektir. Bu sorunları önlemek için Kazakistan en kısa zamanda statü sorunu açığa kavuşturmalıdır.

Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi kıyıdaş ülkelerce kabul edilirse Hazar'ın statü sorununa çözüm olabilmektedir. Fakat Rusya'nın çıkar gözetmesinde doayı askıya alınmaktadır. En adil ve mantıklı olan çözüm Hazar'ı deniz statüsünde kabul ederek beş ülke arasında kıyıdaş eşit uzaklık ilkesi esas alınarak beş ulusal sektöre bölmek ve deniz yataklarını bu çizgiyi esas alarak paylaşmak gibi gelmektedir. Çeşitli boru hat projeleri de gerçekleştirilerek oradaki ülkelerin Rusya tekelinden kurtulmasını sağlayarak dünya pazarına, özellikle Türkiye ve AB'ye alternatif kaynaktan enerji ulaşımı sağlanabilir. Bir kaç egemen ülkenin çıkarından ziyade kıyıdaş ülkelerin ortak çıkarlarını eşit gözeterek, Hazar enerjisini daha olumlu yönde kullanılması sağlanabilir. Tüm bunların yanında Hazar'ın enerjisini sömürmenin yanı sıra doğasını ve ekolojik dengesini de korumak için gayret gösterilmelidir.

Avrasya'nın kalbinde yer alan Kazakistan bu doğrultuda çok yönlü politikası ile her bir süper güç ile girişimlerde bulunmaktadır. İzole olmadan Doğu-Batı ve Güney-Kuzey hatlara da açık olduğunu görebilmekteyiz. N.Nazarbayev: "Biz kendi eksikliklerimizi ne kadar kontrol altında alsak da ekonomik gelişmenin tek yolu entegrasyon üzerinde ilerlemektir." diye vurgu yapmıştır. Nazarbayev kendi yarattığı ekonomik tabanın özelliklerini oluşturup, entegrasyonu inşa etmek niyetiyle bu doğrultuda önemli adımlar atmaktadır. Aynı şekilde piyasa ekonomisi koşullarını geliştirerek entegrasyona dayalı bir ortak pazarı oluşturmaya kararlıdır (Nogayeva, 2011:77)

Nazarbayev'e göre, "XXI. yüzyılda Batı, Doğu ve Asya-Pasifik kutupları arasında Kazakistan, Rusya, Orta Asya ülkeleri, Kafkasya çağdaş piyasanın altyapısını ve taşımacılık yollarının stratejik iletişimini sağlamak için, Avrasya'yı tek pazara dönüştürmek amacıyla aktif bir şekilde gayret göstermektedirler. Eski SSCB ülkeleri Batı ve Doğu arasında iletişim kurmaya niyetli olduklarını bildirdiler. Enerji girişimleri Avrasya alanında çok çeşitlilik kazanmaktadır (Abdımanapov, 2011:36)

Günümüze kadar Hazar Denizi bir alanda stratejik önem taşıyarak üzerinde egemenlik kuran devletlere jeopolitik ve ticari açıdan büyük önem arz etmiştir. Genelde az sayıda devletlere ve güç dengesine ev sahipliği yapmıştır. Artık, geçmiş tarihin aksine Hazar'da çeşitli güç dengeleri ve hem kıyıdaş hem de dışarıdan ülkeler rol almaktadır. Bunun en büyük sebebi de Hazar havzasındaki çok büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Bu kaynakları hangi ülkenin şirketleri çıkartacak hangi yollarla taşıyacak ve hangi pazarlara ulaştırılacak gibi konularda çeşitli projeler üretilmeye çalışılsa bile bölgedeki enerji kaynakları hala Rusya'nın etki altında kalmaktadır (Şekil:26).

Şekil 26: Kazakistan'ın Enerji Boru Hatları

Kaynak: www.BP Statistical Review of World Energy/pdf/

Sovyet döneminden kalma boru hatları, Rusya'ya ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerine ulaşmakta; ancak bunlar kapasite ve teknoloji olarak sınırlıdır. Bu nedenle, sadece Rusya üzerinden Avrupa'ya çıkmak güvenli bulunmamıştır. Kazakistan petrolerini beş yoldan ihraç etmektedir. Kazakistan, ikisi Rusya Federasyonu topraklarından geçmekte olan Sovyetler Birliği zamanında devir alınan ve kapasitesi yükseltilerek kullanılan Atrau-Samara boru hattı ile Uluslararası şirketlerin oluşturduğu bir konsorsiyum ile inşa edilen CPC (Caspian Pipeline Consortium) boru hattı kullanılmaktadır. Kazakistan'ın bir diğer ihraç yolu, Rusya'nın Orsk Rafinerisi'ne günde 130 bin varil petrol taşıma

kapasi olan Kenkıyak-Orsk petrol boru hattıdır. Petrol, bu hatların dışında, Hazar yoluyla İran ve Azerbaycan üzerinden gemilerle, Rusya üzerinden de demiryoluyla da ihraç edilmektedir. Kazakistan'ın Petrol ihracatında kullandığı diğer boru hattı ise; Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattıdır. 2006 yılı Mayıs ayında faaliyete geçen bu hat, bin kilometrelik uzunluğu ile yılda 20 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Söz konusu boru hattı tam kapasite çalışmaya başladığında, Çin'in petrol ihtiyacının yüzde 15'ini karşılayacaktır. Kazakistan'ın doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %25'i, ülkenin batısında yer alan Karaçağanak alanındadır. Karaçağanak doğalgazı, işletilmek üzere Rusya'nın Orenburg kentine gönderilmekte, sonra da ülkenin güneyinde bulunan tüketicilere teslim edilmektedir. Diğer doğal gaz alanları ise Amangeldi, Tengiz ve Kaşagan'dadır. Kazak doğalgazı Rus doğalgazına rakiptir. Bu yüzden Kazakistan, sahip olduğu doğalgaza yeni pazarlar açmak için Hazar Denizi geçişli ihraç boru hatları projeleri geliştirmektedir. Bunlardan biri Hazar'ı geçip Bakü üzerinden Türkiye'ye uzanacak petrol ve doğalgaz taşıyacak boru hattı, diğeri ise 8000 km kat ederek Çin'e ulaşacak boru hattıdır. Bu projeler üzerinde fizibilite çalışmaları hala devam etmektedir. Bunlardan başka Kazakistan, Rusya ve ötesine taşınan Türkmen ve Özbek doğalgazının geçtiği transit bir bölge konumundadır (Şelohayev, 2009:130).

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden Kazakistan, bağımsızlık sonrası enerji kaynaklarının üretimi ve bu kaynakların ihracı edilmesi anlamında yeni bir döneme girmiştir. Ülkelerin dış politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynayan enerji kaynaklarının, aynı zamanda küresel ve bölgesel aktörlerin bölgeye müdahalesinin temel gerekçelerinden biri olduğu bilinmektedir. Bölgenin enerji kaynaklarından faydalanmak isteyen Rusya, ÇHC, ABD ve AB gibi güçler 1990'lı yıllardan itibaren bölge devletleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirme amaçlı politikalar izlemeye başlamıştır. Buradan hareketle çalışmanın ana konusunu, zengin petrol rezervlerine sahip olan Kazakistan'ın enerji kaynaklarının ve Astana hükümetinin bağımsızlığından şimdiye kadarki dönemde izlediği çok yönlü enerji politikalarının analizi oluşturmuştur. İlk olarak jeopolitik konumu Batılı jeopolitikçiler ile Avrasyacı jeopolitikçilerle değerlendirilmiştir. Buna göre bölgeye hem Atlantikçi (küresel) hem Avrasyacı dünya (bölgesel aktörler) büyük önem vermektedir.

Ekonomik olarak Kazakistan'da enerji kaynaklarından 1990'lı yılların sonundan itibaren ivme kazanan enerji üretiminde 2004 yılında petrol üretimi 60.6 milyon ton ve doğal gaz üretimi ise 12.3 milyar metreküp seviyesine yükseltmiştir. Ülkedeki petrol üretimi 2007 senesinde 68.4 milyon ton, doğal gaz üretimi ise 15.1 milyar metreküpe ulaşmıştır. Kısa süre zarfında gerçekleştirilen bu hızlı artış doğal olarak enerji kaleminin ülke ekonomisindeki, ülkenin ise dünya enerji piyasasındaki önemini ciddi şekilde artırmıştır. 2010 yılında petrol üretimi 81.6 milyon ton, doğal gaz üretimi ise 15.9 milyar metreküp bandına yükselen Kazakistan'ın, 2012'de petrol üretimi 81.2 milyon ton, doğal gaz üretimi ise 18.4 milyar metreküp olmuştur. 2013'de petrol üretimi 83.8 milyon tona ulaşmıştır. Bu oran 1991 yılına kıyasla üretimin yaklaşık olarak 3 kat artırılmış olduğunun somut göstergesidir. Doğal gaz üretimi ise aynı yıllara kıyasla takriben 5 kat artış göstererek 18.5 milyar metreküp olmuştur. Yapılan değerlendirmeler ışığında ise 2015'de petrol üretiminin 90 milyon ton, doğal gaz üretiminin ise takriben 45 milyar metreküp olması beklenmektedir. 2018'de ise petrol üretiminin 110 milyon ton olması hedeflenmektedir (İsmailov 2015:3).

Kazakistan'ın ABD, AB, Rusya, ÇHC, İran, Türkiye ile enerji ilişkileri ise, SSCB sonrası ilk yıllarda Batı (ABD ve AB) ağırlıklı yatırımlar göze çarpmıştır. Ayrıca 2000'li yıllarda Putin'in iktidara gelmesi ile Rusya mevcut yatırım paylarını önemli bir şekilde yükseltmiştir. Son zamanlarda Çin Halk Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'nu aşmış durumdadır. Rusya'yı kızdırmadan ÇHC de Kazakistan enerji kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeyi de başarmış durumdadır. Hatta yatırım payı da Rusya'nın yatırım payını aşmış durumdadır. Bu ilerlemeden sonra ÇHC daha çok hisseye sahip olmaya ağırlık verebilecek konumdadır. İran ile Türkiye ise geçiş koridor konumunu üstlenmeye başarmaya çalışmaktadır.

Bu şekilde Kazakistan Hazar havzasında çok yönlü enerji politikasını yürüterek çeşitli enerji güzergâhlarını elde edebilmiştir. Hem karadan hem denizden geçiş yollarını canlandırmaya önem vermektedir. Ayrıca enerji politikasında her yöne açık çok vektörlülük pozisyonunu sürdürmektedir. Kazakistan, SSCB sonrasında bu yana diğer Orta Asya ülkelerine göre ülkenin jeopolitik konumunu doğru değerlendirmeyi başaramaktadır. Nazarbayev'in pragmatik ekonomiye dayalı dış politikası da enerji alanında da başarı ile boy göstermektedir.

Çalışmadan Kazakistan enerjilerinin geçişini sağlayan güzergâh geçiş yolunu büyük bir kısmını ilk olarak Rusya'nın sağladığını görebiliriz. Daha sonra ÇHC 2006'dan bu yana aktif bir şekilde güzergâh yollarını çeşitlendirdiğini görebiliriz. En muazzam enerji kaynaklarını barındıran yatakların Hazar havzasında bulunmuş olması ise jeopolitik açıdan halen ilgi odağı olmasını sürdürebileceğinin habercisidir. Bu yüzden bölgede yakın gelecekte Hazar havzasındaki enerji kaynakları üzerinde mücadelenin sürmesi devam edecektir. Enerjiye büyük ihtiyaç duyan büyük güçlerin çıkar çatışması yaratabileceği olasılığı da vardır.

Çalışma neticesinde Kazakistan'da jeopolitik alanda çalışan uzmanların yetersiz olduğunun ve jeopolitik teorilerin Kazakistan'ın akademik alanında uluslararası boyutta teorik olarak standartlara cevap verebilecek düzeyde olmadığına kanaatine vardım. Çalışmada çoğu Batılı ve Rus jeopolitikçileri temel alınmıştır. Türkiye'nin akademik alanında da tüm jeopolitik konu üzerindeki akademik çalışmalar genel olarak Batı jeopolitikçilerine dayanarak araştırılmaktadır.

Farsça diline hâkim olmadığım için araştırma konusu ile ilgili Farsça kaynaklara ulaşamadım. Fakat İran'dan gelen arkadaşlarımdan yardım ile az sayıda kaynak elde edebildim. Bu yüzden benden sonraki Hazar havzasının enerji kaynaklarını araştıran akademisyenlere ve araştırmacılara sadece Rusça, Kazakça, Türkçe ve İngilizce kaynaklarla sınırlı kalmadan Farsça kaynakları da ele almasını önerirdim. Ayrıca benden sonra bu konuyu ele alacak olan araştırmacılara Çin kaynakları üzerinden de araştırmasını öneririm.

Çalışmanın sonunda Tablo-11'de aktarılan olayların Kazakistan'ın enerji kaynakları ile ilgili en büyük tarihsel gelişmeler olarak bilindiğinin de altını çizmek isterim.

Tablo 11
Kazakistan'da Enerji Alanında Tarihsel Gelişmeler

YILLAR	OLAYLAR
1990	İlk yılları Bağımsız Kazakistan yabancı yatırımını çekmeye başarmıştır. Bununla birlikte SSCB sonrası kalan petrol sahalarını aktifleştirmeyi ve geliştirmeyi de başarmıştır.
1993	ilk petrol ve gaz bakanlığını kurmuş, ilk petrol ve gaz yasasını kabul etmiştir. Karaçiğanak yatağındaki petrol işletimi için AGIP, British Gas, Gasprom ile anlaşma imzalamıştır. Kazakh Oil ve KazTransOil ulusal petrol şirketlerini oluşturmuştur.
1998	Kazakistan ve Rusya liderleri Hazar Denizi'nin kuzey kısmının sınırı hakkında tarihi anlaşma imzalamıştır. Aktau limanının yeniden yapılanmasını tamamlamıştır.
1999	Kazakistan petrol alanının açılışının 10. Yılı kutlanmıştır. İlk petrol üretimi 1989 yılı Karaşungul sahasında yapılmıştır.
2000	KazTrans Gas'ı oluşturmuştur. Enerji alanından gelen kaynakları toplamak için ulusal fonu oluşturmuştur. Kaşagan sahası açıldı. Ulusal şirket KazMunayGas oluşturuldu. Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan arasında Hazar Denizi'nin dibinin paylaşılması üzerine üç taraflı anlaşma imzalanmıştır.
2006	Tengiz sahasında milyar varil petrol üretilmiştir.
2010	Yıllık petrol üretimi 76 milyon tonu aşmıştır.
2011	Mangıstau petrol alanının açılışının 50 yılı kutlanmıştır.
2012	British BP Kazakistan petrol rezervini 30 milyar varil veya 3,9 milyar ton olarak değerlendirmiştir. Bu ise dünya rezervlerinin %1,8'i oluşturmaktadır.

Kaynak: <http://www.neftegaz.kz/analitik-articles/istoriya-kazaxstanskoj-neftyanoj-otrasli.html>, Erişim tarihi:23.11.2013

KAYNAKÇA

- ABDIMANAPOV, Sergali (2011), *Ot Konsepsi K Praktike*, ENU, Astana (АБДИМАНАПОВ, Сергали (2011), *От Концепции к Практике*, ЕНУ, Астана)
- ABILOV, Shamkhal (2013), *Hazar'ın Hukuki Statüsü*, Hazar Raporu, Elma Basım, Yaz, Sayı:04, İstanbul
- ABIŞİV, Adel (2004), *Kaspi: Neft i Politika*, KARRA Yayın, Astana.
(АБИШЕВ, Адель (2004), *Каспи: Нефть и Политика*, KARRA Публикации, Астана)
- ABUSEYTOV, Suleyman (2009), *Nur Jolu*, AGU, Almatı. (АБУСЕЙТОВ, Сулейман (2009), *Нур Жолы*, АГУ, Алматы)
- ABUTALEBI, Morteza (2010), *Orta Asya'da Petrol ve Gaz Transit Hatları, Orta Asya ve Kafkas Çalışmaları*, Sezon Dergisi, Cilt:5, Sayı:25, Tahran
- ACAR, Necmettin (2013), *Enerjinin Jeopolitik Önemi ve 20.Yüzyılda Petrolde Aracılık Gülbenkyan Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ACER, Yücel. ve KAYA, İbrahim. (2010), *Uluslararası Hukuk*, USAK Yayınları, Ankara
- AHMETOV, S (2013), *Osnovniye Ekologičeskiye Problemi Prikaspiskogo Regiyona Kazahstana i Puti İh Reşenya*, İMER, Almatı. (АХМЕТОВ, С (2013), *Основные Экологические Проблемы Прикаспийского Региона Казахстана И Пути Их Решения*, ИМЭП, Алматы)
- AKGÜL, Fatih (2009), *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık*, İQ Kültür Sanat Yay., İstanbul
- AKSOY, İsmail Küçük (2002), *Türkiye'nin Enerji Politikası Ve Hazar Enerji Havzası*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya
- AMREEV, Bağdat (2011), *Doğu ve Batı Küreselleşme Çağrısı*, İstanbul, Hayat Yayıncılık
- ARAS, Bülent (2005), *Avrupa Birliği ve Hazar Bölgesi*, Jeopolitik Araştırma Raporu, Tasam Yayınları, İstanbul
- ARI, Tayyar (2004), *Uluslararası ilişkiler Teorileri*, Alfa Yay., İstanbul

- ARIBOĞAN, D. Ülke and BİLGİN, Mert (2009), “New Energy Order Politics Neopolitics: From Geopolitics to Enegeopolitics”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol:5, No:20, Winter, pp. 109-132.
- ARSLAN, Faruk (2005), *Hazar’ın Kurtlar Vadisi Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları*, Kara Kutu Yayınları, İstanbul
- AYTALI, Amanjol (2004), *Etnopsihologischeski Faktor V Evraziskom İntegrtsi*, ENU, Astana. (АЙТАЛЫ, Аманжол (2004), *Этнопсихологский Фактор в Евразийский Интеграция*, ЕНУ, Астана)
- AZAMATOV. A (2011), *Halıkaralık Katınastar Teoryası*, Ekonomika Baspası, Astana. (АЗАМАТОВ.А (2011), *Халықаралық Қатынастар Теориясы*, Экономика Баспасы, Алматы)
- BAKAŞEVA, Asel (2010), *Kaspiski More*, Natsiyonalnıy Kosmeçiskii Nauçno-Tehniçeski Tsentr, Almatı). (БАКАШЦЕВА, Асель (2010), *Каспийское Море*, Национальный Космический Научно-Технический Центр, Алматы)
- BAKRADZE, Şota (2007), *Terörizm ve Güvenlik Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- BALGINBAYEV, Nurlan (1996), *Nefti Gaz Kazakhstana*, Kazakhstan i Vsemirnoye Soobshestvo, Almatı). (БАЛГЫНБАЕВ, Нурлан (1996), *Нефтьи Газ Қазақстана*, Қазақстан и Всемирное Сообщество, Алматы)
- BAYCANOVA, Saule (2000), “*Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış politikasındaki Yeri*”, *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, Cilt: 6, Sayı: 2, Yaz
- BILGICI, Metin (2005), *Hazar Enerji Havzasının Türkiye Ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze
- BIRSEL, Haktan (2006), *Eki Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, I.Baskı, İstanbul
- BİSTROVA, A.K (2009), *Problemi Trnsnportnoy İnfrastrukturi İ Ekologii Kaspiskogo Regiyona*, İМЕМО, Moskva. (БЫСТРОВА, А.К (2009), *Проблемы Транспортной Инфраструктуры И Экологии Каспийского Региона*, ИМЭМО, Москва)
- BRZEZİNSKİ, Zbigniew (2005), *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, (çev.) Yelda Türedi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- BUTAYEV, A.M (1998), *Kaspii: More İli Ozero?* Konsepsi Vneşnoy Politiki RF, Vestnik Kaspiya, Mahaçkala. (БУТАЕВ, А.М (1998), *Каспий: Море Или Озеро?* Концепция Внешней Политики РФ, Вестник Каспия, Махачкала)

- ÇETİN, Tamer (2010), *Orta Asya Ve Kafkaslar'da Enerjinin Politik Ekonomisi*, Enerji, Piyasa Ve Düzenleme, Cilt:1, Sayı:1, İstanbul
- DEMİRTEPE M.Turgut. ve ÖZKAN, Güner. (2013) *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, UŞAK Yayınları, I.Baskı, Ankara
- DERMAN, Giray Saynur. ve ONGAROVA, Yerkinay. (2014), *Ukrayna'da Siyasi Kriz*, KARAM Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 42, Yaz, ss.11-23
- DERMAN, Giray Saynur. ve ONGAROVA, Yerkinay. (2014), *Kazakistan'ın Enerji Politikası*, TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi, Cilt: 6/ Sayı: 22, İlkbahar, ss.81-91
- DİYAROV, M.D (2012), *Vliyaniye Deyatelnosti Neftgazovogo Kompleksa Na Prirodnyu Sredu Severnogo Kaspiya*, Vestnik Kaspiya, Moskva. (ДИАРОВ, М.Д (2012), *Влияние Деятельности Нефтегазового Комплекса На Природную Среду Северного Каспия*, Вестник Каспия, Москва)
- DJALILI, Mohammad-Reza. ve KELLNER, Thierry. (2009), *Yeni Orta Asya Jeopolitiği, SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul
- DOĞAN, İlyas (2008), *Devletler Hukuku*, Seçkin yayınları, Ankara
- DOĞAN, Merve vd., (2013), *Dunyada Fosil Kokenli Kaynakların Rezervleri ve Geleceği*, International Security Congress, Kocaeli University Press, 1st Edition, April, Kocaeli
- DUGIN, Aleksandr (2005), *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, (5.baskı), çev. Vügar İmanov, Küre Yayınları İstanbul
- DUGİN, Aleksandr (2005), *Evraziskaya Missia Nazarbayev*, ENU İzdatelstva, Astana. (ДУГИН, Александр (2005), *Евразийская Миссия Назарбаева*, ENU Издательство, Астана)
- DUGİN, Aleksandr (2001), *Avrasyacılık Yaklaşım*, Moskova
- EGOROV, Vadim (2003), *Evraziskaya Sovremennost*, Vestnik, Almatı. (ЕГОРОВ, Вадим (2003), *Евразийская Современность*, Вестник, Алматы)
- EMEKLİER, Bilgehan, (2010), *Hazar Jeopolitiği*, Bilge Strateji, Cilt:1, Sayı:3, ss.3-8
- ERDOĞAN, M. (2011), *Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası*, SNF Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık LTD.ŞTİ, Ankara
- ERSÜMER, M. Cumhur (2000), *Enerji Sorunları El Birliği ile Açacağız*, Enerji Dergisi, Sayı:3, Cilt:22, Eylül, ss.5-15

- EVNİNA, Ekaterina (2014), *Analiz Neftedobivayuşey Otrastli RK*, RFSA, Almatı.
(ЕВНИНА, Екатерина (2014), *Анализ Нефтедобывающей Отрасли РК*, РФЦА, Алматы)
- FUKUYAMA, Francis (1999) *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Gün Yayıncılık, İstanbul
- GABDULLİNA, M (2001), *Kazahstana i Sovremenniy Mir*, Kazgos İNTA Yayın, Almatı. (ГАБДУЛЛИНА, М (2001), *Казахстан и Современный Мир*, Kazgos İNTA Публикации, Алматы)
- GULİYEV, İ.A (2011), *Energetiçeskaya Diplomatyua V Kaspiskom Regiyone*, ENU İzdatelstva, Almatı. (ГУЛИЕВ, И.А (2011), *Энергетическая Дипломатия В Каспийском Регионе*, ENU Издательство, Алматы)
- GUMİLEVA, Nina (2006), *Lev Gumilev i Evraziskaya İdea*, Evraziski Mir Press, Astana. (ГУМИЛЕВА, Нина (2006), *Лев Гумилев и Евразийская Идея*, Евразийский Мир Пресса, Астана)
- GUSEİNOV, B.A (2006), *Geopolitiçeskaya Rol Sredizemno-Kaspiskogo Regiyona*, İnstitut RAN, Moskva. (ГУСЕЙНОВ, В.А (2006), *Геополитическая роль Средиземно-Каспийского Региона*, Институт РАН, Москва)
- GUŞER, A (2002), *Ostriye Kamni Kaspiskih Problem, Aziya i Afrika*, Almatı. (ГУШЕР, А. (2002), *Острые Камни Каспийских Проблем, Азия и Африка*, Алматы)
- GÜLER, Müjdat (2007), *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- GÜNDÜZ, Aslan (2003), *Milletlerarası Hukuk*, 5.Baskı, Beta yayınları, İstanbul
- GÜNGÖR, Bayram. ve ŞENTÜRK Hayri (2004), *Hazar Enerji Kaynakları ve Bölge Ekonomisi Açısından Önemi, Yakın Dönem Güç Mücadelesi Işığında Orta Asya Gerçeği*, İstanbul
- HANBAYEV, K. ve MAMARAEV, R. (2009), *Geopoliticheskiye Protsesi Vokrug Kaspiya, Severniy Kafkas V Sovremennoy Geopolitike Rossii*, Mahachkala, Moskva. (ХАНБАБАЕВ, К. и МАМАРАЕВ, Р. (2009), *Геополитические Процессы Вокруг Каспия, Северный Кавказ В Современной Геополитике России*, Махачкала, Москва)
- HEKİMOĞLU, Asem (2012), *Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları, Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya* / editör: M. Savaş Kafkasyalı, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, SFN Televizyon Tanıtım Yayıncılık, Türkistan
- HUNTINGTON, P.Samuel (2006) *Medeniyetler Çatışması*, Vadi Yayınları, 10.Baskı, Ankara

- İMANOV, Vügar (2008), *Avrasyacılık*, Küre yayınları, İstanbul
- İSMAİLOV, Ç. N (2006), *Primorskiye Rayoni Azerbaycana: Sotsialno-Ekonomiçeskiye Sdvigi İ rasşireniye Masştabov Osviyenya*, Kaspiski Region, Moskva. (ИСМАИЛОВ, Ч.Н. (2006), *Приморские Районы Азербайджана: Социально-Экономические Сдвиги И Расширение Масштабов Освоения*, Каспийский Регион, Москва)
- İSMAİLOV, Elnur (2015), *Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası*, BİLGESAM Analiz, No:1189, 13 Şubat, ss.3-9
- JAMBYLOV, Diyas (2006), *Sayasattanu, Atamura*, Almatı. (ЖАМБЫЛОВ, Диас (2006), *Саясаттану, Атамур*, Алматы)
- JİLTSOV, S.S. ve USHAQOV, A.M. (2003), *Politika SŞA V Kaspiskom Regiyone: Osnovniye İtogi i Tendentsi*, Vestnik, Moskva. (ЖИЛЬЦОВ, С.С. и УШКОВ, А.М. (2003), *Политика США В Каспийском Регионе: Основные Итоги И Тенденции*, Вестник, Москва)
- JİLTSOV, S.S. ve ZONN, İ.S. (2009), *SŞA V Pogone Za Kaspiyem, Mejdunarodniye Otnoshenya*, Vestnik, Moskva. (ЖИЛЬЦОВ, С.С. и ЗОНН, И.С. (2009), *США В Погоне За Каспием, Международные Отношения*, Вестник, Москва)
- JİLTSOV, S (2010), *Kaspiskii Trobibilding, Enrgetiçeskiye Resursi Kaspiya Rastaskivayu Po Truboprovodat*, Nezavisimaya, Moskva. (ЖИЛЬЦОВ, С (2010), *Каспийский Труبوبилдинг, Энергетические Ресурсы Каспия Растаскивают По Трубопроводам*, Независимая, Москва)
- JİZNİN, S.M (2010), *Diplomatya v Kaspii*, ENU Yayın, Almatı. (ЖИЗНИН, С.М (2010), *Дипломатия в Каспии*, ENU Издательство, Алматы)
- JOLDASBEKOV, Mirzatay (2013), *Evraziski Ejegodnik*, ENU, Astana. (ЖОЛДАСБЕКОВ, Мирзатай (2013), *Евразийский Ежегодник*, ЕҮУ, Астана)
- JOLDASBEKOV, Mirzatay (2005), *Na Stike XXI Veka*, ENU, Astana. (ЖОЛДАСБЕКОВ, Мырзатай (2005), *На Стыке XXI Века*, ЕҮУ, Астана)
- JUKOVA, Y (2014) *Orta Asya: Petrol Ve Gaz'in Dünya Pazarında Yeni Yapılanma Süreci*, Moskova, İMEMO RAN Yayın
- KABULDİNOV, Zulhayır (2009), *Evraziskaya İntegratsiya*, ENU, Astana. (КАБУЛДИНОВ, Зулхайр (2009), *Евразийская Интеграция*, ЕНУ, Астана)
- KALYUJNİY, E (2012), *Komissi Po Natsyonalnim Bezopasnosti İ Vneşnoy Politike*, İRİ, Moskva. КАЛЮЖНЫЙ, Е (2012), *Комиссии По Национальной Безопасности И Внешней Политике*, ИРИ, Москва)

- KALYUJNOVA, E. ve DJULIAN, L. (2014), *Kitaysko-Kazakhstanskoye Sotrudnichestvo V Oblasti Uglevodorodnogo Sektora V Nachale XXI Stoletiya*, Moskva, İMEMO RAN. (КАЛЮЖНОВА, Е. и ДЖУЛИАН, Л. (2014), *Китайско-Казахстанское Сотрудничество В Области Углеводородного Сектора В Начале XXI Столетия*, Москва, ИМЭМО РАН)
- KAMALOV, İlyas (2011), *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara
- KANYAMA, Rene (2014), *İnvestitsi Yaroskih Kompani V Energetičeski Sektor Gosudarstv SAR*, Moskva, İMEMO RAN. (КАНАЯМА, РЭНЭ (2014), *Инвестиции Японских Компаний В Энергетический Сектор Государств ЦАР*, Москва, ИМЭМО РАН)
- KARABALIN, Uzakbay (2014), *Osnovniye Mestorojdenya Nefti v Kazakhstane*, Astana: FNB Samruk-Kazna, Almatı. (КАРАБАЛИН, Узакбай (2014), *Основные Месторождения Нефти в Казахстане*, Астана: ФНБ Самрук-Казына, Алматы)
- KARAGIANNIS, E. ve SULEYMEV, U. (2004), *Spori Po Pravovomu Polojeni Kaspiya: Pozitsiya Kazakhstana*, Kazakhstan İ Sovremenniy Mir, Almaty. (КАРАГИАННИС, Э. и СУЛЕЙМЕНОВ, У. (2004), *Споры По Правовому Положению Каспия: Позиция Казахстана*, Казахстан И Современный Мир, Алматы)
- KAZANSEV, A.A (2009), *Politika Stran Zapada V Sentralnoy Azii*, MGİMO, Moskva. (КАЗАНЦЕВ, А.А (2009), *Политика Стран Запада В Центральной Азии*, МГИМО, Москва)
- KAZENERGY (2010) , No:56, Cilt:8, Güz
- KİREÇCİ, M.Akif (2011), *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara
- KOLAYI, Elhe, (2011), *Eko ve Bölgesel İşbirliği*, Ortadoğu Stratejik Çalışmalar ve Bilimsel Araştırmalar Yayınları, Tahran
- KRETSUL, R (2011), *Uselenye Gruppirovki Neohodimo*, Delovaya Gazeta «Vzгляд», Moskva. (КРЕЦУЛ, Р (2011), *Усиление Группировки Необходимо*, Деловая Газета «Взгляд», Москва)
- KURAN, Selami (2006), *Uluslararası Deniz Hukuku*, Arıkan yayınları, İstanbul
- KURGANBAYEVA, G.A., SMİRNOV, S.L., KAJMURATOVA, A.K (2010), *Neft V Kaspiiskom Regione: Problemi, Miroviye Tendentsi İ Perspektiv*, Analitic, Almatı. (КУРГАНБАЕВА, Г.А., СМІРНОВ, С.Л., КАЖМУРАТОВА, А.К (2010), *Нефть В Каспийском Регионе: Проблемы, Мировые Тенденции И Перспектив*, Analytic, Алматы)

- KUŞKALİYEV, H.D (2003), *Ekolojik ve Güvenlik Riskleri Kaspik Bölgesi*, KİSİ, Almatı. (КУШКАЛИЕВ, Х.Д (2003), *Экологическая Безопасность Каспийского Региона*, КИСИ, Алматы)
- LAMULİN, Murat (2009), *Tsentralnaya Aziya V Zarubejnom Politologii i Mirovoy Geopolitike, Tsentralnaya Aziya V XXI Stoletii*, KİSİ, Almatı. (ЛАУМУЛИН, Мурат (2009), *Центральная Азия в Зарубежной Политологии и Мировой Геополитике, Центральная Азия В XXI Столетию*, КИСИ, Алматы)
- MALISHEVA, Darya (2009), *Kazakhstan V Sovremennom Mire*, ENU, Astana. (МАЛЫШЕВА, Дарья (2009), *Казахстан В Современном Мире*, ЕНУ, Астана)
- MALISHEVA, D.B (2005), *Noviye İgroki Na Kaspiskogo Stene, Geopolitike Kaspiskogo Regiona*, İMEMO RAN, Moskva. (МАЛЫШЕВА, Д.Б (2005), *Новые Игроки На Каспийской Сцене, Геополитика Каспийского Региона*, ИМЭМО РАН, Москва)
- MANİSALI, Erol (2001), *Enerji Sektörü ve Dış Politikamızdaki Belirleyici Rolü*, Unit International, İstanbul
- MANKOFF, Jeffrey (2009), *Eurasian Energy Security, Council Special Report, No.43*, FSC Press
- MANTUSOV, V.B. ve BUKİN, D.V. (2000), *Osobennosti İ Problemi Sotrudničestva Stran SNG V Kaspiskom Regiyone*, Elista-Djanganar, Moskva. (МАНТУСОВ, В.Б. и БУКИН, Д.В (2000), *Особенности И Проблемы Сотрудничества Стран СНГ В Каспийском Регионе*, Элиста-Джангар, Москва)
- MARKETOS, N.Thrassy (2009), *China's Energy Geopolitics The Shanghai Cooperation Organization and Central Asia*, Routledge Publish Coopyright Press, New Work
- METIN, Meftun (2004), *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*, İQ Yayınları, İstanbul
- MIKAIL, Elnur Hasan (2008), *Putin Döneminde Rusya*, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- MINBAYEV, Sauat (2014), *KazMunayGaz*, Astana, ENU. (МЫНБАЕВ, Сауат (2014), *КазМұнайГаз*, Астана, ENU)
- MOTAGHI, Ebrahim ve MARYAM, Hemmatzade (2008), *Orta Asya Enerji Pazarında İran'ın Yeri*, Orta Asya Çalışmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Tahran
- MUZAPAROVA, L.M (2012), *Tamojenniy Soyuz İ Edinoye Ekonomikskoye Prostranstvo: Problema Ekonomikskoy İntegratsi*, KİSİ, Almatı. (МУЗАПАРОВА, Л.М (2012), *Таможенный Союз И Единое Экономическое Пространство: Проблемы Экономической Интеграции*, КИСИ, Алматы)

- NAJIBA, Mohammadi (2008), *Kazakistan*, Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Ofisi (Dışişleri Bakanlığı), Dışişleri Bakanlığı, Basın ve Dağıtım Merkezi Yayınları, Tarhan
- NAUSHABAYEVA, Assem (1999), *Azerbaycan ve Kazakistan Petrolleri ve Bölgesel Politikaya Etkisi*, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Master Tezi
- NAZARBAYEV, Nursultan (2003), *Tauelsizdik Belesteri*, ENU, Astana. (НАЗАРБАЕВ, Нұрсұлтан (2003), *Тәуелсіздік Белестері*, ЕҰУ, Астана)
- NAZARBAYEV, Nursultan (2007), *Tarih Tolkinında*, Almatı, ENU, Astana. (НАЗАРБАЕВ, Нұрсұлтан (2007), *Тарих Толкынында*, Алматы, ЕҰУ, Астана)
- NISANBAYEV, Arıstanbek (2006), *Eurasyaşıldık, Tauelsizdik, Jelmaya*, Almatı. (НЫСАНБАЕВ, Арстанбек (2006), *Еуразияшылдык, Тәуелсіздік, Jelmaya*, Алматы)
- NİKOLAEV, Sergei (2011), "*Central Asia in Geopolitics: The American Vector (1991-2008)*", International Affairs, A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations, 2010, Moscow
- NOGAYEVA, Aynur (2011), *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, USAK yayınları
- OĞAN, Sinan (2001), "*Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı*", Avrasya Dosyası, C:7, S:2, Yaz, İstanbul
- Okrujajuşaya Sreda i Bezopasnost: Preobrazovanye Riska V Sotrudničestvo. Tsentralnaya Azya, Vostoçnoye Poberejye Kaspiskogo Morya* (2011) Villiera, Fransiya
- (Окружающая Среда И Безопасность: Преобразование Риска В Сотрудничество. Центральная Азия, Восточное Побережье Каспийского моря* (2011) Villiera, Франция)
- OKUR, Mehmet Akif (2011), *Yeni Çağın Eşiğinden "Avrasya'nın Kalbi"ne Bakmak*, SFN Televizyon Tanıtım Yayıncılık Ltd. Şti. Ankara
- OMARBЕКOV, Talas (2006), *Kazakistan Tarihi*, Atamura, Almatı. (ОМАРБЕКОВ, Талас (2006), *История Казахстана*, Атамур, Алматы)
- ONGAROVA, Yerkinay (2014), *Kazakistan'ın ABD ile Enerji Girişimleri*, TURANSAM Stratejik Araştırmalar Merkezi, Cilt:6, Sayı:24, Sonbahar, ss.34-39
- ONGAROVA, Yerkinay (2014), *Hazar Denizi Çerçevesinde Yapılan Tarihsel Anlaşmalar*, Türk Yurdu, Kasım, Cilt:103, Sayı:327, Ankara, ss.35-45

- ONGAROVA, Yerkinay (2014), *Hazar Statü Sorunu*, Türk Yurdu, Ekim, Cilt:103, Sayı:326, Ankara, ss.55-65
- ORAN, Baskın (1996), *Kalkık Horoz*, Bilgi Yayınevi, Ankara
- OSMANOV, J (2005), *Sovremennoye Sostoyaniye Şelfovih Mestorojdeni Neftegazovogo Kompleksa Respubliki Kazakistan*, Neft İ Gaz, Almatı. (ОСМАНОВ, Ж. (2005), *Современное Состояние Шельфовых Месторождений Нефтегазового Комплекса Республики Казахстан*, Нефть И Газ, Алматы)
- ÖZDEMİR, Yavuz (2007), *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları*, Ankara, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- ÖZEY, Ramazan (2007), *Küresel Güçler ve Politikalar Küresel Bölge Oyunları*, Aktif Yayınevi, İstanbul
- PALA, Cenk (2001), “*Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye*”, Avrasya Dosyası: Kazakistan-Kırgızistan, Cilt:7, Sayı:4, ss.20-30
- PARAMONOV, V. ve STROKOV, A. (2008), *Rossiskiye Neftigazoviye Proyekti i İnvestitsii v Tsentralnoy Azii*, Tsenralnaya Aziya, Atamura. (ПАРАМОНОВ, В. и СТРОКОВ, А. (2008), *Русские Нефтегаз Проекты И Инвестиции В Центральной Азии*, Центральная Азия, Атамұра)
- PARKHOMCHİK, Lidiya (2015) *Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin 2. Toplantısının Ardından Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı'na Kısa Bir Bakış*, Eurasian Research İnstitute, Ahmet Yassawy University Press, sayı:05, cilt:04, Spring
- PASHKOVSKAYA, İ.G (2009), *Energeticheskaya Politika Evropeyskogo Soyuza V Otnoshenya Rossia İ Novih Nezaisimih Gosudarstv*, Prospekt, Moskva. (ПАШКОВСКАЯ, И.Г (2009), *Энергетическая Политика Европейского Союза В Отношении России И Новых Независимых Государств*, Проспект, Москва)
- PEHLEVANI, Abdulkarim ve JAVAD Heyraniniya (2010), *İran Enerji Sektörü Geliştirilmesi*, Rahbard Yayınları, Tahran)
- POLOVİNKİN, M (2014), *Evrziskaya Ruskaya v İstorya-Kultura-Pismo*, Obyom, Almatı. (ПОЛОВИНКИН, М (2014), *Евразийская Руская в История-Культура-Письмо*, Объем, Алматы)
- POPOV, D (2003), *Evrziskaya i Sovremennost*, Arktogeya, Moskva. (ПОПОВ, Д (2003), *Евразийская и Современность*, Arktogeya, Москва)

- POROHNİN, A. ve KURAPOVA, A (2009), *Ekologicheskaya Sreda Neftegazovogo Kompleksa Kaspiskogo Morya*, Arktoгеya, Moskva. (ПОРОХНИН, А. и КУРАПОВ, А (2009), *Экологическая Среда Нефтегазового Комплекса Каспийского Моря*, Arktoгеya, Москва)
- REZNIKOVA, O.B (2014), *Neft i Gaz Tsentralnoy Azii: Razvorot Na Rinok KNPS*, IMEMO RAN, Moskva. (РЕЗНИКОВА, О.Б (2014), *Нефть И Газ Центральной Азии: Разворот На Рынок КНПС*, ИМЭМО РАН, Москва)
- RUSTEMOV, Nurbahit (2008), *Doғu-Batı Dıyalogu*, ENU, Astana. (РУСТЕМОВ, Нұрбакыт (2008), *Шығыс-Батыс Диалогы*, ЕҰУ, Астана)
- SADIKOV, R (2008), *Razrabotka Metodov Rassheta Nesushey Sposobnosti I Ostatochnogo Resursa Nefteprovodov S Kominirovannimi Defektami*, UA, Moskova. (САДЫКОВ, Р (2008), *Разработка Методов Расчета Несущей Способности И Остаточного Ресурса Нефтепроводов С Комбинированными Дефектами*, УА, Москва)
- SAMEDOV, Parviz (2002), *Hazar Denizi ve Hukuki Statüsü*, Ankara Üniversitesi Yayınları
- SAPAROVA, Aygul (2010), *Hazar Enerji Kaynakları*, KAZENERGY Haber-Analiz Dergisi, cilt:3, sayı:10, ss.15-25
- SARSEMBAYEV, M (2011), *Mejdunarodnoye Pravo v İstorii Kazakhstana v Tsentralnoy Azii*, Foliant Publikatsi, Astana. (СӘРСЕМБАЕВ, М (2011), *Международное Право в Истории Казахстана в Центральной Азии*, Фолиант Публикации, Астана)
- SARSEMBAYEV, M.A. ve SARSEMBAYEV, M.K (2009), *Mejdunarodnoye Pravo, 7 Jargi Publikatsi*, Almatı. (СӘРСЕМБАЕВ, М.А. и СӘРСЕМБАЕВ, М.К (2009), *Международное Право, 7 JARGI Публикации*, Алматы)
- SAYGIN, Hasan. ve ÇELİK, Seyhan. (2011), *Jeo Enerjik Bakış*, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul
- SAYLAUBEKKIZI, Samal (2009), *Ekonomikalık Kalıptasu*, ENU, Astana. (САЙЛАУБЕККЫЗЫ, Самал (2009), *Экономикалық Калыптасу*, ЕНУ, Астана)
- SEVİM, Cenk (2013), *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, 2.Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara
- SEYDUMANOV, S.T (2011), *Respublika Kazakhstan: Dostijenya Nezavisimosti I Vzglad v Budushee*, KİSİ, Almatı. (СЕЙДУМАНОВ, С.Т (2011), *Республика Казахстан: Достижения Независимости и Взгляд в Будущее*, КИСИ, Алматы)

- SHABAROVA, A.K. (2014), *Energiticheskaya Integratsiya Kazakhstana İ Rossii V Energetike*, İMEMO RAN, Moskva. (ШАБАРОВА, А.К (2014), *Энергетическая Интеграция Казахстана И России В Энергетике*, ИМЭМО РАН, Москва)
- SHAFAI, Gholamreza (2010), *Hazar Denizi Enerji Rezervi*, Emniyet Dayanağı, Cilt:4 Sayı:35, Tahran, ss.6-16
- SİCHEVA, A.M. ve SPİVAK, V.U (2014), *Proekti Kitayskih Neftgazovih Korporatsi V Gosudarstvah Tsentralnoy Azii*, İMEMO, Moskva. (СЫЧЕВА, А.М. и СПИВАК, В.Ю (2014), *Проекты Китайских Нефтегазовых Корпораций В Государствах Центральной Азии*, ИМЭМО РАН, Москва)
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2005). *Dış Politika Analizi*, İstanbul: Küre Yayınları
- SPYKMAN, Nicholas John (1942) *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, New York: Harcourt, Brace and Company
- SULTANOV, B (2005), *Evraziskaya Strategya*, Kİ Publikatsi, Astana. (СУЛТАНОВ, Б (2005), *Евразийская Стратегия*, КИ Публикации, Астана)
- SULTANOV, B (2012), *Tsentralnaya Aziya Kaspiskogo Regiyona: Risk, Vizovi, Ugrozi*, KİSİ, Almatı. (СУЛТАНОВ, Б (2012), *Центральная Азия и Каспийского Региона: Риски, Вызовы, Угрозы*, КИСИ, Алматы)
- SULTANOV, B (2013), *Kaspiski Region: Aktualnoye Problemi Razvitiya*, KİSİ, Almatı. (СУЛТАНОВ, Б (2013), *Каспийский Регион: Актуальные Проблемы Развития*, КИСИ, Алматы)
- SULTANOV, B (2014), *Tamojenniy Soyuz i Edinoye Ekonomicheskoye Prostranstvo: Problema Ekonomicheskoy Integratsi*, KİSİ, Almatı. (СУЛТАНОВ, Б (2014), *Таможенный Союз и Единое Экономическое Пространство: Проблемы Экономической Интеграции*, КИСИ, Алматы)
- SUMAROKOV, L (2010), *Evrasya Kenistigindegi Kazakhstan*, Egemen Kazakistan, Almatı. (СУМАРОКОВ, Л (2010), *Еуразия Кенистигиндеги Казахстан*, Егемен Казахстан, Алматы)
- ŞELOHAYEV, Sergey (2009), *Gegraficheski Obshestvo*, Atamura, Almatı. (ШЕЛОХАЕВ, Сергей (2009), *Географический Общество*, Атамұра, Алматы)
- ŞENYURT, Yasin (2010), *Hazar Ve Basra Körfezi Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler Ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, , Ankara
- TOKAYEV, Kasımjomart (2001), *Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dış Politikası*, Ankara, Kazakistan Al-Farabi Milli Üniversitesi Yayınları

- TOLSTOY, Yuri (1995), *Lev Gumilev i Evrazistvo*, Progress, Astana. (ТОЛСТОЙ, Юрий (1995), *Лев Гумилев и Евразийства*, Прогресс, Астана)
- TURAN, Aslıhan (2010), *Energy Diplomacy in Caspian Basin*, Bilge Strateji , Cilt 1, Sayı 2, ss.2-8
- TUYMEBAYEV, Canseyit (2012), *Kazakistan-türkiye İşbirliği'nin 20.Yılı*, EkoAvrasya, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar-2012, Yıl:5, Sayı:18, ss. 8-15
- USLU, Kamil (2006), *Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik Ve Uluslararası Boyutu*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Sayı:1, Cilt:21, ss.53-60
- YALÇINKAYA, Alaeddin (2006) *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğünden Küresel Kördüğüne*, Lalezar Kitabevi, Ankara
- YANOVSKI, Oleg (1995), *Semirnaya İstorya*, Tom, Moskova. (ЯНОВСКИЙ, Олег (1995), *Всемирная История*, Том, Москва)
- YAPICI, Utku (2004), *Küresel Süreç ve Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar Orta Asya ve Kafkasya*, Otopsi yayınları, 1.Basım, Ankara
- YATAR, Yüksel (2007), *Avrupa Birliği Enerji Politikası Ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- YAVUZ, Celalettin (2007), *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türk Ocakları/ATO, Ankara
- YAZAR, Yusuf (2011), *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Ankara, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti
- ZHAİSSENBAYEV, Kazbek (2004), *Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991–2004*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- ZONN, İ.S. ve JİLTSOV, S.S. (2008), *Noviy Kaspıi. Geografya, Ekonomika, Politika*, Vostok-Zapad, Moskva. (ЗОНН, И.С. и ЖИЛЬЦОВ, С.С. (2008), *Новый Каспий. География, Экономика, Политика*, Восток–Запад, Москва)
- Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı: Kazakistan Cumhuriyeti Dış Ticaret, 2012
- Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Verileri, 2012
- BP, Statistical Review of World Energy, 2011, energy.com/statisticalreview
- BP Statistical Review of World Energy/pdf/

<http://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-irana-v-kaspiyskom-bassejne-mezhdu-natsionalnymi-interesami-i-islamistskimi-avanturami#ixzz3PjcIbX51>, 23.12.2014

<http://egemen.kz/?p=38587>, 10.10.2014

http://gundogarnews.com/index.php?category_id=4&news_id=2104#sthash.xdaBQZO1.dpu, 12.04.2014

<http://haberciniz.biz/iran-hazarda-avantaj-arayisinda-3127100h.htm>, 27.08.2014

<http://inozpress.kg/news/view/id/40922>, 12.04.2014

<http://kmg.kz/>, 12.04.2014

<http://lenta.ru/lib/14160029/full.htm>, 01.12.2012

<http://mpa.rbc.ru>, 8.20.2014

<http://normativ.kz/view.php?ID=1096>, 23.11.2013

<http://ogni.kz/rubrika/neft-i-gaz/v-avangarde-morskikh-perevozok.html>, 12.04.2014

<http://oilnews.com.ua/news/article8254.html>, 25.01.2011

<http://rusnod.ru/news/theme6035.html>

<http://turksam.org/tr/a153.html>, 12.07.2012

<http://uiportal.net/uipsozluk/d.html>, 12.12.2014

<http://unec.edu.az/application/uploads/2015/05/Gulzare-Novruzova.pdf>, 29.06.15

http://www.akorda.kz/kz/page/page_tegeranda-kaspii-zhahalauy-elderi-memleket-basshylarynyn-ekinshi-sammiti-bolyp-o_1348723404

<http://www.arnews.ru>, 10.04.2014

<http://www.baiterek.kz/index.php?journal=81&page=1461>, 17.9.2014

<http://www.bnews.kz/ru/news/post/3437>, 12.04.2014

http://www.cacianalyst.org/view_article.php?articleid=68, 13.12.2013

<http://www.caspiana.org/2014/10/14/osnovnye-sobytiya-i-trendy-v-kaspijskom-regione-v-sentyabre-2014-goda/>, 29.11.2014

<http://www.chevrontexaco.com/operations/eurasia/>, 23.12.2013

<http://www.cis.minsk.by/webnpa/text.aspx?RN=N90700662>, 1.20.2014

<http://www.cpc.ru>,12.04.2014

<http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/293/2666.pdf>, 5.10.2014

<http://www.ersanoz.com/sunumlar/enerji-politikasi-kazakistan.pdf>, 09.10.2014

<http://www.gasandoil.com/goc/news/ntc40852.htm>, 12.12.2013

<http://www.gazete2023.com/m/?id=395&t=makale>, 08.05.2015

[http://www.mfa.kz/index.php/ru/so-y-zha-aly-tar/1944-kaspijdi-y-ty-m-rtebesi\)](http://www.mfa.kz/index.php/ru/so-y-zha-aly-tar/1944-kaspijdi-y-ty-m-rtebesi)

<http://www.neftegaz.kz/analitik-articles/istoriya-kazaxstanskoj-neftyanoj-otrasli.html>,23.11.2013

<http://www.tanap.com/tanap-nedir>, 13.10.2013

http://www.turanadogru.com/haber_detay.asp?haberID=312, 18.01.2014

<http://www.zakon.kz/4615031-doklad-ministra-nefti-i-gaza-na.html>,12.04.2014

<http://www.zakon.kz/92765-na-pervom-jetape-nefteprovoda.html>, 07.09.2012

www.akorda.kz, 14.04.2012

<http://www.botas.gov.tr>

www.erewise.com/current-affairs

<http://normativ.kz/view.php?ID=1096>, 23.11.2013

<http://maps.google.ru/>

www.akorda.kz, 14.04.2012

[http:// www.kpo.kz/en/operations/production-metrics.html](http://www.kpo.kz/en/operations/production-metrics.html)

<http://neftegaz.ru/news/view/112066/>

http://www.ayu.edu.tr/static/aae_haftalik/aae_bulten_tr_2.pdf

http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.pdf

<http://www.dw.de/nabucco-hayal-mi-oldu/a-15740451>

<http://www.harvard-bssp.org>

<http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm>

<http://ibrahimokcuoglu.blogspot.com.tr/2012/10/suriye-ve-iran-sorunu-ortadogu-ve-orta.html>

ÖZGEÇMİŞ

3 Ocak 1985 tarihinde Kazakistan Almaty Eyaletinin Esik şehrinde doğdu. 1991-2002 yılları arasında Ablayhan Lisesi'nde ilkokulu, ortaokulu ve liseyi bitirdi. 2002 Eylül tarihinde Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi'nde lisans programına başladı ve 2006 yılında mezun oldu. T.C. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın sağladığı burs ile Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans programını kazandı. 2008-2010 yılları arasında Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans programını tamamladı. 2011 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora programına başladı.